

ŽIVETI Z DEDIŠČINO

ŽIVETI Z DEDIŠČINO | Zbornik referatov mednarodne konference

Živeti z dediščino

Zbornik referatov mednarodne konference

Urednici | Editors:

Katalin Hirnök Munda

Helena Rožman

© 2012, Slovensko etnološko društvo

Izdal in založil | Published by

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by

Tita Porenta

Recenzenta | Reviewers

dr. Mojca Ravnik

dr. Marko Terseglav

Lektoriranje | Language Editor

Irena Destovnik

Prevod | Translation

Nives Sulič

Oblikovanje | Graphic Design

Ana Destovnik

Elektronska izdaja

Publikacija je izšla s podporo Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(082)(0.034.2)

904(082)(0.034.2)

338.483.13(082)(0.034.2)

ŽIVETI z dediščino [Elektronski vir] : zbornik referatov mednarodne konference / [urednici Katalin Hirnök Munda, Helena Rožman ; prevod Nives Sulič]. - Elektronska izd. - El. knjiga. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2012

ISBN 978-961-6775-13-7 (pdf)

1. Munda Hirnök, Katalin

264767488

	BESEDA UREDNIC / EDITORS WORD	4
1	KULTURNA DEDIŠČINA IN SOCIALNOZGODOVINSKI SPOMIN / CULTURAL HERITAGE AND SOCIO-HISTORIC MEMORY	7
2	VZGOJA ZA DEDIŠČINO / EDUCATING FOR HERITAGE	44
3	KULTURNA DEDIŠČINA KOT DEJAVNIK RAZVOJA / CULTURAL HERITAGE AS A DEVELOPMENTAL FACTOR	91
4	NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA V LUČI KONVENCIJE UNESCO / INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THE UNESCO CONVENTION	132

Pred vami je zbornik Mednarodne konference Živeti z dediščino, ki jo je novembra 2009 organiziralo Slovensko etnološko društvo v sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za UNESCO. Urednici sva zelo veseli, da zbornik kljub množici organizacijskih in finančnih težav le prihaja v roke bralcev. Ob tem želiva opozoriti, da so bili nekateri prispevki napisani že v začetku leta 2010 in jih najprej zaradi nenehne pripravljenosti, da bo zbornik le izšel, nato pa zaradi precejšnje časovne oddaljenosti, ki bi zahtevala veliko dodatnega dela zelo zaposlenih avtorjev, nismo spreminjali ali prilagajali oz. pisali na novo, kljub temu da so bili nekateri pisci pripravljeni tudi na to. Menili sva, da je treba posodobiti vse prispevke ali pa nobenega.

Prav odziv piscev je tisti prag, ki ga uredniki zbornikov vedno znova bolj ali manj uspešno prestopamo, zato se nama zdi smiseln pristop sedanjega vodstva Slovenskega etnološkega društva, ki je ob zadnjem organiziranem posvetu zbornik izdalo pred posvetovanjem. Avtorji tako sicer izgubijo možnost vpletanja refleksij s posveta v svoje besedilo, kar je bil eden od razlogov, da smo v društvu publikacije izdajali po konferencah. Redko pa splet okoliščin privede do zamude, kakršni smo priča ob tokratnem izidu. Vsem sodelujočim avtorjem pa tudi bralcem se zato opravičujeva.

Vsebina zbornika sledi tematskim sklopom s posveta:

- Kulturna dediščina in socialno zgodovinski spomin
- Vzgoja za dediščino
- Kulturna dediščina kot dejavnik razvoja
- Nesnovna kulturna dediščina v luči Konvencije UNESCO.

Na konferenci je s prispevki sodelovalo 30 referentov in referentk, v zborniku pa objavljamo 18 besedil 22 avtoric in avtorjev.

Vito Hazler v prvem stavku svojega prispevka opozarja, da »v kulturni in naravni dediščini prepoznavajo sodobne omikane civilizacije del svojih identitet«, v nadaljevanju pa poudarja potrebo po trajnostnem pristopu pri varovanju in prenavljanju kulturne dediščine. Za doseg tega cilja se mora po njegovem mnenju tudi slovensko konservatorstvo postaviti na sonaravne temelje. Katalin Munda Hirnök predstavlja razmišljanja o dediščini v zamejskem prostoru, njenih specifikah in razlikah v izhodiščih v primerjavi z matičnim nacionalnim prostorom, pa tudi nekaj primerov dobrih praks v slovenskem Porabju in na avstrijskem Koroškem. Anja Jerin, Barbara Sosič in Miha Špiček opozarjajo na problematiko propadanja in dostopnosti gradiv v muzejskih okoljih. V Slovenskem etnografskem muzeju jo rešujejo tudi z digitalizacijo, katere cilj je, da pride izbrano gradivo do čim širšega kroga uporabnikov, to pa vpliva tudi na dvig nacionalne zavesti in ne nazadnje tudi na naše zavedanje o lastni vrednosti. Breda Čebulj Sajko v svojem prispevku predstavlja Historični arhiv za Slovence v Avstraliji – HASA NSW. Analizirala je njegovo petletno delovanje, ob analizi pa podaja tudi predloge za nadaljnje delovanje arhiva in opozarja na status dediščine izseljencev v matičnem prostoru.

V programskem sklopu Vzgoja za dediščino Nataša Bucik in Nada Požar Matijašič predstavljata Nacionalni program za kulturo 2008–2011 in kulturno vzgojo, ki je v dokumentu opredeljen kot

dolgoročni cilj slovenske kulturne politike. Vida Koporc Sedej opisuje prizadevanja za izboljšanje dostopnosti informacij o zbirkah premične kulturne dediščine, kar je ena od prioritet kulturne politike v muzejski dejavnosti. Povečevanje števila obiskovalcev organiziranih izobraževalnih programov v slovenskih muzejih kaže, da se javnost vedno bolj zaveda izobraževalnega potenciala muzejskih ustanov. Lea Kužnik in Boža Grafenauer Bratož predstavljata dve dimenziji pedagoških in psiholoških spoznanj, ki lahko kakovostno izboljšata raven dejavnosti kulturne dediščine v vrtcih in osnovnih šolah, in tri primere etnoloških delavnic za pedagoške delavke in delavce, ki pokažejo, kako se lahko kulturna dediščina vključuje v vsakdanje delo s predšolskimi in šolskimi otroki. Alenka Bartulović opozarja na negativne plati in hipotetične učinke t. i. dediščinskega pouka, saj lahko hkrati pogloblja obstoječe družbene antagonizme, in to kljub temu, da kulturna dediščina v splošnem, kot zapiše, vzbuja predvsem pozitivne konotacije. Tita Porenta v sklepnem prispevku sklopa predstavlja rezultate in izkušnje programa, ki so ga v Slovenskem etnološkem društvu izvajali med oktobrom 2007 in septembrom 2008, ko so v sodelovanju z izbranimi slovenskimi muzeji in drugimi strokovnjaki pripravili serijo izobraževalnih etnološko-muzejskih delavnic za lastnike ljubiteljskih etnoloških zbirk.

Programski sklop Kulturna dediščina kot dejavnik razvoja prinaša članke o razmerju med dediščino in turizmom, o urbanem okolju, celostnem razvoju podeželja in vključevanju dediščinskih vsebin v različna projektna okolja. Janez Bogataj poudarja potrebo po povezovanju kulturne dediščine in turizma v smislu preseganja stereotipa, po katerem je dediščina sicer atraktivna, a samozadostna, turizem pa agresivna in masovna industrija. Jerneja Ferlež se v svojem članku ukvarja z načini raziskovanja in predstavljanja dediščine v urbanem okolju. Na primeru Maribora niza predloge za umestitev dediščine mesta in urbane identitete meščanov v turistično ponudbo, ne pozablja pa niti na tisti del dediščine, ki je bila zaradi zgodovinskega konteksta v določenem obdobju potisnjena v ozadje. Pomen kulturnih vsebin v programih razvoja podeželja s predstavitvijo historiata izvajanja projekta Celostni razvoj podeželja in obnova vasi in cilji obstoječih programov na Ministrstvu za kmetijstvo predstavlja Tadeja Primožič. Avtorica opozarja tudi na vlogo, ki jo lahko imajo etnologinje in etnologi s svojim poznavanjem konkretnih razvojnih območij pri uspešnosti tovrstnih programov na podeželju. Tako programi razvoja podeželja kot tudi različni nacionalni in evropski projekti potrjujejo prednosti območij, kjer so bile izvedene temeljne etnološke raziskave. Karla Oder, ki piše o mednarodnih projektih kot priložnostih za medsebojno spoznavanje in povezovanje, te predstavi na primeru Evropske poti železa, v katero je s ciljem ohranjanja in promoviranja tehniške dediščine območja vključen tudi Koroški pokrajinski muzej. Uspešno sodelovanje v projektu je bilo mogoče prav zaradi predhodnih poglobljenih raziskav in usmerjenosti ustanove (zlasti enote muzeja na Ravnah na Koroškem) v ta segment kulturne dediščine.

Fokus zbornika je usmerjen v predstavitev etnološkega pogleda na nesnovno oz. živo kulturno dediščino, še zlasti v luči konvencije UNESCO. Uvodno predstavitev sklopa je pripravil Naško Križnar, takratni nacionalni koordinator za živo dediščino. V članku obravnava zasnovo in rezultate ciljnega raziskovalnega projekta »Register nesnovne kulturne dediščine (2006–2008)« in predstavi predloge

za izdelavo nacionalnega registra, ki ga mora Slovenija vzpostaviti po pristopu h Konvenciji UNESCO o varstvu nesnovne dediščine leta 2008. Martina Piko-Rustia predstavlja projekt »Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem«, ki so bila leta 2010 vpisana v seznam nesnovne dediščine Avstrije. Obenem opiše tudi sam proces ratifikacije Unescove Konvencije o nesnovni dediščini v Sloveniji in Avstriji ter napore celovškega Slovenskega narodopisnega inštituta »Urban Jarnik« za ohranjanje nesnovne dediščine slovenske narodne skupnosti na avstrijskem Koroškem. Saša Srečković predstavlja institucionalno podporo nesnovni dediščini v Srbiji, izpostavlja pa dileme o varovanju intelektualne lastnine na področju nesnovne dediščine. Miglena Ivanova s pomočjo projekta »Živi zakladi človeštva – Bolgarija« predstavlja bolgarski model varovanja nesnovne dediščine in njegove prve rezultate. Sklepni prispevek zbornika je delo kustosa Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, Andreja Brenceta, ki v svojem prispevku predstavlja spreminjanje tradicionalnega šemljenja na ptujskem območju od zadnjih desetletij 19. stoletja do danes. Kurentovanje je med ljudmi ena bolj prepoznanih vsebin nesnovne dediščine, in v prispevku beremo tudi o različnih pasteh, ki jih prinaša vpetost neke dediščinske enote v samo življenje in ne nazadnje tudi turistično rabo.

V zborniku obravnavane teme omogočajo širok vpogled v kulturno dediščino in predvsem v priložnosti in pasti v zvezi z njeno rabo. Kljub časovni odmaknjenosti od priprave člankov do priložnosti, da ti dobijo svoj odmev tudi pri bralcih, pa smo v Slovenskem etnološkem društvu prepričani, da bodo prispevki pri njih spodbudili odmeve tako v smislu strokovnih refleksij kot tudi v obliki operativnih zamisli.

Katalin Munda Hirnök in Helena Rožman

1

KULTURNA DEDIŠČINA IN SOCIALNOZGODOVINSKI SPOMIN / CULTURAL HERITAGE AND SOCIO-HISTORIC MEMORY

Vito Hazler_08

Dediščina za danes, zakaj ne tudi za jutri: ohranjanje znanj in veščin nesnovne dediščine za oživitev snovne | Heritage for Today – Why Not Also for Tomorrow? Preserving the Knowledge and Skills of Intangible Heritage in Order to Revive Tangible Heritage

Katalin Munda Hirnök _18

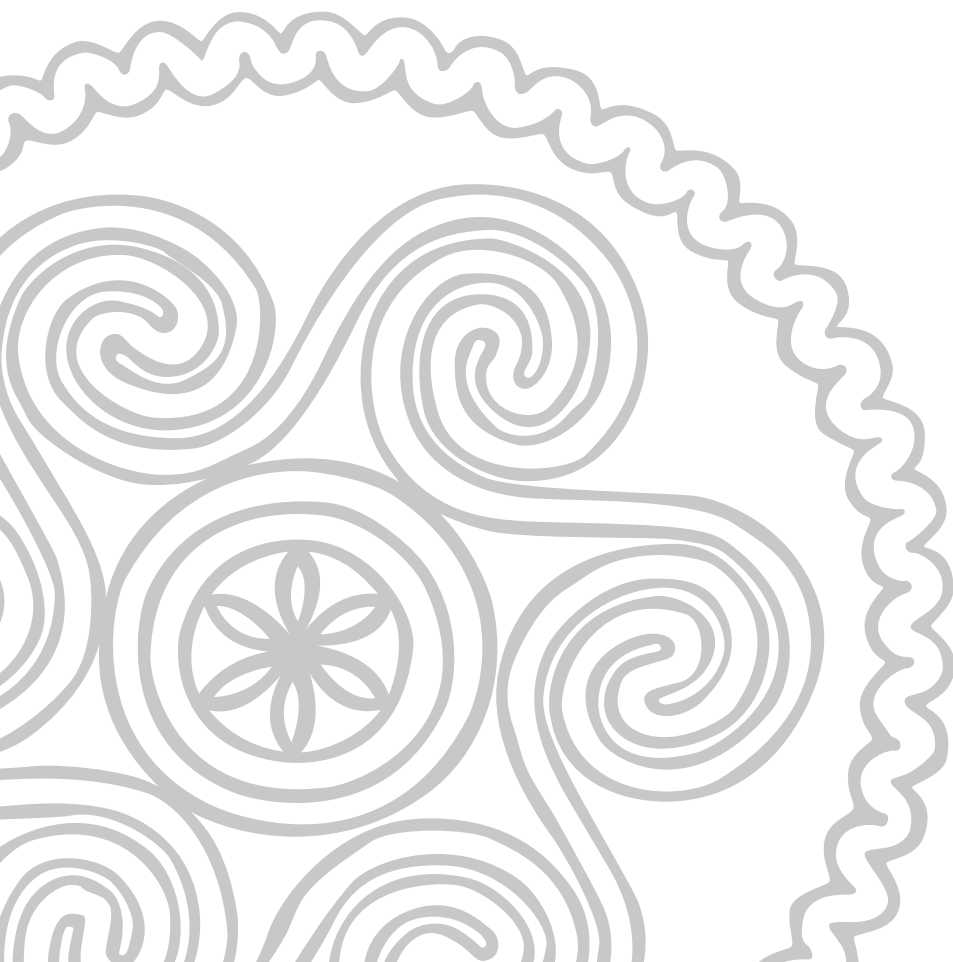
Živeti z dediščino v zamejskem prostoru danes | How to Live with Heritage as a Minority

Anja Jerin, Barbara Sosič, Miha Špiček _25

Uporabnost in dostopnost: Digitalizacija fonda Orlovih ekip | Digitization of the Material Collected by Boris Orel's Fieldwork Teams

Breda Čebulj Sajko _35

Predlogi za delovanje izseljenskih arhivov na primeru historičnega arhiva za slovence v Avstraliji – v državi Novi južni Wales ali: Kako ohraniti pričevalnost dediščine slovenskih izseljencev | Suggestions for the Operation of Immigrant Archives, Or How to Preserve the Heritage of Slovene Immigrants: The Example of the Historical Archives for Slovenian Australians New South Wales (HASA NSW)

DEDIŠČINA ZA DANES, ZAKAJ NE TUDI ZA JUTRI

Ohranjanje znanj in veščin nesnovne dediščine za oživitve snovne

Izvleček: V kulturni in naravni dediščini prepoznavajo sodobne omikane civilizacije del svojih identitet. Na različne načine poskušajo dediščino obvarovati pred povsem naravnimi procesi razkroja in še zlasti pred nenadzorovanimi ali slabo načrtovanimi prenovitvenimi posegi, pred katerimi nismo imuni niti v naši družbi. Konservatorska dejavnost se mora odločati za premišljene posege (če sploh) v dediščino in stremeti predvsem h konzerviranju in čim manj k restavriranju ali rekonstruiranju sestavin dediščine. V teh, predvsem obnovitvenih prizadevanjih, je skrajno pomemben pozitiven, recimo mu sonaraven in trajnosten pristop reševanja dediščine, ki mora temeljiti predvsem na študijah naravnih procesov staranja gradiv in tehnologijah, po katerih so nekdanji stavbeniki, obrtniki in umetniki načrtovali in izdelovali nam danes tako drage in pomembne kulturne artefakte. Tudi v našem družbenem okolju imamo primere izvrstnih obnov kulturne dediščine, pa tudi take, ki so rezultat slabo načrtovanih konservatorskih in projektantskih posegov ter novodobnih tehnoloških obdelav. V številne kulturne spomenike se pogosto po nepotrebnem vliva enormne količine betona ali pa vgrajuje novodobna okovja, ki so pogosto le slabokrvni nadomestki nekdanjih mojstrov in kovačev in ključavničarjev, da o mazaštvu s »skandinavsko zaščito lesa« niti ne izgubljam besed. Zato je treba tudi slovensko konservatorstvo postaviti na mnogo bolj »sonaravne« temelje, če želimo z dediščino živeti tudi jutri.

Ključne besede: kulturna dediščina, stavbna dediščina, varovanje dediščine, sonaravno varstvo dediščine, etnologovo mentorstvo na terenu, celostno varstvo, stopnje varstvenih posegov, novodobno posodabljanje dediščine, obnova in prenova, evalvacija dediščine

Abstract: Modern civilizations recognize the cultural and natural heritage as part of their identities. They employ different ways to preserve their heritage from the very natural process of decomposition, and particularly against uncontrolled, or poorly planned, renovation operations that also occur in our society. Conservation activities (if any) should be the result of careful deliberation and should strive primarily to conserve the heritage instead of restoring or reconstructing its elements. Of utmost importance is a positive, let us call it sustainable, approach that needs to be based primarily on studies of natural processes of the aging of different materials, and on technologies once used by master builders, craftsmen, and artists who had designed and made cultural artifacts that are now so valuable and important to us. It is possible to find in our immediate environment examples of excellent restoration of segments of our cultural heritage – as well as, unfortunately, those that are the result of poorly planned intervention and conservation, and of the use of modern technological processes. Many a cultural monument has been conserved by using unnecessarily enormous amounts of concrete or by installing modern fetters that are generally only anemic substitutes for the products made by traditional master blacksmiths and locksmiths. I will not even waste any words on those who botch heritage by employing the so-called "Scandinavian wood impregnation products". In view of all of the above, it is urgent to introduce in Slovene conservation activities much more "sustainable" elements. This "sustainable" basis will enable us to enjoy our heritage not only today but also tomorrow.

Key Words: cultural heritage, architectural heritage, heritage conservation, sustainable heritage conservation, ethnologists as mentors in the field, comprehensive protection, protective intervention levels, present-day modernization of heritage, restoration and renovation, heritage evaluation

O stavbni dediščini danes veliko razpravljamo, jo vključujemo v različne planske in razvojne dokumente, vse premalo pa govorimo o tem, kaj se lahko iz dediščine naučimo tako za njeno fizično

* Izr. prof. dr. Vito Hazler, dipl. etnol. in umetn. zgod., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: vito.hazler@gmail.com

ohranjanje kot tudi za obstoj človeštva v očitno vse bolj razgreti naravi.

Z nastankom in razvojem stalne poselitve so od 10. stoletja stavbe in vse potrebne naprave (mostove, brvi, kanale, regulacije rek, obrambne jarke, izsuševanja idr.) gradili in urejali po takrat veljavnih dogovorih in predpisih. Vsa ravnanja za poseganje v prostor so bila povezana s stopnjo razvitosti vsakokratne družbene ureditve, od gmotnega in socialnega položaja gradbenih interesentov in tudi od ravni obvladovanja tehnoloških postopkov in kakovosti gradbenih izvedb.

Zato je za današnje uspešno reševanje, varovanje in ohranjanje stavb in naprav iz daljne ali bližnje preteklosti pomembno poznavanje in obvladovanje prav tistih tehnologij in rabe gradiv, ki so omogočili nastanek in spremljali nadaljnjo življenjsko pot starih stavb in naprav, ki imajo danes vrednost kulturne dediščine ali spomenika. Pri tem se za najbolj pomembne in tehnično zapletene člene objektov dediščine uporabljajo tudi najsodobnejše restavratorske metode in tehnike, ki temeljijo na skrbno pripravljenih konservatorskih programih in obnovitvenih načrtih.

A žal vsakdanja obnovitvena praksa vedno ne izbira tehnološko najboljših in najsprejemljivejših obnovitvenih in restavratorskih postopkov – prepogosto se zateka k cenanim rešitvam, kar še zlasti velja za tiste dele obnov, ko se vključuje najbolj cenena gradbena dejavnost. Obnove spomenikov namreč že dolgo spremlja sindrom razmerij med (ne)potrebnimi stroški in smiselnostjo obnov in s tem zavestnega reševanja kulturne dediščine. Ta zavest namreč ni nikoli v vseh družbenih okoljih sprejeta z naklonjenostjo in optimalno zagotovljenim virom financiranja. Zato prihaja do odklonov v načrtanih obnovitvenih postopkih, do izbiranja manj primernih tehničnih postopkov in izbora gradiv, ki imajo za posledico ogrožanje obstoječe stare in siromašenje na novo dodane substance obnovljenega spomenika. Zato se deli spomenika, ki so podvrženi restavratorski obravnavi, obnavljajo kakovostno, medtem ko se vsi drugi, pogosto večinski deli objekta, obravnavajo po današnjih tehnologijah, to je z velikim deležem sodobnih gradiv, kot so cement, lepila, hidrirano apno, umetno drobljeni pesek, zaščitni premazi za les in kamen in drugo. In ker doktrina varstva kulturne dediščine marsikje še ni splošna družbena in osebna vrednota, se v kulturne spomenike zlivajo tone raznovrstnih novodobnih gradiv, ki spomenike tako močno predrugačijo, da se v bistvu razkrojijo celo njihove osnovne identitetne značilnosti.¹

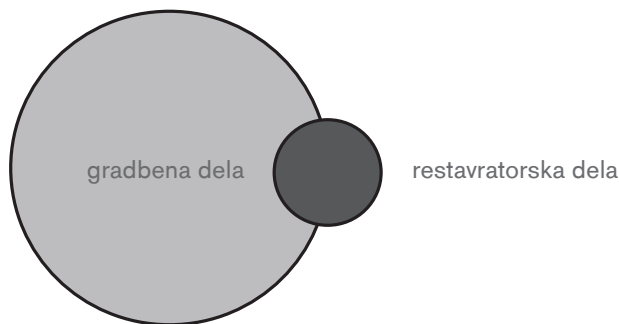
Nekritično sprejemanje novih tehnologij in gradiv ter vgrajevanje v objekte nepremične kulturne dediščine je še zlasti aktualno pri t. i. »razvojnih prenovah«, ki so se zadnja leta epidemično razširile po vsem slovenskem ozemlju. Takšne »prenove« vodijo v izrazito siromašenje in poenotenje podobe dediščine. Kritično oko dobrega strokovnjaka kaj lahko prepozna tudi regionalno obarvane načine »prenov«, ki so dosežek te ali one območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Vzrok navedenih manipulacij z dediščino lahko iščemo tudi v načinih pridobivanja sredstev in izvajalcev. Varčni uradniki naših ministrstev so se že pred leti odločili, da imajo prednost pri izvajanju

¹ Takšnih primerov nekritičnih »razvojnih prenov« je na Slovenskem kar nekaj. Žal še nimamo razvite ustaljene strokovne kritike, ki bi odločno obračunala z vsemi takšnimi in podobnimi nestrokovnimi mahinacijami pri fizičnem obnavljanju kulturne dediščine.

del cenovno najugodnejši ponudniki, ne pa tisti z referencami obvladovanja dediščine veščin in znanj. Po tej logiki so dela dobivali tudi izvajalci, ki se z obnovami in s prenovami še niso srečevali, zato so bila izvedena dela v številnih primerih skrajno sporna. A »karavana gre naprej« in ne uradniki ne spomeniškovarstvena služba še niso evalvirali takšnih ravnanj.²

Kljub vsem razsežnostim gospodarskega in še zlasti kulturnega razvoja se danes še vedno vse premalo zavedamo, da je stavbna dediščina prav tako sestavni del našega življenjskega prostora kot vse drugo grajeno in naravno okolje, zato jo moramo sprejemati in obravnavati vsaj približno tako kot druge grajene kategorije objektov. Ker pa ima dediščina še druge pomene in vrednosti (prostorsko, časovno, likovno, socialno, funkcionalno, gmotno, starinsko idr.) jo je treba obravnavati toliko bolj pazljivo, z bistveno več specialnega znanja in delovnih veščin. Te bi moral obvladati čim večji krog izvajalcev in ne le izjemno drage specializirane skupine restavradorjev in likovnih umetnikov.³

Problematiki reševanja stavbne dediščine bi se morala naša družba bistveno bolj posvečati tako na državni kot lokalni ravni. To velja še toliko bolj, če pomislimo, kako malo še imamo objektov, ki identificirajo oblike

Približno razmerje obsega del med gradbenimi in restavratorskimi deli na večini nepremičnih kulturnih spomenikov (prilagojeno po Ivo Maroevič 1993: 101).

Ljubljanski grad je nedvomno vrhunec radikalnega »razvojnega prenavljanja« z izrazitim avtorskim pristopom. Kovano okovje nosi stekleno vratno krilo – sporočilo za razumnike. Foto: V. Hazler, 12. 4. 2010

- 2 Morda bo ministre in uradnike vendarle »srečala pamet«. Svetel primer je na primer nekdanji minister za promet in zveze Patrick Vlašič, ki med več ponudniki za sanacijo Slovenskih železnic ni izbral najcenejše niti najdražje ampak cenovno in strokovno usposobljeno svetovalno podjetje. Na pomen izvajalcev z referencami je avtor tega zapisa opozarjal že pred dvajsetimi leti in pripravil seznam mojstrov obrtnikov za kritje streh, ometavanje sten, polaganje tlakov, gradnjo s kamnom in z lesom, a mu uradnica in urednica na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine tega seznama ni hotela objaviti z utemeljitvijo, da: »Reklame za izvajalce pač v Varstvu spomenikov ne bomo delali!«
- 3 Značilen primer je obnova bolnice Franje, kjer so skoraj v celoti rekonstruirali večino lesenih barak v soteski Pasice. Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za okolje in prostor sta nalogo zaupala izkušenim strokovnjakom, ki so skupaj z različnimi delovnimi skupinami izvajalcev delo opravili solidno. Toda finale maskiranja barak niso zaupali domačinom, ki so to nalogo izvrstno opravili pred 67 leti, ampak cenovno dragim likovnim umetnikom, o čemer je obsežno poročal dnevnik *Delo*.

gospodarskega, političnega, kulturnega, religioznega, narodnoosvobodilnega in še kakšnega življenja v preteklosti. Slika je prav osupljiva, če delimo evidentirano število vseh nepremičnin (okrog 6,5 milijona) v Sloveniji, ki jih je pred leti popisala Geodetska uprava Slovenije, s številom objektov (okrog 33.000 enot) iz zbirnega registra dediščine, ki ga hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: dobimo skoraj zanemarljiv odstotek – 0,5 odstotka. Podatek je alarmanten, saj imamo po teh izračunih v našem življenjskem okolju in na vseh mogočih varovanih območjih le še pol odstotka objektov z vrednostjo nepremične kulturne dediščine, pa še teh ne znamo ustrezno obnoviti in jih dodati ustrezno vsebino.

Iz povedanega sledi, da bi morali tudi na področju spomeniškega varstva ponovno bolj poudarjati temeljna načela stroke: podobno kot v muzejstvu bi morala prevladovati težnja po *čim več konzerviranju* in *čim manj restavriranju* ali celo *rekonstruiranju*, še zlasti, če se za obnovo namenijo sredstva iz državnega proračuna ali občinskih proračunov. Vemo, da je načelo konzerviranja v praksi bistveno lažje uveljaviti na premični kot na nepremični dediščini, saj je varovanje objektov velikokrat podvrženo različnim nujnim posodobitvam in novodobnemu funkcionalizmu. In prav zato se mora teh naših 0,5 odstotka objektov kulturne dediščine obravnavati toliko bolj skrbno in strpno.

Na področju spomeniškega varstva temeljitost in kakovost zaščite in varstva načeloma določa že postopek prepoznavanja v fazi rednega terenskega raziskovalnega dela konservatorjev, ki mu sledi v bistvu najzahtevnejši postopek konservatorskega dela, faza vrednotenja. Vrednotenje konservatorji izvedejo ob pomoči rabe več *temeljnih raziskovalnih meril* in nenehnega primerjanja ugotovljenih dejstev s *splošnimi konservatorskimi merili*, kot so *redkost*, *ogroženost* in siceršnje *fizično stanje* obravnavane dediščine. Temeljna raziskovalna merila se kljub težnjam po poenotenju delovnih metodologij vendarle pomembno razlikujejo, saj so arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina, zgodovina, arhitektura, geografija, urejanje krajine in še kdo razvile sebi lastna merila in metode dela.⁴

Kavčnikova domačija z najjužneje ohranjeno alpsko dimnico v Evropi je na zbirnih seznamih Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije uvrščena med spomenike lokalnega pomena. Njena kulturna vrednost je neprecenljiva, a uradnike ne moti, da so jo uvrstili med lokalne spomenike ali po starem med spomenike 2. Kategorije. Foto: V. Hazler, 3. 3. 2008

4 Kot konservator – etnolog sem med svojim večletnim strokovnim in raziskovalnim delom na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje in pozneje raziskovalnim in pedagoškim delom na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani razvil *temeljna merila za prepoznavanje in vrednotenje* kulturne dediščine. Zato od leta 1993 pri svojem delu uporabljam *prostorsko, časovno, socialno, likovno, gradbeno-razvojno in funkcionalno merilo*. Ta merila so po moji oceni osnova etnološkega konservatorskega in tudi drugega raziskovalnega prizadevanja na področju stavbarstva in še kje. Vsekakor so omenjena merila povezana z dejavnostjo etnologije in so v operativnem smislu drugačna od splošnih konservatorskih meril in so dovolj univerzalna za vse stroke, vključene v spomeniškovarstveno dejavnost.

Vendar so ta merila že po naravi uporabe koncipirana tako, da omogočajo *interdisciplinarni strokovni in raziskovalni pristop*, kar je ena od pomembnih značilnosti spomeniškovarstvene dejavnosti.⁵

V spomeniškem varstvu se konservatorji srečujejo z več načini oziroma *stopnjami varstvenih posegov*. Temeljni varstveni vidik je seveda *zagotavljanje optimalnih varstvenih ukrepov*, ki so glede na dosedanje bolj ali manj uspešno prakso in intenzivnost uveljavljanja varstvenih interesov lahko različni. S tega vidika je dosedanje slovenske izkušnje na področju ravnanj z nepremično kulturno dediščino mogoče razvrstiti v naslednje skupine:

Ukrepi – in situ:

- obnova/konzervacija (5)
- razvojna prenova (2)
- posodobitev z ohranjanjem detajlov (1)

Ukrepi – nadomestna gradnja:

- popolna rekonstrukcija oziroma replika objekta v primeru nepopravljivih poškodb spomenikov (4)⁶
- nadomestna gradnja pod pogoji pristojne spomeniškovarstvene službe in (2)⁷
- izsiljene rekonstrukcije z delnim upoštevanjem načel varstva (1)⁸
- nesprejemljive nadomestne gradnje (0)⁹

Ukrepi – muzeji na prostem:

- in situ (4)
- na izbrani novi lokaciji (3)

Navedene tri temeljne skupine vsebujejo želene optimalne varstvene ukrepe in tudi sporne posege, ki dediščino vodijo v posodabljanje in celo namerno uničevanje. So del slovenske in spomeniškovarstvene prakse, zato sem jih vrednostno klasificiral in ocenil s točkami od najmanj zaželenih (0) do optimalnih (5).¹⁰

5 Skupni, interdisciplinarno naravnani, strokovni in raziskovalni postopki *so značilnost* spomeniškovarstvene dejavnosti, *niso pa njeno pravilo*, saj posamezne stroke (npr. arheologija) že zaradi narave dela operirajo z vrsto specifičnih metod, ki jih druge stroke ne obvladajo. Podobno velja za etnologijo, kjer je v ospredju *način življenja* na ravni vsakdanjosti in prazničnosti vseh poklicnih in socialnih skupin v vseh (za stroko obvladljivih) časovnih obdobjih in okoljih.

6 Takšen primer je že omenjena Bolnica Franja blizu Cerknega, ki jo je neurje leta 2007 skoraj popolnoma uničilo.

7 V Sloveniji je ta oblika ravnanj pristojne spomeniškovarstvene službe še vedno precej razširjena. Službo v bistvu sili v »evtanazijske postopke«, ki bi se jim morala odreči že iz temeljnih etičnih in pietetnih načel. Pogoji se navadno nanašajo na gradnjo novega – nadomestnega objekta, ki bo predvidoma stal na lokaciji starega, ki je prepoznan kot objekt relativno nizke vrednosti in ga zaradi dotrajanosti ni mogoče več ohraniti. Tak primer je sporna gradnja nove operne in garažne hiše na mestu Kolizeja v Ljubljani.

8 Značilen primer takšnega ravnanja je izsiljena rekonstrukcija hiše v mestnem jedru Slovenskih Konjic, Stari trg 11, kjer se investitor nikakor ni strinjal z obnovo starega objekta, čeprav je pristojna spomeniškovarstvena služba to zahtevala. Zgradil je povsem novo poslovno stavbo (mesnica, trgovina, gostilna) in pri tem upošteval le prvotni tlorisni in višinski gabarit, razporeditev oken in vrat, nikakor pa ne tudi njihove prvotne oblike, strukture ometov, fasadne členitve, nekdanje tlorisne razporeditve prostorov in drugih pomembnih podrobnosti starega objekta.

9 To so gradnje na različnih zavarovanih območjih, ki so v nasprotju z načeli institucionalnega spomeniškega varstva. Takšni primeri so se dogajali tako v zavarovanih mestih (Celje: Teko, betonska trgovina sredi mestnega jedra), v trgih (Podsreda), v vaseh (Grajska vas) in drugod.

10 Po mojih podatkih takšnih evalvacij v Sloveniji še ni. Na teh osnovah bi morala temeljiti sodobna strategija varstva dediščine.

Med vsemi varstvenimi ukrepi je najbolj zaželena *obnova*, ki jo razumevam v smislu čim več *konservirati* in ohranjati popolno pričevalnost dediščine.¹¹ Z metodološkega vidika je sorodna muzealskim prizadevanjem po ohranjanju prvobitnosti in celovitosti premične dediščine. *Obnova*, ki jo nekateri vsaj po mojem mnenju nepazljivo enačijo s *prenovo*, mora biti temeljni cilj spomeniškovarstvene doktrine, zato bi morale strokovne službe tej obliki varstva nameniti bistveno več pozornosti kot doslej. *Prenova* (*revitalizacija*)¹² je po mojem razumevanju ukrepov na dediščini svobodnejši varstveni poseg, saj se pogosto izrodi v radikalnejšo obliko – t. i. *razvojno prenovo*, ki je danes v Sloveniji in marsikje drugod po svetu postala skoraj stalnica konservatorske prakse. V teh oblikah prenove se poudarjajo ustvarjalne ambicije projektantov – arhitektov, ki pogosto povsem prevzemajo pobudo (beri: »doktrino varstva«) in (všečno lastnikom) v objekt vgrajujejo sporne sodobne sestavine. S takimi ravnanji se pomen objekta vrednostno slabi, česar pa se zaveda vse manj predstavnikov institucionalnega varstva kot tudi zainteresirane javnosti.

Precej pogosti so tudi posegi po načelu *posodobitev z ohranjanjem detajlov*, kar praviloma vodi v devastacijo nepremične kulturne dediščine. To je nekaj podobnega, kot da bi na primer na radiu iz tridesetih let 20. stoletja, ki je častitljiv muzejski eksponat, ohranili samo leseno ohišje, gumbe, stikala in jedro aparata pa bi nadomestili s sodobno elektronsko napravo.

Velika ovira v uveljavljanju spomeniškovarstvene doktrine in ohranjanju tako zaželenih prepoznavnosti slovenske poselitve in stavbnih posebnosti so zahtevki po *nadomestnih gradnjah*, ki so se zakonsko najbolj uveljavili že v 70. in 80. letih 20. stoletja. Že takrat so se širile trditve, da je novogradnja cenejša od obnove ali prenove starega objekta. Takšno razmišljanje varstvu dediščine seveda ni bilo v korist, čeprav so konservatorji dokazovali, da to ne drži, še zlasti v primerih, ko so stare stavbe redno vzdrževane in obnovljene. Vendar so to že načela dobrih in varčnih gospodarjev, ki jim oblast

Po letu 1999 so v Muzeju na prostem Rogatec uspeli postaviti le en nov objekt – rekonstrukcijo kamnarske bajte iz Loga, ki pa še zdaleč ni veren posnetek izvirnika iz enega od tamkajšnjih gozdnih kamnolomov. V muzeju so sicer vpeljali nekatere nove vsebine (delavnice, prikaz kovaštva, pletarstva, peke kruha, otroške igre), a okrnili nekdanjo pomembno tržno dejavnost (kulinarika, hišno vino) in zmanjšali obseg razstavnih površin (nekdanji hlev preuredili v depo). Tudi namestitev litoželeznega gepla je v tem okolju sporna. Foto: V. Hazler, 29. 8. 2007

11 O teoretskih osnovah te problematike je več pisal Ivo Maroevič (1986: 65–97).

12 Izraz *prenova* se je v Sloveniji uveljavil v 70. letih 20. stoletja zlasti z načrtovano prenovo mestnih, trških in vaških jeter, sčasoma pa se je razširil tudi na posamične objekte dediščine v pomenu oživitve, tudi posodobitve za vzpostavitev primarnih ali sekundarnih funkcij.

v obdobju socialistične izgradnje domovine ni bila naklonjena, ampak je raje podpirala množično individualno gradnjo stanovanjskih hiš in s tem posredno nadzorovala socialni (ne)mir.¹³

Deloma so z nadomestnimi gradnjami povezane tudi zapolnitve oziroma interpolacije (več o tem: Maroević 1986: 186–221) izpraznjenih parcel med objekti v zaščiteneh mestnih, trških in vaških jedrih, kjer se je v določeni lokalni skupnosti vedno izkazovala potreba po gradnji na takšnih vsestransko vabljenih lokacijah.¹⁴ Ponekod so bile rešitve dobre in brez agresivnih pretresov za obstoječo aglomeracijo (npr. Škrabčev trg v Ribnici na Dolenjskem), drugod so jih reševali z izrazito modernističnimi načeli (npr. nekdanja prodajalna Slovenijalesa v danes Gosposki, pred osamosvojitvijo Slovenije v Zidanškovi ulici v Celju ali poslovna stavba Banke Celje v Mozirju) ali agresivno in povsem v nasprotju s substanco historičnega naselbinskega organizma (npr. Tomosovi stolpnici v Kopru in stolpnica nekdanje trgovine Teko v Celju).¹⁵

V vseh oblikah spomeniškovarstvene dejavnosti je delež etnologov zelo pomemben in v primerjavi z razvojem institucionalnega varstva po drugi svetovni vojni tudi vse bolj cenjen. Etnologi so namreč uspeli v varstvo vključiti celovit pogled prepoznavanja, vrednotenja, varovanja ter tudi kakovostnega mentorstva v izbiranju primernih vsebinskih programov. To delo je namreč etnologom dobesedno pisano na kožo, a je bilo marsikje po nepotrebnem spregledano in celo nezaželeno!

Pomemben pa je tudi delež etnologov pri samem obnavljanju dediščine, saj so prav etnologi med prvimi stopili v korak s tako imenovanim sonaravnim varstvom dediščine. Uravnavanje izvirnih identitet varovanih objektov pogosto prepustijo kar sami naravi, saj je ta praviloma najboljša »restavratorka«, še zlasti, če se uporabljajo naravi prijazna, torej avtohtona in seveda tudi avtentična gradiva.¹⁶ Zato je celostno varstvo pomembno sporočilo najnovejšega slovenskega zakona o kulturni dediščini; to je za marsikoga novost, a ne za etnologue – konservatorje, ki ta načela že desetletja uspešno vgrajujejo v svoje delo in so nosilci – kot se danes moderno sliši – dobrih praks. Žal so se takšne dobre prakse v preteklosti vse premalo promovirale in vse premalo je bilo samozaveznega predstavljanja vrhunskih obnov, ki na eni strani kažejo na spoštljiv odnos do dediščine, tradicije in kulturnega izročila, na drugi pa omogočajo preverjanje znanj in so učno polje mlajšim generacijam.

13 V tistem obdobju so v Sloveniji in v dobršnem delu nekdanje skupne države dejansko gradili vsi kreditno sposobni, torej zaposleni državljani. Razmere za gradnjo so bile zelo ugodne, saj denarja ljudje niso mogli in niti niso znali vlagati drugam kot v nove nepremičnine. Visoka inflacija je glavnice in kreditne obresti že v nekaj letih znižala na minimum, država je najemala vedno nove kredite v tujini (znameniti Titovi obiski), t. i. »Topčider« pa je tiskal dinarje s polno paro naprej.

14 Izraz *interpolacija* je v slovenskem konservatorstvu sicer poznan, a redkeje rabljen kot izraz *zapolnitve*. Izraz interpolacija so v slovensko konservatorsko prakso uvedli v začetku 80. let 20. stoletja zlasti tisti konservatorji (predvsem arhitekti), ki so študirali na Univerzi v Zagrebu.

15 Skrajna primera agresivnega poseganja v mestni jedri Kopra in Celja sta dosežek socialistične ideologije 60. in 70. let 20. stoletja, ko so bili takratni oblastniki prepričani, da je v historične aglomeracije treba vnašati tudi nove vsebine »avantgardnega delavskega razreda«, in sicer kot protiutež dosežkom preteklih obdobj, še zlasti tistih, ki jih je ustvarila Katoliška cerkev.

16 Napake v »prenovah« in »razvojnih prenovah« so zelo pogoste, še zlasti pri gradbeniški obdelavi naravnih gradiv, kot je npr. les, ki ga še vedno mažejo in novega barvno »izenačujejo« z otenki videza starega lesa. Na les še vedno zlivajo tone raznovrstnih sintetičnih in smolnih premazov, ki temu žlahtnemu gradivu škodijo, saj mu razgrajujejo njegovo naravno zaščito. To je spomeniškovarstvena stroka (žal samo del) spoznala že leta 1987, ko smo analizirali posledice neumnega »potapljanja« skodel v »skandinavsko zaščito lesa«. Skodlasta streha na Kavčnikovi dimnici v Zavodnju nad Šoštanjem je zaradi premaza propadla v nekaj letih!

Ob vsem navedenem imajo etnologi – konservatorji zagotovo pomembno praktično prednost, ki izhaja iz značaja njihovega osnovnega predmeta dela. Ves čas se namreč srečujejo z zelo raznovrstnimi naravnimi gradivi in tudi naravnimi zaščitnimi sredstvi. To znanje in tudi uporabne veščine, ki so jih pridobili pri svojem stalnem stiku s terenom in velikokrat tudi še prvobitnimi oblikovalci gradiv, lahko danes uporabno prenašajo na področje celovitega varstva in tudi na še bolj aktualno področje – na prilagajanje civilizacije klimatskim spremembam. Znanja imajo etnologi – konservatorji dovolj, le preusmeriti ga je treba tudi v vse bolj popularne energetske varčne gradnje, kjer se v pripravi vseh mogočih sodobnih gradiv uporablja ogromno energije in se v ozračje spusti na tone CO₂, na naravna gradiva, kot so les, kamen, glina, slama in še kaj, pa se pogosto sramežljivo »pozabi«.

Naravna gradiva so gotovo velika prednost našega kulturnega okolja. V sodobnem gradbeništvu jih je mogoče uporabljati zelo vsestransko – tudi na tem področju že imamo nekaj dobrih praks in primerov usklajenega razvoja. In vzporedno s spodbujanjem takšne in podobne sonaravne energetske varčne gradnje se nam odpira še ena velika razvojna možnost: to je ohranjanje tako zelo želenih regionalnih in lokalnih stavbarskih identitet, ki jih doslej ni uspela uveljaviti nobena zakonodaja, nobena strategija in niti entuziazem pristašev t. i. »tradicionalnih arhitekturnih identitet«.

Ta hiša stoji le nekaj deset metrov od Muzeja na prostem Rogatec. Gre za eno zadnjih iz ilovice zbitih hiš v krajih pod Donačko goro, ki so lahko izziv tudi za sodobno načrtovano gradnjo. Foto: V. Hazler, 28. 9. 2007

Obnove spomenikov so kljub formalno zaželenemu interdisciplinarnemu delovanju v institucionalnem spomeniškem varstvu vendarle avtorsko delo konservatorjev, podobno kot so v muzejih razstave avtorsko delo kustosov – muzealcev. Vendar evalvacije vseh vrst obnov in prenov kažejo, da je konservatorskih pristopov lahko več: nekateri konservatorji se obnov lotevajo celovito in previdno, drugi samopašno improvizirajo v radikalnih prenovah brez prave vsebine. Že bežna primerjava hiše na Jurjevi domačiji na Občinah pri Trebnjem in rojstne hiše Franceta Kosmača v Slapu ob Idrijci nazorno pokaže različno raven upoštevanja temeljnih varstvenih načel. Prva je rezultat odličnega konservatorjevega dela, druga je popolni odmik od temeljnih varstvenih načel in zelo blizu že omenjenim novodobnim oblikam posodabljanja stavbne dediščine.

Poleg vse bolj priljubljenih ustvarjalnih, razvojnih in samoljubno improviziranih »razvojnih prenov«, ki jih pri nas glede na njegov molk in nekritičnost dopušča državno spomeniško varstvo, so stavbni spomeniki deležni tudi nadležnega podrejanja prihodnjim novim namembnostim, ki jim pogosto do nerazpoznavnosti prerazporedijo notranjo prostorsko zasnovo in jih razvrednotijo v njihovi celostni

spomeniški interpretativnosti. Takšna ravnanja so praviloma sprejeta soglasno, brez kritičnega glasu, ker pri nas učinkovite strokovne kritike še ne poznamo. A ker se takšne radikalne (razvojne) prenove dogajajo tudi na najpomembnejših spomenikih, pogosto tudi za potrebe muzejskih dejavnosti, so zagotovo zelo pomembne in potrebne tehtne razprave o tem, kje so (če sploh so!?) vrtičkarske meje med delom *konservatorjev* in *muzealcev*, med delom *konservatorjev* in *arhitektov* – *razvojnih prenoviteljev* in tudi meje med delom *muzealcev* in *oblikovalcev*, in kje se začne in konča strokovna avtoriteta enih ali drugih.

Občine 11, Jurjeva domačija. Primer ustreznega varstvenega pristopa in zanimivega sodobnega posredovanja dediščine znanj in veščin, povezanih z rabo naravnih gradiv. Foto: V. Hazler, 15. 3. 2009

Literatura

- BARKER**, Philip: *Tehnike arheološkega izkopavanja*. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, Ministrstvo za kulturo in Uprava RS za kulturno dediščino, 1998.
- BAŠ**, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- BATIČ**, Jerneja (ur.): *Varstvo naravne in kulturne dediščine v letu 1993*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1994.
- FISTER**, Peter 1979: *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.
- HAZLER**, Vito: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HAZLER**, Vito: Znanja in izkušnje – izziv za sodobno konservatorstvo. V: D. Prešeren in N. Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005, 185–188.
- HAZLER**, Vito: Mlin brez mlina: Obnova domačije Pri Šprenglerju, kulturnega spomenika Kroflnov mlin. *Glasnik SED* 48(1–2), 2008: 35–43.
- HUDALES**, Jože: *Slovenski muzeji in etnologija: Od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2008.
- KUHAR**, Boris, 1976: Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. V: Slavko Kremenšek (ur.), *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 151–162.
- MAROEVIĆ**, Ivo: *Sadašnjost baštine*. Zagreb: Društvo povjestičara umjetnosti SR Hrvatske, 1986.
- MUCK**, Anja 2003: Kulturna globalizacija. *Revija 2000*, 153–155, 2003: 87–99.
- RIHTER**, Andreja, **CIGLENEČKI**, Marjeta (ur.): *Vodnik po slovenskim muzejih*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2001.
- RIZMAN**, Rudi 2003: Globalizacija in kultura: Konflikt ali sinergija? V: Ada Vidovič Muha (ur.), *Slovenski knjižni jezik* –

aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003, 27–42.

SALOPEK, Davor: *Arhitektura bez arhitekta: Vitalne poruke narodnog graditeljstva*. Zagreb: Izdavačka djelatnost saveza arhitekata Hrvatske, 1974.

ŠOLA, Tomislav: *Ekomuzej Kapele: Idejni projekt* (tipkopis, brez kraja in navedbe naročnika ali izdajatelja), 1996.

ŠPERM LOVRIĆ, Branka: Poštivanje izvornosti u rekonstrukciji i restauraciji Muzeja na otvorenom »Staro selo« u Kumrovcu. *Muzeologija* 34, 1997: 136–143.

UKRAINČIK, Vlado (ur.): *War damages & Destructions inflicted od the cultural monuments, Sites & Historical centers in Croatia*. Zagreb: Institute for protection cultural monuments, 1992. Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski Republiki Sloveniji z dne 19. maja 1948. *Varstvo spomenikov* I: 3–6. Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji. *Uradni list Ljudske Republike Slovenije* 26/1961. Zakon o naravni in kulturni dediščini. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 1/1981. Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 16/2008.

Heritage for Today – And Possibly Also for Tomorrow The Preservation of Knowledge and Skills of the Intangible Heritage in Order to Revive the Tangible Heritage

Much has already been said about architectural heritage. Although it is included in different development plans and programs not enough has been said about what heritage can teach us about its conservation and about the survival of humankind amidst the increasing rages of nature. In the past, buildings were constructed according to the regulations that were in force at that time. The choice of technological procedures and materials always depended on the level of development of the society. It is therefore necessary to become familiar with past technologies, technical skills, and materials in order to successfully save, protect, and conserve architectural heritage. Otherwise our well-planned goals may lead to today's increasing modernization and renovation of protected heritage. Since these basic rules of conservation have not been complied with in many cases, the original building materials, for example wood, are still being generously coated with synthetic or resin coatings that affect the appearance of original materials to such a degree that their basic original features disintegrate. Ethnologists were among the first to start paying attention to the so-called sustainable heritage conservation. By means of fieldwork in combination with theoretic research we were able to acquire sufficient knowledge not only to implement the so-called holistic conservation but also to apply this knowledge toward the more pressing issues of adapting to current climatic changes. In this respect, the use of natural materials for the construction of our dwelling places is of utmost importance. A considerable advantage in our cultural environment, natural materials can be widely used in building construction, and sustainable bioclimatic building and construction should be widely promoted. There is yet another significant development opportunity, namely the conservation of regional and local architectural identities. Until now, no legislation, no strategy, and not even the enthusiasm of promoters of the so-called traditional architectural identities have been able to achieve this much desired goal.

ŽIVETI Z DEDIŠČINO V ZAMEJSKEM PROSTORU DANES

Izveček: Avtorica v uvodnem delu prispevka na podlagi empiričnih podatkov predstavi nekaj razmišljanj o dediščini v zamejskem prostoru. Izhaja iz ugotovitve, da ima dediščina v manjšinskem okolju svojo specifiko in drugačna izhodišča kot v večinskem okolju. Drugi del prispevka se osredotoča na primere dobrih praks iz avstrijske Koroške in slovenskega Porabja, ki kažejo, da kulturna dediščina lahko prispeva h konstruktivnemu dialogu med manjšino in večino.

Ključne besede: dediščina, zgodovinski spomin, identiteta, zamejski prostor

Abstract: *Based on empirical data, the introductory part of this paper presents some reflections on the heritage of a minority. It is based on the premise that the heritage in an area with a large minority population has different characteristics than the heritage in a majority environment. The second part focuses on examples of good practice in Carinthia, Austria and in the Porabje, Hungary, suggesting that cultural heritage can importantly contribute to a constructive dialog between the minority and the majority.*

Key Words: *heritage, historical memory, identity, minority area*

UVOD

Živeti z dediščino ima v manjšinskem okolju, v našem primeru na narodnostno mešanem območju sosednjih držav, kjer živi slovenska manjšina, svojo specifiko in drugačna izhodišča kot v večinskem okolju. Vprašanje ohranjanja dediščine je pri Slovencih v zamejstvu prepleteno tudi z vprašanjem narodne identitete manjšin v narodnostno mešanih okoljih. V teh okoljih je kulturna dediščina navadno eden od stebrov v prizadevanjih za obstoj narodnih manjšin (Piko-Rustia 2005: 117). V večinskem okolju ima dediščina vse možnosti, da je v polni meri vključena v družbeni razvoj in ima tudi večje možnosti za inovacije. Ker je v manjšinskem okolju dediščina bistveni in tudi nosilni element jezikovnega in kulturnega razvoja manjšine, je po navadi močnejše ohranjena v tradicionalni obliki. Tradicionalnost lahko vzbuja vtis statičnosti, vendar prav statični tradicionalni elementi manjšini dajejo oporo in stabilnost pri ohranjanju jezikovne in kulturne identitete. Dediščina se v manjšinskem okolju, skladno z različnim zgodovinskim, gospodarskim, družbenim in političnim ozadjem, zelo različno ohranja, varuje, razvija in promovira,¹ s tem pa se odpira vprašanje odnosa do dediščine. Dediščina je tesno povezana s preteklostjo, zato je odnos do nje v veliki meri odvisen od odnosa, ki ga vzpostavimo do lastne in do preteklosti drugih. Tako smo lahko do dediščine romantično-nostalgični in strokovno kritični ali pa tudi odklonilni, oziroma nam pomeni le vir zaslužka, če omenimo le najpogostejše odnose (Bogataj 1992: 15). Če je bil romantično-nostalgični odnos do dediščine v preteklosti še pogost pojav tudi med Slovenci, ki živijo zunaj meja R Slovenije (zlasti pri slovenskih izseljencih), danes ugotavljamo, da se odnos do dediščine vedno bolj premika k strokovno kritičnemu. Na spreminjanje odnosa do dediščine v zamejskem prostoru so pozitivno vplivale tudi intenzivnejše

* Dr. Katalin Munda Hirnök, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jezika s književnostjo, znanstvena svetnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: katalin.hirnok@inv.si

1 Ugotavljanju stanja dediščine v zamejskih okoljih z vsemi težavami in s prizadevanji za njeno ohranitev so bila namenjena posvetovanja (s strokovno ekskurzijo) v letih 2001–2005 v organizaciji Slovenskega etnološkega društva in v soorganizaciji z zamejskimi institucijami in kulturnimi organizacijami. Prispevki s posvetovanj so objavljeni v treh zbornikih: Munda Hirnök in Sketelj (ur.) (2003); Munda Hirnök in Weitlaner (ur.) (2005); Munda Hirnök in Ravnik (ur.) (2006).

komunikacije med zamejskimi okolji in matično državo, zlasti po osamosvojitvi Slovenije in z vstopom Slovenije v Evropsko unijo ter po dokončnem padcu fizičnih meja (razen s Hrvaško). Nosilci, varuhi in ohranjevalci dediščine so v manjšinskem okolju posamezniki (strokovnjaki ali ljubitelji), društva in institucije. V tistih zamejskih okoljih, kjer delujejo etnološke institucije (raziskovalne, strokovne ali muzeji) z usposobljenimi kadri (prim.: avstrijska Koroška, slovensko Porabje)² in razvejano komunikacijo na več ravneh (z lokalnim okoljem, s sosednjimi regijami na drugi strani meje, z ustanovami matičnega in večinskega naroda, s širšo evropsko regijo), ima dediščina več možnosti, da se ohrani, varuje in razvija na način, ki ga zahteva sodobni čas.³

Rezultat dobrega sodelovanja med stroko in kulturno iniciativo, lahko bi tudi rekli z »bazo«, je na primer nedavna uvrstitev koroških ledinskih in hišnih imen na Unescov seznam nesnovne dediščine Avstrije.⁴ V zamejskih okoljih brez strokovnih institucij skrb za ohranjanje dediščine prevzemajo zlasti društva (strokovna in ljubiteljska) in posamezniki. Društva s svojim delovanjem (organizacijo jezikovnih tečajev, razstav, oživljanjem starih navad ipd.) skrbijo za ohranjanje jezika in kulturne dediščine. Pozitivno je, da se v teh okoljih nosilci in oblikovalci društvenih dejavnosti vedno bolj zavedajo, da za obstoj in ohranjanje dediščine »... prireditve verjetno niso dovolj. Potrebno bi bilo bolj sistematično terensko delo, intervjuvanje starejših ljudi, torej zbiranje podatkov in ustrezno prikazovanje, na primer s postavitvijo muzejske zbirke oziroma z več na terenu razvejanimi zbirkami« (Cernetig 2009: 140). Ta primer iz Benečije dobro ilustrira, da se pri vprašanjih v zvezi s kulturno dediščino pri slovenski manjšini poleg iskanja etnične samopodobe pojavlja tudi potreba po strokovnem, sodobnem vidiku ohranjanja dediščine. Podobne ugotovitve veljajo tudi za slovensko manjšino v Reziji⁵ in na Hrvaškem.⁶ Tem okoljem bo morala R Slovenija v prihodnje nuditi večjo strokovno⁷ in finančno podporo.

Z vidika možnosti ohranjanja in promoviranja dediščine je treba poudariti vključevanje nekaterih zamejskih etnoloških (kulturnih) institucij v (čezmejne) regionalne in evropske projekte.⁸ Z vključitvijo kulturne dediščine zamejskih Slovencev v omenjene projekte se vedenje o tem širi ne le geografsko, temveč tudi mentalno, tako da v nekaterih obmejnih regijah že lahko govorimo o oblikovanju medkulturnih dialogov. Predstavniki iz zvrst slovenske manjšine na Koroškem, ki že več let uspešno sodelujejo v čezmejnih projektih, ugotavljajo, da je v njihovem okviru sorazmerno malo možnosti za resno dokumentiranje in raziskovanje, ki sta sestavni del raziskovalnih projektov, je pa veliko možnosti za promocijo kulturne dediščine in razne druge aktivnosti (Piko-Rustia 2009: 46).

2 V Celovcu na avstrijskem Koroškem deluje Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, v Monoštru v Porabju pa Muzej Avgusta Pavla; obe instituciji vodita etnologinji.

3 Tak primer je prav gotovo Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, ki je v slabih dveh desetletjih v sodelovanju z različnimi akterji veliko prispeval k ohranjanju dediščine.

4 Več o tem glej Vogel (2010: 16); <http://www.gorjanci.at>, 17. 3. 2010; <http://www.kosuta.at/projekt>, 17. 3. 2010.

5 O stanju kulturne dediščine v Reziji glej Negro (2009: 142).

6 O konkretnih prizadevanjih za ohranjanje kulturne dediščine pri Slovencih na Hrvaškem glej Mirkovič (2009: 136–137).

7 Kot obliko strokovne pomoči slovenski manjšini v Benečiji in Reziji naj navedemo za junij 2010 načrtovano delavnico z naslovom »Živa dediščina: Beleženje, komentiranje in ohranjanje« v organizaciji Slovenskega etnološkega društva. Podobne delavnice načrtujemo tudi za druga zamejska okolja.

8 O različnih oblikah čezmejnega sodelovanja med Avstrijo in Slovenijo na temeljih kulturne dediščine glej Piko-Rustia (2009: 39–54); Oder (2009: 70–84).

Vključevanja v različne projekte pa večkrat ovirajo preskromna finančna sredstva zamejskih institucij, ki po navadi zadoščajo le za sprotno delovanje, ne pa tudi za razpise projektov, državnih ali drugih (čezmejnih), kjer je obvezna participacija z lastnimi sredstvi.

Predstavljena izhodišča v kontekstu ohranjanja kulturne dediščine v zamejstvu govorijo v prid trditvi, da je obstoj dediščine slovenske manjšine v sosednjih državah na eni strani odvisen od vitalnosti in organiziranosti manjšine same, na drugi strani pa od pozitivne države, tolerance večinskega naroda in tudi države matičnega naroda do omenjene dediščine.

PRIMERI DOBRE PRAKSE

V nadaljevanju bom predstavila nekaj primerov dobre prakse, ki kažejo, da etnološka in kulturna dediščina lahko prispevata k temu, da se zgodovinski spomin dvo- ali večjezičnega območja zasidra v zavesti vseh prebivalcev, jezik manjšine pa postaja viden ne le na simbolni ravni, temveč na ravni identifikacije manjšine. Zgodovinski spomin oziroma zgodovinska zavest⁹ in jezik sta pri slovenski manjšini v sosednjih državah pomembni sestavini nesnovne dediščine, zato ju bo treba upoštevati pri registru nesnovne dediščine.

Etnološki muzej na Kostanjah v Avstriji

Ustanovitev Etnološkega muzeja na Kostanjah¹⁰ v t. i. Drabosnjakovem domu leta 2002 je rezultat sodelovanja lokalnih članov Slovenskega prosvetnega društva »Drabosnjak« in mnogih sodelavcev in institucij (Krščanska kulturna zveza, Slovenska prosvetna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik) iz Koroške ter strokovnjakov iz R Slovenije. Ob odprtju muzeja je izšel vodnik po zbirki v slovenskem in nemškem jeziku. Domačini – tako slovensko kot nemško govoreči – so Etnološki muzej na Kostanjah sprejeli za svojega. Ob pripravah na postavitve muzejske zbirke so sodelavci pri projektu obiskali tudi nemško govoreče družine: v vodniku so namreč poleg slovenskih narečnih poimenovanj dokumentirani tudi nemški narečni izrazi

Drabosnjakov dom na Kostanjah. Foto: SDP »Drabosnjak«, 2002

9 O pojmovanju zgodovinske zavesti in geografskega obzorja glej Bogataj (2005: 195–197).

10 V zbirki je približno šeststo predmetov iz obdobja zadnje četrtine 19. stoletja do 2. polovice 20. stoletja. Predmeti so razvrščeni v tri osrednje vsebinske sklope: v prvem delu razstave, na gumnu, so predstavljene poglobljene dejavnosti kmečkega gospodarstva; v prvem razstavnem prostoru nad gumnom so na ogled predmeti domačih obrtnih dejavnosti in gozdarstva, v zadnjem razstavnem prostoru pa predmeti, povezani z delom in življenjem v hiši. Razstava se sklone za hišnimi vrati, v najbolj zasebnih prostorih vsakdanjega družinskega življenja. Projekt predstavitve muzeja je finančno podprlo Ministrstvo za kulturo RS, kot edina v Avstriji je projekt podprla Občina Vrba. O nastajanju muzeja in o razstavnih dejavnostih glej podrobneje Dragasching (2003: 97–98); Hazler (2003: 99–108).

za posamezne predmete, družine, v katerih je danes nemščina pogovorni jezik, pa so prispevale tudi nekaj fotografij. Tako so z muzejsko zbirko povezani vsi domačini, ne glede na njihov današnji družinski pogovorni jezik.

Pozitivni odnos do muzeja je pripomogel tudi k bolj pozitivnemu odnosu do slovenskega jezika, ki je bil še v prvi polovici 20. stoletja na Kostanjah pogovorni jezik skoraj v vseh družinah. Ker je projekt pozitivno podprla Občina Vrba, ki goji redne čezmejne stike, se je v občini Vrba in na Kostanjah ponovno zbudilo zanimanje za učenje slovenskega jezika v šoli, kulturno društvo »Drabosnjak« pa ponuja posebne jezikovne tečaje za odrasle. Občina Vrba je postavila tudi dvojezične kažipote do muzeja.

Dvojezični kažipot do Etnološkega muzeja. Foto: Ernst Dragasching, 2009

Projekt »Doživetje prostora – A megélt táj – Sence of place«¹¹

Projekt, ki se izvaja od leta 2009, je dober primer regionalnega sodelovanja muzejev v Porabju in Prekmurju. Sodelujoče ustanove so: Muzej Avgusta Pavla iz Monoštra,¹² Pokrajinski muzej Murska Sobota in Galerija Lendava. Vsebina projekta je večplastna, vključuje raziskovanje, pedagoški program in razstavno dejavnost.

Raziskovanje bo usmerjeno v kulturno dediščino Porabja od zgodovinsko-kulturno-političnega okvira, narečnega jezika, glasbe, kulinarike, posodja, oblačilnega videza, bivanjske kulture, stavbne dediščine, orodij, otroških iger do šeg in navad. Na primeru kulturne tradicije bo za otroke od vrtca do srednje šole v Porabju in Prekmurju v sodelujočih muzejih ali organizirano tudi zunaj muzejev v sodelovanju s poklicnimi pedagogi oblikovan poseben muzejski pedagoški program. Pedagoški program je utemeljen na spoznavanju in prepoznavanju

Muzej Avgusta Pavla v Monoštru. Foto: Marija Kozar-Mukič, 2008

¹¹ Projekt je odobril Evropski sklad za regionalni razvoj, Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžarska 2007–2013.

¹² Muzej Avgusta Pavla deluje v okviru Direktorata Železnožupanijskih muzejev, ki je upravitelj muzeja.

elementov dediščine obeh narodov, ki živita v stiku, tako da vzporedno ponuja učenje obeh knjižnih jezikov in dveh narečij. Postavljena bo nova stalna razstava v monoštrskem muzeju z naslovom Življenje Slovencev v Porabju. Razstava se bo metodološko povezovala s permanentnim pedagoškim programom za manjšinsko slovensko in večinsko madžarsko prebivalstvo. Projekt bo geografsko zajel celotno območje Prekmurja in Železne županije, ožje pa območje, ki ga naseljujeta madžarska narodna skupnost v Sloveniji in slovenska manjšina na Madžarskem.¹³

Stražarji ob meji – muzejska zbirka o železni zavesi v Števanovcih

Muzejska zbirka, ki jo domačini imenujejo *soudački* ('vojaški') muzej, je bila decembra leta 2007 odprta v obnovljeni stražnici v Števanovcih v Porabju. Lastnik objekta je Železnožupanijska policija, pri postavitvi muzejske zbirke so sodelovali madžarski strokovnjaki iz Inštituta in muzeja za vojaško zgodovino iz Budimpešte. V objektu so razstavljeni predmeti iz življenja vojakov, ki so varovali mejo madžarske države, začetki segajo v leto 896 in se zaokrožujejo z letnico 2006, ko so padle meje. Muzejska zbirka sestoji iz ponazoritve življenja mejnih stražarjev. Večji del zbirke v notranjih prostorih je namenjen obdobju po letu 1948, ko je bila meja s Slovenijo in z Avstrijo najbolj zastražena s t. i. železno zaveso.

Besedila v muzejski zbirki o železni zavesi so za zdaj le v madžarskem jeziku. Med cilji projekta »Sosed k sosеду«¹⁴ v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžarska 2007–2013, v katerem kot partner sodeluje Razvojna agencija slovenska krajina / Szlovén-vidék Gazdaságfejlesztő Kft iz Monoštra, je tudi prevod besedil v slovenski jezik. Prevod ni nujen le zaradi večine obiskovalcev iz Slovenije, temveč tudi zaradi dejstva, da je slovenščina jezik okolja. Slovensko besedilo pa ne bo imelo le simbolne vrednosti, temveč

Ponazoritev nekdanje železne zavesi v muzejski zbirki v Števanovcih. Foto: Karel Holec, 2009

13 Podrobneje o projektu glej: Kozar-Mukič (2009: 139); dm (Dušan Mukič) (2010: 7); <http://www.pok-muzej-ms.si/?jezik=slo&vsebina=dok&id=14>, 18. 3. 2010.

14 V okviru projekta bo potekalo več aktivnosti, usmerjenih v ohranjanje dediščine v Porabju in na Goričkem. Za Porabje naj omenim npr. oblikovanje stalnih razstav (Slovenske zbirke na Gornjem Seniku, Kolesarstvo in običaji na Dolnjem Seniku), film o lončarstvu v Porabju, izdaja publikaj s področja kulinarčne kulture ipd.

tudi identifikacijsko. Ker so posledice obdobja železne zavesa čutili vsi prebivalci, ne glede na etnično pripadnost, gre tudi za skupni zgodovinski spomin vseh prebivalcev omenjene regije.

Literatura in viri

BOGATAJ, Janez: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992, 15.

BOGATAJ, Janez: Zgodovinska zavest in geografsko obzorje. V: *Nesnovna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine), 2005, 195–197.

CERNETIG, Marina: V Nediških dolinah ohranjene navade. *Glasnik SED* 49(1,2), 2009: 140.

DRAGASCHING, Ernest: Prizadevanja Slovenskega prosvetnega društva »Drabosnjak« za etnološki muzej na Kostanjah. V: Katalin Munda Hirnők in Polona Sketelj (ur.), *Odstрта dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 35), 2003, 97–98.

HAZLER, Vito: Drabosnjakov dom, središče kulturnega in družabnega življenja Slovenskega prosvetnega društva »Drabosnjak« Kostanje: Pregled obnove doma in načrti za naprej. V: Katalin Munda Hirnők in Polona Sketelj (ur.), *Odstрта dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 35), 2003, 99–108.

KOZAR-MUKIČ, Marija: Regionalno sodelovanje muzejev v Porabju in Prekmurju. *Glasnik SED* 49(1,2), 2009: 139.

MIRKOVIČ, Marjana: Slovenci na Hrvaškem: O nekaterih prizadevanjih za ohranitev kulturne dediščine in jezika. *Glasnik SED* 49(1,2), 2009: 136–137.

MUNDA HIRNŐK, Katalin, **SKETELJ**, Polona (ur.): *Odstрта dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 35), 2003, 159 str.

MUNDA HIRNŐK, Katalin, **WEITLANER**, Susanne (ur.): *Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev: Zbornik predavanj k istoimenski konferenci s strokovno ekskurzijo, 23.–24. septembra 2004* (Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 9. knjiga) = *Ethnologisches Erbe und Kulturkreis der steirischen Slowenen: Sammelband mit Vorträgen zur gleichnamigen Konferenz mit Fachexursion, 23.–24. September 2004* (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Bd. 9), 1. Aufl. Gradec: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark; Laafeld = Potrna: Pavelhaus: = Pavlova hiša, 2005, 176 str.

MUNDA HIRNŐK, Katalin, **RAVNIK**, Mojca (ur.): *Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost: [zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«]*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 39), 2006, 276 str.

NEGRO, Luigia: 25-letnica kulturnega društva »Rozajanski dum«. *Glasnik SED* 49 (1,2), 2009: 142.

ODER, Karla: Duhovna kulturna dediščina avstrijske Koroške in Slovenije kot temelj medkulturnega dialoga. V: Fister Majda in Janez Stergar (ur.), *Kulturna dediščina kot priložnost za slovensko-avstrijsko čezmejno sodelovanje. Koroški vestnik* 43 (1–3), 2009: 70–84.

PIKO-RUSTIA Martina: Raziskovanje in ohranjanje dediščine koroških Slovencev. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Župančičeva knjižnica; št. 14), 2005, 117.

PIKO-RUSTIA, Martina: Možnosti za razvoj in ohranjanje kulturne dediščine v zamejstvu. Čezmejni projekti in Unescova konvencija o nesnovni dediščini. V: Fister Majda in Stergar, Janez (ur.), Kulturna dediščina kot priložnost za slovensko-avstrijsko čezmejno sodelovanje. *Koroški vestnik* 43 (1–3), 2009: 39–54.

Časopisna članka

DM (Dušan Mukič): Doživetje prostora v treh muzejih. *Porabje* XX (1), 7. januar 2010: 7.

VOGEL, Milan: Koroška ledinska in hišna imena: Iz ust na papir. *Delo* 52 (61), 16. marec 2010: 16.

Elektronski viri

<http://www.gorjanci.at>, 17. 3. 2010.

<http://www.kosuta.at/projekt/>, 17. 3. 2010.

<http://www.pok-muzej-ms.si/?jezik=slo&vsebina=dok&id=14>, 18. 3. 2010.

Living with Heritage in a Slovene Minority Area

Living with heritage in a Slovene minority area has its own specific characteristics that are different from those in a majority environment. In the case of the latter, the heritage can, and is, fully integrated into society, and also has greater potential for innovation. In the case of the former, heritage is the key to linguistic and cultural development of a minority, and as such tends to be preserved in its more traditional form. Although this traditional character may give an impression of a fixed, stationary condition, it is precisely these static elements that give the minority support and stability in the preservation of its linguistic and cultural identity. The minority not only preserves the tradition but also develops it. While in the majority society innovations in the field of heritage conservation are primarily a reflection of modern social development in the 21st century in a minority area the heritage largely develops according to the needs of that minority.

Since cultural heritage is embedded in the consciousness of all who live in a bilingual, or multilingual, environment the residents of such an area necessarily have different historical memories. It should be noted that these different memories at the same time also represent the collective memory of all the inhabitants of that region. It is therefore essential that the minority and the majority are in constant constructive dialog, and treat the cultural and linguistic heritage of the neighboring nation with respect.

UPORABNOST IN DOSTOPNOST

Digitalizacija gradiva Orlovih ekip

Izvleček: Zaradi propadanja gradiva in neprimerne dostopa do njega se oddelek za dokumentacijo v SEM že dalj časa ukvarja z digitalizacijo najbolj ogroženih in obenem najzanimivejših fondov, kamor sodi tudi gradivo Orlovih ekip. Čeprav je gradivo vsebinska, krajevna in časovna celota, pa je kot taka nezaznavna zaradi različnih nosilcev in njim pripadajočih evidenc. Informacije in iz njih izhajajoče znanje so dragocen podatek za posameznike in celotna območja, kjer so bili ti zbrani. Cilj našega dela je, da se na zbrano in predstavljeno gradivo odzove in ga uporablja čim večji krog uporabnikov. Te gradivo lahko osebno bogati s spodbujanjem poznavanja kulturnih posebnosti in izročila prednikov. Menimo, da to vpliva na zavedanje o lastni vrednosti ter dviga splošno nacionalno zavest.

Ključne besede: Orlove terenske ekipe, digitalizacija kulturnih vsebin, Slovenski etnografski muzej, muzejska dokumentacija

Abstract: Due to their gradual deterioration and inadequate access, the Documentation Department of the Slovene Ethnographic Museum has been long engaged in the digitization of the most vulnerable, and at the same time the most interesting Museum funds, including the material collected by the Museum field research teams under the leadership of Boris Orel, the then Head of the Museum. In regard to their contents, geographical source, and the time of their origin, these documents comprise a whole. However, due to the fact that they had been preserved and recorded separately this whole is largely undiscernible. The obtained data, and the resulting knowledge, represents a valuable source of information for individuals as well as entire areas in which the data had been collected. Our goal is to make available the collected material to a wide range of users who can not only use the data for various purposes but also personally benefit from it by learning about, and understanding, the cultural characteristics and traditions of their ancestors. We believe that such knowledge affects the awareness of our personal worth and raises the overall national consciousness.

Key Words: Boris Orel's field research teams, digitization of cultural content, Slovene Ethnographic Museum, museum documentation

Gradivo Orlovih ekip je med najbolj znanimi in uporabljanimi fondi dokumentacije Slovenskega etnografskega muzeja in bolj ko ga spoznavamo in uporabljamo, dragocenejša nam je. Uporabniki so nad gradivom praviloma navdušeni, vendar pa je bilo kdaj slišati tudi kaj o njegovi nezanesljivosti, nedoslednosti, napakah ali mnenjih, ki se pojavljajo pri različnih zapisih in poimenovanjih. Do teh je prišlo bodisi zaradi nepoznavanja ali nerazumevanja narečnih izrazov, težav pri zapisovanju ob ogromni količini slišane in videne na terenu, in še česa drugega. Pa vendar menimo, da gre za izjemen in za etnološko stroko nadvse pomemben dosežek. Po več kot 60 letih od začetka tovrstnega zbiranja podatkov je čas, da ga resnično spoznamo in naredimo dostopnega najširši javnosti. Vrednost in pomen gradiva sta večplastna: gre za precejšnjo časovno oddaljenost in s tem velike spremembe v načinu življenja, rabi jezika, poleg tega pa je treba poudariti to, da so Orlove ekipe prvič sistematično in časovno strnjeno zbirale podatke o snovni, družbeni in duhovni kulturi na

* Anja Jerin, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja dokumentalistka, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: anja.jerin@etno-muzej.si; Barbara Sosič, univ. dipl. etnol. in prof. angleščine, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: barbara.sosic@etno-muzej.si; Miha Špiček, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI-1000 Ljubljana, E-pošta: miha.spicek@etno-muzej.si

načrtno izbranih terenih. Bolj ali manj kadrovske stalne 10–20-članske ekipe etnologov – kustosov Etnografskega muzeja, opremljenih s fotografskimi aparati, ter risarjev in ponekod še ljudi s terena je zbralo resnično veliko količino gradiva, ki nam ponuja številne možnosti nadaljnjih raziskav in uporab. Namen raziskav je bil širokopotezen: raziskati celotno slovensko ozemlje, še zlasti pa pokrajine, od koder niso v muzeju hranili kaj dosti podatkov in predmetov (Orel 1948: 111). Ta namen so vsaj za nekatera področja in območja vsaj delno tudi dosegli. Raziskovalna področja so bila naslednja: ljudsko gospodarstvo (živinoreja, poljedelstvo, sadjarstvo, čebelarstvo, gozdarstvo, lov, ribolov, nabiralništvo), stavbarstvo, notranja oprema, šege, noša, obrt, prehrana, ljudska medicina, ljudsko pravo, promet, duhovna kultura (glasba, ples, pesništvo, pripovedništvo, verovanje, vraževerje), ponekod tudi razni narečni izrazi in poimenovanja (ledinska in hišna imena in podobno). Na vseh terenih niso raziskovali vseh področij, osredotočili so se na najpomembnejša in najznačilnejša in delovali v okviru svojih kadrovskih možnosti.

Kot je bilo že večkrat zapisano, gre pri Orlovih ekipah za terenske muzejske raziskave pod vodstvom ravnatelja dr. Borisa Orla, ki je zasnoval in vodil delo v prvih 18 ekipah po letu 1948 (Simikič 1983: 466 – 475).

Pozneje, po njegovi smrti leta 1962, je delo potekalo naprej vse do začetka 80. let. O količini zbranega gradiva bomo spregovorili pozneje. Zapuščina ekip ni pomembna le za osrednjo etnološko muzejsko ustanovo, temveč so te s svojim delom in z zbranim gradivom pomagale ustanavljati etnološke oddelke po več muzejih na območjih, kjer so raziskave potekale. Tudi dolgo po končanih raziskavah si kolegi v muzejih in zavodih, ki delujejo na raziskanih območjih, še vedno izmenjujejo gradivo.

Raziskovali so predvsem na posameznih območjih na Dolenjskem in Primorskem, zadnje ekipe tudi na nekaterih območjih na Štajerskem in v Prekmurju ter na Gorenjskem. Zapiske so deloma sproti pretipkavali, deloma je bilo prepisovanje projekt oddelka v 80. letih prejšnjega stoletja. Kljub bolj ali manj uspešnemu prepisovanju je ostalo neprepisanih še približno 20 odstotkov zapiskov. Zapiski o duhovni kulturi so bili ob ustanovitvi Inštituta za slovensko narodopisje v 50. letih preneseni v njihov arhiv, vse preostalo pa hranimo v dokumentaciji SEM.

Ker danes opažamo, da je gradivo zaradi velike uporabe in rokovanja precej obrabljeno in propada, ga je treba zaščititi. Če ga hočemo ohraniti kot poseben artefakt stroke in nasploh dediščine, ga moramo

Hočevnar (Pucihar) iz Gajniča in vodja ekipe Boris Orel v razgovoru. Fotografija je nastala na Terenu 2: Šmarje - Sap - Polica med 1. 8. in 5. 9. 1949. Foto Boris Orel

digitalizirati. Potrebe po takem pristopu pri obravnavi in posredovanju vsega hranjenega gradiva ni treba posebej poudarjati, saj nam že vsakdanje muzejsko delo narekuje drugačen delovni proces, predvsem zato, ker količina vsega postaja neobvladljivo velika. Delo z uporabniki in lastne potrebe po hitrem dostopu do podatkov zahtevajo predhodno digitalizacijo in prenos analognih vsebin v digitalne podatkovne baze, od tu pa je le še korak do dostopnosti digitaliziranih vsebin na spletu. Pri tem je potrebnih kar precej miselnih in praktičnih prilagoditev, saj je uporaba v muzejski podatkovni bazi nekaj drugega kot pa prikaz vsebin na spletu. Tu se morajo vsebine pojaviti kot zanesljive, v primeru interpretacije pa tudi kot dovolj strokovne. Današnje pojmovanje zbiranja in hranjenja muzejskega gradiva je povsem enakovredno njegovi prezentaciji, ki ne pomeni le izbora posameznih predmetov za razstave ali eventualne objave v kateri od publikacij, temveč ureditev in predstavitev celote v digitalni obliki. Ta nam brez posebnih znanj in z vsakdanjo tehnološko opremo odpira pot do vsakogar, ki ga gradivo zanima.

Štrolov hlev krijejo v Mišji vasi v Soči. Fotografija je nastala na Terenu 8: Trenta - Bovec, med 1. 7. in 31. 7. 1952. Foto Boris Orel

Pri zastavljenem delu poleg iz že navedenih lastnih potreb in potreb zunanjih uporabnikov izhajamo tudi iz nacionalnih direktiv in direktiv EU, ki poudarjajo proces integracije slovenske dediščine v evropsko kulturno dediščino, kjer želimo biti prisotni s svojimi najbolj zanimivimi gradivi.

Tudi Nacionalni program za kulturo 2008–2011 določa parametre za zagotovitev dostopnosti do digitalnih kulturnih vsebin. V tem dokumentu je poudarjeno zagotavljanje prisotnosti omenjenih vsebin tudi za prihodnje generacije, povečanje uporabe kulturnih vsebin v vseživljenjskem izobraževanju ter kreativnih dejavnostih in s tem dejavno vključevanje v informacijsko družbo, ki je družba znanja in večje prepoznavnosti slovenske kulturne dediščine in kulture doma, v Evropi in svetu.¹ Temu je namenjen tudi novonastali evropski spletni portal Europeana, ki zajema kulturne vsebine v najširšem smislu, saj je na njem prikazana dediščina, hranjena tako v arhivih kot knjižnicah in muzejih.

Oddelek dokumentacije SEM hrani veliko dragocenega in za širši krog uporabnikov zanimivega gradiva. Ker se zavedamo njegovega propadanja in neprimernega dostopa do njega, se že dalj časa ukvarjamo z digitalizacijo najbolj ogroženih in hkrati najzanimivejših fondov, kamor sodi tudi gradivo

¹ Npr. <http://spletna-galerija.net/>; www.europeana.eu

Orlovih ekip.² Zelo zanimivo gradivo je bilo tako do zadnjih let znano le zelo omejenemu krogu uporabnikov dokumentacije naše ustanove. Za opravljeno obsežno terensko delo, ki je eden temeljnih fondov dokumentacije SEM in iz katerega črpajo že generacije etnologov in ljubiteljskih poznavalcev dediščine, to ni dovolj. Naj poudarimo, da s povezavami gradiva v digitalni obliki ter z izdelavo za to potrebnih mehanizmov prvič odkrivamo pomembnost in neponovljivost opravljenega dela svojih predhodnikov. Zato smo se odločili, da bo v celoti digitaliziran fond fotografij in risb dostopen na spletu, digitalizirane zapiske pa si uporabniki lahko ogledujejo v prostorih dokumentacije SEM. Vse omenjeno potem lahko shranimo na varno mesto in omejimo rokovanje.

Zapiski, fotografije in risbe so torej krajevna in časovna celota, ki pa je kot taka zaradi različnih nosilcev in njim pripadajočih evidenc, ki zahtevajo veliko iskanja in poznavanja gradiva, neprepoznavna. Informacije in iz njih izhajajoče znanje so dragocen podatek za posamezne regije, kjer so bili ti zbrani, in bi ob poznavanju lahko bistveno doprinesli k zavedanju o lastnih kulturnih posebnostih in izročilu prednikov prav vsakemu posamezniku, ki ga ta zanima neposredno ali zgolj posredno.

Spre gledati ne smemo pomembnega zgodovinskega dejstva, da je bila zaradi poveljne družbene ureditve, ki je gradila vse na novo, prekinitev s tradicijo izredno močna. V tem obdobju je zamrlo veliko znanja, vedenja in veščin, ki so našim prednikom v stoletjih pred tem omogočali preživetje v čim večjem sožitju z naravo in družbo. Dr. Boris Orel se je zavedal družbenih okoliščin, v katerih je leta 1945 prevzel vodstvo muzeja.

Po tem obdobju se je bivanje posameznikov in družin vedno bolj individualiziralo; danes po navadi živita skupaj le dve generaciji. Z množičnim zaposlovanjem zunaj svojih domačij in krajev je bil prekinjen stalen in živ stik s starejšimi, ki so v dobršni meri prenašali izročilo med generacijami. Ugotavljamo, da so se najhitreje pozabila npr. znanja o zdravilstvu, verovanju, ljudskem gledališču, ustnem slovstvu ... Številne obrti so zaradi industrijskih izdelkov in spremenjenih bivalnih razmer ter čedalje manjše rabe živali pri delu povsem zamrle. Človekov vsakdanjik se je z industrializacijo, s posledičnim razslojevanjem, z večanjem mest, razvojem tehnike in prometa ter dostopnostjo do dobrin in informacij v svojem bistvu povsem spremenil. Tradicija ni bila pomembna in treba je bilo začeti z novimi življenjskimi resničnostmi, ki so ljudi nagovarjale, naj prekinajo z vzorci, v katerih so se zrcalila prejšnja stoletja. Tovrstni načini življenja so v vsakdanjem življenju naenkrat postali nezaželeni, zaželeni in uporabni pa zgolj v folklorne namene. Danes se odnos do dediščine vse bolj spreminja. Ohranjanje še živih znanj, poznavanje dediščine in pozitiven odnos do nje ljudi plemeniti in je ena od temeljnih dobrin, ki morajo biti dostopne vsakomur. Dediščina je ena od vrednot, ki bi nujno morala oblikovati vsakega posameznika kot kulturno bitje. To pa pomeni, da imamo tisti, ki jo hranimo, velik moralni dolg, da jo po sodobnih poteh uporabnikom približamo in jih seznanimo z njenim obstojem in s pravico, da jim pripada. To delo pa mora biti zelo skrbno načrtovano in opravljeno s kar največjo

2 Naj tu omenimo npr. še gradivo fotografa Frana Vesela iz prvih desetletij 20. stoletja, arhitekta Rada Kregarja z začetka 20. stoletja, t. i. Tiskovnega urada iz časa neposredno po drugi vojni, ki so tudi že digitalizirana.

mero strokovnosti in izvirnosti. Tak način razmišljanja o našem delu podpira tudi aktualna zakonodaja o dediščini. Tudi po priporočilih Unescove konvencije o ohranjanju nesnovne dediščine (UNESCO 2003) je v teh krhkih in dragocenih vezeh s preteklostjo, ki jo vsebujejo tudi zapiski, fotografije in risbe Orlovih ekip, pomembno sporočilo, ki govori, da »je dediščino potrebno ohranjati, saj izginja z globalizacijskimi procesi«. V svetu prepletanja kultur mora dajati narodu neizbrisen pečat identitete, z izvirnimi podatki o preteklosti pa povezovati strokovnjake, ki jo znajo pravilno interpretirati in širiti vedenje o njej.

Zlasti po letu 1990 so se nekatere vrednote postopoma začele uveljavljati in postajajo v socialnem življenju na podeželju, pa tudi v mestih, bistven povezujoč člen. Te vrednote pomenijo napredek v kakovosti življenja. Priča smo ponovnemu oživljanju šeg, starih znanj in veščin, vedno boljšim obnovam domačij in drugih objektov, revitalizacijam vaških in mestnih jeder. Ljudje ob tem spoznavajo njim pripadajočo dediščino.

Danes o svetu okrog sebe z znanstvenega stališča vemo veliko več, kot so o njem vedeli naši predniki, a imamo na splošno o vsem manj izkušenj. Znanje naših prednikov je temeljilo na lastnih izkušnjah in dognanjih, s katerimi so plemenitili zanje izredno pomembno izročilo prednikov. Tak način prenosa dediščine je še vedno aktualen in mogoč. Ob tem pa je treba slediti pravim virom. Vse prepogosto namreč lahko vidimo, da takšne pobude dajejo ljudje z zelo površnim znanjem, s katerim lahko tudi zavajajo.

Gradivo Orlovih ekip prinaša veliko podatkov o nekdanjih veščinah in znanjih, ki pričajo med drugim tudi o sonaravnem življenju. Ta znanja, oplemenitena z novimi dognanji, imajo lahko pomembno vlogo pri trajnostnem razvoju in kakovosti življenja prebivalstva. Še zlasti v sedanjih kriznih časih bi lahko imela večjo ekonomsko vrednost, kot jo imajo, saj ponujajo številne možnosti pridobivanja in uporabljanja pozabljenih znanj pri obdelavi polja in skrbi za gozdove, pridelovanju in pripravi ekološko neoporečne hrane, gradnji hiš ipd. Kot kažejo posamezni projekti, kjer smo z omenjenim gradivom že sodelovali, pa tudi izkušnje kolegov, bolj prisotnih pri delu na terenu, ne gre zanemarjati tudi osebne obogatitve in zadovoljstva ob ponovnem oživljanju in aplikaciji teh vedenj in znanj. S spoznavanjem gradiva je mogoče doseči, da se že pozabljena znanja ali znanja, ki jih imajo le še redki posamezniki, pa se njihove vrednosti niti ne zavedajo, znova oživijo. Veliko lažje se je namreč nečesa naučiti od osebe, ki to zna, kot od še tako natančnega zapisa.

Ob tem se zavedamo svoje odgovornosti pri osveščanju uporabnikov: informacije, ki jih hranimo, jim namreč lahko pomagajo pri njihovem delu, gradivo pa mora biti dostopno in pomembno tako za izobraževalno kot aplikativno rabo. Tako predvidevamo, da naše delo ne bo izzvenelo v prazno, temveč se bo povečal obisk strokovne javnosti, izobraževalnih ustanov, medijev, nevladnih organizacij, samostojnih raziskovalcev vseh profilov in starosti, skratka vseh, ki jih dediščina zanima oz. iščejo konkretne podatke o temah iz slovenske kulturne dediščine. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da prisotnost tovrstnih podatkov na spletu in širjenje znanja o njihovi prisotnosti pripomore

k boljšemu poznavanju lokalne, regionalne in nacionalne identitete. Naš končni cilj je, da se na zbrano in predstavljeno gradivo odzove in ga uporablja čim večji krog uporabnikov. Vse to spodbuja spoznavanje lastne vrednosti ter dviga osebno in nacionalno zavest.

DELOVNI POSTOPKI V OKVIRU PROJEKTA

S projektom bosta dosežena dva pomembna cilja: z digitalizacijo bo trajno ohranjeno in zaščiteno ogroženo gradivo, hkrati pa bo omogočena tudi njegova dostopnost najširšemu krogu uporabnikov. To pomeni popularizacijo izjemno bogate slovenske etnološke dediščine, ne samo v slovenskih okvirih, temveč tudi širše.

Digitalizacija gradiva bo poleg obstojnosti in varnosti zapisov omogočila tudi njegovo boljšo in hitrejšo dostopnost. Načrtovani projekt predvideva tudi vzpostavljanje novih proceduralnih in tehnoloških metod, ki bodo pomenile nov pristop k zasnovi in predstavitvi podatkovnih sistemov in bodo hkrati skrbele za varno hrambo in zaščito pred zlorabo. Podatki bodo javnosti dostopni z nekaterimi omejitvami, kot sta varstvo osebnih podatkov in avtorskih pravic. Načrtujemo, da bo digitalizirano gradivo dostopno uporabnikom predvsem na domači spletni strani muzeja, nato pa s pomočjo različnih že obstoječih in nastajajočih sistemov, kot so Register kulturne dediščine, Spletna galerija, v evropskem merilu pa Athena in Europeana.

Fond Orlovih ekip sestavljajo trije glavni sklopi, in sicer zbirka risb, terenskih zapisov in fotografskih posnetkov. V zbirki risb je 5.391 prostoročnih in tehničnih risb, v zbirki terenskih zapisov je 567 zvezkov, v zbirki fotografskih posnetkov pa 33 albumov s 13.647 posnetki in pripadajočimi negativi.

Gradivo je zaradi vedno večje časovne oddaljenosti od svojega nastanka postajalo za muzej in stroko vse bolj dragoceno. Preseglo je zgolj dokumentarno vrednost, ki jo je imelo ob svojem nastanku in še nekaj naslednjih desetletij, ter postalo gradivo arhivske vrednosti. Kot tako pa ima mnogo večji pomen kot samo pomožna oziroma sekundarna dokumentacija, zato je podvrženo strožjemu režimu varovanja dediščine. Vse od začetka leta 1948 je v dobrih 60 letih gradivo šlo skozi roke številnih generacij etnologov, ki so ga uporabljali pri svojih raziskavah in v številnih objavah. Vendar pa se vsakdanja uporaba žal pozna tudi na gradivu, na katerem so danes vidne sledi časa.

Za digitalizacijo prostoročnih in tehničnih risb smo izbrali zunanjega izvajalca. Ugotovili smo, da tega ne zmoremo sami, saj bi si morali kupiti nove skenerje A3 formata in priskrbeti dodatno delovno silo. Samo skeniranje je končano, izdelana pa je tudi baza podatkov z osnovnimi metapodatki, ki jih moramo le še pregledati in, kjer bo potrebno, popraviti ali dopolniti. Trenutno so risbe dostopne samo v Dokumentaciji SEM, vendar jih skladno s ciljem digitalizacije nameravamo v letu 2010 objaviti tudi na naši spletni strani. Zunanjemu izvajalcu smo zaupali tudi skeniranje 26.143 listov pretipkanih terenskih zapiskov, saj smo prav tako kot pri terenskih risbah spoznali, da bi bil to za nas prevelik zalogaj. Neprepisane zapiske iz zvezkov še prepisujemo, ob tem pa ugotavljamo, da tudi z že prepisanimi nismo povsod zadovoljni – najverjetneje bo to treba storiti še enkrat.

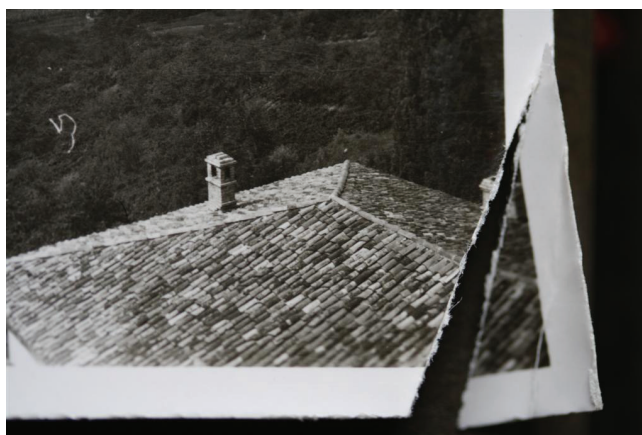
Najbolj na udaru je bilo seveda fotografsko gradivo, ki je bilo največkrat uporabljeno, a je hkrati zaradi svoje narave tudi najbolj občutljivo. Nekateri fotografski albumi so že precej obrabljeni, strgane so vmesne zaščitne strani, fotografije so zaradi nepazljive uporabe poškodovane (pri listanju so se prepognile in poškodovale emulzijsko plast), zaradi izgube elastičnosti lepila pa so začele padati iz albumov.

Druga, še bolj ogrožena vrsta posnetkov so negativi. Velika večina je črno-belih, od leta 1963 se pojavljajo tudi barvni. Največ poškodb je mehanskih, nastale pa so zaradi nepravilnosti pri njihovi izdelavi in poznejši uporabi. Veliko negativov ima praske, kar je posledica nepazljivega jemanja iz zaščitnih vrečk in ravnanja z njimi. Na številnih negativih so prstni odtisi zaradi neuporabe zaščitnih rokavic poškodovali emulzijo.

Filmi so 6 x 6 in leica formata. Za skeniranje uporabljamo ploske optične čitalnike Epson V700. Film 6 x 6 skeniramo v ločljivosti 1.200 dpi, leica format pa v ločljivosti 2.400 dpi, kar je primerljivo z ločljivostjo 300 dpi za print velikosti A4/A3. Stare papirnate zaščitne vrečke nadomeščamo s poliestrskimi, ki so arhivske kakovosti, kar pomeni, da so prestale PAT test.³ Leica format skeniramo z nosilcem, v katerega lahko vstavimo štiri trakove filma s šestimi posnetki, film formata 6 x 6 pa skeniramo z nosilcem za šest posnetkov hkrati (pred tem smo vsak negativ skenirali posebej, tako da smo ga položili na steklo skenerja in ga, da se je poravnal, pokrili z

Zaradi prepogibanja fotografije je poškodovana emulzijska plast. Foto Miha Špiček

Zaradi prepogibanja se je odtrgal vogal fotografije. Foto Miha Špiček

Prstni odtisi na negativu. Foto Miha Špiček

3 Photographic activity test, ISO Standard 18916:2007.

drugim steklom. Vendar je bilo to početje precej zamudno, pojavljali pa so se tudi t. i. Newtonovi krogi).

Posnetke v TIFF⁴ formatu, ki je primeren za arhiviranje po Enotnih tehnoloških zahtevah Arhiva Slovenije,⁵ shranjujemo na posebno diskovno polje, namenjeno izključno arhiviranju digitaliziranih posnetkov. Naslednji korak je vnos vseh metapodatkov v muzejski dokumentacijski sistem Minok (v kratkem ga bo zamenjal podoben sistem Galis) in ustvarjanje povezave s posnetkom, ki ga pred tem pretvorimo v JPEG⁶ format in mu zmanjšamo velikost pod 500 KB. S tem korakom je osnovni proces digitalizacije posnetka (skeniranje, vnos metapodatkov v bazo, obdelava posnetka in ustvarjanje povezav) končan.

Vendar s tem digitalizacija še zdaleč ni končana – nekatera poglavja se šele začnejo. Zagotavljanje trajne in varne hrambe digitalnih podatkov pomeni, da moramo ves čas preverjati tehnično in tehnološko ustreznost nosilcev in, če je treba, poskrbeti za pretvorbo v novejšo, primernejšo formate. Seveda bi morali imeti v te namene zadostna stalna sredstva zagotovljena tudi v prihodnosti, saj bi bil v nasprotnem primeru ves trud zaman in nam čez nekaj let rezultati našega dela zaradi neprimernih formatov ali tehnologij ne bi prav nič koristili. S količino podatkov naraščajo tudi stroški dostopnosti do njih, tako da nam bo »digitalna črna luknja«⁷ v prihodnosti pogoltnila ali veliko denarja ali pa podatke same.

Zaradi pomembnosti, predvsem pa zaradi občutljivosti in poškodovanosti gradiva, smo se odločili, da bi bilo smiselno gradivo izločiti iz vsakdanje uporabe in ga shraniti v posebnem prostoru v novih depojih pod muzejsko ploščadjo, kjer imamo vzpostavljene ustrezne razmere za dolgoročno hrambo. Leta 2007 smo začeli skenirati negative posameznih terenov, do konca leta 2009 je bilo delo končano.

Drugo poglavje pa je omogočanje dostopnosti gradiva, v našem primeru predvsem objave fotografij in podatkov na spletu. Naš osnovni namen je objava na spletni strani našega muzeja, seveda pa bomo podatke posredovali tudi v nacionalne in mednarodne baze podatkov. Posledicam uporabe gradiva v komercialne namene brez naše vednosti se izognemo tako, da posnetke zmanjšamo na minimalno ločljivost, ki je še sprejemljiva za ogled s spletnimi brskalniki. Naš glavni cilj je objava vseh fotografskih albumov in terenskih risb.

V sedanjem projektu digitalizacije je zajeto le eno od najpomembnejših in najbolj ogroženih gradiv. Ko bo ta končan, bomo ob pripravljeni strokovni in tehnični platformi nadaljevali digitalizacijo in popularizacijo vseh preostalih pomembnih fondov.

4 Tagged Image File Format.

5 Enotne tehnološke zadeve Arhiva Slovenije, ISO 12639:2004.

6 Joint Photographic Experts Group.

Literatura in viri

OREL, Boris: Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge. *SE I*, 1948: 107–121.

SIMIKIČ, Alenka: Pomen Orlovih ekip za muzejski dokumentacijski fond. V: *Zbornik 1. Kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov*, 2. del. Rogaška Slatina (Knjižnica Glasnika SED), 1983, 466–475.

SIMIKIČ, Alenka: »Jaz sem pa mislila, da je kakšen vohun«: Ob stoletnici rojstva dr. Borisa Orla in petinpetdesetletnici odhoda prve t. i. Orlove ekipe na teren. *Etnolog* let. 13, 2003: 109–131.

UNESCO Convention 2003, Working Towards the Convention on Intangible Cultural heritage, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01854-EN.pdf>, 23. 3. 2010.

PALM, Jonas: The Digital Black Hole,

http://www.tape-online.net/docs/Palm_Black_Hole.pdf, 14 strani, 22. 3. 2010.

Applicability and Accessibility:

Digitization of the Material Collected by Boris Orel's Field Research Teams

Some the highest priorities of the 2008–2011 National Programme for Culture are to ensure that cultural elements are available in digital form; their increased use; and their active incorporation into the information society of today. These digitized elements have become increasingly important both in Slovenia and in other parts of the world. Composed mainly of the Slovene Ethnographic Museum's employees, the so-called Orel's Fieldwork Teams were initiated in the late 1940s and supervised by Boris Orel, the then director of the Museum. In order to protect, conserve, and prevent the collected material from disintegration, and to make it accessible to the public, our museum has recently embarked upon the project of digitizing the extensive material the Teams had collected in the field. Apart from this material, the Slovene Ethnographic Museum has in its collections other valuable records that would certainly be of interest to others as well. This material is in the process of digitization and will be available to the public in the near future. The principal aim of digitization is thus to make such records known, available, and applicable to all target groups – particularly to those for whom it is inaccessible due to their advanced age, other obstacles, or the fact that they do not live in a relatively close proximity of Ljubljana. Although the material's content and its geographical and temporal origins represent an integral whole this is difficult to discern because it had been collected by so many researchers whose documentation records and entries largely differ from each other. Nevertheless, the material – and the knowledge that it provides – contains valuable data on the many regions in which it had been collected and recorded. This kind of data can importantly contribute to our knowledge about our specific cultural characteristics and about the traditions of our ancestors. The fact that due to the introduction of a different social system after the Second World War there had been an abrupt break with tradition in Slovenia is by no means negligible. A considerable part of traditional knowledge and many of the skills that denoted survival for our predecessor had been lost. During the last decades the values linked with our heritage

have once again become more important. As a part of rural as well as of urban social life they have become a bonding factor that has a positive impact upon life within a community. There has been a revival of old customs and revitalization of old parts of villages and towns. The public can watch demonstrations of traditional skills and knowledge and of almost-forgotten ways of tilling the land. Old architectural elements and traditional recipes have once again become interesting. The Slovene Ethnographic Museum is well-aware of its duty to inform the public that it possesses important information and data that can be beneficial to others. This material has to be accessible to them for educational and applicative purposes.

PREDLOGI ZA DELOVANJE IZSELJENSKIH ARHIVOV NA PRIMERU HISTORIČNEGA ARHIVA ZA SLOVENCE V AVSTRALIJI – V DRŽAVI NOVI JUŽNI WALES ALI: KAKO OHRANITI PRIČEVALNOST DEDIŠČINE SLOVENSКИH IZSELJENCEV¹

Izvleček: Prispevek na konkretnih primerih obravnava problematiko izseljenskega arhiva avstralskih Slovencev, kakršna se kaže po njegovem petletnem obstoju. Avtorica na podlagi dosedanjih izkušenj podaja predloge za nadaljnji razvoj ene redkih še uspešno delujočih slovenskih ustanov v Avstraliji, ki temelji na povezovanju in medsebojnem sodelovanju prve generacije priseljencev z njihovimi potomci ter s tem ponuja možnosti za reševanje podobnih težav v preostalih izseljenskih skupnostih. Poleg tega opozarja na status dediščine izseljencev, ki v izvorni družbi še vedno ni uradno definiran, medtem ko ostaja v priseljskem okolju ta dediščina atraktivna, a nerazumljena.

Ključne besede: arhivi izseljencev, Historični arhiv za Slovence v Avstraliji – HASA NSW, avstralski Slovenci, dediščina izseljencev

Abstract: Based on concrete case histories, the article focuses on the immigration archive of Australian Slovenes and the problems that have arisen during its five-year existence. On the basis of her previous experience, this author suggests proposals for further development of one of the few remaining Slovene institutions in Australia that still operate successfully. Founded on cooperation of members of the first generation of Slovene immigrants with their descendants, this institution thus represents an example that could be adopted by other immigrant communities that are faced with similar problems. In addition, the paper emphasizes the status of immigrant heritage that is perceived as attractive, albeit misunderstood, in Australia while in Slovenia it has not yet been formally defined.

Key Words: immigration archives, Historical Archives for Slovenian Australians New South Wales (HASA NSW), Australian Slovenes, immigrant heritage

Historični arhiv za Slovence v Avstraliji – v državi Novi Južni Wales (Historical Archives for Slovenian Australians – HASA NSW) je v letu 2009 praznoval peto obletnico svojega obstoja in delovanja. Čeprav so zgodovinska dejstva o vzrokih za nastanek arhiva že splošno znana, naj kljub temu poudarim, da je dosedanje delo v tako kratkem času obrodilo vrsto vidnih in pomembnih rezultatov, ki so razvidni iz spodaj navedenih dejstev. Iz njih izhajajo skupne izkušnje avtorice prispevka kot raziskovalke življenja izseljencev ter samih izseljencev, ki bi bile v prihodnjem raziskovanju slovenskega izseljenstva lahko koristne kot konkretna pomoč etnologom in drugim pri spodbujanju in ustanavljanju podobnih institucij med rojaki po svetu. Te so in bodo še naprej zagotovo neprecenljiv vir za strokovno in znanstveno poglobljanje v prve in vse preostale generacije razseljenih Slovencev. HASA NSW, ki je bil do sedaj edinstveni primer tovrstne ustanove med slovenskimi izseljenci, pa je z namenom nadaljnega uspešnega delovanja treba nadgraditi. Iz tega dejstva izhajajo tudi vsi spodaj naštetih predlogi:

* Dr. Breda Čebulj Sajko, doktorica etnoloških znanosti, znanstvena svetnica, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: cebulj@zrc-sazu.si

¹ Opisano stanje arhiva izhaja iz leta 2009.

- HASA NSW je od ustanovitve (neuradno februarja 2003, uradno pa aprila 2004) lociran v dveh najetih kletnih sobah slovenskega verskega središča v Merrylandsu v Sydneyju. Prostora sta opremljena skladno z zahtevami o hranjenju gradiva v ustrezno klimatiziranem ozračju in v ustreznih jeklenih ognjevarnih omarah. Opremljena sta z ustrezno tehnično opremo (računalnik s priključkom na svetovni splet, skener, pisarniška oprema itd.). Usluge, ki jih arhivu nudi versko središče (prostori, internet, elektrika ...), HASA plačuje z najemnino in tako ohranja svojo suverenost.
- HASA NSW ima svoje ustanovno listino, pravilnik delovanja, organe ter vodstvo, ki ga vsako leto na občnem zboru (julij, avgust) izvolijo člani HASA. Arhiv je v Avstraliji registriran kot dobrodelna organizacija.
- HASA NSW je samostojni del Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU (ZRC SAZU), ki je njegov soustanovitelj in financer ter arhivu nudi potrebno strokovno pomoč. Medsebojno sodelovanje med obema ustanovama ureja Dogovor o medsebojnem sodelovanju med ZRC SAZU in HASA NSW, podpisan maja 2009. ZRC je leta 2007 za medsebojno kontaktiranje imenoval svojo zastopnico. Tajnica HASA vsako leto pošlje ZRC letno poročilo o delu, ki je od leta 2008 v skrajšani obliki objavljeno v *Letnem poročilu ZRC*. Poleg ZRC SAZU delovanje arhiva financirajo še Urad Vlade RS za zamejce in Slovence po svetu, slovenska društva v Sydneyju ter posamezni avstralski Slovenci.
- HASA NSW je od leta 2009 javni arhiv z uradnimi urami za stranke in z dostopnostjo do že urejenega arhivskega gradiva. Darovalci gradiva – izseljenci svojo dokumentacijo sami prinesejo v arhiv ali pa jih sodelavke HASA obiščejo na terenu, kjer gradivo evidentirajo, na željo lastnika pa tudi shranijo v arhivu. Gradivo se še vedno intenzivno zbira, nekoliko manj dokumentira in še manj digitalizira.
- Arhivsko delo (predvsem zbiranje in dokumentiranje, v zadnjem letu tudi delno digitaliziranje) trenutno opravljajo tri prostovoljke – upokojenke, Slovenke prve generacije povojnih avstralskih Slovencev. Pred njimi je takoj po ustanovitvi arhiva delo prevzela učiteljica slovenskega porekla, ki je opravila devetmesečni tečaj za arhivarja na University of NSW v Sydneyju ter na tej osnovi za opravljanje arhivskega dela ustrezno usposobila še omenjene tri upokojenke. Po letu dni jim je delo povsem prepustila in sama v arhivu ne deluje več. Prav tako v delo arhiva ni vključena nobena mlajša oseba, npr. iz druge ali tretje generacije avstralskih Slovencev.
- Do sedaj zbrano gradivo v HASA NSW je urejeno po posameznih področjih:
 - a) društva, organizacije (urejeno je gradivo večine društev in organizacij Slovencev v državi NSW);
 - b) dejavnosti (igralske skupine, šolstvo ...);
 - c) periodika (slovensko-avstralska);
 - d) posamezniki (okoli 200 življenjskih zgodb, zbranih s pomočjo dvojezičnega vprašalnika in dopolnjenih z osebnimi arhivi);

Metodologija urejanja arhivskega gradiva ustreza standardom, ki jih na tem področju predvidevata tako avstralska kot slovenska zakonodaja. Dve sodelavki HASA sta v Sloveniji opravili tudi tečaj za izseljenske arhivarje.

- Sodelavke in sodelavci HASA redno sodelujejo pri oblikovanju vsebin različnih proslav, obletic ipd. delovanja avstralskih Slovencev. Zaradi hranjenja pomembnih dokumentov, ki govorijo o zgodovini avstralskih Slovencev, je to gradivo sestavni del razstav, prireditev ipd. na določeno temo. HASA NSW je postal eden redkih, predvsem pa najdejavnejših ustanov Slovencev v NSW in tudi Slovencev v Avstraliji nasploh.

* * * * *

Navedena dejstva so izhodišča za osnutek dolgoročne strategije prihodnjega razvoja HASA NSW, ki je lahko v pomoč tudi preostalim sorodnim izseljenskim institucijam. Razdeljen je na več področij:

1. notranja organizacija in strokovno delo arhiva;
2. kadrovska struktura arhiva;
3. povezava arhiva z ustreznimi avstralskimi ustanovami;
4. financiranje arhiva;
5. prostori arhiva;
6. status arhiva.

1. Notranja organizacija in strokovno delo arhiva

Glede na povečan interes starejših avstralskih Slovencev po sodelovanju s HASA v smislu oddaje njihove osebne dokumentacije arhivu, glede na postopno kopičenje zbranega, a še strokovno neobdelanega gradiva, glede na vse večje potrebe po digitalizaciji tega in vsega prihodnjega zbranega gradiva bi bilo smotrno razmišljati o ustanovitvi določenih oddelkov arhiva, ki hkrati narekujejo tudi strokovno delo v njem (njegov potek in obseg) ter prihodnjo kadrovsko strukturo arhiva. Največja potreba se kaže po naslednjih oddelkih:

- a) odderek za zbiranje in dokumentiranje pisnega, fotografskega in drugega materialnega gradiva;
- b) odderek za zbiranje in dokumentiranje življenjskih zgodb in drugega ustnega gradiva;
- c) odderek za digitaliziranje gradiva;
- d) odderek za hranjenje in varovanje gradiva;
- e) odderek za raziskovalno dejavnost;
- f) odderek za stike z javnostjo.

- a) Odderek za zbiranje in dokumentiranje pisnega, fotografskega in drugega materialnega gradiva

Zbiranje raznovrstnega gradiva (dokumentov, fotografij, posvetne in verske periodike, dokumentacije o organiziranem delovanju avstralskih Slovencev ipd.) je imelo že do sedaj v HASA prevladujočo vlogo. Delo poteka kontinuirano, dokaj stihjsko, zato bi ga bilo treba usmeriti v tista področja, ki do

sedaj v gradivu še niso bila zastopana oz. so bela lisa v posameznih časovnih in tematskih sklopih zgodovine avstralskih Slovencev. Gre tako za starejša obdobja priseljevanja Slovencev v Avstralijo, kakor tudi za obdobja, ko so ti že postali sestavni del avstralske družbe in hkrati slovenske skupnosti v Avstraliji. Ker se večina do sedaj zbranega gradiva, če že ne vse, nanaša (izključno) na prve – v Avstralijo priseljene – Slovence (velika večina po drugi svetovni vojni), postaja vedno večja nujnost začeti zbirati gradivo tudi med potomci prvih priseljencev.

Naloga oddelka je, da gradivo zbira in ga ustrezno dokumentira ter pripravi za digitalizacijo.

b) Oddelek za zbiranje in dokumentiranje življenjskih zgodb in drugega ustnega gradiva

Do leta 2009 je bilo zbranih, urejenih in dokumentiranih več kot 200 življenjskih zgodb starejših (prvih) avstralskih Slovencev. Med njimi ni zgodb druge in tretje generacije. Zgodbe nastajajo s pomočjo dvojezičnih vprašalnikov, ki jih izpolni vprašani sam ali pa izpraševalec. V fondu *personal files* obstajajo zato osebne mape posameznikov z osnovnimi podatki o njihovih življenjih. To gradivo je med najobširnejšimi v arhivu.

Naloga oddelka je, da vprašalnik razširi in dopolni z novimi vsebinami, ki bi celoviteje predstavljale življenje posameznika. Vprašalnik je zelo faktografski in se pretežno nanaša na čas potovanja in prihoda informatorja v Avstralijo, skoraj v celoti pa izpušča obdobje zadnjih dveh desetletij njegovega življenja. Poleg tega je treba med intervjuvance vključiti tudi mlajše avstralske Slovence. Ustreznejše kot zapisovanje zgodb bi bilo vsekakor snemanje življenjskih pripovedi, ki bi jih pozneje prepisali ali pa bi jih posneli že z ustreznim računalniškim programom za avtomatično prepisovanje. Tako bi pridobili pri avtentičnosti ohranjanja govornega jezika z vsemi spremembami v uporabi slovenščine in angleščine, kar je lahko zelo pomemben vir za jezikoslovne raziskave.

c) Oddelek za digitaliziranje gradiva

Trenutno je večina zbranega gradiva ročno popisana in uvrščena po posameznih, že omenjenih fondih. 50-letnica delovanja slovenskih igralskih skupin v Avstraliji je sodelavke arhiva spodbudila k digitalizaciji vsaj nekaterega zbranega gradiva na to temo, saj so le tako lahko oblikovali scenarij in posneli dokumentarni videofilm o igralskih skupinah. Ob tej priložnosti je nastal tudi DVD o petletnem delovanju HASA NSW.

Naloga oddelka je, da postopno digitalizira celotno zbrano gradivo, saj bo v nasprotnem primeru arhiv po svoji metodi obdelave gradiva postal zastarela institucija, katere edino poslanstvo bo zbiranje, ne pa tudi (sodobno) dokumentiranje. Z digitalizacijo gradiva se prav tako poveča dostopnost in uporabnost gradiva širši javnosti. Poleg tega digitalizacija ponuja uporabniku sistematično urejeno in po enotnih kriterijih dokumentirano gradivo. Oddelek bi za to moral poiskati ustrezen, predvsem v Avstraliji uveljavljen ter v svetovnem merilu primeren program za digitaliziranje gradiva.

d) Oddelek za hranjenje in varovanje gradiva

Že sedanje arhivsko delo vsebuje skrb za ohranitev in varovanje gradiva, kar se kaže v vzorno urejenih fondih, klasificiranih po različnih tematikah in časovnih obdobjih ter shranjenih v ognjevarnih jeklenih omarah v brezislinskih škatlah. Glede na dejstvo, da se zbiranje gradiva nadaljuje z večjo intenziteto, kot se ga dokumentira (digitalizira), njegovo hranjenje in varovanje postopoma postajata drugotnega pomena.

Naloga oddelka je zato dosledno vstavljanje urejenega gradiva v za to namenjen varovan in klimatsko urejen prostor, vodenje njegove evidence ter vzpostavljanje ustreznih razmer za hranjenje in varovanje še nedokumentiranega gradiva. Skladišče, ki naj bi bilo namenjeno tovrstnemu gradivu, bi moralo ustrezati razmeram za tovrstno hranjenje. Oddelek za hranjenje in varovanje je v tej fazi razvoja arhiva odgovoren tudi za izposojlo in vračanje gradiva ter pravilno uporabo arhivskega gradiva v javne namene, kar bi moral določati notranji poslovnik o delovanju arhiva.

e) Oddelek za raziskovalno dejavnost

Ves čas obstoja HASA NSW je v ospredju njegovega delovanja tudi raziskovalna dejavnost dosedanjih sodelavk/cev arhiva. Zaradi hranjenja pomembnih zgodovinskih dokumentov v arhivu so sodelavke/ci arhiva tisti, ki najhitreje in najverodostojneje oblikujejo zgodovinsko resnico o določenem dogodku v preteklosti avstralskih Slovencev. Ker bo ta potreba kljub temu, da je večina zbranega gradiva v slovenskem jeziku, še naraščala, je smiselno ustanoviti oddelek za raziskovalno dejavnost, ki lahko postane dobra vez tako z mlajšimi generacijami (bolj ali manj angleško govorečimi), zainteresiranimi za preteklo življenje svojih staršev, kot za raziskovalno sfero v Sloveniji, Avstraliji in po svetu. Glede na želje in potrebe organizatorjev določenih dogodkov v slovenski skupnosti, je oddelek pristojen za oblikovanje verodostojnih informacij o zgodovini avstralskih Slovencev, v kolikor se te teme ne lotevajo posamezniki z znanstvenoraziskovalnega vidika. Prav tako oddelek lahko sodeluje na strokovnih srečanjih, mednarodnih konferencah ipd., na katerih predstavlja celovito delovanje in pomen HASA NSW ali pa posamezna področja njegovega delovanja. Vsekakor pa se z oddelkom odpirajo nove povezave z raziskovalnimi ustanovami.

f) Oddelek za stike z javnostjo

HASA NSW bo kmalu potreboval tudi oddelek, ki bo urejal stike z javnostjo, zato ga je dobro predvideti že v tej fazi strategije. Sodeloval bo v tesni povezavi z vsemi preostalimi oddelki. Na podlagi rezultatov njihovega delovanja in potreb bo s strokovno in z laično javnostjo vzpostavljali stike v angleškem in slovenskem jeziku z namenom:

- pridobiti finančna sredstva za delovanje arhiva (prijavljanje na razne razpise, projekte ipd., iskanje sponzorjev, donatorjev);
- pridobiti ustrezen kader (predvsem zainteresirati mlajše generacije avstralskih Slovencev za delo arhiva);
- predstavljati delo arhiva strokovni in laični javnosti (npr. organizacija Dneva odprtih vrat HASA NSW, organizacija posvetov na temo slovenskega izseljenstva, na temo izseljenških arhivov v

Avstraliji ipd., redno objavljane prispevkov na slovenskem etničnem radiu in v avstralskih medijih obveščanja ipd.);

- skrbeti za pretok informacij iz Slovenije, Avstralije in sveta o izseljenskih arhivih in njihovem delovanju;
- skrbeti za usklajeno delovanje HASA z avstralsko zakonodajo na tem področju;
- posredovati informacije zainteresiranim sodelavcem arhiva o izobraževanju na tem področju;
- biti povezovalno telo med vsemi oddelki znotraj HASA NSW in javnostjo.

2. Kadrovska struktura arhiva

Dosedanje delovanje HASA je vedno temeljilo na prostovoljnem delu izseljenk/cev. Kot prostovoljke gradivo trenutno zbirajo in dokumentirajo tudi že omenjene tri upokoženke. Plačani sta samo občasna digitalizacija gradiva in izdelava videofilmov.

Če želi HASA NSW prerasti v ustanovo z ustrezno strokovno usmeritvijo, je treba načrtovati vključitev mlajših kadrov v delo HASA. Različni poskusi njihovega vključevanja v preteklosti so bili žal neuspešni. Kot glavni vzrok se kaže predvsem medgeneracijski prepad med prvimi generacijami Slovencev v Avstraliji (ki jim pripadajo vse tri prostovoljke) in vsemi naslednjimi, večinoma v Avstraliji rojenimi, mlajšimi (starimi do 50 let) in še vedno (redno) zaposlenimi potomci prvih generacij. Do določene mere je ovira tudi znanje slovenskega jezika, ki pa pri mlajših generacijah zelo pogosto temelji na razumevanju govorne slovenščine. Starejše sodelavke kot vzrok neuspešnega sodelovanja mladih navajajo tudi neplačano delo. Bistveno pa je, da je mogoče mlajši kader pridobiti le pod pogojem enakopravnega sodelovanja med starejšo in mlajšo generacijo. Tako kot imajo starejši več izkušenj iz preteklega, predvsem težkega obdobja svojega življenja takoj po priselitvi v Avstralijo, prinašajo mlajši pri vključevanju v delo arhiva odlično znanje sodobnih digitalnih tehnologij, angleškega jezika, poznavanje avstralske zakonodaje in navsezadnje sposobnosti komuniciranja s svojo generacijo, ki do sedaj ni bila predmet strokovnega zanimanja HASA. Kot se je izkazalo že v preteklosti, so lahko le oni tisti, ki bodo znali pomen HASA NSW pravilno predstaviti svoji generaciji in jo zainteresirati za njegovo nadaljnje delovanje s sodobnimi metodami.

3. Povezava arhiva z ustreznimi avstralskimi ustanovami

HASA ima trenutno status dobrodelne organizacije s središčem v Sydneyju, kar je bilo ob njegovi ustanovitvi najugodnejša možnost za njegovo z avstralsko zakonodajo usklajeno delovanje. Teritorialno pokriva predvsem državo NSW, gradivo iz drugih avstralskih držav in z drugega teritorija pridobiva zgolj naključno. Kljub temu se pomen arhiva za slovensko skupnost hitro povečuje, saj je edini stalno delujoči slovenski arhiv v Avstraliji in poleg litvanskega ter judovskega eden redkih na avstralski celini. Glede na vedno večje potrebe po digitalizaciji arhiva in glede na preverjeno dejstvo, da je HASA že fenomen v primerjavi z zbiranjem arhivskega gradiva med preostalimi, po številu podobnimi etničnimi skupnostmi v Avstraliji, bi vsekakor kazalo HASA povezati tako s centralno arhivsko organizacijo v NSW in Avstraliji (ti poskusi so bili narejeni že v prvem letu obstoja HASA)

ter s centralno nacionalno knjižnico v Sydneyju in Canberri, ki imata tudi arhivske oddelke (tudi ti poskusi so že bili narejeni; slednja se zavzema za sodelovanje na podlagi digitaliziranega gradiva). Tako bi se v HASA odprla nova vrata za strokovno delo, hkrati pa tudi nove možnosti za sodelovanje s podobnimi ustanovami po Avstraliji ter večja dostopnost gradiva. Navsezadnje bi tako HASA NSW lahko prerasel v centralni arhiv za Slovence v Avstraliji. Pri vseh postopkih takšnega vključevanja bi bila koristna pomoč mlajših avstralskih Slovencev.

4. Financiranje arhiva

Do sedaj so HASA NSW finančno podprli Urad Vlade RS za zamejce in Slovence po svetu, ZRC SAZU, slovenske organizacije v NSW ter posamezni avstralski Slovenci. Poleg njih obstajajo realne, a žal še neizkoriščene možnosti za sofinanciranje arhiva s strani avstralske države, ki načrtno in skladno z multikulturno politiko izdatno finančno podpira vrsto etničnih dejavnosti svojega etnično izredno mešanega prebivalstva. Z v Sloveniji in Avstraliji pridobljenim denarjem bi bilo mogoče postopno uresničiti predlagano strategijo nadaljnjega razvoja HASA in navsezadnje tudi delno profesionalizacijo kadra. Ta je zagotovo nujna, če želi arhiv nadaljevati svoje delo na višji strokovni ravni.

5. Prostori arhiva

Arhiv se že od svoje ustanovitve nahaja v dveh najetih manjših kletnih prostorih slovenskega verskega središča v Merrylandsu v Sydneyju. Glede na to, da se gradivo že kopiči in skladišči in da se bo to dogajalo tudi v prihodnje, bi bilo vsekakor treba napeti vse sile, da bi arhiv čim prej dobil nove prostore. Sedanji prostori so sicer del trenutno najbolj obiskane lokacije slovenske skupnosti v Sydneyju: poleg rednega bogoslužja v cerkveni dvorani že nekaj let pripravljajo tudi vse najpomembnejše družabne in kulturne dogodke. To sodelavkam HASA gotovo marsikdaj olajša delo pri pridobivanju kontaktov z izseljenci – potencialnimi darovalci gradiva, hkrati pa jih zavezuje, da te prireditve tudi organizirajo, s pomočjo gradiva HASA vsebinsko pripravijo in izpeljejo. Dejstvo pa je, da trenutna lokacija in velikost arhivskih prostorov nikakor ne dovoljujeta nadaljnjega razvoja HASA in predlagane strategije niti v najskromnejših potezah. Zato bi bilo v korist prihodnjega obstoja HASA nujno pridobiti nove, večje prostore.

6. Status arhiva

HASA NSW mora čim prej uradno zamenjati status dobrodelne ustanove s statusom uradnega etničnega arhiva, saj sicer kot arhivska ustanova nima resnejših perspektiv. Omenjena registracija arhiva je v razmerah, v kakršnih se trenutno nahaja, bolj ali manj administrativna poteza vodstva HASA, saj zadošča kriterijem za pridobitev omenjenega statusa. Če se to ne bo zgodilo, bo HASA NSW ostal na ravni ljubiteljske dejavnosti izseljencev, v nasprotnem primeru pa del mreže avstralskih arhivov, ki so že izrazili interes za ogled te vedno bolj ugledne slovenske ustanove v Avstraliji. S formalno registracijo arhiva bosta zagotovljeni njegova nadaljnja suverenost ter odgovornost glede hranjenja izredno pomembnih društvenih in individualnih dokumentov o zgodovini avstralskih Slovencev.

ZAKLJUČEK

Izseljenske ustanove v klasičnem pomenu te besede brez prenašanja svoje tradicije na mlajše rodove ostajajo brez perspektive in so v procesu propadanja podvržene zakonitostim življenjskega ciklusa slehernega organizma. Za njihovo ohranjanje in nadaljnji razvoj je nujna oz. neizbežna premostitev medgeneracijskega konflikta. S tega zornega kota je transformacija tradicije pod vplivom mlajših nosilcev znanilka napredka in obstoja bogate dediščine v drugačnih oblikah in vsebinah, a zato nič manj »slovenskih«. Morda mi, ki živimo doma, to dejstvo sprejemamo lažje kot izseljenci. V primeru avstralskih Slovencev ostaja HASA šolski primer uspešnega in požrtvovalnega dela zadnjih, še aktivnih posameznikov prve generacije izseljencev, tako tistih, ki zbirajo in arhivirajo gradivo, kot tistih, ki ga darujejo. Gotovo ne brez pomena in ne brez namena: nadaljnji obstoj HASA je zgodovinskega pomena za prihodnje raziskovanje življenja Slovencev v Avstraliji; zbrano gradivo pa je, poleg raziskovalcem, namenjeno tudi vsem tistim, ki so kot otroci doživljali nastajanje vsega, kar se danes arhivira v HASA. Zato je slovenski arhiv v Sydneyju ena izmed zadnjih priložnosti za medsebojno sodelovanje med starejšimi in mlajšimi avstralskimi Slovenci in eden redkih ter zadnjih primerov aktivnega delovanja prvih povojnih izseljenskih skupnosti v svetu. Zgoraj predstavljeni predlogi ponujajo možnosti za nadaljnji razvoj arhiva, HASA kot tak pa model uspešnega uresničevanja želje po ohranitvi dediščine izseljencev. Omenjena dediščina, pa naj bo živa ali neživa, snovna ali nesnovna, materialna ali duhovna, ostaja, podobno kot v preteklosti, tudi v današnjih časih žogica v namiznoteniški igri med izvorno in priseljsko družbo: doma ne vemo prav dobro, kam jo umestiti, medtem ko v tujini ostaja atraktivna, a nerazumljena. O tem nam govori zbrano gradivo v HASA, predvsem pa življenjske zgodbe nosilcev in ustvarjalcev te dediščine. In kam sodijo te? Definicija žive dediščine jih ne vključuje, registri nacionalne dediščine pa v svoji evidenci še vedno izpuščajo celotno izseljensko dediščino.

Suggestions for the Operation of Immigrant Archives, Or How to Preserve the Heritage of Slovene Immigrants: The Example of the Historical Archives for Slovenian Australians New South Wales (HASA NSW)

One of the few remaining immigrant institutions of the first post-war generation of Australian Slovenes is the Historical Archives for Slovenian Australians New South Wales (HASA NSW) that was officially established in 2004. Its successful operation is reflected in the extensive and varied archival material consisting of documents, photographs, documentation of various clubs, as well as life stories of individual immigrants, which is classified and organized by members of the first generation of Australian Slovenes. In order to still exist in the future, the Archives requires modern and progressive methods of collecting and documenting, larger premises, and younger staff. This is very difficult to achieve due to the generation gap between the first and all subsequent generations. While the first generation favors the conservative method of archiving the material of exclusively the first generation of Australian Slovenes, namely the one that still displays the original Slovene character of the immigrant community, members of the modern Slovene-Australian culture have Slovene roots but grew up in Australia and are fully equipped with the latest technological know-how. Examining options and possible strategies for the future development of the Archives and their modernization, the text provides specific proposals for the inclusion of younger generations of Australian Slovenes in archival activities. Since they are based on first-hand experience and provide basic guidelines for the establishment and operation of similar archives elsewhere, these concrete proposals may be useful for Slovene immigrant communities in other parts of the world. It is only with the inclusion of the younger generations in the archival work of the older generation that the heritage of the original immigrants and their descendants, which frequently remains on the verge of interest of the country of origin and which, on the other hand, cannot find a proper place in their new homeland, will be preserved and will transform, under the influence of the environment, into new content and forms. In addition, we should not neglect the role of the past, present, and future holders and creators of immigrant heritage and of their life stories that provide an explanation for the constant transformation of "Slovenianship" and indigenous heritage, inherited and brought over from the original to a foreign environment. Regardless of whether it is classified as tangible or intangible heritage, the fact is that this immigrant heritage remains outside all registers and inventories of the national heritage. It is therefore even more important that it is preserved, and thus registered, in the location where it emerges, where it dies, and where it is constantly reborn.

2

VZGOJA ZA DEDIŠČINO / EDUCATING FOR HERITAGE

Nataša Bucik, Nada Požar Matijašič_45

Razvoj in spodbujanje kulturne vzgoje – dolgoročni cilj kulturne politike | Promoting the Development and Implementation of Cultural Education as a Long-Term Goal of Cultural Politics

Vida Koporc_57

Razvoj in spodbujanje kulturne vzgoje na področju varovanja premične kulturne dediščine | The Development and Promotion of Cultural Education in the Field of Movable Cultural Heritage

Lea Kužnik, Boža Grafenauer Bratož_61

Dediščina, najboljša učiteljica: Primer izobraževalnega modula za pedagoške delavke in delavcev vrtcih in osnovnih šolah | Heritage As the Ultimate Teacher An Example of an Education Module for Educators in Kindergarten and Primary Schools

Alenka Bartulović_70

O pasteh dediščinskega pouka: pouk zgodovine kot konstrukcija Drugega | The Pitfalls of Heritage Instruction: History Lessons as a Construction of the Other

Tita Porenta_80

Živeti z dediščino: primer etnoloških zbirk ljubiteljev etnologije | Living with Heritage: Ethnological Collections of Amateur Ethnologists

RAZVOJ IN SPODBUJANJE KULTURNE VZGOJE

Dolgoročni cilj kulturne politike

Izveček: V Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011 je skrb za kulturno vzgojo opredeljena kot dolgoročni cilj slovenske kulturne politike. Pri pripravi ukrepov in ciljev kulturne vzgoje na nacionalni ravni sta sodelovala Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za šolstvo in šport, vendar je odgovornost za realizacijo teh ciljev stvar vseh vladnih resorjev. Za načrten razvoj kulturno-umetnostne vzgoje v vzgoji in izobraževanju je nujno partnerstvo vzgojno-izobraževalnega in kulturnega sektorja, skupna priprava ustreznih strateških in razvojnih dokumentov, skrb za strokovno usposabljanje ter načrtno spodbujanje skupnih, nacionalnih in lokalnih projektov.

Ključne besede: načrtna kulturno-umetnostna vzgoja, partnerstvo vzgojno-izobraževalnega in kulturnega sektorja

Abstract: *The 2008–2011 National Program for Culture defines the concern for cultural education as a long-term goal of the cultural policy of Slovenia. Although it is true that the Slovene Ministry of Culture and the Ministry of Education and Sport participated in developing the measures and objectives of cultural education on the national level the responsibility for the realization of these goals lies with all government departments. A systematic development of arts and cultural education in the field of education urgently needs partnership of educational and cultural sectors; joint development of relevant strategic and development documents; promotion of professional training; and systematic promotion of joint, national, and local projects.*

Key Words: *systematic arts and cultural education, partnership of educational and cultural sector*

IZHODIŠČNI DOKUMENTI ZA SISTEMATIČNO KULTURNO-UMETNOSTNO VZGOJO

Prve korake povezovanja na področju kulturno-umetnostne vzgoje med Ministrstvom za kulturo (v nadaljevanju: MK) in Ministrstvom za šolstvo in šport (v nadaljevanju: MŠŠ) smo v Sloveniji začrtali že leta 2006, pred Unescovo 1. svetovno konferenco o kulturno-umetnostni vzgoji v izobraževanju, vendar so nas prav Unescove smernice Road map for Arts Education spodbudile k načrtnemu skupnemu razvoju kulturno-umetnostne vzgoje. MK je v Nacionalnem programu za kulturo 2004–2007 dalo poudarek kulturni vzgoji na podlagi trendov v Evropi ter raziskovalnih analiz, ki jih je na področju kulturne vzgoje opravil Mirovni inštitut (Hrženjak in Vendramin 2003; Hrženjak 2004; Hrženjak 2006). Analize so na podlagi primerov dobrih praks v tujini opozorile na pomen kulturne vzgoje v vzgoji in izobraževanju, hkrati pa pokazale na pomanjkanje načrtna kulturne vzgoje v Sloveniji, zlasti na pomanjkljivo povezovanje kulturnih in vzgojno-izobraževalnih ustanov.

Med tujimi dokumenti posebej poudarjamo:

- Road Map for Arts Education (Unesco 2006; v nadaljevanju: Road map) so svetovne smernice za delo na področju umetnostne in kulturne vzgoje. V dokumentu sta poleg opredelitve kulturne in umetnostne vzgoje ter ciljev predstavljena tudi temeljna pristopa umetnostne vzgoje: poučevanje o umetnosti in poučevanje v umetnosti, ki uporablja

* Mag. Nataša Bucik, psihologinja, Ministrstvo za kulturo, Maistrova 10, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: natasa.bucik@gov.si; Nada Požar Matijašič, psihologinja, Ministrstvo za šolstvo in šport, Masarykova 16, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: nada.pozar-matijasic@

umetnost kot medij za poučevanje šolskih predmetov in kot način, kako poglobiti razumevanje teh vsebin znotraj posameznih predmetov in

- Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006), katerega namen je prispevati k razvoju kakovostnega, v prihodnost usmerjenega izobraževanja in usposabljanja, prilagojenega potrebam evropske družbe. Referenčni okvir med osmimi ključnimi kompetencami določa tudi kulturno zavest in izražanje, ki sta tu opredeljena kot spoštovanje pomena kreativnega izražanja, zamisli, izkušenj in čustev v različnih medijih, vključno z glasbo, upodabljaljivimi umetnostmi, literaturo in vizualnimi umetnostmi.

V Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011 (v nadaljevanju: NPK 2008–2011) sta MK in MŠŠ skupaj opredelila kulturno vzgojo kot dolgoročni cilj slovenske kulturne politike ter si zastavila skupne cilje in ukrepe kulturno-umetnostne vzgoje na nacionalni ravni. NPK 2008–2011 je vladni strateški dokument (dokument je 2. aprila 2008 sprejel Državni zbor Republike Slovenije), njegova realizacija je torej odgovornost celotne vlade, in ne le MK.

Začrtane vsebine, cilji in predvideni ukrepi v NPK 2008–2011 so rezultat uspešnega sodelovanja in partnerstva MK, MŠŠ, Zavoda RS za šolstvo (v nadaljevanju ZRSŠ), vzgojno-izobraževalnih in kulturnih ustanov. Pomembno je, da se vsi skupaj zavedamo, da je za področje na presečišču med kulturo in izobraževanjem ključna in nujna vzpostavitev trdnega partnerstva na vseh ravneh, od nacionalne do lokalne.

Pri načelu Razvijanje kulturne zavesti in izražanja pri otrocih in mladini je poudarjeno, da je sistematična kulturna vzgoja nadvse pomembna za mlade, obenem pa je tudi za kulturo življenjskega pomena, da je navzoča na vseh stopnjah izobraževalnega sistema in v celotnem vzgojno-izobraževalnem procesu in da je otrokom ter mladini dostopna v okviru javne kulturne infrastrukture. Izpostavljeno je, da je treba posebno pozornost nameniti vključitvi kulturne vzgoje v učne načrte, pri čemer so posebej aktualne naloge pri oblikovanju sposobnosti kulturnega izražanja, razvijanju bralnih navad, spoznavanju in razvijanju zmožnosti za uživanje v različnih kulturnih izrazih in tradicijah, za razvijanje kritičnega odnosa do njih in predvsem razvijanje inovativnosti in ustvarjalnosti, kar vse prispeva h kulturni zavesti posameznika in k zavesti o različnosti kulturnih identitet v našem ožjem in širšem prostoru. Poudarjeno je tudi, da sodobna kulturna vzgoja ne pomeni tega, da je treba v vzgojno-izobraževalni proces vpeljati več predmetov ali več interesnih dejavnosti s tega področja, temveč predvsem to, da je treba učne vsebine, učne metode in tehnike v različnih predmetnikih prežeti s kulturnimi vsebinami, smotri, metodami in tehnikami (kulturna vzgoja kot »kroskurikularna« vsebina). V opredelitvi javnega interesa in nalog kulturne politike na področju kulturne vzgoje je v NPK 2008–2011 poudarjeno, da kulturna vzgoja vključuje vidik sprejemanja kulture kot ustvarjalni oziroma produktivni vidik. Vključuje torej kulturo za otroke in mladino – ko je posameznik »uporabnik« kulture in nastopa v vlogi gledalca, bralca, poslušalca, obiskovalca ... ter kulturo, ki so jo ustvarili otroci in mladi oziroma kulturo z otroki in mladimi – ko so dejavno vključeni v kulturne dejavnosti.

V obdobju 2008–2011 smo si zastavili naslednje nacionalne cilje:

1. cilj: Sistematična skrb za programsko ponudbo kulturnih ustanov za otroke in mladino na vseh področjih kulture, za dostopnost in popularizacijo kulture med mladimi;
2. cilj: Kulturna vzgoja kot kroskurikularna vsebina in razsežnost;
3. cilj: Sistematična skrb za nadaljnje strokovno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v kulturni vzgoji ter za dodatno usposabljanje strokovnjakov in ustvarjalcev v kulturnih ustanovah, ki pripravljajo projekte in programe za otroke in mlade v vrtcih in šolah ali zanje;
4. cilj: Priprava akcijskega načrta sodelovanja in vzpostavitve mreže sodelujočih, partnerskih, vzgojno-izobraževalnih in kulturnih ustanov na področju kulturne vzgoje;
5. cilj: V okviru nacionalnega kulturnega portala posebej zagotoviti dostopnost informacij o kakovostnih kulturnih dobrinah (ponudbi) za otroke in mladino.

V začetku leta 2008 je bila na pobudo MŠŠ in MK na Zavodu RS za šolstvo (v nadaljevanju ZRSS) imenovana delovna skupina strokovnjakov s področja kulture in izobraževanja – Razširjena medpredmetna skupina za kulturno vzgojo (v nadaljevanju: delovna skupina). Sestavljajo jo strokovnjaki ZRSS, kulturni delavci z različnih področij, strokovnjaki s fakultet, ki izobražujejo pedagoške delavce in umetnike, ter predstavniki MŠŠ in MK za področje kulturne vzgoje.

Delovna skupina je pripravila Nacionalne smernice za vključevanje kulturno-umetnostne vzgoje v izobraževanje (v nadaljevanju: Smernice),¹ ki opredeljujejo pomen in namen kulturno-umetnostne vzgoje v vzgoji in izobraževanju, umetnostna področja ter cilje in načela. Dokument opozarja na potrebo po tesnejšem povezovanju kulture, znanosti in izobraževanja ter na pomen nadarjenosti in ustvarjalnosti vsakega posameznika, ki ju razvija prav kulturno-umetnostna vzgoja. Smernice so pomembne tudi zato, ker opredeljujejo kulturno-umetnostno vzgojo ter uvajajo enotno razumevanje tega koncepta v izobraževanju. Zaradi kompleksnosti in različnih vidikov je namreč težko enoznačno in jasno opredeliti koncept kulture. Da bi široko pojmovanje kulture za vzgojno-izobraževalne namene v skladu s cilji kulturne vzgoje v NPK 2008–2011 zamejili, v Smernicah namesto izraza »kulturna vzgoja« uporabljamo izraz »kulturno-umetnostna vzgoja«, s čimer želimo poudariti predvsem umetnostni vidik kulture.

Smernice vključujejo naslednja umetnostna področja (seznam področij je odprt in nikakor ni dokončen):

- bralna kultura;
- film in avdiovizualna kultura;
- glasbena umetnost;
- intermedijske umetnosti (multimedija);
- kulturna dediščina;

1 Nacionalne smernice za kulturno umetnostno vzgojo v vzgoji in izobraževanju so dosegljive na spletni strani www.zrss.si.

- likovna umetnost (slikarstvo, kiparstvo, fotografija, arhitektura, oblikovanje ...) in
- uprizoritvene umetnosti (gledališče, lutke, sodobni ples ...).

V Smernicah so opredeljeni naslednji cilji kulturno-umetnostne vzgoje:

1. Uresničevanje temeljne človekove pravice do izobraževanja in sodelovanja na kulturnem področju;
2. Razvijanje ustvarjalnosti;
3. Razvijanje individualnih sposobnosti;
4. Izboljšanje kakovosti izobraževanja;
5. Razvijanje estetske občutljivosti in kritičnega odnosa do kulture in umetnosti;
6. Izražanje kulturnih raznolikosti;
7. Dviganje ravni kulturne zavesti;
8. Zavedanje pomena nacionalne kulturne dediščine.

V dokumentu je poudarjeno, da se cilji uresničujejo z medpredmetnimi povezavami in dejavnostmi v celotnem vzgojno-izobraževalnem procesu v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, se medsebojno prepletajo in dopolnjujejo.

Načela v Smernicah poudarjajo posamezne vidike kakovostnega udejanjanja kulturno-umetnostne vzgoje:

Načelo pomena kulturno-umetnostne vzgoje

- Ozaveščanje strokovne in druge javnosti o pomenu kulturno-umetnostne vzgoje za družbo kot celoto.

Načelo kroskurikularnosti

- Uveljavljanje kulturno-umetnostne vzgoje kot kroskurikularne vsebine v učnih načrtih vseh predmetov in področij dejavnosti.

Načelo dostopnosti in obveščenosti

- Zagotavljanje regionalne pokritosti vseh oblik kulturno-umetnostne vzgoje (formalnih, neformalnih, priložnostnih) ter dostopnosti kulturnih dobrin;
- zagotavljanje informiranosti o ponudbi kulturnih ustanov na nacionalni, regionalni in lokalni ravni.

Načelo kakovosti in ustreznosti

- Zagotavljanje kakovostne ponudbe kulturno-umetnostnih dejavnosti in vsebin, ki ustrezajo razvojnemu obdobju otrok/mladostnikov.

Načelo enakih možnosti in upoštevanja različnosti

- Zagotavljanje enakovrednih pogojev za razvoj vsakega otroka/mladostnika;
- upoštevanje značilnosti starostnega obdobja in skupinskih razlik (glede na spol, socialno in kulturno poreklo, svetovni nazor ipd.) ter ustvarjanje pogojev za njihovo izražanje.

Načelo svobode in demokratičnosti

- Zagotavljanje posameznikove pravice do svobodnega izražanja in sodelovanja pri izbiri dejavnosti s področja umetnosti in kulture;
- upoštevanje svobode in odgovornosti ustvarjalca in prejemnika.

Načelo medkulturnega dialoga

- Zagotavljanje možnosti za poznavanje, ustvarjanje, vrednotenje, (po)doživljanje in predstavljane lastne kulture, zaznavanje, razumevanje in sprejemanje drugačnosti, premagovanje predsodkov do drugih kultur, primerjanje kultur, vzgajanje k strpnosti ter ohranjanje oz. nadgrajevanje lastne identitete in kulture;
- vključevanje različnih kultur v vzgojno-izobraževalno delo in omogočanje izkustvenega spoznavanja kulturnih razlik.

Načelo razvojno-procesnega pristopa

- Zagotavljanje razvojno-procesnega učenja, ki spodbuja posameznikove lastne strategije razumevanja, izražanja in razmišljanja.

Načelo partnerstva

- Poudarjanje pomena partnerskega povezovanja in sodelovanja različnih subjektov na posameznih ravneh družbe: povezovanje na nacionalni, regionalni in lokalni ravni, na ravni vrtcev, šol in kulturnih ustanov, med strokovnimi delavci v vzgoji in izobraževanju, med umetniki oz. delavci kulturnih ustanov ter med vzgojno-izobraževalnimi ustanovami in družinami;
- vzpostavljanje partnerskega mednarodnega sodelovanja;
- upoštevanje timskega načrtovanja in izvajanja, horizontalne in vertikalne povezanosti med izvajalci, sodelovanja z družbenim okoljem in specifične kulturne okolja.

Načelo strokovnosti

- Omogočanje, da strokovni in kulturni delavci, ki sodelujejo v vzgoji in izobraževanju, v procesu izobraževanja pridobijo ustrezna znanja in veščine za udeleževanje kulturno-umetnostne vzgoje;
- zagotavljanje nadaljnega izobraževanja in usposabljanja ter nadgrajevanja že pridobljenih znanj;
- zagotavljanje možnosti, da strokovni delavci v vzgoji in izobraževanju ter umetniki in strokovni delavci s področja kulture spoznajo dodano vrednost medsebojnega sodelovanja.

Načelo načrtovanja, spremljanja in vrednotenja

- Izpostavljanje pomembnosti načrtovanja z upoštevanjem razvojno-procesnega pristopa,

spremljanja in vrednotenja dejavnosti na področju kulturno-umetnostne vzgoje za zagotavljanje uspešnega izvajanja teh dejavnosti.

Načelo aktualnosti in sodobnosti

- Zagotavljanje dostopnosti do novih in sodobnih kakovostnih kulturno-umetniških vsebin, praks, zvrsti, procesov ...

Načelo spodbujanja raziskovalnega dela

- Pridobivanje strokovnih argumentov o pomembnosti kulturno-umetnostne vzgoje.

Načelo zagotavljanja materialnih in prostorskih pogojev

- Zagotavljanje ustreznih materialnih in prostorskih pogojev za organiziranje in izvajanje kulturno-umetniških dejavnosti.

Trenutno potekajo priprave za drugi del dokumenta, ki bo opredelil posamezna umetnostna področja in možnost njihovih medpredmetnih in kroskurikularnih povezav. Predvidevamo, da bo dokument končan v letu 2011.

Kulturno-umetnostna vzgoja je v letu 2009 dobila pomembno mesto tudi v Akcijskem načrtu 2009–2010 k Programu za otroke in mladostnike 2006–2011 ter Akcijskem načrtu za preprečevanje nasilja v družini 2010–2011 (nosilec Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve). Pri tej umestitvi je ključno, da so kulturno vzgojo kot pomembno prepoznali tudi drugi vladni sektorji. Ugotavljamo, da se vse bolj uveljavlja zavest, da je kulturno vzgojo koristno in potrebno vključevati v različne preventivne programe za otroke in mlade (nasilje v družini, zdravje in zdrav način življenja ...).

PARTNERSKO SODELOVANJE – NACIONALNI PROJEKTI

Načrtnejše sodelovanje med kulturnimi in vzgojno-izobraževalnimi ustanovami smo začeli posebej spodbujati v šolskem letu 2006/2007, ko se je MŠŠ na pobudo MK odločilo, da kulturno-umetnostni vzgoji namenijo posebno pozornost – projekt »Leto kulture« v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah. Cilji omenjenega nacionalnega projekta so bili spodbujati spoznavanje kulture in različnih umetniških zvrsti; spodbujati ustvarjalnost otrok in mladine; zviševati kulturno pismenost; omogočiti otrokom in mladini večjo dostopnost kulturnih dobrin in pogojev za ustvarjalnost na vseh področjih umetnosti; izboljšati šolsko vzdušje; spodbujati ustvarjalnost in inovativnost kot pomembni sposobnosti; promovirati kulturno raznolikost ter dvigniti zavest o pomenu kulturne vzgoje v šolskem in javnem prostoru.

V okviru projekta »Leto kulture« smo leta 2007 MK, MŠŠ in Zveza splošnih knjižnic začeli nacionalni projekt »Rastem s knjigo«, ki povezuje vse osnovne šole, osnovne šole s prilagojenim programom ter tudi nekatere slovenske šole v zamejstvu ter vse splošne knjižnice. Projekt je bil tako dobro sprejet med učenci, učitelji in knjižničarji, da smo se odločili za nadaljevanje in poteka sedaj že peto leto. Od leta 2009 vodi projekt Javna agencija za knjigo RS, ki je bila istega leta ustanovljena, med

drugim tudi z namenom sistematične skrbi za bralno kulturo na nacionalni ravni. Namen projekta, ki je namenjen sedmošolcem, je ustvariti pozitiven odnos do branja in knjige, povečati obiskovanje knjižnic in spodbuditi bralno kulturo. Za učence, ki v projektu v času pouka skupaj obišejo splošno knjižnico, je pripravljen poseben program, v katerem se seznanijo z bogato ponudbo splošnih knjižnic, na koncu obiska pa vsak učenec prejme v dar sodobno izvirno mladinsko leposlovno delo. V letu 2010 je pripravljena širitev projekta – vključeni bodo tudi dijaki prvih letnikov vseh srednjih šol v Sloveniji, ki jih bomo tako spodbudili k obiskovanju splošnih knjižnic.

Na pobudo MK sta v šolskem letu kulture 2006/2007 Pionirska knjižnica – Center za mladinsko književnost in knjižničarstvo (Mestna knjižnica Ljubljana) in Pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije zasnovali nacionalni projekt »Slovensko knjižnično-muzejski MEGA kviz«, ki temelji na vzpostavitvi partnerstva splošnih knjižnic, muzejev in osnovnih šol. Kviz, ki sedaj že peto leto uspešno poteka na številnih slovenskih osnovnih šolah, je namenjen učencem 2. in 3. triletja devetletke. Cilji kviza, ki vključuje sodobne oblike učenja in poučevanja, spodbujanje ustvarjalnosti in inovativnosti, so spoznavanje kulturne dediščine, informacijsko opismenjevanje, branje ter virtualni in dejanski obiski kulturnih ustanov.

Med nacionalnimi kulturno-vzgojnimi projekti, ki slonijo prav na trdnem partnerstvu kulturnih ustanov z vzgojno-izobraževalnimi ustanovami, moramo posebej izpostaviti projekt »Bralna značka« (organizira Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS), ki uspešno poteka na 99 odstotkih slovenskih osnovnih šol, sodelujejo pa tudi številne slovenske zamejske šole v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V projektu sodeluje 56 odstotkov vseh slovenskih osnovnošolcev, priznanje Zlati bralec (prejme učenec, ki v projektu sodeluje vsa leta osnovnošolskega izobraževanja) pa prejme skoraj 40 odstotkov devetošolcev. V zadnjih petnajstih letih se po slovenskih vrtcih in splošnih knjižnicah zelo širi predšolska bralna značka, ki spodbuja predvsem starše, da v predšolskem obdobju berejo svojim otrokom. Projekt poteka tudi v nekaterih srednjih šolah – v obliki bralnih klubov. V osnovnih šolah je »Bralna značka« ves čas prostovoljna in prostočasna dejavnost, ki med interesnimi dejavnostmi na vseh ravneh zaseda prvo mesto (Pečjak in dr. 2008). Ves čas se razvija kot dopolnilo k pouku slovenskega jezika in književnosti ter dejavnostim (šolske) knjižnice, vendar je bralna značka kot obšolska/interesna dejavnost lahko svobodnejša, bližja otrokom in mladim, in tako uspešnejša pri oblikovanju bralcev za vse življenje. Oblike motiviranja za branje so zelo različne, mentorji jih prilagajajo interesom in željam mladih bralcev: pogovori o knjigah, bralni klubi, projektno delo, literarne uganke, kvizi, srečanja s književniki, sodelovanje pri literarnih ali šolskih glasilih ipd. »Bralna značka« je gotovo projekt, ki kaže na uspešno vzpostavljeno partnerstvo med kulturnimi in izobraževalnimi ustanovami, na strokovni, organizacijski in finančni ravni. Ključni sta vzpostavitev mreže sodelavcev (mentorjev) na tako rekoč vseh slovenskih osnovnih šolah in zagotavljanje njihovega nadaljnjega strokovnega usposabljanja. Zlasti je pomembna vpetost projekta v celoten šolski in kulturni prostor ter močna mreža partnerjev – elementi, ki omogočajo, da projekt živi že več kot 50 let in je nedvomno del slovenske kulturne tradicije.

Kot primer dobre prakse, ki sloni na partnerstvu med kulturno ustanovo in srednjimi šolami, predstavljamo projekt »Impro liga«, ki deluje v okviru Kulturno umetniškega društva France Prešeren. Projekt, ki spodbuja ustvarjalnost srednješolske mladine in študentov, združuje več kot 120 ljubiteljev gledališke improvizacije iz različnih koncev Slovenije, za uspešnost projekta pa je ključna vzpostavitev mreže mentorjev »Impro lige« na šolah ter organizacija regionalnih in nacionalnih nastopov. Leta 1993 je »Impro ligo« ustanovilo Gledališče Ane Monroe, od tedaj pa se je gledalcem predstavilo že preko 500 improvizatorjev in 40 improvizacijskih skupin. Projekt se je v letu 2005 razširil z improvizatorskimi vrstami mlajših igralcev, ki nastopajo v »Šolski improligi – ŠILI«. Predstave, ki jih uprizarjajo v gledališču in na gostovanjih po Sloveniji, so vedno inovativne in predvsem unikatne. Temelje za odigrane prizore namreč podajo gledalci s svojimi predlogi, ki jih morajo nato improvizatorji vplesti v dogajanje na odru.

MŠŠ želi izboljšati kakovost in učinkovitost sistema vzgoje in izobraževanja tudi s spodbujanjem partnerstva med vzgojno-izobraževalnimi in kulturnimi ustanovami. Zato je v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, ki je pravna podlaga za črpanje sredstev iz evropskih strukturnih skladov (ESS), in v okviru tretje razvojne prioritete Razvoj človeških virov in vseživljenjskega učenja dano posebno mesto tudi projektu »Kulturna zavest in izražanje«. Leta 2008 so bile z javnim razpisom izbrane tri mreže vzgojno-izobraževalnih ustanov, katerih cilj je dvig kulturne pismenosti med otroki/učenci/dijaki in odraslimi, tako strokovnimi delavci kot tudi starši, spodbujanje ustvarjalnosti in inovativnosti, odpiranje vrtca, šole in povezovanje s kulturnimi ustanovami, nadaljnje strokovno usposabljanje na različnih kulturno-umetnostnih področjih ter priprava predlogov in smernic za vključevanje kulturne vzgoje v izvedbene kurikule. Projekti se bodo končali konec oktobra 2010.

Na predšolski ravni poteka projekt »Kulturno žlahtnjenje najmlajših«, ki združuje sedem vrtcev, 1.100 otrok in 70 vzgojiteljic, sedem kulturnih ustanov ter deset umetnikov, sodeluje tudi Oddelek za pedagogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V projektu je poudarek na spoznavanju in doživljanju kulture slovenskega prostora, vključevanju umetnikov v vzgojno-izobraževalno delo v vrtcu, spodbujanju obiskov otrok ter strokovnih delavcev v kulturnih ustanovah z namenom omogočiti pridobivanje avtentičnih izkušenj ter ozaveščanje vloge odraslega pri načrtovanju, izvajanju in evalviranju dejavnosti za otroke s področja kulture in umetnosti.

Na osnovnošolski ravni poteka projekt »Kulturstik«, ki združuje osem osnovnih šol, 596 učencev, 65 učiteljev različnih predmetov, pet kulturnih ustanov in 35 umetnikov. Poleg prej navedenih skupnih ciljev so specifični cilji še: posodabljanje vsebin in metod kulturno-umetnostne vzgoje, razvijanje interdisciplinarnosti med uprizoritvenimi, vizualnimi, filmskimi, glasbenimi umetnostmi in bralne kulture, vzgoja prejemnika (gledalca, bralca ...) in ustvarjalca, razvijanje timskega dela, učenje strpnosti in sodelovanja ter premagovanja predsodkov.

Na srednješolski ravni poteka projekt »Kulturni anticiklon«, ki združuje devet srednjih šol – gimnazij oz. 1.694 dijakov, 130 profesorice in profesorjev, eno kulturno ustanovo ter 20 mentorjev improvizacije.

Projekt sloni na predpostavki, da je ukvarjanje z umetnostjo v srednji šoli, konkretno z gledališko (uprizoritveno), nenadomestljiv element humanistične izobrazbe, ki zagotavlja odprt razvoj osebne identitete.

Ugotavljamo, da vsi ti projekti omogočajo bolj sistematično sodelovanje vzgojno-izobraževalnih in kulturnih ustanov, pridobitev neposrednih izkušenj otrok/učencev in dijakov na različnih področjih umetnosti in kulture; omogočajo sodelovanje vrtcev in šol z različnih socialnih področij in geografskih območij in tako pripomorejo k zmanjševanju regionalnih razlik (dostopnost). Eden od pomembnih vidikov je tudi, da otroci in mladi razvijajo sporazumevalne spretnosti, kritičnost, samozavest, javno predstavljane in nastopanje, timsko delo, ustvarjalno mišljenje, strokovni delavci pridobijo znanja in metodološke pristope za razvijanje ustvarjalnosti in inovativnosti pri otrocih in lahko na drugačen način razvijajo vsebine in metode, primerne za aktualiziranje kurikula, se dodatno izpopolnjujejo na kulturnem področju, umetniki pa razvijajo pedagoške spretnosti.

Pri vseh predstavljenih kulturno-vzgojnih projektih, ne glede na to, ali je nosilec kulturna ustanova ali vrtec oziroma šola, lahko ugotovimo, da je ključ do uspeha prav vzpostavitev mreže in partnerstva med kulturnimi in vzgojno-izobraževalnimi ustanovami. Pri vseh opisanih projektih odigrajo pomembno vlogo strokovni delavci (mentorji, koordinatorji), ki v vrtcih in šolah ves čas skrbijo za izvajanje posameznega projekta ter tesno sodelujejo s partnerskimi kulturnimi ustanovami. Iz opisov je razvidno tudi to, da je pri vseh teh dobrih praksah zagotovljeno nadaljnje strokovno usposabljanje strokovnih delavcev, tako v vzgojno-izobraževalnih kot kulturnih ustanovah. Poleg tega je vključevanje v vse te projekte za otroke in mlade brezplačno, saj so sredstva za njihovo izvajanje zagotovljena tako iz državnih (MK, MŠŠ ...) kot občinskih sredstev.

STROKOVNO USPOSABLJANJE IN INFORMIRANJE STROKOVNIH DELAVCEV

Uspešen razvoj partnerstva – vzpostavljanja kulturno-vzgojno-izobraževalnih mrež – obe ministrstvi spodbujata z organizacijo vsakoletnih predstavitev kulturnih ustanov vzgojno-izobraževalnim ustanovam. V šolskem »Letu kulture« 2006–2007 smo se skupaj odločili, da kulturno-umetnostno vzgojo izpostavimo tudi na tradicionalnih nacionalnih strokovnih posvetih ravnateljev in ravnateljic vrtcev, osnovnih in srednjih šol, ki potekajo pod okriljem MŠŠ. Od tega leta se kulturno-umetnostni vzgoji namenijo bodisi eno od plenarnih predavanj ali pa eno od delavnic na posvetu, poleg tega pa MK vsako leto organizira tudi razstavo – predstavitev programov in projektov kulturnih ustanov.

Ob koncu Leta kulture je ZRSS naredil evalvacijo celoletnega projekta na vseh treh stopnjah izobraževanja. Ugotovili smo, da je bilo v šolskem Letu kulture v vrtcih in šolah izvedenih več projektov s področja kulture in da so vrtci in OŠ intenzivneje sodelovali s kulturnimi ustanovami kot običajno. Številni vrtci in šole so na pobudo MŠŠ imenovali koordinatorje za kulturno vzgojo, katerih ključne naloge naj bi bile skrb za večjo informiranost strokovnih delavcev, otrok, učencev oziroma dijakov ter njihovih staršev o kulturnih projektih in programih, ki jih ponujajo kulturne ustanove, tako v okviru pouka kot za kvalitetnejše preživljanje prostega časa, koordinacija kulturnih dejavnosti v vrtcu ali šoli

ter povezovanje z različnimi kulturnimi ustanovami. Ravnatelji so zelo pozitivno ocenili predstavitve kulturnih ustanov na nacionalnih strokovnih posvetih ravnateljev ter poudarili, da bi bile tovrstne predstavitve nujne tudi za strokovne delavce v vrtcih in šolah.

Pilotna študija o izvajanju kulturno-vzgojnih dejavnosti v osnovnih šolah (Pečjak in dr. 2008) je pokazala, da se strokovni delavci v vrtcih in šolah zavedajo pomena kulturno-umetnostne vzgoje, vendar se ne čutijo dovolj usposobljeni za izvajanje teh dejavnost (zlasti na višjih ravneh izobraževanja). Podatki iz opravljene študije ter analiza Leta kulture so pokazali na nujnost načrtnejšega pristopa k pripravi dodatnega strokovnega usposabljanja na področju kulturne vzgoje, tako za strokovne delavce v vzgojno-izobraževalnih kot kulturnih ustanovah.

MŠŠ že vrsto let razpisuje programe in izdaja Katalog programov nadaljnega izobraževanja in usposabljanja za strokovne delavce v vzgoji in izobraževanju, tudi s področij kulture in umetnosti, vendar je Delovna skupina na ZRSŠ v času priprav *Smernic* ugotovila, da je ponudba programov na področju kulturno-umetnostne vzgoje pomanjkljiva. Zato si od leta 2008 skupaj prizadevamo vzpostaviti bolj sistematično usposabljanje na tem področju. V šolskem letu 2007/2008 je bil prvič izveden seminar, namenjen koordinatorjem kulturno-umetnostne vzgoje, ki je postavil okvir tega področja nasploh in po posameznih umetnostnih področjih.

Skupno delo strokovnjakov z obeh področij, kulturne in izobraževalne, v delovni skupini že kaže pozitivne učinke tovrstnega sodelovanja. Tako se na ZRSŠ za šolsko leto 2010/2011 ponuja programe nadaljnega usposabljanja na dveh deficitarnih področjih – filmski umetnosti in sodobnem plesu, pri čemer je ZRSŠ organizator, kulturne ustanove pa pripravljavke in izvajalke programov.

Na podlagi analize Leta kulture ter ugotovitve pilotnih študij (Hrženjak 2004, 2006; Pečjak idr. 2008), da strokovni delavci v vzgojno-izobraževalnih ustanovah slabo poznajo ponudbo kulturnih ustanov, smo leta 2009 začeli organizirati nacionalni dogodek Kulturni bazar – Kultura se predstavi. Organiziramo ga MK, MŠŠ in ZRSŠ v sodelovanju s kulturnimi ustanovami in samostojnimi kulturnimi ustvarjalci, katerih kakovostne programe in projekte posredno ali neposredno sofinancira MK. S projektom želimo spodbuditi dvig zavesti o pomenu kulturne vzgoje v vzgoji in izobraževanju ter predstaviti kakovostne projekte in programe, ki jih kulturne ustanove ponujajo za otroke in mladino oziroma za vzgojno-izobraževalne zavode. Spodbuditi želimo sodelovanje (partnerstvo) kulturnih ustanov z vrtci in s šolami ter strokovne delavce seznaniti s pozitivnimi učinki kakovostne kulturne vzgoje na otroke in mladino oziroma na vrtec in šolo. Kulturni bazar je namenjen strokovnim delavkam in delavcem v vzgojno-izobraževalnih zavodih ter drugim strokovnjakom, ki se zavedajo pomena kulture in umetnosti kot enega pomembnejših elementov vzgoje in izobraževanja.

Kulturni bazar 2010 smo organizirali kot obliko nadaljnega strokovnega usposabljanja – bogat program je vključeval strokovne razprave, predavanja in predstavitve posameznih področij kulture, predstave in nastope ustvarjalcev (gledaliških, glasbenih, plesnih, filmskih ...), umetniških skupin in izvedbo umetniških delavnic. Na bazarju so se predstavili tudi prej opisani projekti vzgojno-

izobraževalnih ustanov, ki potekajo v okviru ESS, s čimer smo želeli pokazati primere dobre prakse partnerskega sodelovanja med izobraževalnimi in kulturnimi ustanovami.

Letošnja novost je tudi izdaja treh Katalogov ponudbe kulturno-umetnostne vzgoje – pripravljeni so posebej za vrtce, osnovne ter srednje šole, ki bodo strokovnim delavcem v vrtcih in šolah koristen vodnik pri oblikovanju kulturnih dejavnosti.

SKUPNI IZZIVI ZA PRIHODNOST

Na MK in MŠŠ se zavedamo, da so pred nami še številni izzivi, tudi soočanje s težavami – od pomanjkanja finančnih sredstev, neenakomerne in nezadovoljive infrastrukture, kar ponekod otežuje dostopnost kulture vzgojno-izobraževalnim ustanovam. Ugotavljamo tudi, da je ovira pri razvoju področja še vedno premajhna osveščenost širše in tudi strokovne javnosti o pomenu kulture in umetnosti, ne le na področju vzgoje in izobraževanja, temveč kot vseživljenjske dimenzije. Prepričani smo, da lahko te težave presežemo s širitvijo mreže partnerjev tako na nacionalni ravni kot na lokalnih ravneh, čemur bomo namenili posebno pozornost v prihodnjem Nacionalnem programu za kulturo 2012–2016.

Literatura in viri

BAMFORT, Anne: *The Wow Factor: Global research compedium on the impact of the arts in education*. Münster: Waxmann, 2006.

Creative Learning – Strategy for Art and Culture in Education 2007–2010. Norwegian Ministry of Education and Research, 2007;

(http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/Strategiplaner/Strategikultur_engelsk.pdf)

HRŽENJAK, Majda, **VENDRAMIN**, Valerija: *Kulturna vzgoja skozi otroško literaturo: Raziskava*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003 (neobjavljeno poročilo, www.kultura.gov.si).

HRŽENJAK, Majda: *Kulturna vzgoja: Evalvacijska študija*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2004 (neobjavljeno poročilo, www.kultura.gov.si).

HRŽENJAK, Majda: *Kulturna vzgoja: Dostopnost kulture ter povezovanje med kulturo in izobraževanjem – iskanje konceptualnih in sistemskih rešitev: Raziskava*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2006 (neobjavljeno poročilo, www.kultura.gov.si).

Kulturno-umetnostna vzgoja v šolah po Evropi. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 2010; (http://www.eurydice.si/images/stories/publikacije/100301_Kulturno_umetnostna_vzgoja_po_solah_v_Evropi.pdf)

Nacionalni program za kulturo 2008–2011. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2007 (www.kultura.gov.si).

PEČJAK, Sonja idr.: *Učinki načrtne kulturne vzgoje na kulturno dejavnost učencev v osnovnih šolah: Raziskava 2007–2008*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2008 (neobjavljeno poročilo, www.kultura.gov.si).

POŽAR MATIJAŠIČ, Nada, **BUCIK**, Nataša: *Kultura in umetnost v izobraževanju – popotnica 21. stoletja: Predstavitev različnih pogledov o umetnostni in kulturni vzgoji v izobraževanju*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2008.

Priporočilo Evropskega parlamenta in Sveta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006/962/EC) (<http://eur-lex.europa.eu>).

Road Map for Arts Education, UNESCO, 2006 (<http://portal.unesco.org/culture/en>).

Development and Promotion of Cultural Education A Long-term Goal of Cultural Policy

In the 21st century, arts and cultural education is one of the most relevant segments of education, both in Europe and worldwide. The 2008–2011 National Program for Culture defines the concern for cultural education as a long-term goal of the cultural policy of Slovenia. Although it is true that the Slovene Ministry of Culture and the Ministry of Education and Sport participated in developing the measures and objectives of cultural education on the national level, the responsibility for the realization of these goals lies with all government departments.

A systematic development of arts and cultural education in the field of education urgently needs partnership of educational and cultural sectors as well as joint development of relevant strategic and development documents. This article presents several international, European, and national documents that represent the basis for systematic work in this area. The key to success is to promote collaborative, both national and local, projects and additional training for those who work in education and in cultural institutions.

RAZVOJ IN SPODBUJANJE KULTURNE VZGOJE NA PODROČJU VAROVANJA PREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

Izvleček: Prispevek predstavlja uresničevanje ene od prioritet kulturne politike na področju muzejske dejavnosti, in sicer prizadevanja za izboljšanje dostopnosti informacij o zbirkah premične kulturne dediščine ciljnim skupinam obiskovalcem. Uveljavljanje izobraževalnega potenciala, ki ga omogočajo muzeji, se nakazuje s povečanjem števila obiskovalcev organiziranih muzejskih aktivnosti.

Ključne besede: uveljavljanje izobraževalnega potenciala muzejev

Abstract: The article presents the implementation of the efforts to improve access to information about collections of movable cultural heritage to target visitor groups, which is one of the priorities of cultural policy pertaining to museum activities. The increasing importance of the potential for education in museums is indicated by the growing number of visitors to activities organized by Slovene museums.

Key Words: promotion of educational potential of museums

Prizadevanje za izboljšanje dostopa do premične kulturne dediščine in informacij o zbirkah ciljnim skupinam obiskovalcev je ena izmed prioritet kulturne politike *Nacionalnega programa za kulturo 2008–2011* na področju muzejske dejavnosti. Razvoj in spodbujanje kulturne vzgoje na področju varovanja premične kulturne dediščine muzejskih zbirk se udejanjata s predstavitvami muzejskih predmetov na razstavah v muzejih in s posredovanjem celovitih in kakovostnih informacij o dediščinskih vsebinah najširši javnosti. Strokovno, neposreden in učinkovit način posredovanja informacij so izobraževalni programi s področja varstva premične kulturne dediščine, usklajeni s poslanstvom muzeja, katere skrbno pripravljajo in izvajajo v muzejih kustosi pedagogi.

Z željo, da bi pri spoznavanju premične kulturne dediščine obiskovalcu omogočili najboljšo predstavitev in aktivno vlogo, kustosi pedagogi pripravljajo in izvajajo programe z vsebinami, ki so namenjene različnim ciljnim skupinam: predšolskim otrokom, osnovnošolcem (prva, druga in tretja triada), srednješolcem in odraslim.

Pomembno namreč je, da se kulturna vzgoja začne že v otroštvu in se nato kontinuirano nadaljuje tudi vse obdobje formalnega in neformalnega izobraževanja. To pa je mogoče doseči le z uveljavitvijo tesnega in aktivnega sodelovanja med kulturnimi institucijami, ki opravljajo svoje poslanstvo varovanja, hranjenja in predstavljanja kulturne dediščine – muzeji in vzgojno-izobraževalnimi ustanovami – vrtci, osnovnimi in srednjimi šolami.

Vsebine pedagoških programov, ki jih muzeji pripravljajo za ciljne skupine obiskovalcev, se zato načrtujejo tako, da posredujejo, dopolnjujejo in bogatijo znanja o premični kulturni dediščini, ki so skladno z učnimi načrti vključena v šolske vsebine.

Pomemben prispevek k popularizaciji pedagoških programov, ki jih pripravljajo slovenski muzeji, je

* Vida Koporc Sedej, prof. geogr. in umetn. zgod., Ministrstvo za kulturo RS, Maistrova ulica 10, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: vida.koporc@gov.si

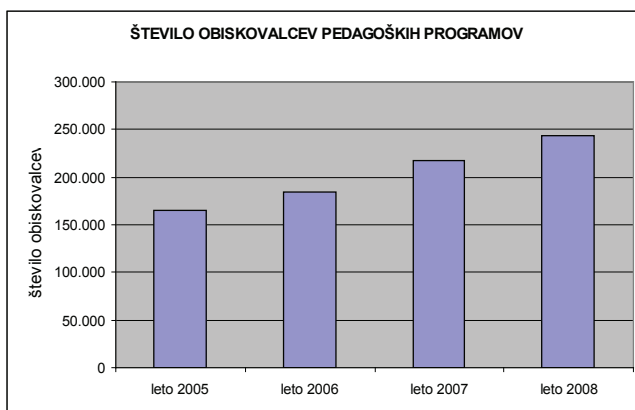
tudi publikacija *Pedagoški programi v slovenskih muzejih in galerijah*. Publikacijo redno pripravlja Pedagoška sekcija, ki odlično opravlja svoje poslanstvo v okviru Skupnosti muzejev Slovenije. Vsebina publikacije obsega kratke predstavitve muzejev z navedenimi pedagoškimi programi, namenjenimi različnim ciljnim in starostnim skupinam obiskovalcev.

Zaradi spodbujanja večje dostopnosti muzejskega gradiva za dvig splošne prepoznavnosti pomembnih kulturnih vsebin ter truda, ki ga v pripravo in izvedbo pedagoških programov vlagajo kustosi, se iz podatkov, ki jih ministrstvu posredujejo muzeji v letnih poročilih, kažejo trendi povečevanja števila izvedenih izobraževalnih programov. Prav tako se tudi ugotavlja, da se najbolj uspešnim, privlačnim in dobro obiskanim pedagoškim programom, ki se ponavljajo iz preteklih let, vsako leto pridružujejo še številni novi programi. Tako se iz leta v leto povečuje ponudba pedagoških programov, načini predstavljanja dediščinskih vsebin pa se vedno bolj prilagajajo potrebam in željam različnih skupin mladih obiskovalcev.

Iz analize posredovanih podatkov ugotavljam, da se večine pedagoških programov v muzejih organizirano udeležujejo otroci iz vrtcev, osnovnošolci in srednješolci skupaj z učitelji. Zato je potrebna tudi nenehna fleksibilnost izvajalca programa, saj vsaka od navedenih skupin zahteva drugačen način podajanja vsebin, ki mora slediti starosti, predznanju udeležencev in razpoložljivemu času. Vse to zahteva od kustosa pedagoga sprotno pripravo oz. prilagoditve podajanja informacij in ustrezen pedagoški pristop, ki mora biti vsebinsko zanimiv, didaktično privlačen in profesionalen.

Najpogostejše oblike dela z mladimi obiskovalci so vodstva po stalnih in občasnih razstavah ter muzejske delavnice s predstavitvijo muzejske zbirke, predmeta ali žive dediščine – veščin, ki se dopolnjujejo z aktivnostmi razvijanja ročnih spretnosti (izdelave predmetov) in likovnih ustvarjalnosti (navdih in upodabljanje muzejskih predmetov). Z namenom dopolnjevanja, utrjevanja pridobljenega znanja in povečevanja motivacije udeležencev izobraževalnih vsebin kustosi pedagogi v muzejih pripravljajo tudi učne delovne liste za posamezne tematske sklope. Z njihovo pomočjo lahko udeleženci tudi bolj zbrano sledijo predstavljenim vsebinam. Žal pa se tudi ugotavlja, da imajo udeleženci pedagoških programov še vedno premalo možnosti, da se predmetov dotaknejo, da opazujejo in preizkušajo rekonstrukcije ali replike, saj je ob neposrednem stiku s predmeti kulturne dediščine komunikacija bolj neposredna in čutna.

Eden od kazalcev, ki kaže na dobro obiskanost pedagoških programov, je primerjava celotnega števila evidentiranega obiska v muzejih in števila obiskovalcev pedagoških programov. Podatki kažejo, da se je v letu

N = 31

Vir: Letna poročila muzejev 2005, 2006, 2007 in 2008

2008 kar 39 odstotkov vseh evidentiranih obiskovalcev muzejev udeležilo pedagoških programov, kar je za 7 odstotkov več kot v predhodnem letu.

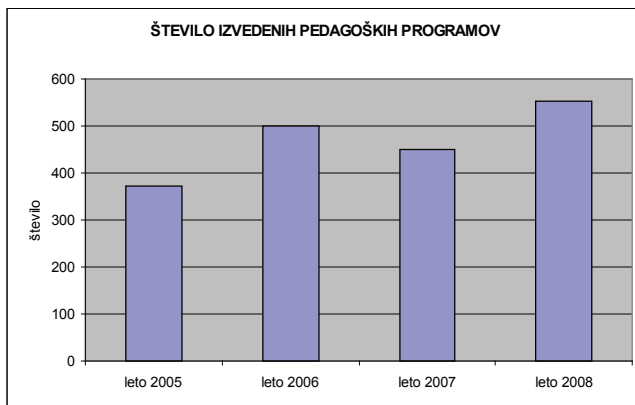
Ker smo v obdobju naglega razvoja informacijske družbe, je zanimiv tudi pregled dostopnosti do muzejskega gradiva na spletnih straneh posameznih javnih zavodov. Moderno izobraževanje namreč zahteva tudi vzpostavljanje sodobnega dostopa do informacij o dediščini preko elektronskih medijev. Iz podatkov, navedenih v letnih poročilih muzejev, se v zadnjem obdobju zato ugotavlja bistveno povečanje števila virtualnih obiskov muzejev preko svetovnega spleta, ki ga uporabljajo zlasti mladi. Temu trendu se postopoma prilagajajo tudi muzeji, saj jih vedno več uspešno predstavlja svoje dejavnosti tudi na spletnih straneh ter hkrati evidentira podatke o obisku teh strani.

Iz podatkov, posredovanih v letnih poročilih, je razvidno, da se je število evidentiranih obiskovalcev spletnih strani muzejev od leta 2006, ko se je začelo zbirati tovrstne podatke, do leta 2007 povečalo za 400 odstotkov, v letu 2008 pa še za 73 odstotkov.

Prikazani podatki kažejo na to, da bo treba tudi v prihodnje zagotavljati naložbe v nove tehnologije in njihovo vzdrževanje ter digitalizacijo dediščinskega gradiva in podatkov. Z načrtnim in sistematičnim prikazom digitalnega gradiva (podatkovnih zbirk, publikacij, fotografij, muzejskih predmetov) bo nujno zagotavljati boljše dostopnost tega gradiva in informacij najširši javnosti, hkrati pa gradivo predstaviti tako, da bodo vsebine spletnih strani dopolnjevale in izpopolnjevale programe obveznih šolskih vsebin iz zgodovine, umetnostne zgodovine in likovne vzgoje.

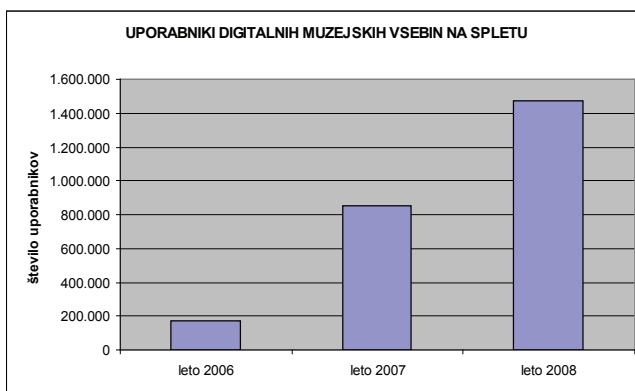
Ob tem pa je/bo treba upoštevati dejstvo, da je gradivo treba predstaviti na takšen način, da bo izza računalniškega zaslona privabilo vedoželjnega obiskovalca tudi v muzej, saj je muzej prostor za predstavljanje, raziskovanje in opazovanje. Virtualni vstop v muzej namreč ne more in ne sme nadomestiti neposrednega stika med predmetom in obiskovalcem.

Spodbudni rezultati, ki jih vsako leto predstavljajo muzeji v svojih letnih poročilih, kažejo na dejstvo, da se interes zlasti šolske populacije za muzeje kot nosilce kulturne vzgoje in izobraževanja povečuje,

N=31

Vir: Letna poročila muzejev 2005, 2006, 2007 in 2008

N = 31

Vir: Letna poročila muzejev 2006, 2007 in 2008

kar uresničuje cilj pridobivanja novih vedenj in ustvarja pozitiven odnos do varovanja premične kulturne dediščine v posameznem izobraževalnem ter širšem družbenem sistemu. Zavedanje pomena izobraževanja in razumevanja izročila kulturne dediščine kot življenjske vrednote krepi in bogati kvaliteto življenja mladostnika. Izobraževalna vloga, ki jo muzeji nudijo obiskovalcem s pomočjo predmetov in vsebin, postaja vedno pomembnejša prvina v kulturi. Dediščina se mora otrokom in mladini predstavljati kot neizčrpna zakladnica preteklosti, tako nacionalne kot lokalne, iz katere se obuja tradicija in predstavljajo način življenja, razmišljanja in delovanja v izbranem zgodovinskem obdobju.

Literatura in viri

KNEZ, Darko (ur.): *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva*, Slovenj Gradec, 4.–6. 10. 2007. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo (Muzejska knjižnica; 1), 2007.

Letna poročila muzejev za leta: 2005, 2006, 2007 in 2008.

MUNDY, Simon: *Kulturna politika – kratek vodnik*. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in Svet Evrope v Strasbourgu, 2001.

Nacionalni program za kulturo 2008–2011. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS, 2008.

ŽIDAN, Alojzija: *Vzgoja za evropsko demokracijo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.

The Development and Promotion of Cultural Education in the Field of Movable Cultural Heritage

The trend of the increasing number of organized educational activities in museums and the growing number of target visitor groups, namely kindergarten pupils and primary and secondary school students, is the result of primarily two factors: promotion of easier access to museum material in order to raise public awareness of important cultural elements, and efforts of museum curators to prepare and implement different educational programs. The data listed in recent annual reports of museums indicate a significant increase in the number of virtual visits to museums predominantly by the younger population, which is why it will be urgent in the future to invest in new technologies and in their maintenance. Planned and systematic presentation of heritage material and relevant data has to be available and easily accessible on museum websites. Positive results, which can be readily seen in annual reports of museums, are a sign of the growing interest of particularly the student population in museums as cultural carriers; this pursues the aim of acquiring new knowledge and creates a positive attitude toward the safeguarding of movable cultural heritage.

DEDIŠČINA, NAJBOLJŠA UČITELJICA

Primer izobraževalnega modula za pedagoške delavke in delavce v vrtcih in osnovnih šolah

Izvleček: Avtorici vpeljeta dve dimenziji pedagoških in psiholoških spoznanj, ki lahko izboljšajo kakovost dejavnosti s področja kulturne dediščine v vrtcih in osnovnih šolah. Pri tem poudarita dimenzijo socialne komponente, ki je ključni element spodbudnega učnega okolja, in idejo 'toka doživetij' (*flow*) v povezavi z doživljajsko pedagogiko, ki ključne osebnostne premike pripisuje otrokovemu intenzivnemu (spoznavnemu in čustvenemu) stiku z izkustveno situacijo. Avtorici na primeru treh etnoloških delavnic za pedagoške delavke in delavce prikažeta, kako se lahko kulturna dediščina vključuje v vsakdanje delo z otroki v vrtcih in osnovnih šolah.

Ključne besede: doživetje, socialna interakcija, dediščina, etnološke delavnice

Abstract: The authors introduce two dimensions of findings from the fields of pedagogy and psychology that can improve the quality in kindergartens and in primary schools of activities related to cultural heritage. The first one is the social component that represents the key element of a supportive learning environment. The second is the flow experience in connection with experiential pedagogy that argues that all key personality shifts can be attributed to the child's intensive (both cognitive and emotional) contact with an empirical situation. Based on the findings and results from three ethnological workshops for educators, the authors demonstrate how cultural heritage can be integrated into daily work with children in kindergarten and in primary school.

Key Words: experience, social interaction, heritage, ethnological workshops

UVOD

Teoretska izhodišča o kulturni dediščini v zadnjih letih doživljajo velike spremembe. Predvsem lahko govorimo o razširitvi metodoloških izhodišč o pojmovanju, opredeljevanju, sistematiki in tipologiji kulturnih oblik, pojavov in ustvarjalnosti, za katere danes uporabljamo množinsko pojmovanje kulturna dediščina. Opraviti imamo s sobivanjem različnih kulturnih pojavov iz različnih obdobj zgodovinskega razvoja, s katerimi prihajamo v stik v naših multikulturnih vsakdanjkih in ob praznikih. Teoretskemu napredku sledijo redke aplikacije, to je uporabnost teh spoznanj na različnih področjih življenja, predvsem v izobraževanju, turizmu, promociji ... Tako stanje pa se vse bolj spreminja v smer večdisciplinarnega pogleda na posamezne kulturne pojave in oblike.

TOK DOŽIVETIJ

Csikszentmihalyiev (1990) koncept 'toka doživetij' (*flow*) je v zadnjih letih zelo aktualen v pedagoški in psihološki stroki ter tudi širše, predvsem na področju trženja in turizma, pri čemer se različna doživetja lahko pojavijo ob najrazličnejših dejavnostih. Pri opravljanju kompleksnih aktivnostih, ki jih zelo dobro obvladamo, lahko nastopi občutek, da nam gre vse od rok kot namazano, da nam nič ne more spodleteti in da bo naš dosežek sijajen, ob vsem tem pa doživljamo pravcato zanesenost kot

* Dr. Lea Kužnik, asistentka, Visoka šola za dizajn, Višja strokovna šola Biotehniškega izobraževalnega centra Ljubljana in Višja strokovna šola Grm, Polanškova 6, SI-1000 Ljubljana, E-pošta: lea.kuznik@gmail.com; Dr. Boža Grafenauer Bratož, višja predavateljica, Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, Prešernova 32, SI-4260 Bled, E-pošta: boza.grafenauer@gmail.com

nekakšno posebno zavestno stanje. Csikszentmihalyi pravi, da gre pri tem za »stanje optimalnega doživljanja«. Dejavnosti, ki nas navdajajo z zanosom, počnemo zaradi njih samih in ne zaradi zunanjih nagrad. Tok doživetij nastane, ko ima oseba jasno postavljene cilje, ki zahtevajo primeren odziv, ter uporabi svoje sposobnosti za premagovanje ovir, ki so zanjo komajda obvladljive in zato privlačne za pridobivanje novih veščin, znanja in izzivov. Skoraj vsaka aktivnost lahko ustvari tok. Če so razmere za tok sestavni del vsakdanjega življenja, te omogočajo izboljšanje njegove kakovosti. Vsaka aktivnost, ki ustvarja tok, preden postane prijetna, na začetku zahteva določeno pozornost, zbranost (Csikszentmihalyi 1997: 50).

Do toka doživetij pride, ko raven izziva v večji meri ne presega sposobnosti udeleženca, oziroma ko izziv ni nezadosten. Ko je raven izziva nezadostna, se otroci začnejo dolgočasiti in iskati dodatne dražljaje v okoliščinah, v katerih imajo nadzor nad okoljem. Po drugi strani pa se lahko otroci znajdejo v okoliščinah, v katerih je raven izziva za njihove sposobnosti prevelika. V takem primeru pride do frustracije in občutka nemoči. Tok doživetij vključuje popolno vpletenost udeleženca v njegovo dejavnost (Csikszentmihalyi 1990: 34). Torej moramo tudi pri dejavnostih z otroki na temo kulturne dediščine zasnovati takšne vrste aktivnosti, ki bodo ustvarile »tok«, pri čemer pa moramo nujno upoštevati razvojno stopnjo otrok in primerno raven izziva pri določeni aktivnosti, ki bo »tok« izzvala.

IDEJA DOŽIVLJajsKE PEDAGOGIKE

Podobna je ideja doživljajske pedagogike, ki ključne osebnostne premike pripisuje otrokovemu intenzivnemu (spoznavnemu in čustvenemu) stiku z izkustveno situacijo.

Za uspešen razvoj otrokove osebnosti je potrebno doživetje – emocionalna izmenjava, čutenje, ki nam v ustrezni situaciji omogoči, da se zavemo težave in delujemo v prid njeni razrešitvi. Da pa do tega pride, moramo oblikovati spodbudna okolja, zagotoviti raznovrstne izkušnje in doživetja – in to glede na interese vključenih otrok – ki ponujajo možnost izbire in v katerih se otrok znajde kot aktivni subjekt v interakciji z različnimi predmeti, materiali, vrstniki ... Otroku ponudimo možnost neke razburljive dejavnosti, ki ga potegne v krog intenzivnega doživljanja in nekonvencionalnega vzpostavljanja socialnih stikov. Primarni dejavnik doživljajske pedagogike je intenzivna situacija (glej Gogala 2005), v kateri otrok doživi vznemirljiv dogodek in stopa v odnose z drugimi otroki ali odraslimi ter tako krepí socialno kohezivnost in oblike svojega aktivnega sodelovanja. Pri tem pa s svojimi interesi, potrebami, z učnim stilom pripomore h konstrukciji okolja za aktivno učenje preko dejanj oz. vključevanja v različne aktivnosti ter socialne odnose.

»Nekaj doživeti« v polnem smislu besede ni isto kot »imeti doživljaj« o nečem. Po Gogali (2005) je treba doživljaj in doživetje razlikovati. Psihologija govori o doživljajih, ki jih imenujemo predstave, misli, čustva, stremljenja. Bogastvo doživljajev je neizmerno. Pri pojmu »doživetje« pa čutimo, da gre za globlji duševni akt, kot so to npr. globoko začudenje, doživetje lepega ali trpljenja. Izobražujemo se s pomočjo doživljajev, vzgoja pa je sposobnost doživljanja različnih kulturnih vrednot, ki v naši duševnosti rastejo in nastajajo ob doživetjih (glej Gogala 2005). Za Gogalo je doživetje tista

psihološka podlaga, ki jo je v šestdesetih letih dvajsetega stoletja Maslow označil s konceptom 'ključna izkušnja' (*peak-experience*). Ključne izkušnje so »izkušnje«, v katerih otrok aktivno sodeluje. Z njimi se otroci srečujejo v okoljih za aktivno učenje v različnih interakcijah z materiali, vrstniki in odraslimi. Preko ključnih izkušenj pri osmišljanju sveta otroci s svojimi dejanji prihajajo do spoznanj. Lahko rečemo, da so ključne izkušnje trajne sodelovalne interakcije, v katerih otrok konstruira svoje znanje.

Vsak ima svoja lastna, povsem osebna doživetja, ki so bila ali so tako močna, da jih ne bo mogel nikdar več izbrisati iz spomina. Ob najmanjšem povodu spet z vso silo stopijo v življenje in obremenijo ali sprostijo dušo (Gogala 2005: 50). Čim bogatejše in aktivnejše je otrokovo sodelovanje v raznolikih aktivnostih, ki so zanj pomembne in omogočajo različna doživetja, tem širše socialne in kognitivne sposobnosti si bo pridobil. Predšolski otrok gradi svoje mišljenje, znanje, osebnost na podlagi konkretnih izkušenj z različnimi predmeti, ljudmi in prostori (Batistič-Zorec 2003: 203).

Pedagoški koncept oz. teoretska podlaga dejavnosti na področju kulturne dediščine v vrtcih in osnovnih šolah omogočajo: zagotovitev aktivnega učnega okolja, v katerem bodo otroci lahko konstruirali svoje znanje, upoštevanje otrokovih interesov, ki so izhodišče za izbiro tematskih sklopov, nepozabna doživetja, aktivna udeležba otrok v procesu učenja, upoštevanje različnih učnih stilov, samostojno odkrivanje in raziskovanje, samostojno odločanje in izbira, zagotovitev raznovrstnih materialov skladno z interesi otrok, zagotovitev rokovanja s konkretnimi predmeti, udeležba v različnih aktivnostih, reševanje problemov, širjenje besedišča ob spoznavanju novih predmetov, pridobivanje novega znanja o nečem preko izkušnje, spodbujanje uporabe različnih inteligenc, krepitev samozavesti in zagotovitev socialnih stikov z drugimi otroki, vzgojitelji, učitelji, starši.

Teoretiki učenja se strinjajo, da se otroci učinkoviteje učijo, če so aktivni udeleženci v procesu učenja in ne pasivni opazovalci in prejemniki znanja. Naloga odraslega je vzpostaviti spodbudno učno okolje, ki pri otroku stimulira željo po učenju. Otroci naj bodo aktivni udeleženci učnega procesa, odrasli pa vodiči v procesu odkrivanja.

SOCIALNA INTERAKCIJA IN ČUSTVENA INTELIGENCA

Najvišja stopnja doživetij je t. i. izjemno doživetje, ki sproža občutek nove zaznave, ponuja osebni nadzor, veselje, vrednost in spontanost dogajanja (Csikszentmihalyi 1990: 45). Tako doživetje lahko za vedno spremeni ljudi. Izjemno doživetje sprožijo nenavadni dogodki, zanj pa je značilna visoka stopnja intenzivnosti čustev. Dejanski sprožilec tega izkustvenega stanja je socialna interakcija, o kateri govorijo socialni konstruktivisti, kot je npr. Vigotski.

Socialni konstruktivisti poudarjajo pomen učenja kot socialnega procesa, v katerem osebnost in identiteta posameznika nastajata kot posledica kompleksnih socialnih interakcij otroka z življenjskim okoljem. Specifičnost razlage socialne interakcije v teoriji Vigotskega je v njegovi razlagi o primarni socializaciji dojenčka in človekove narave nasploh. Človekov potomec se ne more razviti v normalnega člana svoje vrste kot izoliran posameznik, ker vse, kar nastaja v otrokovem psihičnem razvoju, obstaja

najprej v socialnem okolju, ki ga obkroža. Socialna interakcija je pogoj za razvoj mentalnih funkcij (Marjanovič-Umek 2004: 8).

Temeljna točka, v kateri se vzpostavlja teorija Vigotskega, je pojmovna kategorija »območje bližnjega razvoja«. Gre za poseben teoretski konstrukt, ki se v zadnjih desetletjih intenzivno uporablja v različnih kontekstih sodobne razvojne psihologije. Območje je definirano kot razlika med aktivnostjo otroka, ko je ta prepuščen sam sebi, in aktivnostjo tega istega otroka, ko sodeluje z odraslim ali od sebe sposobnejšim sovrstnikom. Najučinkovitejše za otrokov razvoj je, če je ta izpostavljen učenju v območju bližnjega razvoja, ker je to polje, v katerem je socialna interakcija najučinkovitejša in ima največje učinke na posameznikov razvoj (Marjanovič-Umek 2001: 9). V vrtcih in osnovnih šolah socialna interakcija poteka med vrstniki, drugimi otroki, vzgojitelji in učitelji.

Pogoj za uspešne socialne interakcije je empatija, vživetje v položaj drugega. Otroku omogoči prepoznavanje njegovih potreb in želja ter razumevanje njega samega. Hoffman pravi, da se sposobnost empatije razvije že v prvih dveh letih življenja (Hoffman 2000: 44). Empatija je sposobnost razumevanja čustev drugih in odzivanje nanje s komplementarnimi čustvi. Empatija je eden med elementi čustvene inteligence, ki se kažejo v vedenju emocionalno inteligentnega posameznika. Čustvena inteligenca je po Golemanu sposobnost posameznika, da prepozna, izrazi, obvlada čustva ter se preko njih povezuje z drugimi ljudmi (Goleman 1997: 51).

Nekatere definicije empatije so bolj kognitivno orientirane in z empatijo označujejo predvsem posameznikovo zmožnost, da se vživi v situacijo drugega in predvidi, kaj bo drugi v tej situaciji storil. Afektivno-emocionalno orientirane definicije pa poudarjajo predvsem opazovalčev emocionalni odziv, ki ne pomeni razumevanja čustvenega doživljanja, torej kognitivno dojetje, temveč se osredotočijo predvsem na opazovalčevo psihično stanje. Sodobni avtorji (npr. Hoffman) združujejo emocionalne in kognitivne komponente empatije.

Čustva vplivajo na vsa življenjska področja: učenje, zdravje, vedenje in na medsebojne odnose. Otroci, ki so čustveno spretni oz. znajo pravilno ravnati s svojimi čustvi in prepoznavajo čustva drugih ter se nanje ustrezno odzivajo, imajo prednost na vseh področjih življenja, v odnosih z družino in vrstniki, v šoli, pri športu ... Otroci, ki ne znajo prepoznati in izraziti čustev, doživljajo frustracije. Osvajanje temeljev čustvene inteligence otrok se začne v družini. S čustvi, ki so duševni procesi, doživljamo poseben odnos do pojavov in predmetov, ki nas obkrožajo. Čustvena inteligenca je po Golemanu posebna socialna spretnost, ki se razvija celo življenje in je temelj medsebojnega sodelovanja. Čustvena inteligentnost zajema različne sposobnosti: poznavanje svojih čustev in njihovo obvladovanje (zavedanje samega sebe), spodbujanje sebe, prepoznavanje čustev drugih – empatija, spretnost ustvarjanja, uravnavanja in ohranjanja medosebnih odnosov. Stopnja njihove razvitosti določa višino čustvene inteligence (Goleman 1997: 112). Za aktivno učenje vsak otrok v okolju najde nekaj, kar ga privlači oz. pritegne njegovo pozornost. Radovednost je ena izmed prvin osvajanja novih spoznanj otroka in je povezana s čustveno inteligenco. Preostale prvine so še:

zaupanje, vztrajnost, nadziranje sebe, povezanost, sposobnost razumevanja, sodelovanje (Goleman 1997: 115). Vzpostaviti je treba tako učno okolje, da otroka »zagrabi«, prebudi čustva, spodbudi domišljijo, prevrednotenje stališč in navad. Vsako močno čustvo je v osnovi pobuda za delovanje, uravnavanje teh pobud pa je temelj čustvene inteligence.

Dober primer vključitve otrokove socialne in čustvene inteligence v povezavi z dediščino je Čolnarčkova pot, ki je razvijajoči turistični produkt za otroke na ladjici, ki pluje po reki Ljubljanici. Čolnarček Matija v vlogi turističnega vodnika otrokom na zabaven in interaktiven način posreduje znanje o načinu življenja ob in na reki Ljubljanici nekoč in danes (Primožič 2009: 2211).

PRAKTIČNO DELO V VRTCIH IN OSNOVNIH ŠOLAH

Izobraževalni modul kulturna dediščina v vrtcih in osnovnih šolah, ki temelji na omenjenih teoretskih idejah in konceptih, je namenjen vzgojiteljicam in vzgojiteljem v vrtcih ter učiteljicam in učiteljem v osnovnih šolah. S temami s področja dediščine se v vrtcih in šolah srečujejo praktično vsak dan. Način življenja, prazniki, šege, navade, znanja, prakse so vedno aktualne teme. Etnologija se tako pokaže kot ena najbolj vključenih in uporabnih ved v vrtčevskem in šolskem sistemu in ponuja obilo možnosti za aktivno učenje, socialno interakcijo in različna doživetja, o katerih govorita Gogala in Csikszentmihalyi. V devetletni osnovni šoli se redko izvaja kot izbirni predmet v osmem in devetem razredu, saj se zanj odloči zelo malo učencev.

Vzgojitelji in učitelji se kljub temu srečujejo s številnimi zagatami in nejasnostmi, ko naletijo na teme s področja dediščine. Odgovore na vprašanja, kako oz. na kakšne načine vključevati kulturno dediščino v vsakdanji pedagoški proces na ravni predšolskega in osnovnošolskega izobraževanja, sva strnili v treh tematsko različnih etnoloških delavnicah. Glavni cilj vseh treh delavnic je prikazati različne možnosti vključevanja dediščine v vsakdanje delo z otroki v vrtcih in osnovnih šolah. S tematskimi delavnicami poskušava odpraviti nejasnosti in vrzeli, ki se pojavljajo na področju dediščine in njene uporabe v pedagoškem procesu. Pri tem sva si postavili določena izhodišča, in sicer:

Otroci se poleg v domačem okolju v vrtcu prvič srečajo s kulturnimi dediščinami, njihovimi sestavinami in oblikami.

Tudi otroci imajo svojo dediščino, to je dediščina otroške kulture, njihovih vsakdanjikov, praznikov, iger, zabav, oblik vzgoje, prehranjevanja, njihove vloge v skupnosti, šegah in navadah, praznikih ... Bistvena lastnost dediščine je njena spremenljivost; kot tako jo moramo sprejemati in raziskovati. Dediščina nastaja vsak dan in zato jo moramo razumeti kot obliko sedanjosti in sodobnosti z razsežnostjo zgodovine (Bogataj 1992: 14).

Oblike dediščine nam pomenijo le sredstvo za razumevanje načina življenja v določenih časovnih obdobjih in nam dajejo znanje za boljše razumevanje sedanjosti.

Gledati moramo v glavnem v lokalno kulturno okolje in iz njega črpati. Sobivanje različnih kultur in načinov življenja v določenem kulturnem okolju je prednost in ne ovira.

Glavni poudarek etnoloških delavnic je torej na dojemljanju dediščine kot spremenljive kulturne sestavine. Največje težave v zvezi z dediščino in njenim vključevanjem v pedagoški proces v vrtcu in osnovni šoli so na področju praznikov in praznovanj letnega koledarskega cikla. Pri tem prihaja do dilem, katere praznike praznovati v vrtcu in osnovni šoli ter kako, na kakšen način, kateri motivi izstopajo pri posameznih praznikih, kaj je bistvo praznovanj ter navsezadnje, kateri prazniki so sploh primerni za vključevanje v pedagoški proces, tako na predšolski kot osnovnošolski ravni. Pedagoške delavke in delavci se vsakodnevno srečujejo z različnimi zagatami, npr. kako se lotiti praznovanj, ki so v našem kulturnem prostoru dokaj nova (npr. valentinovo, noč čarovnic), katere elemente in motive in v kolikšni meri ali sploh izpostaviti (vprašanje krščanskih elementov praznikov ...). Nadalje se težave pojavijo tudi, ko se v vrtcu ali šoli srečajo z otroki drugih narodnosti in veroizpovedi ter njihovimi prazniki in načini praznovanj (npr. muslimani, pravoslavni, Romi, Kitajci, Indijci ...). Učitelji in vzgojitelji se zaradi njihovega nepoznavanja velikokrat znajdejo v zadregi in neprijetnih situacijah.

Namen etnoloških delavnic ni dajanje splošnih navodil ali receptur o različnih praznovanjih, ampak seznanitev udeležencev s koreninami praznovanj in z drugimi kulturnimi elementi, iz katerih izhajajo določena praznovanja. Na tej podlagi udeleženci delavnic gradijo svoje lastno razumevanje praznikov in dediščine nasploh. Etnološke delavnice so interaktivne, vključujejo študije primerov, praktične vaje in diskusijo. Večinoma gre za delo v skupini, učenje s predmeti, ki se navezujejo na posamezne praznike (npr. čevljarska lučka, butara, belokranjska pisanica, rog iz lubja, lesena piščalka, pustna maska ...), igre vlog, otroške igre, pogovor in izmenjavo izkušenj.

Omenjeni izobraževalni modul temelji na naslednjih tematsko različnih etnoloških delavnicah: »Vloga otrok v praznikih letnega cikla«, »Prazniki mojih vrstnikov« in »Slovenske posebnosti«.

Na začetku delavnice z naslovom »Vloga otrok v praznikih letnega cikla« najprej razjasniva temeljne pojme, kot so: šega, navada, praznik, običaj, in njihovo pravilno uporabo. Nato se posvetimo vsakemu prazniku letnega cikla posebej. Pregled pomladno-poletnega cikla začneva z Valentinovim, s pustom, z dnevom žena in nadaljujeva z Gregorjevim, materinskim dnevom, s 1. aprilom, z veliko nočjo, Jurjevim, s 1. majem, kresom in z dnevom državnosti. Jesensko-zimski praznični cikel začneva z dnevom spomina na mrtve, nočjo čarovnic, Martinovim in nadaljujeva z Miklavžem, božičem, dediščino dvanajstih volčjih noči, s Štefanovim, z dnevom samostojnosti. Pregled zaključiva s Silvestrovim in z novim letom.

Pri vsakem prazniku predstaviva pomen praznika, zgodovinsko ozadje in različne načine praznovanja na Slovenskem. Največji poudarek pa je na vlogi otrok v posameznem prazniku v preteklosti in danes, ter motivih, ki v posameznem prazniku izstopajo in so primerni in aktualni za vključevanje v pedagoški proces na ravni predšolskega in osnovnošolskega izobraževanja. Na tej podlagi skušava prikazati različne možnosti uporabe znanj o praznikih pri vsakdanjem delu z otroki v vrtcu in šoli.

Kot primer sledi kratka predstavitev praznovanja pusta na Slovenskem. Na začetku predstaviva eno najstarejših lastnosti človeka – šemljenje in vzroke zanj, razloživa izvor besede pust in ga časovno

umestiva v koledar. Največ pozornosti posvetiva predstavitvi tradicionalnih mask na Slovenskem, ki jih lahko otroci na pustovanjih vidijo tudi danes in so za otroke zanimive predvsem zaradi svojega oblačilnega videza: kurent ali korant, škoromati, dobropoljske mačkare, lavfarji, pustovi, blumarji ... Vsakemu liku posvetiva posebno pozornost, opiševa njegov oblačilni videz, gibanje in vlogo, ki jo ima v pustnem času. Predstaviva tudi značilne pustne jedi v preteklosti in danes ter izpostaviva vlogo otrok ob pustu v preteklosti, spoznamo pa tudi tradicionalno otroško pustno masko – picek. V nadaljevanju pregledamo tudi najbolj prepoznavna pustovanja v Sloveniji: pustovanje v Cerknici, kurentovanje na Ptuju, Kostanjeviško šelmo, borovo gostüvanje, ozremo pa se še v tujino (beneški karneval, pustni karneval v Kölnu, karneval v Riu de Janeiru ...). Udeleženci delavnic predstavijo tudi svoje lokalne različice pustnega dogajanja in maskiranja. Na koncu poiščemo možne uporabe pridobljenega znanja o pustu pri njihovem delu z otroki.

Druga etnološka delavnica z naslovom »Prazniki mojih vrstnikov« je namenjena spoznavanju praznikov in načinov praznovanj v družinah različnih narodnosti in veroizpovedi na Slovenskem. Pri tem seznaniva udeleženke in udeležence z različnimi kulturnimi okolji, načini življenja in verstvi, s katerimi se srečujemo v vsakdanjem domačem, vrtčevskem in šolskem okolju. V tem kontekstu se posvetiva predvsem prazniku in načinom vsakdanjega življenja in praznovanj pri muslimanih, pravoslavni, budistih (Kitajci), hindujcih (Indijci), Judih in Romih. Pri tem poudariva pomembnejše praznike koledarskega in življenjskega cikla ter vlogo otrok v njih. Omejeva se predvsem na načine praznovanj, kot jih poznajo omenjeni pripadniki različnih v Sloveniji živečih kultur in veroizpovedi. Pri tem sta glavna cilja delavnice: seznaniti udeleženke in udeležence s šegami in z navadami ob različnih praznikih letnega in življenjskega cikla (kulinarika, oblačilni videz, glasba, jezik, igre ...) ter prikazati raznolike možnosti uporabe znanja o praznikih in praznovanjih med posamezniki različnih kultur in načinov življenja v Sloveniji pri vsakdanjem delu z otroki v vrtcu in šoli.

Pri spoznavanju vsakdanjega in prazničnega načina življenja npr. muslimanov si udeleženke in udeleženci pomagajo s predmeti (npr. koran, molilnik, naglavna ruta, obleka, kamela, bajramska voščilnica, spominek iz Meke ...), ki jih v skupinah raziskujejo. Poudarek je na tem, kako bi jih vključili v kurikulum za vrtce in učni program v osnovni šoli, oziroma jih povezali z že obstoječimi vsebinami, ter kaj vse bi lahko z določenim predmetom otroka naučili.

Tretja etnološka delavnica nosi naslov »Slovenske posebnosti – izbor naravnih in kulturnih posebnosti Slovenije«. Namenjena je predvsem učiteljicam in učiteljem v osnovnih šolah. Pri tem so cilji delavnice: seznaniti udeleženke in udeležence s pestrostjo in z raznolikostjo posameznih naravnih in kulturnih okolij na Slovenskem v odnosu do evropskega in svetovnega prostora (kozolec, panjska končnica, Triglav, Kras, kočevski pragozd, klopotec, bloške smuči, suha roba, cvetnonedeljske butare, idrijska čipka, dela Jožeta Plečnika, pustni liki, gastronomske posebnosti ...), razjasniti temeljne pojme v povezavi z vsebino delavnice (tipično, avtentično, ljudsko, narodno ...) in prikazati raznolike možnosti uporabe znanja o slovenskih posebnostih pri vsakdanjem delu z otroki.

Izobraževalni modul v obliki treh etnoloških delavnic za pedagoške delavke in delavce v vrtcih in osnovnih šolah ima pozitivno oceno Zavoda Republike Slovenije za šolstvo, ki omenjene programe priporoča vsem vrtcem in osnovnim šolam v Sloveniji.

ZAKLJUČNE MISLI

V zadnjih desetletjih so se tudi na praktični ravni pojavili novi (pre)vzgojni pristopi, ki pozitivni vzgojni učinek pripisujejo bolj čustveno-volitivni kot kognitivni dimenziji komunikacije. Eden takih konceptov je koncept doživljajske pedagogike oz. doživetja. Pedagoške delavke in delavci v vrtcih in osnovnih šolah lahko z različnimi dejavnostmi in pristopi pri spoznavanju dediščine omogočajo otrokom nepozabna in pristna doživetja, kot jih imenuje Gogala. Samo pristno doživetje je mogočen korak k življenjski preusmeritvi, ki je včasih zelo temeljita. Čim več soglasnih pristnih doživetij bo nekdo doživel, tem hitrejša bo celotna preusmeritev in z njo prilagoditev dosedanjega doživljanja novemu načinu življenja. Ideja, da se otrok najbolje uči ob praktičnih aktivnostih, danes velja za splošno sprejet princip predšolske vzgoje, ki ga potrjujejo tako razvojnopsihološke teorije (npr. Piagetova) kot sodobni koncepti (pred)šolske vzgoje. Narašča tudi zavedanje o vlogi kulture pri vzgoji otrok, zato sta v zadnjih desetletjih postala aktualna teorija Vigotskega ter spoznanje, da vzgoja in učenje potekata v interakciji otroka z različnimi dejavniki okolja.

Vsi omenjeni pedagoški koncepti razumejo otroka kot aktivno bitje, ki konstruira svoje znanje, in verjamejo, da otroci vplivajo na svoj razvoj tako, da raziskujejo in do neke mere tudi sami oblikujejo svoje okolje. V tem kontekstu lahko govorimo tudi o signifikantnem učenju, ki »zgrabi« osebo kot celoto, s tem da vpliva na preoblikovanje obstoječega znanja, izkušenj, občutkov, čustev in motivacije (Kroflič 2002: 74). Otrok v interakciji z okoljem gradi svoj notranji psihični aparat, kar je bistvo teorije objektnih odnosov in pomeni, da se v otrokovem razvoju neločljivo prepletajo »zunanji« in »notranji« dejavniki, se pravi podedovane nagonske težnje in vzgojni vplivi socialne okolice oziroma »natura« in »kultura« (glej Kroflič 1997). Otroci pridobivajo znanja o fizičnem in socialnem svetu, v katerem živijo, ob interakciji s predmeti in z ljudmi, tako v družini kot tudi v vrtcih in osnovnih šolah. Še zlasti je pomembno, da vzgojitelji in učitelji poznajo in razumejo lastno kulturno dediščino in na tej podlagi ponudijo otrokom raznolike možnosti njenega spoznavanja in raziskovanja. To pa je tudi glavni namen etnoloških izobraževalnih delavnic za pedagoške delavke in delavce v vrtcih in osnovnih šolah.

Literatura

BATISTIČ-ZOREC, Marcela: *Razvojna psihologija in vzgoja v vrtcih*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti, 2003.

BOGATAJ Janez: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.

CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly: *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Colins, 1990.

CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly: *Finding Flow. Psychology Today*, julij/avgust 1997: 46–71.

GOLEMAN, Daniel: *Čustvena inteligenca*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.

GOGALA, Stanko: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Društvo 2000, 2005.

HOFFMAN, Martin: *Empathy and Moral Development*. USA: Cambridge, 2000.

KROFLIČ, Robi: *Izbrani pedagoški spisi: Vstop v kurikularne teorije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2002.

KROFLIČ, Robi: *Med poslušnostjo in odgovornostjo: Procesno-razvojni model moralne vzgoje*. Ljubljana: Vija, 1997.

MARJANOVIČ-UMEK, Ljubica, **ZUPANČIČ**, Maja: *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2004.

MARJANOVIČ-UMEK, Ljubica, **ZUPANČIČ**, Maja: *Psihologija otroške igre: Od rojstva do vstopa v šolo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.

PRIMOŽIČ, Tadeja: Čolnarčkova pot = Boatman's way. V: Aleksandra Brezovec in Janez Mekinc (ur.), Znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Management, izobraževanje in turizem: Kreativno v spremembe. Portorož, 22. – 23. oktober 2009. Portorož: Turistica, Fakulteta za turistične študije, 2009, 2211–2218.

*Heritage As the Ultimate Teacher
An Example of an Education Module for Educators
in Kindergarten and Primary Schools*

Based on an educational module in the form of three ethnological workshops organized for educators in kindergartens and for primary school teachers, the authors demonstrate different ways in which heritage can be included in everyday work with children; how it can be interpreted, and how it can be brought closer to the children in kindergarten and in primary school. Designed to answer questions concerning holidays of the yearly and of the life cycle; ways of celebrating; and customs and usages, these workshops focus on heritage elements that are specific for our culture. The authors introduce two dimensions of findings from the fields of pedagogy and psychology that can improve in kindergartens and primary schools the quality of activities related to cultural heritage. The first one is the social component that represents the key element of a supportive learning environment. The second is the "flow" experience in connection with experiential pedagogy that argues that all key personality shifts can be attributed to the child's intensive (both cognitive and emotional) contact with an empirical situation. The level of challenge has to correspond to the development level of the child.

O PASTEh DEDIŠČINSKEGA POUKA

Pouk zgodovine in literature kot konstrukcija Drugega

Izveček: Čeprav dediščina v splošnem vsebuje pozitivne konotacije, besedilo opozarja tudi na negativne plati in hipotetične učinke »dediščinskega pouka«. Skupna, nacionalna preteklost temelji predvsem na amnezijah in zgodovinskih zmotah, zato v pedagoškem diskurzu dediščina pridobiva tudi temačne in negativne preobleke, saj pogosto ustvarja distance in pogloblja obstoječe družbene antagonizme.

Ključne besede: pouk zgodovine in literature, konstrukcija Drugih, dediščina, zapuščina, kolektivni spomin, šolski sistem

Abstract: *Although heritage generally invokes a positive connotation this article also points out certain negative aspects and hypothetical consequences of the so-called "heritage instruction". Our shared, national past is based primarily on historical amnesia and misconceptions. As a result, the concept of heritage that is discussed within the school discourse has also experienced some dark and negative transformations because it often creates distances and further deepens the existing social antagonisms.*

Key Words: *instruction of history and literature, construction of the Others, heritage legacy, collective memory, school system*

Še danes v splošnem prevladuje nekoliko preozko, romantično-nostalgичno in globoko nereflektirano pojmovanje dediščine. Pogosto gre za izrazito čustveno nabito dožemanje izbrane in prirejene zapuščine preteklih generacij, ki se strateško ozaveščeno ali pač povsem spontano skozi leta vztrajno reproducira tudi skozi šolski in predšolski vzgojno-izobraževalni sistem. Sočasno smo priča kritikam in tarnanjem strokovnjakov in strokovnjakinj, ki z žalostjo ugotavljajo, da je dediščine v šolskih klopeh in v zavesti mladih generacij enostavno premalo, da učenci, a tudi odrasli, zaradi hibe vzgojno-izobraževalnega sistema ne vedo dovolj o preteklosti in zapuščini svojih prednikov ter da dediščine ne spoštujejo v tisti meri, ki si jo ta po njihovi oceni zasluži. Tovrstna negotovanja povsem pričakovano sprožajo angažirane odzive in intenzivirane akcije vključevanja vednosti o (predvsem ali celo izključno nacionalni) dediščini v kurikulum, saj zahtevajo njeno intenzivnejše in bolj transparentno vrednotenje. Ti naporji se kažejo ne le v samih učnih načrtih, temveč v zadnjem desetletju lahko zasledimo poudarke na elektronskem izobraževanju o dediščini, ki uporablja nove tehnologije, pri čemer se denimo tudi v virtualnem prostoru skuša čim bolj natančno izrisati bogato dediščino slovenskega nacionalnega ozemlja. Večina dediščinskih projektov si le občasno privoščijo izlete v slovenske zamejske skupnosti, še redkeje pa se podajajo v manjšinske skupnosti ali zapuščino subkulturnih skupin. Tovrstni poskusi ponujajo šolam nadvse priročno interaktivno učilo, s katerim odpirajo nove, dodatne poti do uporabnikov, ki naj bi vodile k njihovem boljšemu seznanjanju z zapuščino. Tako denimo v okviru prve digitalne enciklopedije slovenske naravne in kulturne dediščine DEDI, ki najširšemu krogu uporabnikov spleta ponuja večmedijsko digitalno predstavitev slovenske naravne in kulturne dediščine, deluje tudi spletna učilnica s še vedno nastajajočimi učnimi lekcijami za pedagoške delavce in učence. Z njimi se učencem osnovnih in srednjih šol poskuša s pomočjo

* Dr. Alenka Bartulović, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., Tržaška 121, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: alenka.bartulovic@gmail.com

obsežne digitalne enciklopedije pobliže predstaviti in približati dediščina (<http://www.dedi.si/spletna-ucilnica/o-spletni-ucilnici>). Vendar je treba omeniti, da se sam projekt DEDI vendarle skuša oddaljiti od utrjenih steza prezentacije dediščine, saj odstopa od ozkih pojmovanj dediščine in se vsaj v nekaterih elementih predstavitve kulturne zapuščine ozira onkraj meja utrjenih dediščinskih kalupov, ki že dolgo kraljujejo v slovenskih vzgojno-izobraževalnih procesih.

Čeprav se na prvi pogled torej zdi, da dediščina v šolskih klopek ni dovolj prisotna, v pričujočem besedilu zastopam nasprotno stališče, saj poudarjam, da je dediščina močno prisotna v vzgojno-izobraževalnih procesih, a je njena prisotnost pogosto prezrta, ker se v resnici ne pojavlja vselej v tistih oblikah, v katerih smo je najbolj vajeni. Dediščine je torej v učilnicah, učbenikih in šolskih programih precej več, kot se kaže na prvi pogled, vendar so bili njena pojavnost, funkcija in učinki doslej premalo problematizirani, in sicer tako v akademski sferi, še bolj pa zunaj nje. Izključujoče definicije dediščine ali le njena laična razumevanja nam namreč zakrivajo pogled na trdoživ dediščinski pouk, ki ga zasledimo v številnih šolskih predmetih in ki nima zgolj pozitivnih učinkov. Na tem mestu se bom osredotočila le na nekaj primerov iz zgodovinskih učbenikov in literarnih del, ki obravnavajo dogodke iz bližnje ali oddaljene preteklosti in ki potrjujejo nevarnosti negativnih učinkov dediščinskega pouka. Tisto, česar v resnici primanjkuje v učilnicah in učnih načrtih, je pouk o zapuščini oziroma predstavitev celotnega polja mimobežnih tokov in kulturnih vplivov, ki posegajo onkraj in se celo zoperstavljajo ter nasprotujejo nacionalnim dediščinskim promocijskim akcijam. Izobčenje vednosti o zapuščini je tudi sicer izrazita pomanjkljivost domala vseh nacionalnih šolskih sistemov.

OD DEDIŠČINE K ZAPUŠČINI

Za začetek je torej treba jasno postaviti nikakor ne zgolj terminološke razmejitve med dediščino in zapuščino. Kot pojasnjuje Bojan Baskar, je

Legacy ('zapuščina') /.../ nekaj, kar se prenaša iz preteklega sveta oziroma civilizacije in se odčituje, pušča sledi v našem svetu, nas s temi sledmi določa – pa če o tem kaj vemo ali ne. Ta pojem je načeloma vrednostno nevtralen, nanaša se tako na pluse, kakor na minuse. *Heritage* ('dediščina') pa je podedovano premoženje sedanje skupnosti (na primer nacije); je kompleks ovrednotljivih dobrin; je nekaj zavezujočega, a hkrati tudi manipulabilnega, zavarovanega, ohranjenega, podvrženega sistematični skrbi države; je vir ponosa in opora identitete (Baskar 2006: 46–47).

Skratka, bistvo razločka je v tem, da je dediščina del pretekle človeške ustvarjalnosti, ki je izrazito pozitivno vrednotena ter je skladno s trenutnimi političnimi težnjami, nacionalno ideologijo in težnjami državne politike skozi retrospektivo konstantno preoblikovana, in sicer z namenom podpiranja pozitivnih podob o lastni skupnosti oziroma narodu. Medtem pa je drugi del te človeške ustvarjalnosti, ki bistveno oblikuje sodobnost, nekritično in nepremišljeno potisnjen v pozabo in irrelevantnost.

Brez poznavanja samih procesov tvorjenja in konstrukcije dediščine pravzaprav razlike ne moremo docela pojasniti, saj nam izdelani mehanizmi tvorbe in vzdrževanja nacionalne dediščine omogočajo, da razumemo tudi tisto, kar se dogaja v nacionalnih vzgojno-izobraževalnih ustanovah in odstira pogled v znanje, ki ga ponujajo in dokaj sinhrono promovirajo kot vednost tudi drugi ideološki aparati države (glej Althusser 1980). Gre za izjemno domišljene procese selekcije, predrugačenja, estetizacije oziroma lišpanja, izumljanja, povezovanja nezdružljivega, strateške fiksacije in zamrznitve kulturnih fenomenov ter naracij. Skozi tovrstne prijeme se odvijajo procesi »dediščinjenja« oziroma spreminjanja kulturnih fenomenov v dediščino ter »nacionaliziranja« naracij o preteklosti (glej Hobsbawm 1988; Jezernik 2005; Löfgren 1989; Rihtman-Auguštin 2001). Pri svojih izborih konstruktorji dediščine (ne)ozaveščeno sledijo težnjam trenutne oblasti in dominantne ideologije, ki navsezadnje tudi omogoča tvorbo in ohranjanje lepih slik Nas – oziroma predvsem lastnih nacionalnih oziroma »zamišljenih skupnosti« (Anderson 1998). Navsezadnje je dediščinski diskurz doživel močno okrepitev v 19. stoletju v času vznika nacionalizma kot ideologije. Nacionalne države so praviloma gradile in še danes pospešeno gradijo svojo legitimnost na izumljenih tradicijah in svojevrstnih mitoloških konstrukcijah preteklosti (glej Bartulović 2004, 2005, 2006, 2010; Hobsbawm 1988; Jezernik 2005; Kølsto 2003).

Ob temeljitem vpogledu v zgodovinske in spominske naracije – ki so v resnici omejujoča struktura, vsiljena dogodkom (Abizadeh 2004: 305) – opazimo ne le (močno prirejene) podobe minulih časov, temveč tudi trenutne potrebe in zahteve skupnosti. Podobno ugotovimo, ko posežemo v učbenike zgodovine, kjer pogosto uzremo podobe, ki so oddaljene od zgodovinopisja kot znanstvene in empirično naravnane discipline, ki si prizadeva odkrivati preteklo resničnost in svoja spoznanja posreduje vsem voljnim poslušati. V učbenikih srečujemo predvsem kolektivni spomin oziroma »uporabno preteklost« (Wertsch 2002: 42), saj ta ponuja navodila za ravnanje v sedanjosti in prihodnosti zgolj izbrani, specifični skupnosti (glej Halbwachs 2001). Prav zato v nasprotju z zgodovino ta nima občutka za prelomnice in nekonsistentnosti v času, ampak preteklost vztrajno in vsakič znova prilagaja zahtevam živečega vsakdana. Na tem mestu torej izpostavljam prav za nacijo »uporabno preteklost« oziroma dediščino, ki jo namesto zgodovinopisja lahko najdemo v učbenikih zgodovine ali v literarnih delih, saj ti vselej v ospredje postavljajo pripovedi o nacionalni preteklosti. Te seveda bistveno prispevajo h kreaciji pozitivne nacionalne identitete in podobe, pri čemer se pogosto zanemarjajo negativni efekti tovrstnega patriotskega in nacionalnega diskurza.

V pričujočem prispevku bom le na kratko, z analizo dveh tem, združila ugotovitve in spoznanja, ki sem jih pridobila s svojim preteklim raziskovalnim delom. Predstavila bom različne poglede na vojno v Bosni in Hercegovini v začetku 90. let 20. stoletja v učbeniških naracijah treh konstitutivnih narodov Bosne in Hercegovine (glej Bartulović 2004, 2005, 2006) ter raziskovanja v slovenskem kontekstu, kjer sem posegla v pogled na obdobje t. i. »turških vpadov« oziroma osmanskih vpadov na današnje slovensko ozemlje, ki ga je mogoče zaslediti v literarnih delih, namenjenih tudi učencem v osnovnih šolah (glej Bartulović 2010). Ponujene interpretacije jasno kažejo na prezrte, negativne

efekte dediščinskega pouka. Zaradi pomanjkanja prostora v nadaljevanju navajam le nekaj povednih primerov, pred tem pa želim na kratko opozoriti tudi na povezavo med nacionalno ideologijo in šolskim sistemom, ki bistveno vpliva na načine, kako se v učilnicah podaja in posreduje vednost o preteklosti.

DEDIŠČINSKI POUK KOT LEKCIJA NACIONALNE PRIPADNOSTI

Šola je nedvomno eden izmed najpomembnejših ideoloških aparatov države, predvsem pa je od 19. stoletja pomembno gradbišče nacionalne identitete. Jasno deklarirana funkcija izobraževanja je, kot zapiše Cohen, »vcepljanje znanja, veščin, vrednot in odnosov s standardiziranimi in stereotipnimi procedurami« (Cohen 2000: 85), a se je, kot rečeno, vselej treba vprašati, za kakšno znanje pravzaprav gre. Šolski sistemi vsekakor podajajo specifična znanja. Znanje, ki se je uspelo prebiti v šolo, ni nikoli naključno, saj gre vedno za selektivno izbrana družbena spoznanja, ki so le izsek iz celotnega spektra obstoječih znanj. Kriteriji izbire so vedno določeni na podlagi prevladujočih družbenih vrednot, ki prezentirajo poglede na to, »kaj je normalno in kaj odklonsko, kaj dobro in kaj slabo, in ki določajo, kako se vedejo dobri ljudje« (Apple 1979: 63). Selektivno znanje je forma kulturnega kapitala, ki odseva perspektivo in prepričanje družbe, saj je filtrirano skozi njene ideološke in ekonomske preference. Dosegljivo je v splošnem le tisto znanje, ki je v interesu vladajoče državne strukture (Apple 1979: 8, 157), kajti ideologija venomer skuša iz mišljenjskega spektra izriniti alternativne in zanjo neugodne opcije (Šušnjić 1984: 160).

Šola velja za »vzgojno-izobraževalno ustanovo, ki omogoča učencem organizirano, sistematično pridobivanje znanja, spretnosti« (SSKJ 1994: 1359), pri čemer je poleg znanja bistven poskus vcepljanja zaželenih vrednot. Množični izobraževalni sistem je skratka organizirala država ter mu dodelila zahtevno nalogo, in sicer vodilno vlogo pri ustvarjanju in ohranjanju naroda ter zvestih pripadnikov skupnosti, ki naj bi se vedli skrajno zaščitniško do dediščine ter bi nanjo morali biti tudi izrazito ponosni. Navsezadnje kulturno dediščino, kot smo videli, ni mogoče »misliti zunaj okvirov institucionalnega družbenega reda«, saj ne gre za kategorijo, ki jo bodo posamezniki samoiniciativno dojemali kot pomembno »vrednoto« (Muršič 2005: 31). Tudi s šolskim sistemom država uspeva nacionalno kulturno oziroma dediščino preobraziti v temeljno vrednoto. Tako je institucionalizirano izobraževanje postalo nepogrešljivo orodje za konstantno zamišljanje nacije (Reed-Danahay 1996: 111). V tem procesu so pozitivne samo-podobe nepogrešljive, te pa vselej nastajajo v kontrastu.

Zato ne preseneča, da se v izobraževalnih ustanovah še vedno brezskrbno podajajo v glorifikacijo preteklosti in kulturne ustvarjalnosti slavljenе nacionalne skupnosti, a je jasno, da konstrukcije tovrstnih samovšečnih naracij vselej zahtevajo amnezije in zgodovinske zmote. Tako denimo v predšolski vzgoji na Slovenskem zasledimo tudi nič kaj prikrite težnje po patriotski vzgoji, ki se kaže v odkritem romantiziranju slovenske nacionalne dediščine. Na spletni strani zasebnega vrtca Smrkolin se na primer pohvalijo s programom »Slovenska dediščina skozi otroške oči«, za katerega naj bi se vodstvo vrtca odločilo zato, ker si močno želi »otrokom prikazati pomembnost ohranjanja kulturne dediščine«, ob tem pa iskreno dodajajo, da se bodo kljub opozorilom strokovnjakov pri svojem delu

»poslužili romantično-nostalgичnega odnosa, ki je«, kot pravilno ugotavljajo, »tudi najbolj razvejan« (http://smrkolin.si/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=36).

A tudi strokovnjaki si niso povsem enotni v svojih nasvetih, kako pristopati k edukaciji o zapuščini in na kakšen način jo predstaviti mlajšim generacijam. Tako denimo nekateri kolegi in kolegice, ki želijo preseči omenjene negativne učinke dediščinskega pouka in s tem namenom delujejo kot svetovalci pri oblikovanju programov o dediščini – saj imajo za cilj razbliniti stereotipe in nepoznavanje »drugih kultur« v šolah in vrtcih – občasno in povsem nezavedno poniknejo v esencijalizacijo drugih kultur. V svojih razlagah namreč ostajajo na že začrtanih smereh, saj največkrat slikajo podobe skupnosti in med njimi tudi narodov kot organizmov, ki deluje homogeno, uniformno in enotno. V takšni razlagi je posameznik reduciran na vlogo pripadnika izbrane skupnosti, pri čemer se dokaj brezbržno negirajo njegove/njene osebne izbire in svojevrstne življenjske poti. O tovrstnih nepredvidenih posledicah poskusov seznanjanja s »tujimi« ali pač nezavedno »odtujenimi« kulturami nemara najbolj zgovorno priča naslednji etnografski insert.

Ljubljčan Adnan je zgovoren deček, ki je nekega dne po spoznavni lekciji o muslimanih in islamu v vrtcu spoznal zanj povsem novo občutje. Zaradi izrazite skrbi vzgojiteljic po spoznavanju Drugega in zanje tudi avtomatično radikalno drugačnega, se je pričel počutiti kot izobčenec. Ne le, da ga je vzgojiteljica izpostavila kot predstavnika muslimanske skupnosti v Sloveniji, temveč ga je tudi prepričala, da njegovi starši niso dobri muslimani, in sicer zato, ker si je njegov oče rad privoščil pivo, ker bodo na počitnice šli na morje in ne v Meko in ker je z veseljem zmazal vse meso, ki so mu ga v vrtcu do tedaj postregli, saj ga ima še vedno precej raje kot neokusno zelenjavo. Pouk o »njegovi« predpisani kulturi ga je spravil v jok in ga, sicer le začasno, oddaljil od prijateljev in prijateljic. Njegove starše pa je tovrstna kategorizacija izjemno prizadela.

Če se ozremo v osnovne šole, situacija ni nič boljša. Temeljnih raziskav o samih učinkih dediščinskega pouka sicer še vedno ni mogoče zaslediti, vendar sodobne žgoče družbene debate zelo jasno odsevajo tudi posledice šolskih lekcij. Ahmed Pašić je tako denimo v oddaji Trenja, ko je tekla debata o dominantnih percepcijah muslimanov v Sloveniji, priznal, da je po njegovem mnenju bojazen pred islamom nastala kot posledica »poučevanja zgodovine v slovenskih šolah in zaradi prikazovanja islama na način, kot ga prikazujejo v slovenskih medijih«. Široko sprejeta reprezentacija islama je tudi v njem zapustila neizbrisno, globoko sled, saj ne nazadnje pravi, da »če ne bi bil musliman, bi se (tudi sam muslimanov, op. B. A.) bal«. Pašić seveda govori o orientalistični percepciji muslimanov, ki je zelo živa na Slovenskem, k čemur so pripomogli tudi številni zgodovinarji in pisatelji. Med njimi so svoj delež prispevali tudi pretresljivi citati, ki jih lahko med drugim preberemo v delu Rada Murnika *Lepi Janičar* (1977). To je namenjeno osnovnošolcem in obravnava za slovensko identiteto pomemben mit o osmanskih vpadih. Tako pisatelj opisuje obleganje Ljubljane v letu 1472, vendar pa po mnenju zgodovinarja Vaska Simonitija (1990a, 1990b) tisto leto osmanskega napada sploh ni bilo:

Pokriti le z luknjastimi, oznojenimi capami in mokrimi krili, vklenjeni v mrzlo železje, razoglavi, bosí, gladni, žejni, onemogli, hiravi, na pol nagi, so se tresli od mraza, od slabosti, od krča, od mrzlice, od strahu. Jermenje težkih tovornih košar jim je bilo odrgnilo rame; od udarcev in nesnage so se jim naredile črnave in uljesa. Venomer so kašljali, ječali, otresali ude z gnojnimi krastami, da bi odgnali strahovito mučilne muhe in mravlje. Mnogi so strmeli s sklonjeno glavo, s topim, praznim pogledom v tla kakor trudna živina, prignana od daleč, /.../ najbolj shujšana so bila obličja mater, ki jih je trpinčil morilni strah za otroke. Ihte so stiskale svoje otroke k sebi, da bi ogrele od mraza otrple, in jih mirile, da ne bi jokaje razdražili Turkov. Plakajočim dojenčkom so turški stražniki tlačili ilovice v usta (Murnik 1977: 167).

Spominjanje na obdobje vpadov osmanskih čet je postalo izjemno aktualno početje, ki je obenem močan argument, zakaj naj na Slovenskem ne dopustimo postavitve džamije in islamskega kulturnega centra. Mnogi so rešitve za prihodnost tako poiskali v popačeni nacionalni preteklosti, v kateri individualizacija odgovornosti in krivde nima kaj iskati. Dosledno sklicevanje na pretekle izkušnje z »večnim sovražnikom« je mogoče pripisati izredni učinkovitosti ideoloških aparatov države, zlasti šolskega sistema in medijev.

Na Slovenskem naslikana podoba »Turka« je nedvomno ustrezna orientalistična upodobitev Drugega, saj gre za preplet samovšečnosti, strahu in negativnih stereotipnih predstav, v katerem kolektiv nadomešča posameznika. Nacionalni spomin ustvarja občutje neizbežne tragedije ob ponovnem srečanju z nekdanjim sovražnikom, ki je personifikacija nevarnosti, in s tem vzreja kvaziargumente za postavljanje obrambnih zidov pred nedobrodošlimi vsiljivci. Ti naj bi skalili kristalno čistost (kulture) slovenskega naroda, v katero dediščina nikoli ne podvomi (glej Bartulović 2010).

Podoben mehanizem »drugotenja« funkcionira tudi v učbenikih treh konstitutivnih narodov v Bosni in Hercegovini, kjer so sovražniki iz preteklosti predstavljeni kot negativni protipol – nepogrešljivi Drugi, s čimer se uspešno krepi nacionalna identiteta, ohranja z vojno vzpostavljena distanca ter sočasno zanika skupna bosansko-hercegovska zapuščina (glej Bartulović 2004, 2005, 2006). Lekcije o naciji, ki se zvesto širijo po globoko segregiranih bosansko-hercegovskih šolah s tako imenovanimi nacionalnimi predmeti, med njimi še zlasti s poukom zgodovine, ponujajo odličen medij za propagiranje povsem ločenih identitet in življenj bosansko-hercegovskih Bošnjakov, Hrvatov in Srbov. V takšnem izobraževalnem sistemu so tisti, ki se ne uvrščajo v nobeno kategorijo, se pravi, da po svojem prepričanju ne sodijo v nobenega od treh konstitutivnih narodov, povsem izobčeni. S takšnimi nauki nacionalno ozaveščeni tvorci programov želijo ustvariti in ohraniti samosvojo, povsem očiščeno podobo sedanjosti in preteklosti, s poukom »zgodovine« pa upravičevati in potrjevati obstoj povsem ločenih identitet in segregacije prebivalstva na bosansko-hercegovskih tleh. Tako kot v vseh nacionalnih lekcijah o identiteti in kulturi se posebna pozornost posveča ohranjanju obstoječega, ki pridobiva avro svetega. Vključujejo se očiščevalni mehanizmi, ki želijo iz umetno izolirane kulture

izriniti tuje in nezaželene drobce. V učbenikih tako po navadi prebiramo zgolj zapisano mitologijo oziroma segment nacionalne memorije, ki omogoča skupinsko identifikacijo. Ta se vedno konstruira in opira na distinkcijo med »nami« in »Drugimi«, zato je v prvi vrsti pomembno predvsem izpostaviti sodržavljane za nam tuje, »večne nasprotnike« z drugačno kulturo, s katerimi delimo le konflikte, neprijetna pretekla obdobja in žal, povsem neupravičeno, tudi ozemlje. O zapuščini neradi razpravljamo, ker bistveno načenja ideje o čistosti dediščine, hkrati tudi krha pozitivne ter laskave samopodobe. Predvsem pa dokazuje, da sta zgolj dinamičnost in hibridnost tisti, ki kulturi omogočata preživetje.

ZAKLJUČNE MISLI

Z redefiniranjem preteklosti se preoblikuje tudi nacionalna identiteta. Pouk zgodovine pa tudi literarna dela, ki na svojevrstne načine obravnavajo dogajanje v preteklosti in so del jezikovnega pouka, bistveno vplivajo na družbene odnose in pogosto kličejo k poglobljanju že obstoječih konfliktov in zaostrovanju antagonizmov. To je evidentno tako v Bosni in Hercegovini, kjer se distance z dediščinskim interpretacijami dogajanja med zadnjo vojno poglobljajo, a tudi pri nasprotovanju gradnji džamije in islamskega kulturnega centra v Ljubljani, v katerem je imel zgodovinski mit o osmanskih vpadih pomembno vlogo pri legitimizaciji nestrpnosti. Mit o osmanskih vpadih je neprecenljiv del slovenskega nacionalnega zgodovinopisja in nacionalnega spomina, ki rabi kot mehanizem ohranjanja (seveda zgolj navidezne) slovenske nacionalne enotnosti, obenem pa krepi zaželeno kontinuiteto. Tako pogosto sovražniki iz preteklosti, čeprav seveda nikoli ne gre za iste ljudi, ostajajo povsem neupravičeno tudi sovražniki tako sodobnih kot prihajajočih generacij. Z vzgojno-izobraževalnimi procesi tako slikamo izrazito simplificirane podobe realnosti. Nacionalne kulture se v dediščinskem pouku pojavljajo kot esencializirane entitete in reificirane abstrakcije. Ta pravzaprav zanemarja vsa odkritja sodobnih antropoloških razprav o kulturi ter na smetišče odriva pomen hibridnosti za kreacijo in reproduciranje kultur. Opazovanje vsakdanjega življenja nam vedno znova predoči dejstvo, da vsaka kultura združuje posameznike, ki vselej in neizogibno »pripadajo« tudi neki drugi kulturi ter da znotraj določene lokacije sobivajo številne kulture, ki se med seboj prepletajo in oplajajo. V preteklosti ni bilo nič drugače. V dediščinskem pouku smo še vedno priča grobi delitvi človeštva v »abstraktne splošnosti«. Priča smo procesu parcelacije sveta na čedne rezine monotono delujočih posameznikov, saj je barvita pluralnost potisnjena v lahko obvladljivo, imaginarno monotonost. Celovitost kulture, ki jo zagotavlja usklajena notranja homogenost, ni nekaj, kar je mogoče odkriti, temveč jo je mogoče uzreti šele po opravljeni konstrukcijski akciji.

Velika večina etnologov/etnologinj in kulturnih antropologov/antropologinj danes razume kulturo in dediščino povsem drugače; dojemajo jo kot spremenljivo in fluidno, velik pomen pa pripisuje kreativnosti, individualnosti, improvizaciji, nekonsistentnosti in kontradikciji kulturnega procesa. Kulture torej ne dojemamo več kot produkt ali predmet, temveč kot večno trajajoči proces. In prav sodobno razumevanje kulture nas opozarja na številne ovire, ki so nastavljene ozaveščenim ali

neozaveščenim ciljem nacionalnega dediščinskega diskurza v šolskih klopeh. Upoštevati namreč moramo tako posameznikovo moč delovanja kot tudi osebne izkušnje in spomine, ki ne delujejo vedno v sozvočju s propagiranimi in z institucionalno posredovanimi kolektivnimi spomini. Vendar to nikakor ni zadosten razlog, da se kot etnologi in antropologi oziroma etnologinje in antropologinje razbremenimo odgovornosti in enostavno vse upe polagamo na posameznikovo kontra-ideološko in uporniško moč delovanja, temveč bi morali nastopati zoper dediščinske diskurze, ki spodbujajo nestrpnosti med prebivalstvom, tako znotraj Slovenije kot tudi onkraj njenih meja. Seveda pa se nam še vedno zastavlja vprašanje, kako kompleksno zgodovinsko dogajanje, ki ga procesi dediščinjenja bistveno poenostavljajo, prevesti v jezik, ki bo razumljiv tudi najmlajšim.

Literatura in viri

ABERBACH, David: The poetry of nationalism. *Nations and Nationalism* 2, 2003: 255–275.

ABIZADEH, Arash: Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism. *The Journal of Political Philosophy* 3, 2004: 291–313.

ALTHUSSER, Louis: Ideologija in ideološki aparati države. V: Zoja Skušek Močnik (ur.), *Ideologija in estetski učinek: Zbornik*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980, 55–110.

ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.

ANTZE, Paul, **LAMBEK**, Michael (ur.): *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*. New York: Routledge, 1996.

APPLE, Michael W.: *Ideology and Curriculum*. London: Routledge in Kegan Paul, 1979.

BARTULOVIĆ, Alenka: Učiti 'zgodovino', razumeti sodobnost, usmerjati prihodnost. Analiza naracij o vojni na bosansko-hercegovskih tleh v učbenikih narodov Republike Bosne in Hercegovine (neobjavljeno diplomsko delo). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004.

BARTULOVIĆ, Alenka: Pouk zgodovine ali promocija sovraštva?: (Samo)podobe narodov Republike Bosne in Hercegovine v učbeniških naracijah o vojni na bosansko-hercegovskih tleh. *Glasnik SED* 45(3), 2005: 8–20.

BARTULOVIĆ, Alenka: Nationalism in the classroom: Narratives of the war in Bosnia-Herzegovina (1992–1995) in the history textbooks of the Republic of Srpska. *Studies in ethnicity and nationalism* 6(3), 2006: 51–72.

BARTULOVIĆ, Alenka: »We have an old debt with the Turk, and it best be settled.«: Ottoman incursions through the discursive optics of Slovenian historiography and literature and their applicability in the twenty-first century. V: Božidar Jezernik (ur.), *Imagining 'the Turk'*. Newcastle: Cambridge Scholars, 2010, 111–136.

BASKAR, Bojan: Avstro-ogrska zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 41–52.

BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba/*cf, 2000.

COHEN, Anthony P. (ur.): *Signifying Identities. Anthropological perspectives on boundaries and contested values*. London in New York: Routledge, 2000.

HALBWACHS, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: ISH, 2001.

HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. V: Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 1–14.

JEZERNIK, Božidar: Preteklost in dediščina. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 11–24.

KOLSTØ, Pål: Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima. V: Husnija Kamberović (ur.), *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, 11–37.

LÖFGREN, Orvar: The Nationalization of Culture. *Etnologia Europaea* 19, 1989: 5–23.

MURNIK, Rado: *Lepi janičar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.

MURŠIČ, Rajko: Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 25–39.

REED-DANAHAY, Deborah: *Education and Identity in Rural France: The Politics of Schooling*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja: *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada Publica, 2001.

SIMONITI, Vasko: *Kaj pomnimo Slovenci?* Ljubljana: TDS SKD Korana plus p. o., 1990a.

SIMONITI, Vasko: *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990b.

SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1994.

ŠUŠNJIČ, Djuro: *Ribari ljudskih duša: Ideja manipulacije i manipulacija idejama*. Beograd: NIP Mladost, 1984.

WERTSCH, James V.: *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Elektronski viri

www.dedi.si, 24. 6. 2010.

<http://www.dedi.si/spletna-ucilnica/o-spletni-ucilnici>, 24. 6. 2010.

http://smrkolin.si/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=36, 23. 2. 2010.

Televizijske oddaje

Trenja: Džamija v Sloveniji, 23. 1. 2003, POP TV.

The Pitfalls of Heritage Instruction

The Instruction of History and Literature as the Construction of the Other

This article discusses the complex processes of remembering and forgetting that take place in the course of language learning and the instruction of history within the framework of the school system; in this context, this school system is presented as one of the most important ideological state apparatus. In addition to revealing significant divergences between history, or legacy, and collective memory, or heritage, the author also examines the relationship between school systems and ideology, in which the school functions as an important factor in the construction of national identity. The text focuses on the school discourse that is based on the agenda of the ruling ideology. It builds on a clearly understandable language, often oversimplifying or distorting the social reality, particularly the one that had taken place in the past. Redefinition of the past also influences the national identification of the individual. The instruction of history has a deep impact on social relations and frequently causes a deepening of the (existing) conflicts. The central concern is thus the construction of the Others by means of textbooks and literature, and this process clearly reveals the negative consequences of the so-called “heritage instruction.”

ŽIVETI Z DEDIŠČINO

Primer etnoloških zbirk ljubiteljev etnologije

Izvleček: Avtorica v prispevku povzema rezultate in izkušnje prvega sklopa izobraževanj za lastnike etnoloških muzejskih zbirk na primeru petih etnološko-muzejskih delavnic, ki jih je organiziralo Slovensko etnološko društvo v sodelovanju z izbranimi slovenskimi muzeji in drugimi strokovnjaki v obdobju oktober 2007–september 2008.

Ključne besede: etnologija, muzejske zbirke, upravljanje zasebnih muzejskih zbirk, izobraževanje za dediščino, lokalni razvoj

Abstract: *Based on five ethnological museum workshops, the text summarizes results of and experience gained in the first part of an educational seminar for owners of ethnological collections. In cooperation with several other Slovene museums and other experts, these workshops were organized by the Slovene Ethnological Society in the period between October 2007 and September 2008.*

Key Words: *ethnology, museum collections, management of private museum collections, heritage education, local development*

O projektu Slovenskega etnološkega društva (SED) »Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju«, za katere skrbijo različni lastniki, od zasebnih zbirateljev do lokalnih društev, župnišč, podjetij, šolskih skupnosti itd., smo od njegovih začetkov v letu 2004 med etnologi že velikokrat poročali, tako na strokovnih srečanjih SED kot v *Glasniku SED*.

Na podlagi zbranih podatkov o zbirkah smo se v drugem triletnem obdobju financiranja programov SED s strani Ministrstva RS za kulturo (MK) 2007–2009 odločili ustanoviti delovno skupino za ljubitelje, v njenem okviru pa smo nove aktivnosti in cilje oblikovali v nov projekt »Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev.«¹ Večino načrtovanega programa smo že izvedli, nekaj smo ga zaradi spremenjenih pogojev za delo preoblikovali, nekaj jih še nismo končali. Sicer pa smo tudi o tem projektu že sproti objavljali poročila v *Glasniku SED*, predstavili smo ga na posvetu »Etnologija in regije: Koroška,«² hrvaškemu kolegom na 10. slovensko-hrvaških etnoloških vzporednicah v Varaždinu,³ na RRA Ljubljana Rudnik (2007) in na Loka TV (2007). Na Murkovanju leta 2008 v Radovljici ste si lahko ogledali vitrino z izbranim gradivom, ki smo ga v tem času zbrali v okviru programov SED za ljubitelje, v zelo okrnjeni sestavi pa smo se o tem pogovarjali tudi novembra 2009 na sestanku Delovne skupine za etnološko muzeologijo pri SED v Novi Gorici.

Namen referata je evalvacija oz. predstavitev ugotovitev, kje smo z omenjenimi programi, kaj nam sporoča zbrano gradivo in kako – če sploh – v tej smeri naprej. V tem času sem poleg takojšnjih

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., Muzeji radovljiške občine – Mestni muzej Radovljica, Linhartov trg 1, SI-4240 Radovljica, e-pošta: mestnimuzej@siol.net; titaporenta@gmail.com

1 Glej Porenta (2007a: 142).

2 Glej Porenta (2007: 65–80).

3 Glej Porenta (2009: 43–56).

pozitivnih učinkov začutila, da se stvari le nekoliko premikajo, vendar bodo rezultati vidni na daljši rok. Praksa je pokazala kar nekaj smeri, v katere vodi delo z zbiratelji, to pa je posledično že preraslo možnosti obvladovanja dejavnosti v okviru SED.

Prvi omenjeni projekt, ki je zajemal evidentiranje zbirk na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, je bil v organizacijskem pogledu končan leta 2005. Neuradno se je prvotnemu seznamu do sedaj priključilo še nekaj na novo evidentiranih zbirk, večkrat celo na pobudo zbirateljev samih, nekaj informacij o novih zbirkah pa so naključno prispevali kolegi. Medtem pa se je iz različnih razlogov ustavilo pri sistematičnem dopolnjevanju evidentiranja. Podrobnejša analiza tega stanja v obliki evalvacije projekta je shranjena v arhivu SED, sicer pa vidim težavo v pomanjkanju ustrezne koordinacije, saj za to dejavnost nimamo pristojne skupne službe. Po navodilih MK namreč vsak muzej, ki opravlja javno službo, v obrazcih za letno poročilo posebej poroča le o številu na novo evidentiranih zbirk, informacije o tem, katere so te zbirke, pa tako ostajajo nepovezane v skupni bazi. Medtem je bila sicer ustanovljena Služba za premično dediščino in muzeje, ki se za zdaj ukvarja z muzeji, predvidevam pa, da se bo tudi za zasebne zbirke in premično dediščino nekoč vzpostavil register. Ta dolgoročni cilj smo v projektu tudi predvidevali in v ta namen je bil kot metodološki pripomoček za enotno evidentiranje sestavljen vprašalnik.

V drugem triletnem obdobju financiranja programov SED s strani MK (2007–2009) smo načrtovali ustanovitev delovne skupine za ljubitelje, v njenem okviru pa projekt »Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev«. V projektu smo načrtovali:

- izvedbo etnološko-muzejskih delavnic;
- organizacijo strokovnega posveta za zasebne zbiralce;
- pripravo vodnika po izbranih zasebnih zbirkah z navodili za upravljanje z njimi, in
- promocijsko podporo projektu.

Tudi te dejavnosti so bile delno že izvedene, nekatere načrte pa smo morali nekoliko spremeniti. Prvotno načrtovan samostojni posvet o zasebnem zbirateljstvu, na katerega naj bi povabili tudi kolege iz tujine, se je zaradi pomanjkanja denarja skrčil na pričujoči referat na posvetu »Živeti z dediščino«. Priročnik z osnovnimi navodili za varovanje premične dediščine je že izšel v knjižici mag. Polone Sketelj,⁴ v pripravi je že prvi s poglobljeno vsebino za področje konservacije. Pregled posameznih zbirk je pokazal, da jih večina še ni urejena tako, da bi jih lahko uvrstili v skupni vodnik.

Ustanovitev delovne skupine za ljubitelje etnologije na občnem zboru v Celju leta 2007 samo po sebi ni bila nič posebnega. Tako kot za vsako delovno skupino, smo tudi za ustanovitev te predložili ustrezne predloge glede članstva, vodstva in programa.

- Delovna skupina naj bi združevala člane SED, ki po svoji temeljni izobrazbi niso etnologi, so pa z njo povezani z zasebnim zbirateljstvom, kot člani različnih kulturnih in lokalnih

4 Prim. Sketelj (2008); Porenta (2010: 102–103).

- etnoloških in sorodnih društev, folklornih skupin, različnih študijskih skupin in programov na ljudskih univerzah itd.
- Za vodjo delovne skupine je bil izbran mag. Marko Smole, eden med najbolj uspešnimi lastniki tako historičnega objekta kot zbirke. Marko Smole je bil izvoljen tudi v IO SED, ker pa po izobrazbi ni etnolog, je skrbel za tehnično organizacijo programov SED za ljubitelje.
- Ob ustanovitvi delovne skupine smo predvideli postopno vključevanje tudi drugih zainteresiranih skupin s programi, za katere bi bili odgovorni še drugi etnologi. Žal do njihovega oblikovanja ni prišlo in so zasebni zbiralci zaradi programa še vedno obravnavani kot edini člani te delovne skupine: po mojih podatkih jih je v SED sedaj vključenih že preko 30, kar bi lahko zajelo že skoraj 10 odstotkov članstva. Ti člani se različno vključujejo v programe SED, nekateri aktivno, nekateri radi preberejo *Glasnik SED*, se udeležijo kakšne rajže, nekateri zelo radi napišejo tudi kakšno žolčno pismo, žal pa se jih je npr. le 12 vključilo v prvi sklop izobraževalnih delavnic. Pri tem pa je treba poudariti, da so bili ti izredno homogena in hvaležna publika. Večina je informacije iz delavnic že vključila v svoje delo na zbirkah. Kaj se dogaja z drugimi, ki so bili vključeni v evidentiranje zbirk ali so se še celo včlanili v SED, niso se pa odločili za izobraževalne delavnice, ne vemo. Tu se je pokazala ena večjih težav, saj nimamo človeka, ki bi utegnil ali hotel opraviti to analizo.

Druga točka v našem triletnem programu je bila priprava petih etnološko-muzejskih delavnic, ki smo jih izvajali od oktobra 2007 do septembra 2008 na petih različnih lokacijah: na Vačah, v Krškem, Ljubljani, Novi Gorici in Plešcih na Hrvaškem. Povprečno se je posameznih delavnic udeleževalo po 12 slušateljev z različnih koncev Slovenije, kar je bilo za uspešno delo ravno prav. Občasno so se nam na različnih lokacijah pridružili tudi lokalni zbiralci. K sodelovanju smo povabili nekaj kolegov iz različnih ustanov, ki so predavali o številnih temah. Tako smo npr. na Vačah poleg uvodnih predstavitev nalog in programov SED-a predstavili zgodovinski razvoj zbirk in muzejev ter njihovo današnjo organiziranost v Sloveniji, statistične podatke in tedanjo analizo stanja dediščine MK,⁵ v Krškem smo se ozirali za možnostmi financiranja zbirateljske dejavnosti v lokalnem prostoru, na MK in v krogu evropskih razpisov v povezavi s turizmom in spodbujanjem medinstitucionalnega povezovanja zasebno-javnega partnerstva.⁶ V Ljubljani smo se ukvarjali z namenom in s postopki dokumentiranja etnološke dediščine v zasebnih zbirkah in o pomenu konservacije gradiva;⁷ delavnica v Novi Gorici je bila namenjena temi o posredovanju dediščine, delu z obiskovalci, novi kulturi prostovoljcev kot obliki socializacije zbirk, ob čemer smo se pomudili tudi ob dokumentiranju knjižničnega gradiva

5 Glej Porenta (2007b: 147–148).

6 Glej Porenta (2007c: 148–149).

7 Glej Porenta in Tercelj Otorepec (2008: 123).

in bodoči bibliografiji o zasebnem zbirateljstvu.⁸ Sklop tem, povezanih z delom v zbirkah, pa smo končali v Plešcih na temo promocije dediščine, tam pa smo se seznanili tudi z načinom dela z zbiratelji na Hrvaškem.⁹ Na teh delavnicah smo v popoldanskem času obiskali tudi pet muzejev in pet zasebnih oz. lokalnih zbirk, na katerih so naši kolegi etnologi ljubiteljem predstavljali etnološke zbirke v naših muzejih, etnologi pa smo se seznanjali z življenjem zbirk na terenu – vsi pa smo tako spoznavali eden drugega in širili naše znanje in obzorje.

V sklopu delavnic so slušatelji dobivali tudi t. i. domače naloge. Ob nedeljah dopoldne smo si vzeli čas in smo dali besedo tudi tistim, ki so poročali o izbrani temi na primeru svoje zbirke. Na ta način smo želeli preveriti, ali so slušatelji razumeli predavanja in informacije pravilno uporabili pri delu v svojih zbirkah. Za domačo nalogo so morali razmišljati o poslanstvu in razvoju svoje zbirke, napisati so morali en primer prijave na razpis za sofinanciranje dejavnosti v zbirki, izpolnjevali so obrazce za dokumentiranje gradiva in merili konservatorska okolja, v katerih hranijo in razstavljajo svoje gradivo, ob koncu pa so sestavljali informativne zgibanke o svojih zbirkah.

Cel kup tako pridobljenega gradiva sem nato vsebinsko analizirala. Za pričujoči referat povzemam le glavne ugotovitve iz »domačih nalog«.

Med našimi slušatelji so bili večinoma lastniki zasebnih zbirk (8), preostali vodijo različna društva, ki upravljajo tudi z zbirkami, ali pa v njih sodelujejo. Prav gotovo so tako eni kot drugi drugače povezani z dediščino in imajo v njih drugačne možnosti za delo, zato je zelo težko iskati njihove skupne lastnosti.

POSLANSTVO IN RAZVOJ ZASEBNIH ZBIRK

Tri društvene zbirke se pri razmišljanju o poslanstvu in poznavanju razvoja svoje zbirke sklicujejo na javni interes. Eno od sodelujočih društev vidi svoje poslanstvo v združitvi lokalnih zbirk v skupno lokalno muzejsko institucijo. Že leta opravlja profesionalno zastavljen program in sodeluje z vsemi strokovnimi javnimi službami na področju varovanja kulturne dediščine na tem območju. Ustanovitev javnega zavoda zagovarjajo tudi na podlagi ogroženosti evidentiranih zbirk v sklopu projekta SED iz leta 2005, ki je pokazal na historiat različnih načinov upravljanj s posameznimi zbirkami, tako s strani strokovno usposobljenih upravljavcev kot tistih, ki so zanje skrbeli začasno oz. »za silo«, izpostavili so finančne težave oz. politično-upravne spremembe lokalne skupnosti. V svojih programih to društvo sicer jasno opredeljuje vse svoje prihodnje naloge, pri realizaciji se kljub vsem prizadevanjem zatika pri politični volji potencialnega ustanovitelja.

Drugo društvo, katerega predstavnik se je udeležil naših delavnic, je pri opredeljevanju svojega poslanstva precej bolj konservativno, vendar precej realno in usklajeno z vrednotami ljudi, ki so tovrstno dediščino ustvarili. Društvo poleg zbirke skrbi tudi za obeležja *in situ*, za ohranjanje nesnovne dediščine, predvsem pa se močno zaveda prenašanja lokalnih vrednot na mlajše generacije.

8 Glej Porenta (2008: 138).

9 Glej Porenta in Smole (2008: 139–140).

Delavnice so jim pokazale razne možnosti, ki jih vsako leto sistematično uvajajo v svoje delo.

Tretje društvo, ki je bilo sicer ustanovljeno iz domoljubnih razlogov in s svojim članstvom presega lokalne okvire, je pod svoje okrilje vzelo tudi bogato zbirko, ki jo je dolga leta zbiral in urejal eden od domačinov. Ker gre za lokalno območje, je društvo tudi v povezavi z mnenji znanih slovenskih etnologov razmišljalo o ureditvi muzeja na prostem, njegova sedanja vizija upravljanja z zbirko pa je usmerjena v izobraževalne in turistične namene. Za zbirko sedaj v okviru društva skrbi dipl. etnologinja. Zbirka je namenjena različnim generacijam, pripoveduje o načinih preživetja na hribovskem območju in z muzejskim kontekstom povezuje preteklost s sedanjostjo.

Zasebni lastniki so bili pri opredeljevanju poslanstva svojih zbirk nekoliko manj obsežni oz. natančni. Večina je svoje zbirke podedovala oz. so povezane z zgodovino dejavnosti njihovih družin. Te zbirke se praviloma nahajajo tudi v avtentičnih prostorih, kjer se je ta dejavnost odvijala. Stopnja urejenosti teh zbirk je precej odvisna od družinske pomoči, urejenih dedovanj, finančne in drugih sposobnosti lastnika, predvsem od smisla za organizacijo in promocijo. Njihovo prizadevanje je torej usmerjeno v ohranjanje spomina na družinsko podjetnost in tradicijo.

Zbirka, ki jo hrani posameznik na bolj odročnem območju, je zrasla iz bojazni, da se bo »vse skupaj izgubilo«. Daleč od središč z večjimi zbirkami, v katerih se zaradi pomanjkanja pobud ne hrani dediščine iz tega kraja, lastnik predvideva, da bi bilo gradivo zanimivo predvsem za podružnično šolo in ga ima namen urediti s pomočjo študentov etnologije.

Ena od zbirateljic, po poklicu kmetica, že dolga leta zbira in hrani etnološke predmete kar v svoji hiši. V okolju je zaradi zbirateljske dejavnosti, ki jo je delila tudi z osnovnošolci, s slikarji slikarskih kolonij in turisti, že dobila priznanje. Ker za javno predstavljanje predmetov, večinoma last družine, nima ustreznih prostorov, gospa pa je že tudi precej v letih, za zdaj ne razmišlja o drugačnem načinu dela. Smisel za vrednotenje družinske dediščine je uspešno prenesla na vnukinjo, ki se je tudi udeleževala naših delavnic in je verjetno bodoča lastnica in varuhinja zbirke.

Spet druga zbirateljica je bila sprva dejavna na področju zbirateljstva kot prostovoljka in kot upokojena učiteljica vodi turistični podmladek v lokalnem turističnem društvu, hkrati pa na drugem koncu Slovenije v njeni počitniški hišici nastaja njena lastna zbirka. V svoji domači nalogi je razmišljala o pojmih kulturna dediščina, muzej, muzejska zbirka, spomenik, za katere je slišala na delavnicah. Definicijo muzeja, kot jo opredeljuje ICOM, razume tako, da ji pred leti obnovljeni skedenj, kjer se nahaja lokalna etnografska zbirka, povsem odgovarja. Ker je nato ugotovila, da občina ne more permanentno skrbeti za vse potrebe zbirke, se je odločila za svojo zbirko, ki jo bo predstavljala predvsem mladim obiskovalcem, šolski mladini, za katere bo pripravila tudi učne liste. Takrat je sicer imela še veliko vprašanj glede finančnih subvencij, vendar se je do sedaj uspela povezati z drugo ustvarjalko na področju tekstila, s katero sta pripravili že dve razstavi z vsem spremljevalnim programom.

Naših delavnic se je udeležil tudi predstavnik mlajše generacije, študent, ki pravi, da živi v kraju z jasno opredeljenima lastno identiteto in tradicijo, ki nekako zaznamujeta tudi njegove prebivalce: že dejstvo, da si doma v tem kraju, nekaj pomeni! Tako se ni bilo težko »zastrupiti« z zgodovino in s kulturno dediščino, ki sta ga že od malih nog ves čas spremljali in ki ju še vedno na nek način živi. Zbirka, za katero skrbi, se nahaja v avtentičnem okolju, zato jo imenuje kar muzejska hiša. Pri opredeljevanju svojega poslanstva pa ima precej težko nalogo, saj ta hiša stoji skoraj tik ob muzeju. Zbiralec se je do sedaj uspešno vključeval v vsakoletne krajevne prireditve, svojo vlogo pa vidi predvsem v vodenju obiskovalcev po hiši, ki naj bi ob poslušanju in vzbujanju občutkov spoznavali težko življenje in obup časa, ko je v hiši na kupu živelo veliko število ljudi. Poleg tega naš študent vsako leto izpelje tudi študijsko razstavo in se tako lepo dopolnjuje s poslanstvom sosednje muzejske institucije.

MOŽNOSTI FINANCIRANJA PROJEKTOV ZASEBNIH ZBIRK

V Krškem smo se novembra 2007 med drugim pogovarjali o tem, kakšne možnosti imajo ljubiteljski zbiralci in društva pri pridobivanju finančnih sredstev za urejanje in predstavljanje svojih zbirk. Tematiko so predstavile Alenka Černelič Krošelj, višja svetovalka za kulturo, tehnično kulturo in delo z mladimi na Občini Krško, Bernarda Zorko, direktorica zasebnega zavoda Vrbov log, in Anita Radkovič iz Centra za razvoj podeželja Posavje. Spoznali smo, da nekatere občine že razpisujejo tovrstne razpise in utrjujejo varovanje kulturne dediščine. Precej večja iznajdljivost je potrebna za prijavo na razpise na Ministrstvu RS za kulturo, ki je svoje programe že predstavljalo tudi v *Glasniku SED*. Razpis za ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja (Ukrep 323) Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano nam je v Plešcih na Hrvaškem predstavila kolegica, etnologinja dr. Tadeja Primožič. Med drugim omenjeni razpis omogoča sofinanciranje ureditve tematskih poti in lokalnih muzejskih zbirk, vendar so udeleženci naših delavnic ocenili, da je ta delež glede na njihove zmožnosti vlaganja lastnih sredstev premajhen. Pri tovrstnih razpisih so prav gotovo v prednosti društva. Razne možnosti za sofinanciranje se ponujajo tudi preko turističnih društev, regionalnih razvojnih agencij in različnih zavodov, tako da je sledenje tem razpisom precej nepregledno. Ker zaradi tega pri urejanju zbirk »na terenu« včasih sodelujejo vse druge stroke razen muzejske, bi bilo tudi pri razpisih nujno potrebno tesnejše sodelovanje med ljubiteljskimi zbiralci in pristojnimi muzeji. Kot po navadi, kadar se govori o denarju, pa ne razpolagamo s potrebnimi povratnimi informacijami o tem, kako uspešni so naši slušatelji na raznih razpisih, oz. na kakšne težave so naleteli.

Težava z zagotavljanjem materialne podlage za zasebne in društvene zbirke ostaja najaktualnejša tema, čeprav se je v poznejših delavnicah izkazalo, da ljubitelji na tem področju vztrajno pridobivajo izkušnje tudi z mednarodnimi razpisi.

KAKO DOKUMENTIRATI PREDMETE IN JIH HRANITI V PRAVEM OKOLJU

Dokumentiranje gradiva v zasebnih in društvenih zbirkah je še vedno šibka točka. Ta izjemno pomembna faza urejene zbirke pri večini zbiralcev ostaja v ozadju, ker večina niti ne ve, kakšne podatke je treba zbrati in beležiti, kako te podatke urediti in kam vso to množico papirjev shraniti. Na naši

delavnici v Ljubljani smo udeležencem v sodelovanju z Barbaro Sosič, ki se z dokumentacijo ukvarja v Slovenskem etnografskem muzeju, predstavili pomen urejene dokumentacije, to je inventarne knjige, in načine hranjenja posameznega gradiva, predvsem dokumentarnega, fotografskega in slikovnega. Na delavnici smo se pogovarjali o osnovnih podatkovnih poljih, ki bi jih moral vsak zabeležiti o gradivu, ki ga hrani, in o tem, kaj ti podatki pomenijo, kako jih zbrati in beležiti. Udeleženci so povedali, da za to dejavnost nimajo niti dovolj časa niti fotografske opreme. Za domačo nalogo so udeleženci oddajali različno obsežno dokumentacijo o posameznih predmetih, skoraj nihče ob tem ni oddal fotografije ali načrta za dokumentacijo, še manj pa podatkov o tem, v kakšnem okolju hrani ali razstavlja svoje gradivo.

Še večja težava je torej zagotavljanje primernega konservatorskega okolja za muzejsko gradivo. Zasebne in društvene zbirke zaradi pomanjkanja prostora po navadi združijo razstavni in depojski prostor, eksponate želijo sami konservirati, ne zavedajo se pomena merjenja vlage in zagotavljanja relativno stalne temperature, kar je prav tako povezano s finančnimi sredstvi. Delavnica je pokazala na nujnost povezave s konservatorskimi delavnicami slovenskih muzejev in restavratorskim centrom Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki smo si ga v okviru tretje etnološko-muzejske delavnice SED marca 2008 tudi ogledali. Na reševanje te problematike se je odzvala konservatorska služba Slovenskega etnografskega muzeja z ogledi na terenu in s pripravo priročnika o fizičnem varovanju etnološke dediščine.

PROGRAMI ZA JAVNOST IN PROMOCIJA ZBIRKE

Zadnji dve delavnici v Novi Gorici in v Plešcih sta bili namenjeni možnostim oblikovanja programov za javnost in promociji zbirk. V Novi Gorici smo se pogovarjali o tem, kako nastaja razstava, kakšne vrste razstave poznamo in kje vse obstaja priložnost za razstavljanje gradiva iz zbirk. Tako kot muzeji naj bi tudi zasebniki in društva predvsem čim več sodelovali v različnih javnih institucijah in programih. V ta namen je Nataša Kokošinek predstavila domoznansko gradivo občinskih in lokalnih knjižnic, in poudarila, da v te knjižnice sodi tudi promocijsko gradivo iz zasebnih in društvenih zbirk ter muzejski katalogi, ki pomagajo identificirati posamezno gradivo. Tudi na tem področju je še veliko možnosti za dialog med ljubitelji in posameznimi strokami. Številnim zbirateljem, ki zbirajo dediščino lokalnega območja, smo s pomočjo mag. Rajke Bračun Sova predstavili tudi možnosti povezovanja s prostovoljci, bodisi za »dežuranje« v zbirki ali pa za dodatne oblike predstavitve gradiva, kot so demonstracije uporabe gradiva ali posredovanje ustnega izročila (živa dediščina); dobrodošli bi bili tudi mlajši prostovoljci, ki poznajo nove načine prezentiranja dediščine v digitalnih medijih. Organizacija vodenj in prireditev je velik zalogaj za zasebnike, predvsem pa je pri tem treba imeti precej organizacijskih sposobnosti, časa in različnih znanj, ki jih je treba znati med sabo povezati. Udeleženci so v svoji zadnji nalogi oddajali primerke promocijskih zgibank. Nekaj jih je narejenih v osnovni računalniški tehniki, nekateri imajo dovolj denarja, da jih tudi natisnejo. Sprehod po internetu pokaže, da možnosti promocije na spletnih straneh še niso izkoristili.

ZA KONEC

Po končanih delavnicah je prva ekipa dvanajstih udeležencev delavnic prejela tudi potrdila o udeležbi na izobraževanju. Na njih je zabeležen celoten program izobraževanja, vsi predavatelji, institucije, društva in posamezniki, ki so podprli program SED za ljubitelje etnološke kulturne dediščine. Projekt so finančno podprli Ministrstvo RS za kulturo, Občina Krško, Slovenski etnografski muzej, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Restavratorski center, Slovenski šolski muzej, Goriški muzej in Društvo za razvoj in varovanje GEOSS. Upajmo, da bodo prejemniki ta potrdila namestili na kakšno vidno mesto v svojih zbirkah in tako promovirali SED tudi pri svojih obiskovalcih. Poleg tega smo pričakovali, da bo prva generacija slušateljev organizirala delavnice tudi na svojih območjih, vendar se je izkazalo, da to ni tako preprosto. Prvi poskus smo februarja 2009 izvedli v Domžalah v sodelovanju z Muzejskim društvom Domžale, kjer je bilo na informativnem sestanku sprva sicer precej interesa, ko pa smo čakali na prijave, je ta interes upadel. Poleg tega smo v sodelovanju z Gorenjskim muzejem v letu 2010 izvedli še eno delavnico popisa inventarja zbirke Vogvarjeve hiše v Spodnjih Dupljah.¹⁰

Celotna dokumentacija o projektih »Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju« in »Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev« se nahaja v SED. Kako bomo reševali zadeve v prihodnje, pa ob kaki drugi priložnosti.

Literatura in viri

Arhiv Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. Projekt »Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev«, 2007–2008. Hrani SED.

PORENTA, Tita: Stanje in vizije zasebnega zbirateljstva na Slovenskem. V: Karla Oder in Anja Serec Hodžar (ur.), *Etnologija in regije: Koroška*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2007, 65–80.

PORENTA, Tita: Pri SED je bila ustanovljena nova delovna skupina za ljubitelje etnologije. *Glasnik SED* 47(3/4), 2007a: 142.

PORENTA, Tita: Poročilo o prvi etnološko-muzejski delavnici. Vače, Slivna, 6.–7. oktober 2007. *Glasnik SED* 47(3/4), 2007b: 147–148.

PORENTA, Tita: Poročilo o drugi etnološko-muzejski delavnici. Krško, 24.–25. 11. 2007. *Glasnik SED* 47(3/4), 2007c: 148–149.

PORENTA, Tita, **TERCELJ OTOREPEC**, Mojca: Poročilo o tretji etnološko-muzejski delavnici SED: Dokumentiranje in hranjenje premične kulturne dediščine, Ljubljana, 8.–9. marec 2008. *Glasnik SED* 48(1/2), 2008: 123.

PORENTA, Tita: Poročilo o četrti etnološko-muzejski delavnici SED: Posredovanje etnološke dediščine, Nova Gorica, 10.–11. maj 2008. *Glasnik SED* 48(3/4), 2008: 138.

PORENTA, Tita, **SMOLE**, Marko: Poročilo o peti etnološko-muzejski delavnici SED: Promocija etnološke

¹⁰ Glej Smole (2010: 138).

dediščine, Plešče, 27.–28. septembra 2008. *Glasnik SED* 48(3/4), 2008: 139–140.

PORENTA, Tita: Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev: Evidentiranje in izobraževanje neprofesionalnih lastnikov in upravljavcev zasebnih etnoloških in sorodnih muzejskih zbirk zunaj pristojnih muzejev v Sloveniji. V: Željka Jelavić, Sanja Potkonjak in Helena Rožman (ur.), *Ena meja – dve etnologiji? Zbornik prispevkov 10. slovensko-hrvaških etnoloških vzporednic Kultura, identitete, ideologija meja*, 29. 5.–1. 6. 2009. Varaždin: Hrvatsko etnološko društvo, 2009, 43–56.

PORENTA, Tita: Predstavitev Priročnika za varovanje premične kulturne dediščine v muzejih na prostem: Muzej solinarstva, 10. april 2010. *Glasnik SED* 50(1/2), 2010: 102–103.

SKETELJ, Polona: *Priročnik za varovanje premične kulturne dediščine v muzejih na prostem*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2008.

SMOLE, Marko: Poročilo o 6. etnološko-muzejski delavnici SED za ljubiteljske zbiralce: Dokumentiranje zbirke Vogvarjeva hiša Spodnje Duplje, 25. in 26. september 2010. *Glasnik SED* 50(3/4), 2010: 138.

Slikovne priloge:

Prva etnološko-muzejska delavnica v organizaciji SED na Vačah; Muzej premoderne umetnosti. Foto: Mojca Tercelj, Otorepec, Vače, oktober 2007

Ogled zasebne zbirke na Kobilah. Foto: Marko Smole, Kobile, november 2007

Po zbirkah Slovenskega šolskega muzeja nas je popeljala kolegica etnologinja, mag. Marjetka Balkovec. Foto: Savo Nedeljko, Ljubljana, marec 2008

Predstavitev domačih nalog in delavnica dokumentiranja gradiva v zbirki v Slovenskem etnografskem muzeju. Foto: Savo Nedeljko, Ljubljana, marec 2008

Četrta etnološko-muzejska delavnica v Novi Gorici. Foto: Savo Nedeljko, Lokovec, maj 2008

Podpredsednik SED, dr. Naško Križnar, podeljuje potrdila o udeležbi na vseh etnološko-muzejskih delavnicah v organizaciji SED. Foto: Savo Nedeljkov, september 2008

Living with Heritage *Ethnological Collections of Amateur Ethnologists*

The Slovene Ethnological Society launched programs for amateur ethnologists in 2004. In the initial phase of the project, and in cooperation with other Slovene museums, over 170 ethnological and related private collections were registered throughout Slovenia. After 2007, the Society started to organize ethnological museum workshops for their owners or managers, aiming for closer cooperation between museums and owners, be it individuals or different societies, of private collections. Our programs are well attended, which indicates that these issues are highly pertinent. All activities are reported in the Bulletin of the Slovene Ethnological Society and local newspapers, and some are presented in domestic and foreign conferences.

In addition to these workshops, the Slovene Ethnological Society also organizes field trips, the so-called jaunts, and presentations of manuals for the safeguarding of ethnological heritage, which are published by the Slovene Ethnographic Museum. Many collectors have already been formally acknowledged by the Society and have received the Society's Murko Recognition Award. Others may still need our expert advice in the future. But we are all united in a common mission to preserve as much of the Slovene ethnological heritage as possible for posterity.

3 KULTURNA DEDIŠČINA KOT DEJAVNIK RAZVOJA / CULTURAL HERITAGE AS A DEVELOPMENTAL FACTOR

Janez Bogataj_92

Ali kulturna dediščina potrebuje turizem (in obratno)? | Does Cultural Heritage Need Tourism
– And Vice Versa?

Jerneja Ferlež_97

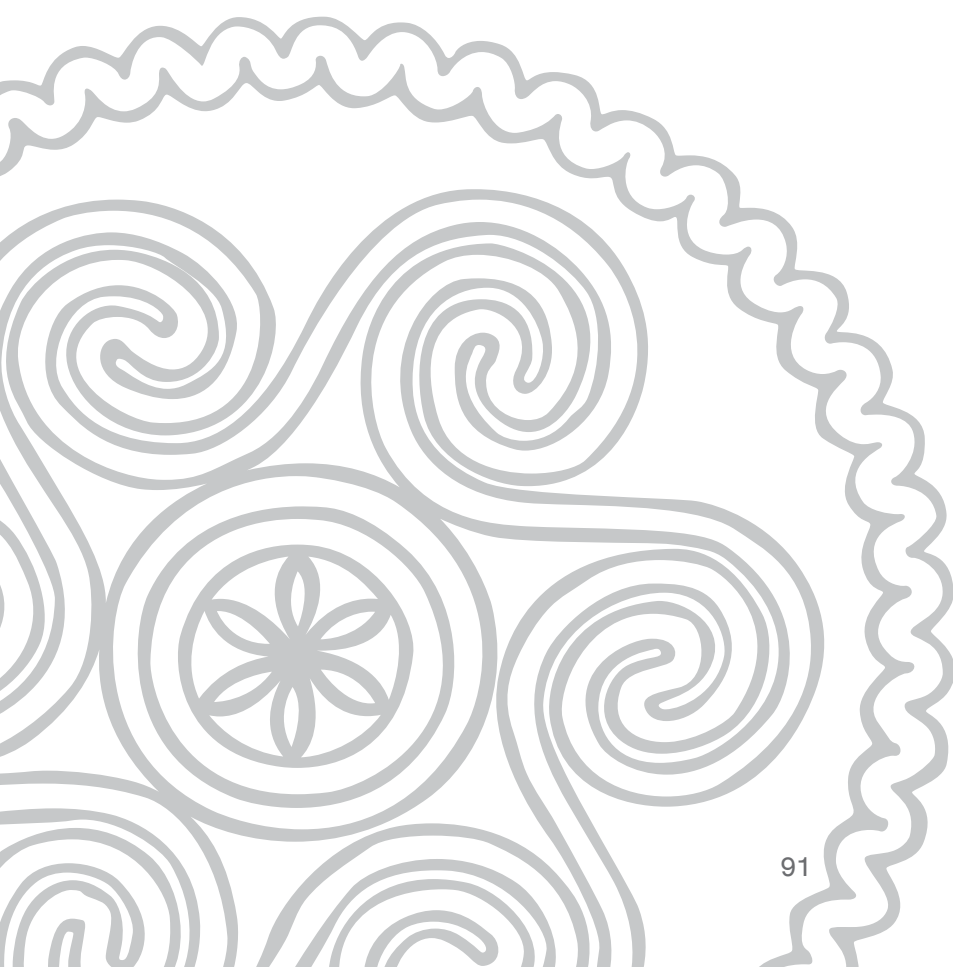
Kulturna dediščina in mesto | Cultural Heritage and the City

Tadeja Primožič_110

Kulturna dediščina in razvoj podeželja | Cultural Heritage and Rural Development

Karla Oder_121

Kulturna dediščina in mednarodni projekti – priložnost ali past | Cultural Heritage and
International Projects: An Opportunity or a Trap?

ALI KULTURNA DEDIŠČINA POTREBUJE TURIZEM (IN OBRATNO)?

Izveček: Razmerje med kulturno dediščino in turizmom je obojestransko. Področji sta drug drugemu potrebni in nujni za preseganje okvirov, ki dajejo turizmu značaj agresivne in masovne industrije, predstavljeno kulturno dediščino pa ohranjajo na ravni samozadostnosti in lastne atraktivnosti.

Ključne besede: kulturna dediščina, turizem, trajnostni razvoj, turistična razpoznavnost

Abstract: *The relationship between cultural heritage and tourism is a mutual one. Both fields are necessary to each other and indispensable in order to go beyond the elements that characterize tourism as an aggressive and mass industry while the cultural heritage that has been presented in public is maintained on the level of self-sufficiency and its own attractiveness.*

Key Words: *cultural heritage, tourism, sustainable development, distinguishing tourist features*

UVOD

Čeprav je odgovor na obe varianti vprašanja v naslovu pozitiven, je seveda mogoče odgovoriti tudi negativno, zlasti še zaradi vplivov in posledic turizma na obstoj in razvoj kulturne dediščine. Ta negativni vpliv ali odnos je še toliko bolj prisoten v povezavi z nesnovno kulturno dediščino in v raznih vsebinah življenja ter razvoja varovanih naravnih območij. Zelo ozka je namreč meja med pozitivnimi in negativnimi vplivi ter posledicami na kulturno dediščino, če jo vrednotimo v okvirih prizadevanj t. i. trajnostnega in sonaravnega razvoja. V Evropski uniji se pri projektu EDEN (European Destinations of Excellency) primerna pozornost in poudarek namenjata prav temu razmerju. Postavljanje kulturne dediščine v okvire trajnostnega razvoja je, poleg uporabe samega termina trajnostni razvoj, že samo po sebi problematično, saj posamezna področja kulturne dediščine preprosto ne morejo biti trajnostna. Kljub velikim tehnološkim in strokovnim prizadevanjem imajo namreč omejen rok trajanja. Podobna neumnost je tudi ponesrečeni slovenski izraz »živa dediščina« za nesnovno dediščino. Proces omejenega roka trajanja se skrajšuje zlasti pri tistih oblikah kulturne dediščine, ki so močnejše in intenzivneje vpete v turizem in turistične programe.

Seveda pa se postavlja vprašanje, zakaj kulturno dediščino ohranjamo? Prav gotovo ne samo zato, da z njeno pomočjo v turizmu država in njene ustanove ter posamezniki ustvarjajo profit! Od vseh strok, ki se ukvarjajo z vprašanji kulturne dediščine, je etnološka veda doslej najdlje in najtemeljiteje načrtala metodološke oz. teoretske premisleke o kulturni dediščini, njenih vlogah, pomenih in funkcijah v vsakokratnih sodobnih družbah. Že v 80. in 90. letih 20. stoletja sta bila tako postavljena popolnoma nov koncept ter struktura razumevanja kulturne dediščine, njenih vsebin, tudi v odnosu do turizma. Stroka se je otresla lastništva le nad določenimi sestavinami in družbenimi skupinami. Danes prav to omogoča etnološki vedi široko polje raziskovanja in aplikacij, npr. v razmerjih s turizmom in za turistične potrebe. To je pomembno tudi glede drugih ved, ki se prav tako ukvarjajo z vprašanji kulturne dediščine – npr. zgodovina, zgodovina umetnosti, arheologija – in ki evidentirajo

* Prof. dr. Janez Bogataj, dipl. etnol. in umetn. zgod., Kosovelova ulica 15, SI-1000 Ljubljana, e- pošta: janez.bogataj@telemach.net

in raziskujejo kulturne oblike in pojave v preteklih obdobjih zgodovinskega razvoja. Ti pojavi so lahko ena temeljnih turističnih vsebin in motivi za aplikacije v turističnih programih. Etnološka veda seveda te pojave prav tako evidentira in raziskuje, vendar pa ima od prej navedenih ved edina to sposobnost, da pojave lahko pravilno in argumentirano posreduje oz. jih aplicira v vsakokratno sodobno življenje. Zato lahko rečem, da je etnologija matična veda za aplikacije vseh vrst kulturne dediščine v sodobno življenje, ker je slednje tudi ena njenih temeljnih predmetnih usmeritev. Etnologija je veda, ki raziskuje in predvsem razume mehanizme sodobnega življenja, zato je njena matičnost glede aplikacij kulturne dediščine v turizmu in za turizem popolnoma upravičena.

POGLED V RAZVOJ

Kulturna dediščina, skupaj z naravno, je bila že ob »začetkih« turizma v 2. polovici 19. stoletja ena temeljnih sestavin njegovega prizadevanja. Ljudje so videli temeljne motive za potovanja v pomembnih središčih italijanske kulture, v ohranjenih primerih antične dediščine Grčije, zanimala so jih čudesa narave, vedno bolj so začeli spoznavati tudi lokalne in regionalne jedi, plese, kostume, navade ljudi ... Tako so si zlasti nekatera evropska središča in regije izoblikovale svojo razpoznavnost, temelječo na ohranjenih pričevanjih različnih obdobj zgodovinskega razvoja (npr. Benetke, Firence in Toskana, Atene, Köln idr.). Ta začetni tok turističnega razvoja je bil v razmerju do kulturne dediščine v Sloveniji precej drugačen. Šele po prvi svetovni vojni se je v turističnem tisku in propagandi začelo obsežneje opozarjati na nekatera področja kulturne dediščine, seveda ne z uporabo tega pojma. Pred tem je bila v ospredju predvsem narava, torej gore, vintgarji, reke in ribolov ter »zdrava« hrana, servirana na belem poškrbljenem prtu zdraviliške hotelske restavracije. Obisk redkih muzejev je bil številčno zanemarljiv, podobno kot to velja še danes za tuje turiste (!). Pri obiskih muzejev seveda lahko navedem zanimivo primerjavo med italijanskimi in slovenskimi muzeji. V Italiji imajo velik oz. pogosto prevelik obisk zlasti veliki, slavni muzeji in galerije. Pri nas je ravno obratno, saj imajo najboljši obisk razni manjši lokalni muzeji in zbirke. Na svetovnem turističnem forumu v letih 2008 in 2009 je bilo poudarjeno, da je kulturna dediščina v svetu turistični motiv številka ena, zato njeni pravilni vključenosti v turizem namenjajo v številnih tujih okoljih veliko pozornost in strokovno skrb.

PREDNOSTI IN OVIRE

Navajam najbolj temeljne prednosti in ovire za mednarodno razpoznavnost turistične ponudbe Slovenije, temelječe na kulturni dediščini:

1. Splošno slabo poznane sestavine in oblike kulturne dediščine Slovenije v svetu.
2. Nestrokovno, ljubiteljsko ukvarjanje s kulturno dediščino v turizmu. Pri tem bo potrebno veliko naporov, da se strokovni pogledi uresničijo zlasti v delu turističnega ljubiteljstva, ki ga predstavljajo turistična društva in njihovi programi (igranje zgodovine, prenašanje mestnih sestavin v vasi, in obratno, podajanje nerealnih informacij o t. i. spomenikih kulturne dediščine idr.).
3. Precenjena umetnostna kulturna dediščina. Izjema so le dela arhitekta Plečnika.

4. Posamezni primeri kulturne dediščine se ne predstavljajo s t. i. zgodbami.
5. Posredovanje znanj o kulturni dediščini na osnovni, srednji in raznih visokih stopnjah izobraževanja je zelo skromno in osiromašeno sodobnega etnološkega pogleda. To je seveda povezano s slabo razgledanostjo pedagoškega kadra, razen nekaj častnih izjem.
6. Zelo slaba je zastopanost kulturne dediščine na področju razumevanja in razvoja regionalnih kultur, še zlasti njihove turistične ponudbe.
7. Med pozitivne sestavine moramo šteti nekaj dosežkov zadnjih let. Tako ima slovenski turizem določene temeljne razpoznavnosti (t. i. 7 čudes), izdelane strategije gastronomije, spominkarske ponudbe, postavljen je sistem rokodelskih centrov in v pripravi je strategija prireditvene ponudbe. Na vseh navedenih področjih imajo sestavine kulturne dediščine pomembno oz. temeljno mesto.
8. Slovenija je prepredena s celo vrsto pohodnih in učnih poti ter raznih cest, ki pa so bolj ali manj na papirju in ne živijo kot ena temeljnih sestavin turistične ponudbe države. To je sestavina, v katero je lahko najbolj odlično vključena tudi kulturna dediščina, in sicer na najbolj sonaravni ter trajnostni način, predvsem tudi uravnoteženo po celotnem slovenskem prostoru. Vendar bo treba za oživitve teh poti in cest še veliko postoriti. Predvsem najprej trezno presoditi, katere od njih sploh potrebujemo in kakšne naj bodo njihove vsebine. Zdi se, da na tem področju čaka veliko več dela turistične delavce kot pa varuhe kulturne dediščine, ki so del nalog že opravili.
9. V precejšnjem delu kulturnih ustanov s področja kulturne dediščine velja turizem še vedno za odvečno sestavino, nebodigatreba, ki vodi v banalnosti, poenostavljanja in druge oblike, ki najedajo »posvečenost« ustanov. Tudi turizem še vedno pojmuje ustanove s področja kulturne dediščine le kot nekakšne »servise«, ki lahko občasno zadovoljijo turista oz. zapolnijo turistične programe. Oba pogleda sta seveda popolnoma nesprejemljiva.

O POTREBNOSTI KULTURNE DEDIŠČINE ZA TURIZEM, IN OBRATNO

Turizem potrebuje kulturno dediščino

- Kulturna dediščina ustvarja temeljno vsebino turistične ponudbe.
- Za turistično ponudbo je kulturna dediščina ne le atrakcija, ampak predvsem temeljna izobraževalna sestavina.
- Poznavanje kulturne dediščine zagotavlja trajnostni razvoj turizma.
- Sodobno razumevanje kulturne dediščine omogoča turizmu premike od usmeritev k t. i. vrhunskim turističnim atrakcijam k uravnoteženi pestrosti regionalnih kultur.
- Nesnovna kulturna dediščina ne odpira le novih pogledov na kulturna področja in ustvarjalnosti, ampak tudi na turizem. Turizmu omogoča, da »skozenj« spoznavamo kulturno različnost.
- Turizem potrebuje kulturno dediščino, ker sodobni turizem pomeni tudi soočanje identitet.

- Kulturna dediščina je izjemno pomembna pri oblikovanju strategij in turističnih blagovnih znamk. (Med zelo negativne primere nepoznavanja kulturne dediščine lahko uvrstim slogane za turistično promocijo gorenjskih krajev in mest, ki so nastali v letu 2009.)

Turizem ne potrebuje kulturne dediščine

- Če bi bil kakšen argument v prid tej trditvi, bi bil turizem obsojen na propad. Kot sem omenil že zgoraj, je bila tudi na zadnjih turističnih forumih kulturna dediščina uvrščena med prva dva temeljna motiva turističnega prizadevanja v svetu (zlasti še v Bordeauxu leta 2008).

Kulturna dediščina potrebuje turizem

- Za kulturno dediščino bo turizem tudi v prihodnje velik »motiv«, vendar bo treba za to še marsikaj narediti.
- V zvezi s turizmom se tudi v okvirih kulturne dediščine odpirajo nove možnosti specializiranega izobraževanja in zaposlovanja, zlasti še t. i. ekspertov. Iz tega izvirajo novi posebni izobraževalni programi.
- Velike priložnosti se odpirajo za strokovno pravilno in vodeno vključevanje nesnovne kulturne dediščine v turizem.
- Kulturna dediščina potrebuje turizem zaradi večje dostopnosti, zlasti še tistih vsebin, oblik in sestavin, ki ne sodijo k t. i. vrhunskim atrakcijam. Tak primer je projekt Evropske unije »European Destinations of Excellency«.
- Muzeji, muzejske zbirke in galerije dobivajo s pomočjo turizma značaj okolij za preživljanje prostega časa, izobraževanja, ustvarjanja idr.
- Muzeji, muzejske zbirke in galerije si s turizmom lahko povečajo obisk, vendar mora biti to medsebojno načrtovano.
- S pomočjo turizma lahko kulturna dediščina izvaja svojo promocijo ter s tem sooblikuje promocijo ter splošno razpoznavnost države ali le njenih posameznih lokalnih ter regionalnih okolij.
- Kulturna dediščina s pomočjo turizma odpira nove kulturne, izobraževalne poti in se povezuje z mednarodnimi.
- Kulturna dediščina potrebuje turizem tudi zaradi razmislekov o načinih komuniciranja s turisti (zgodbe idr.).
- Ob sodelovanju s turizmom se odpirajo tudi nove ekonomske možnosti, saj se lahko poveča obseg zanimanja za replike, kakovostno produkcijo spominkov s certifikati idr.

Kulturna dediščina ne potrebuje turizma

- Eden dokaj pogostih negativnih vplivov turizma na posamezne primere kulturne

dediščine je povezan s povečanim obiskom.

- Turizem pogosto ubira bližnjice na področju komercializacije dediščinskih programov.
- Na turističnem področju deluje razmeroma veliko število ljubiteljev, ki ne poznajo strokovnih meril in odnosov do kulturne dediščine.
- Kulturna dediščina, zlasti tudi nesnovna, se pogosto izrablja za banalne vsebine v turističnih programih. To je povezano tudi z ustvarjanjem stereotipov in celo izmišljenih zgodb (npr. nastopi v hotelskih avlah, razne vrste animacij in animacijskih programov, kičaste vsebine za oživitev stavbne dediščine idr.). Govorimo lahko o oblikah degradacije nesnovne kulturne dediščine, kar je pogosto posledica nestrokovnih pristopov.
- Zadnja leta je močno prisotno kopiranje in prenašanje tujih, tudi globalnih modelov ob poudarjanju inovativnosti, izvirnosti, tipičnosti. Prav take rešitve ustvarjajo stereotipe z lažnimi vsebinami.
- Pogosto so na strani kulturne dediščine prisotna pretirana pričakovanja, da jim bo turizem pomagal pri premagovanju finančnih težav. Pričakovanja so seveda upravičena, vendar le v okvirih realnih možnosti in razmer.

SKLEP

Razmerje med kulturno dediščino in turizmom je obojestransko. Področji sta drug drugemu potrebni in nujni za preseganje okvirov, ki dajejo turizmu značaj agresivne in masovne industrije, predstavljeno kulturno dediščino pa ohranjajo na ravni samozadostnosti in lastne atraktivnosti.

Does Cultural Heritage need Tourism – and Vice Versa?

Since the very beginning of tourism, which began to develop in the second half of the 19th century, cultural heritage has always been one of its most important segments. This is especially true for some major European centers that even at that time already promoted their own distinctive features based on, among other things, certain traditional elements that had been preserved from other historic periods. In Slovenia, tourism developed in a slightly different and specific manner but, unfortunately, cultural heritage has not been sufficiently taken into account in tourism development plans. The concept of cultural heritage, as has been embraced by ethnology, opens up new and interesting possibilities and opportunities for tourism in Slovenia. Even more, it may denote an important contribution to Slovenia's international recognition and to the recognition of the many distinguishing tourist opportunities the country has to offer to its visitors.

KULTURNA DEDIŠČINA IN MESTO

Izvleček: V urbanem okolju se potreba po ohranjanju znanega in ustaljenega prepleta s potrebo po spreminjanju in inovativnosti. Prispevek obravnava dediščino v urbanem okolju – zlasti stavbni fond, gostinsko ponudbo, javne površine in spomine meščanov. Sprašuje se, kako se ukvarjati z raziskovanjem in s predstavljanjem dediščine, kdo naj to počne in kako naj bo dediščina vpletena v turistično ponudbo in urbano identiteto prebivalcev mesta, in sicer s poudarkom na mestu Maribor. Poseben razmislek je posvečen delu dediščine, ki ga je zgodovinski kontekst nekoliko zastrl.

Ključne besede: kulturna dediščina, mesto, urbanost, identiteta, etnologija

Abstract: In urban areas, the need to maintain that which is familiar and stable is intertwined with the need for change and innovation. Focusing largely on the city of Maribor, the text provides an insight into urban heritage, particularly buildings, the catering industry, public spaces, and memories of town residents. It raises the question of how to deal with the research and presentation of heritage; who should undertake these tasks; and how to involve heritage in tourism and in urban identity of the city's residents. Special emphasis is laid upon the somewhat neglected segment of urban heritage.

Key Words: cultural heritage, the city, urbanity, identity, ethnology

MESTO, PROSTOR OHRANJANJA IN SPREMINJANJA

Čeprav najbrž vsa okolja stremijo k napredku in slej ko prej želijo staremu ob bok postavljati novo in moderno, je mesto po definiciji prostor, kjer se zgoščeno porajajo in uresničujejo nove ideje in kjer je sledenje tehnološkemu razvoju hitrejše. Ideja urbanosti je sama po sebi povezana z idejo modernosti. Če želi napredovati, mora mesto novitete vsaj sprejemati, če že ne porajati, tako v materialnem kot duhovnem smislu.

Po eni strani je mesto tako prostor, v katerem se giblje veliko ljudi, kar povzroča pogoste izmenjave idej in različne poglede. Mumford pravi, da je mesto, še preden je zares postalo prostor stalnega prebivanja, obstajalo kot prostor zbiranja, prostor, kamor so se občasno vračali tudi tisti, ki tam niso prebivali. Ljudje so se na neko mesto vračali ne le z namenom trgovanja, ampak tudi z namenom druženja z meščani in duhovnih spodbud (Mumford 1969: 18). Po drugi strani je pomembno, da izmenjava idej, ki jih prinašajo tudi ljudje od zunaj, na strnjenem prostoru sproža iskrenje med obstoječimi in novimi idejami, kar generira nove ideje. Njihovo pojavljanje, sprejemanje in opuščanje omogoča spreminjanje in razvoj.

Mesto je okolje, ki je samo po sebi naklonjeno inovativnosti. Gizela Welz meni, da so mesta nasploh, zlasti pa mesta v obdobjih večjih družbenih sprememb, ugodno gojišče inovativnosti. Pomembni dejavniki, ki potegnejo v nekakšen vrtnec, ta pa vodi k novim rešitvam starih težav, naj bi bili mešanje stilov in kultur, razmeroma svobodno komuniciranje med ljudmi in precejšnja odprtost (Welz 2003: 256, 259), kar je pravzaprav definicija inovacije.

* Dr. Jerneja Ferlež, univ. dipl. etnol. in bibliot., Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejina ulica 10, SI-2000 Maribor, e-pošta: jerneja.ferlez@um.si

A če ljudje po eni strani težimo k reševanju starih težav na vedno nove načine in s tem spodbujamo spreminjanje in razvoj, po drugi strani nosimo v sebi tudi potrebo po ohranjanju starega, znanega, ustaljenega, saj nam to daje občutek varnosti in obvladovanja obdajajočih prostorov in situacij.

Kako torej uskladiti ti dve potrebi? Obe je mogoče označiti kot pozitivni, čeprav to ni ravno nujno. Kako najti ravnovesje med ohranjanjem starega in nastajanjem novega? Težnja po ohranjanju starega bi bila na prvi pogled lahko celo nekakšna zaviralka razvoja, v kontekstu ohranjanja kulturne dediščine pa bi lahko pomenila zavoro, ki onemogoča ali vsaj upočasnjuje napredek mest. Toda že sprehod po urejenem starem jedru tujega mesta pokaže, da so ohranjene urejene stare zgradbe, ozke vijugaste uličice s srednjeveško zasnovo ali obnovljene fasade hiš v eni od njihovih historičnih pojavnosti nekaj, kar v sprehajalcu sproži prijetne, pozitivne občutke. Nevsiljivo vdihniti šarm stoletij nekega mesta, če se izrazim nekoliko poetično, je kvaliteta, ki ji ne gre oporekati.

Čeprav ohranjanje starega tudi v preteklosti še zdaleč ni bilo samoumevno – spomnimo se samo Haussmannovega Pariza, ki je pometel s starim, ali izbrisa židovske četrti v sicer izrazito ohranjeni Pragi – konsenz o tem, da ima, kar je ohranjeno iz preteklosti, načeloma pozitiven predznak in da je ohranjanje ali vsaj poskus ohranjanja dediščine, tudi dediščine mest, smiselni, ni sporen. Pri tem se je ob aktivnem aplikativnem ohranjanju seveda mogoče in gotovo tudi koristno o tem konsenzu stalno spraševati.¹ Zdi se, da vprašanje torej ni, ali težiti k ohranjanju kulturne dediščine mest, ampak, kako to početi na način, ki ne bo vnaprej predvideval prevlade ohranjanja dediščine nad trendom razvoja, ali obratno, ampak bo oba toka z vso spoštljivostjo speljal vzporedno; oba sta za mesta namreč izredno pomembna. Da se razvija, mora mesto sprejemati inovacije, in samo razvijajoče mesto, mesto z novimi idejami, zgradbami in javnimi prostori je rastoče mesto, ki mora hkrati znati ohranjati tudi podedovano iz preteklosti, saj s tem oblikuje del identitete domačinov in ponuja eno od možnosti za prepoznavnost nedomačinom.

Kako ohranjati dediščino, je do neke mere tehnično vprašanje, kako ohranjeno predstaviti, kaj, zakaj, komu in kdo, pa so vprašanja, ki se etnologov močno dotikajo.

KAKO PREDSTAVLJATI DEDIŠČINO

Ker ne izhajam iz muzejske, konservatorske, znanstvene ali katerekoli druge etnološke prakse, so moja stališča le plod razmislekov, večinoma nastalih ob raziskovanju bivalne kulture Maribora od 19. stoletja dalje, torej v nekakšnem vrednostno neodvisnem in v praksi nepreverjenem razmerju do dela kulturne dediščine mesta. Morda so zato tudi ponavljanje samoumevnega, a vendar se mi jih je zdelo vredno zbrati v strnjen razmislek. Praktični primeri izhajajo pretežno iz tematike, ki jo raziskujem sama ali drugi raziskovalci Maribora.²

Kot sem že omenila, je bistveno dediščino ohranjati in predstavljati kot vrednoto, ki je nesporna,

¹ Kot so to recimo počeli avtorji v zborniku *Dediščina v očeh znanosti*.

² Zlasti Maja Godina Golija.

vendar ne pomembnejša od razvoja mesta in pojavljanja novitet. Zavedati se je namreč treba, da je tudi trenutna dediščina v nekem trenutku nastala kot noviteta svojega časa. Če ji takrat zgolj v imenu ohranjanja starega ne bi bilo dopuščeno nastati, pa naj gre za snovne ali nesnovne dobrine, je danes ne bi bilo. Zato je ob prizadevanjih za predstavitev dediščine kot enakovredne kvalitete nujno dopuščati tudi to, da današnji čas ustvarja prihodnjo dediščino. V tem kontekstu se mi zdi nesmiselno apriorno nasprotovanje, denimo, novi arhitekturni ureditvi kakega trga v starem mestnem jedru, postavitvi kake nove zgradbe med starejšimi ali celo zavračanje prvin, ki v mesto zaidejo od drugod – recimo v prehrano ali glasbo. Postavljanje meja med smiselnim ohranjanjem in dobrodošlim spreminjanjem je gotovo eno težjih strokovnih vprašanj in vsekakor spolzek teren, pri katerem je težko doseči konsenz, ne le med strokami, celo znotraj ene same stroke. Na mnjenja o tem ob ustaljenih normah in doktrinah gotovo vplivata tudi osebni okus in posameznikova navezanost na določene prvine, česar ni mogoče izključiti ne pri meščanih ne pri strokovnjakih.

Vsekakor pa je – tako domačinom kot prišlekom – kot zidake identitete ali prepoznavanja smiselno hkrati enakovredno predstaviti tako dediščinske vrednote mesta kot njegova modernost in razvojni potencial. V praksi se tak prepletajoč pristop lahko kaže na primer v turističnih zloženkah in turističnih spletnih domačih straneh, pa tudi v ponudbi vodenih turističnih ogledov mesta. Povzeti ga je mogoče v muzejskih predstavitvah in konservatorskih odločitvah. Vnesti ga je mogoče v učne načrte. Še najbolj pa se najbrž kaže v dejanskem urejanju mestnih površin, v sposobnosti ustvarjanja dobrega razmerja med urejenimi, uporabnimi starimi zgradbami in mestnimi prostori ter kakovostnimi, mestu in meščanom prilegajočimi se novimi arhitekturnimi in urbanističnimi rešitvami.

Pomembno se mi zdi tudi, da je dediščina predstavljena neromantično in neelitistično. Tak pristop je etnologom blizu sicer že v izhodišču, pa vendar ga je treba poudariti. Zlasti pretirano romantiziranje utegne imeti zelo hitro nasprotni učinek. Dediščini utegne prilepiti etiketo nazadnjaštva in ji s tem prej škodovati kot ji šteti v dobro. V tem pogledu je v predstavitvah preteklosti mogoče uravnoteženo prikazovati tako njene dobre, bogate in lepe kot slabe, uborne in »grde« platí. Pomembno je ne podlegati logiki povsem nerealnih izključno dobrih starih časov, saj predstavitev dediščine tako nujno postanejo nevredne zaupanja. Iz izkušnje sodobnosti prav vsi vemo, da je življenje raznoliko, nihajoče, že eno samo, kaj šele življenje vseh meščanov v nekem časovnem razponu, ki mu poenostavljeno rečemo preteklost. Zato bomo kot nagovorjeni porabnik gotovo bolj verjeli neromantičnim predstavitvam dediščine. Kaveljc, ki daje alibi mnogim romantičnim pristopom, je morda v tem, da si, tako kot si bolj želimo dobrega v sodobnosti in kot v spominu pretežno intenzivneje ohranjamo dobre trenutke, tudi preteklost želimo videti kot dobro in lepo. A ker to ne odgovarja dejanskemu stanju, predstavitev pa naj bi zajele prav tega, si strokovnjaki romantike v prikazovanju dediščine dejansko ne bi smeli privoščiti. Nekoliko težje je okrcati podobna prizadevanja ljubiteljev, saj so njihova izhodišča drugačna. Torej, ko *in situ*, v muzeju ali v članku predstavljamo bivalno kulturo mesta – prizadevajmo si predstaviti ves razpon – od gradov in vil do delavskih kolonij in zasilnih bivališč. Ko želimo prikazati kulinarčno dediščino, prikažimo pomanjkanje in izobilje, ko govorimo o preteklih dogodkih, omenimo tiste, na

katere smo ponosni, pa tudi tiste, ki v kontekstu trenutne vrednostne palete morda niso ravno v trendu. Omenjajmo dediščino vseh, ki so v mestu živeli, tudi tistih, ki so jih zgodovinske okoliščine odnesle ali zastrle, tudi tiste, katerih dejanj skozi današnjo optiko morda ne odobravamo. Njihov prispevek k dediščini mesta morda nima živega nadaljevanja, morda ima v kontekstu sodobnosti celo negativen predznak, kljub temu pa je v mestnem razvoju pustil neizogiben pečat. To velja zlasti za dediščino mest z večnacionalno in multikulturno preteklostjo. Ideološko razburkano preteklost, ki je v tem kontekstu tudi upoštevanja vredna, pa imajo tako in tako vsa okolja.

Pri predstavitev dediščine se pogosto zgodi, da »tolmač« preteklosti zapade v »pravljčni nekoč«.³ Pri časovnem umeščanju ima »predstavljaec preteklosti« po mojem mnenju samo dve dobri možnosti. Bodisi da prikazuje dogodek ali stanje v točno določenem trenutku, in to tudi natančno pove, ali da nek pojav prikazuje razvojno. To mora biti iz prikazanega seveda jasno in časovno opredeljeno v pomenu od–do. Najslabša možnost je seveda prikazovati življenje »nekoč«: nekoč je povsem nejasna časovna kategorija, neopredeljeno »skozi čas«; od kdaj do kdaj pa? ali še huje: »v času naših babic« – čigavih babic pravzaprav? Pri tem so nekatera okolja pa tudi teme primernejše za en, druge za drug časovni koncept. Če je v muzejski predstavitvi tako mogoče prikazati razvoj nekega pojava, nizati dogajanje v mestu v daljšem časovnem obdobju ali pokazati nek trenutek mesta z vseh mogočih plati, je konservatorska praksa precej bolj podvržena ohranitvi izbranega, a časovno točno določenega preteklega stanja. Aplikacija v turizmu lahko ubere oba pristopa, nujno pa bi se morala izogibati tretjemu, ki ga ima žal pogosto tako rada! Pedagoški prijemi bi bili idealni, če bi s pomočjo nizanja prikazov konkretnih trenutkov, ki jih mlajši bolje dojemajo in so zanje privlačnejši, nevsiljivo pripeljali do spoznavanja razvoja mesta.

Po mojem trdnem prepričanju pa je pomembno tudi to, da, če je le mogoče, v ohranjanje in predstavljanje dediščine tako ustanove kot posamezniki pritegnejo lokalno okolje – meščane. Pogosto so vključeni že kot pripovedovalci zgodb in postanejo vir ali celo del predstavitev, kar jih neizogibno vključi na pozitiven način. Nasploh pa je njihova mnenja, občutke in pobude pametno vključevati tudi zato, ker tako do predstavljenega vzpostavijo pozitiven odnos, kar je za nekatere oblike predstavitev – recimo muzejske postavitve *in situ* ali konservatorske obnove – zelo pomembno. Če jih namreč najbližje lokalno okolje ne ceni in v njih ne prepozna pozitivne vrednote, so zelo blizu temu, da ne bodo trajale dolgo ali da bodo same sebi namen.

Ob teh konceptualnih izhodiščih se mi iz lastne izkušnje poraja tudi povsem praktična misel. Zelo učinkovito se mi zdi v predstavitev uporabljati čim več vizualnega gradiva, če je le mogoče, v velikih formatih. Fotografije, načrti, makete, risbe, zemljevidi – vse to daje povprečnemu uporabniku bistveno nazornejšo sliko kot še tako natančni in argumentirani opisi.⁴

3 Za prejšnji in ta odstavek prim.: Božidar Jezernik (2005: 22).

4 Naj pri tem opišem lastno izkušnjo. Pred leti sem zbirala podatke o demografski podobi Maribora od srede 19. stoletja, med drugim o nacionalni sestavi meščanov. Do prve svetovne vojne so močno prevladovali Nemci. Brala sem besedila, ki so po eni strani pričala o nacionalnih nasprotjih, a tudi o nekonfliktnem sobivanju, ko mi je v roke prišla fotografija iz druge polovice 19.

ZAKAJ IN KOMU PREDSTAVLJATI DEDIŠČINO?

Vprašanje zakaj praviloma sodi pred vprašanje kako. Če namreč ni utemeljenega zakaj oziroma čemu, ni pomembno kako, a nekaj konceptualnih izhodišč v tem vrstnem redu se tokrat kljub temu zdi na mestu.

Sprva se zdita na dlani dva odgovora – prvi je, da poznavanje dediščine domačinom omogoča vzpostavljati del njihove osebne identitete, drugi pa, da lahko dediščina pomaga pri prepoznavanju mesta tudi nedomačinom – turistom in drugim prišlekom.

Domačini lahko, če poznajo preteklost in razvoj mesta, do njiju vzpostavijo nek odnos, tudi kritičnega, če želijo. Predvsem pa lahko sebe in sodobni trenutek uvidijo kot enega od delov mestnega razvoja. V preteklosti lahko prepoznajo tako dejanja, postopke, delovanje ali predmete, vredne posnemanja, ali nasprotno, take, ki jih ne želijo ponavljati, ker se z njimi ne strinjajo. Preteklost mesta jih lahko navdaja s ponosom, lahko jih tudi ne navdušuje, a oboje je mogoče le, če jo poznajo.

Ena od pogostih reakcij na prikaze preteklosti pri domačinih je – nostalgčnost. Čeprav po svoje diši po romantiziranju, gre vendar za odnos do preteklosti, ki se mi zdi izrazito pozitiven. Izkaže se namreč, da meščani, ko postanejo nostalgčni do svojega okolja, do njega nujno vzpostavijo pozitiven odnos. Zlasti izrazito se to kaže v navezanosti na prostor, pa naj gre za stare zgradbe ali večje mestne prostore. Ti delujejo kot nekakšne točke identifikacije z mestno preteklostjo, ki v ljudeh praviloma sproža tako osebne pozitivne občutke kot aktivnejšo potrebo po sodelovanju v ohranjanju in razvoju mestnih zgradb, prostorov, vedut. Nostalgčnost je izrazita tudi, ko gre za predstavitve preteklih dogodkov, osebnosti ali urbanih življenjskih stilov. Bistveno pri tem pa je, da nostalgčno ne pristopa avtor, saj mora biti njegov pristop objektivni in nevtralen. Zavezanost strokovnosti je tudi zavezanost raziskovanju in predstavljanju golih dejstev, brez vrednostnih sodb, brez romantiziranja, brez opredeljevanja, kaj je bilo v preteklosti prav in kaj narobe. Nostalgčnost je le ena od mogočih reakcij tistega, ki mu je predstavitev namenjena. Ker sproža pozitivna čustva, se mi zdi izrazito pozitivna.

Kot raziskovalka, ki se trudi biti objektivna in neromantična, sem se sprva čudila pogostim nostalgčnim odzivom meščanov na moje pisanje. A sem sčasoma razumela, da je nostalgčnost pač ena od reakcij, ki jih sproža misel na preteklost, in ugotovila, da ni razloga, da bi jo uvrstila med nezaželene. Negativne reakcije bi bile nacionalizem ali netolerantnost do drugačnosti, nostalgčnost pa je legitimna reakcija posameznika ob prepoznavanju preteklih stanj in dogodkov. Najmočnejša je, ko posameznik občuti povezanost s temi stanji ali z nečim, česar v sodobnosti ni več. Nostalgčnost tako s pozitivnim odnosom do dediščine vred uvrščam na pozitivni del lestvice, ki jo končuje inovativnost.

stoletja. Šele podoba glavne mestne ulice s skoraj izključno nemškimi imeni nad trgovskimi lokali mi je dala mnogo polnejši občutek večnacionalnega, navzven nemškega Maribora, kakršnega ne poznam. Ne visoki odstotki, ne članki o nacionalnih trenjih in domnevnih goljufijah popisnih komisij ob popisih prebivalstva, pač pa mi je večnacionalno preteklost Maribora nazorno prikazala fotografija. Z njeno pomočjo sem jo dojela drugače – hitreje in bolj učinkovito.

Druga ciljna skupina, ki ob spoznavanju dediščine drugega lahko preverja tudi lastno identiteto, predvsem pa spoznava in pomni nove kraje in ljudi, so nedomačini. Povečini so to turisti, lahko pa tudi priseljenci, začasni prebivalci mest ali obiskovalci iz kakršnegakoli razloga. Pri tej skupini se mi zdi še zlasti pomembno biti pozoren na v uvodu omenjeno ravnovesje med predstavljanjem novega, modernega, in starega, preizkušenega. Prav v tem kontekstu je dediščina občasno celo precenjena in lahko sproži nasprotni učinek. Če bomo turista recimo zasipali z mestno preteklostjo in t. i. gledališkimi ponovitvami preteklosti, pri tem pa ga odvrnili od razvojnega potenciala mesta, bo zaznal in odnesel popačeno sliko. Še najboljše je, če mu je kot turistu ali obiskovalcu mesta na voljo dovolj predstavitev dediščine, ki ga bodo nevsiljivo popeljale k zaznavanju razvoja. Pri tem mu je lahko brez občutkov sramu predstavljeno vse, kar se je dogajalo – lepi dogodki, žalostne zgodbe meščanov, blišč in beda prebivanja, prehranjevanja, druženja, sobivanja različnih skupin. V tem kontekstu so zanimivi tako izjemni dogodki in mejniki v razvoju mesta kot vsakdanje življenje meščanov. Zelo verjetno je, da bodo nedomačini, ki največkrat ne poznajo konteksta in na mesto niso navezani, predstavljeno dediščino najbolj dojeli in si jo tudi najbolj zapomnili s pomočjo posamičnih zgodb in osebnih izkušenj.

Podobno velja za dediščino, predstavljeno otrokom in mladini. Tudi ta segment uporabnikov bo razvoj in preteklost mesta najlažje dojel z enostavnimi posamičnimi prikazi, nanizanimi tako, da sprožajo razmišljanje mladih, ti pa dogodke povezujejo in oblikujejo reflektirana stališča o lastnem okolju. Vzgojni potencial dediščine se nasploh zdi zelo pomemben. Pri mladih je smotrno v prvi vrsti spodbujati inovativnost, ustvarjalnost in sposobnost oblikovanja lastnega mnenja; to pa je mogoče tudi ob spoznavanju dediščine. Prvi korak je vzbujanje pozitivnega odnosa (tudi) do dediščine. Ne pozitivnega mnenja o dogajanjih v preteklosti, ampak zavedanje pomena toka dogodkov, ki pripeljejo do določenih stanj, kar omogoča razvojno naravnano razmišljanje. Pri tem je kritični pogled na preteklost ali posameznikovo prevrednotenje skozi lastno vrednostno optiko enako pozitiven pristop kot katerikoli drug. Muzejska praksa je pri uveljavljanju takih konceptov pravzaprav že precej aktivna, nekoliko drugače je z učnimi načrti oziroma vzgojnimi pristopi v vrtcih in šolah. Ti so pogosto pretogi in zato otrokom in mladim nepriljubljeni. To lahko povzroči, da dediščino sami postavijo na nasproti pol tehnologiji, modi in trendovstvu, ki jih z lahkoto vsrkavajo.

Ključ do uspeha pri predstavitvah dediščine mesta domačinom in nedomačinom se mi tako izrisuje v nekaj potezah – v prikazovanju objektivnih dejstev, do katerih opazovalec vzpostavi lasten odnos, v nasprotju s tistim, ki podaja vrednostne sodbe; v enostavnosti in nevsiljivosti pripovedovanja; v poudarjanju vzročno-posledičnega razmerja med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo; v prikazovanju splošnega in posebnega in, kar je morda še pomembneje – v prizadevanjih, da poskušamo uporabniku koščke mestne preteklosti, ko je to le mogoče, ponuditi kot izkušnjo in ne kot opis. Čeprav je preteklost nemogoče realno izkusiti, saj jo vselej dojemamo s pomočjo sodobnega konteksta in sistema vrednot, so drobne umestitve v neko preteklo stanje mogoče in

gotovo nekaj, kar se vtisne v spomin in sproži globlji razmislek kot goli opis.⁵ Ustvariti vtis, sprožiti razmislek, spodbuditi pobude, dati občutek vpletenosti, spodbujati kritično in razvojno mišljenje, dodati zidak k identiteti domačina ali kamenček v spomin obiskovalca pa je tisto, kar odgovarja na začetno vprašanje – čemu?

Kljub mnenjem raziskovalcev, da ohranjanje dediščine temelji na predpostavkah, da je preteklost drugačna od sedanjosti, da je dobrina, ki izginja, da je vrednota po sebi, da vzpostavlja simbolično referenco na idealno preteklost in ohranja spomin na posebnosti preteklih dob (Jezernik 2005: 13, 16), se mi zdi, da je mogoče vsako od teh trditev videti le kot eno od konceptualnih izhodišč ohranjanja dediščine. Ohranjati in zlasti predstavljati jo je po mojem prepričanju mogoče in smiselno precej širše.

KDO NAJ KOMU PREZENTIRA DEDIŠČINO?

Komu, je bilo torej že opredeljeno – domačinom, s posebnim poudarkom na – mladim domačinom, turistom in drugim obiskovalcem mesta ter priseljencem, torej kategoriji, ki je nekje vmes med prvimi in drugimi.

Kdo in s kakimi prijemi pa naj to počne, je mogoče zastaviti širše ali ožje. V ožjem pomenu so to vsekakor ustanove, odgovorne za skrb za kulturno dediščino mest in širših lokalnih okolij: muzeji, arhivi, zavodi za varstvo kulturne dediščine, deloma pa tudi galerije in knjižnice oziroma njihovi sodelavci. Pogosto so med njimi etnologi in antropologi, še več je med njimi zgodovinarjev. Tu so še umetnostni zgodovinarji, slavisti in nekaj predstavnikov drugih strok. Ponujajo, kar je v takih ustanovah ustaljeno: stalne in občasne razstave, vpogled v zbirke in njihovo uporabo, objekte in prostore po konservatorskih posegih. Občasno pripravijo posebne dogodke, namenjene otrokom ali odraslim, na primer izobraževalne delavnice, muzejske noči, dneve odprtih vrat, debatne klube, sklope predavanj in podobne dogodke, ki so lahko v celoti ali deloma namenjeni spoznavanju kulturne dediščine mesta. Tu in tam sodelavci omenjenih ustanov gostujejo v vrtcih, šolah, na univerzah za tretje življenjsko obdobje ali pripravljajo predavanja za širšo javnost. Zgodi se, da muzej svojo dejavnost in muzealije predstavi v mestnih izložbah ali sodeluje kot akter na festivalih.

V izobraževanje o dediščini so sami po sebi vpleteni vzgojitelji in učitelji, pri čemer je zelo koristno, da se povezujejo z ustreznimi institucijami. To razmeroma pogosto tudi storijo. Redkejša so gostovanja strokovnjakov s pripravljenimi programi, povezanimi z lokalnim okoljem. Posredno so za posredovane vsebine in s tem odnos do kulturne dediščine še kako odgovorni pisci učbenikov.

Pri posredovanju dediščine mesta turistom in obiskovalcem prevzamejo levji delež turistične agencije, turistični vodniki in v turizmu zaposleni ljudje. Tu se utegne zalomiti. Njihovo lastno poznavanje in celo zarisovanje meja, kaj sploh je kulturna dediščina mesta, je pogosto enostransko in praviloma ozko.

5 Pri tem se vedno spomnim kašljanja in bežanja iz prostora ob obisku Kavčnikove dimnice, v kateri so naš kolektiv sprejeli z vso častjo – z zakurjenim ognjiščem in dimom v prostoru. Večina kolegic je sklepala, da je nekaj narobe in jo je jedro popihala na prosto. Izkušnja prebivanja v dimnici pa je bila izjemna.

Pogosto se osredotočajo na izjemno, pomembno, velikokrat tudi nepreverjeno, radi predstavljajo pikantne, vznemirljive ali nekoliko olepšane zgodbe, skratka tisto, kar turisti menda radi slišijo. Pri tem jim v mnogih primerih primanjkuje kritičnosti. Povzemajo različne vire, med drugim tudi tiste, ki so jih kot raziskave objavili etnologi, pri čemer ni nujno, da jih povzemajo povsem korektno. Vsaj kar se tiče kulturne dediščine, ki izhaja iz vsakdanjega življenja, in te je veliko, se zdi, da bi bilo izjemno koristno, da bi v pripravi predstavitev materialov, domačih strani in vsebinskih konceptov turističnih poti sodelovali tudi etnologi. Kakovostne turistične predstavitve pa tudi ti lahko pripravijo le z dobro raziskanim gradivom. Če raziskujemo z namenom, da bodo izsledki uporabljeni v turizmu, je nekatere teme še zlasti smiselno raziskovati – recimo kulinariko in gostinsko ponudbo, bivalno kulturo ali nekdanje življenjske stile meščanov. A v duhu konceptualnega izhodišča, da je mogoče in dobro predstavljati prav vse na paleti od lepega do grdega, je turistom v izkušnjo mogoče ponuditi vse, ne le tistega, za kar se – morda zmotno – zdi, da si najbolj želijo videti in slišati. Turisti so nekakšne »odprte knjige«, ki so prišle vsrkavat, kar jim imamo povedati in pokazati, in pravzaprav ne bi smeli sami določati, kaj naj se jim predstavi. Sami le izbirajo med ponudbo, ki je tem boljša, čim bolj je pestra.

Domačini – še bolj pa obiskovalci – tu in tam s pomočjo kulinarične ponudbe kulturno dediščino lahko tudi okusijo. Gostinska ponudba je lahko dobra in izvirna, celo inovativna, kadar povezuje dediščino s sodobnimi trendi, lahko pa je tudi izrazito stereotipna, celo zavajajoča. Podobno velja za z dediščino povezano notranjo opremo gostinskih lokalov, zlasti tistih z daljšo tradicijo. Lahko je domiselna, v poduk in zabavo – zakaj pa ne – a je prepogosto neinovativna, zasnovana zgolj na starih fotografijah na stenah ali, kar je še slabše, s predmeti iz ruralnega okolja, ki niso del dejanskega konteksta lokala in okolja.

Če kje, se pri zaposlenih v turizmu in gostinstvu izkaže, kako pomembna je pravočasna vzgoja o dediščini. Ta lahko iz bodočih turističnih delavcev in gostincev naredi razmeroma dobre poznavalce lokalne kulturne dediščine, ljudi, ki imajo sami do dediščine pozitiven odnos in ga želijo vpletati v svoje delo, ter osebe, ki jih ni strah in sram k sodelovanju povabiti strokovnjake.

Nekoliko neopazni, a pomembni posredniki kulturne dediščine so tudi arhitekti in urbanisti, ki sodelujejo pri urejanju starih mestnih središč in drugih delov mesta s prostori in zgradbami s statusom kulturne dediščine.⁶ Njihov prispevek ustvarja neposreden vtis in izkušnjo mesta, v nasprotju s tistim, kar lahko dosežejo besede in opisi. Tem se lahko vsi izognemo, izkušnji mestne podobe pa se ne moremo. Za dediščino mesta sta zato bistvena odnos in delovanje arhitektov in urbanistov.

Včasih spregledana ali celo neprijetna je misel, da je za usodo dediščine mesta lahko odločilna naklonjenost mestnih svetov, svetovalnih teles, politikov, strank in zlasti županov. Ker imajo v rokah vzvode moči in posredno odločajo o denarju, ker nanje pritiskajo lobiji investorjev in drugih

6 Naj spomnim na primer obnove kopališča Mariborski otok, ki so ga kljub izrazitim dediščinskim vrednotam želeli prenoviti v nekakšno »megamoderno« kopališče, a sta civilna iniciativa in strokovna javnost tako rekoč zahtevali tehtnejši razmislek in obnovo s spoštovanjem do dediščine.

komercialnih akterjev, je njihova vloga za ohranjanje in predstavitev kulturne dediščine včasih večja, kot smo si strokovnjaki pripravljeni priznati. Njihovo delovanje je lahko izrazito pozitivno, zlasti če se obdajo z ustrezno strokovno usposobljenimi svetovalnimi telesi, po drugi strani pa se lahko, zlasti če uveljavljajo svoj – kakršenkoli že je – osebni okus, od tega povsem razlikuje.

V tem kontekstu brez dvoma drži, da imata ohranjanje in predstavljanje kulturne dediščine izrazito politično konotacijo, gotovo pa tudi to, da se pogosto prilega trenutni vladajoči politični usmeritvi. V tem primeru gre koncept kar se da objektivnega, nepristranskega in uravnoveženega prikazovanja vseh plati mestnega preteklika hitro v »franže«.

Naslednja kategorija posrednikov z dediščino povezanih vsebin so ljubitelji – v društva povezani posamezniki ali t. i. civilna iniciativa. Pri njihovem početu je svetovanje stopanje na nekoliko tanek led. Njihov pozitiven skupni imenovalac sta velika zavzetost in izrazito močan, praviloma pozitiven odnos do kulturne dediščine. Konceptualna paleta sega od prizadevanj v smislu »ohranimo zanamcem, kar se še ohraniti da, do pokažimo samo nam lastne posebnosti«. Pogosto v svoja prizadevanja vključujejo nasvete strokovnjakov, lahko pa se jim iz strahu, da jim bodo otežili delo, namenoma izognejo. Strokovnjaki se jim moramo prav iz tega razloga približati spoštljivo, svetovati nepokroviteljsko in dopuščati pogled skozi optiko drugega. Izjemno dragoceni se mi zdijo posamezniki, ki ohranjajo dediščino lastnih družin ali dediščino dejavnosti, s katero se ukvarjajo in jo zato res dobro poznajo – tako materialno dediščino kot z njo povezan zgodovinski spomin. Močna pozitivna energija t. i. ljubiteljev je tako izjemna, da je pomembno, da jo podpira in usmerja stroka.

KAJ JE ŠE MOGOČE STORITI IN KAM LAHKO V PRAKSI VODIJO TOVRSTNA KONCEPTUALNA IZHODIŠČA?

Nesporno je prav, da se predstavitev dediščine lotimo s klasičnimi pristopi. Zdi se mi nujno, da na primer mestni muzej v stalni postavitvi prikaže zaokroženo razvojno pot mesta, s klasičnimi ali sodobnimi muzejskimi prijemi. Pomembno je, da zavod za varstvo kulturne dediščine bdi nad tem, da staro mestno jedro in druge za dediščino mesta pomembne površine ostajajo urejene tako, kot to predvidevajo režimi varovanja.

Toda kako še tesneje zaživeti z urbano dediščino, kako jo brez vsiljevanja in na prijeten način vplesti v mestno ponudbo, jo narediti privlačno in v to početje aktivno vključiti domačine?

Številne nove ideje je lažje zamisliti in izpeljati, če je mestna preteklost raziskana na klasičen način. Prvi pogoj nekakšne igrive, žive, ustvarjalne dediščine so torej najprej resno delo, poznavanje preteklosti, neizključujoč odnos do vsega in vseh, kar je mesto doživljalo pred današnjim dnem. In slednje naj bi bilo tudi cilj takega početja – namreč vzbujanje občutka, da smo sodobniki trenutni naseljenci mesta, da so tu pred nami že drugi preživeli svoj vek, in da ga bodo tudi tisti, ki pridejo za nami. Le tako se dediščina zdi živ, vedno znova nastajajoč pojav.

Dediščino lahko v življenje vpletemo tako, kot predlaga novinarka v prispevku o starem pohištvu kot dediščini, uporabljeni v novo opremljenem domu:

... Kuhinja je pravi raj za gospodinjo. Prostorna in svetla je, diši tudi, ko se v njej ne kuha in peče. Pečico nadomešča krušna peč, kuhinjski elementi so zbledeli, popestreni z izrezljanimi srci. Tudi keramika je stilno obdelana. Je živahnih barv, na njej so motivi ... (Verovnik 2009: 40),

lahko pa predlagamo tudi naslednje pobude:

- urejanje starega mestnega jedra s posebno pozornostjo na to, da hiše ohranjajo prvotno logiko poselitve – nekdanje obrtniške in trgovske hiše tako ohranjajo večje osrednje stanovanje v nadstropju uličnega dela poslopja pa tudi manjše stanovanjske enote v dvoriščnih delih. Tak pristop v mestu zadrži stare stanovalce, cenjene kot nekakšne nosilce zgodovinskega spomina hiš in tega dela mesta. Pomembna je skrb za ohranjanje vsaj delne stanovanjske namembnosti hiš v starem mestnem jedru.
- ureditev hotela, morda mladinskega, v eni od hiš v starem mestnem jedru. V njem so sicer tudi sodobna kuhinja, kopalnica in sanitarije, deli hiše pa kažejo podobo hiše v izbranem preteklem obdobju in tako nudijo izkušnjo prebivanja v določenem času. Obiskovalci si lahko ogledajo in tudi uporabijo sobo z umivalno omarico in pripomočki, kuhinjo z vzidanim štedilnikom ali – v drznejši inačici – odprtim ognjiščem, straniščem na štrbunk na ganku, pralnico na dvorišču, lončene peči, dvoriščne drvarnice in smetiščnice.
- turistične poti za manjše skupine po neelitnih prostorih v mestu (dvorišča, obrtne delavnice, hiše, kjer so živeli meščani, ki so se zaradi zgodovinskih okoliščin iz mesta izselili, ulice, ki so s časom večkrat preimenovali, gostilne, ki jih ni več ...) kot nekakšna protiutež turističnim potem za večje skupine, v katerih si turisti ogledujejo spomenike, pomembne javne zgradbe, trge in morebitni grad.
- serije razglednic s podobami sodobnega mesta, mestnih spomenikov v klasičnem pomenu besede, anonimnih mestnih detajlov pa tudi podob ali receptov jedi, povezanih z mestno preteklostjo.
- spodbujanje ohranjanja izjemnih zasebnih bivalnih okolij, ki so tako rekoč naključno ostala skoraj konzervirana v nekdanjem značilnem stilu, omogočanje vpogleda domačinov in posebnih skupin nedomačinov v ta okolja, ki pa še naprej ostajajo živa funkcionalna bivalna okolja in ne muzejske postavitve.
- poimenovanja ulic, restavracij, slaščičarn, lahko celo avtobusnih linij z imeni, povezanimi z mestno preteklostjo.
- mestna igralnica za otroke, kjer tobogane, bazene s pisanimi kroglicami in mizicami za risanje nadomestijo koticiki za »igre z dediščino« – »kuhanje« na zidanem štedilniku,

pitje iz javnega vodnjaka, uporaba prirejenega stranišča na štrbunk, poslušanje urbanih zgodb, »kurjenje« v lončeni peči, »obešanje opranega perila« na drogeve z dviznim mehanizmom, »odnašanje« smeti v smetiščnico ...

- restavracija, kjer je mogoče naročiti in zaužiti jedi, pripravljene po ustrezno prirejenih recepturah iz realne kuharske knjige ali zbirke receptov mestne gospodinje, pa tudi kupiti »faksimile« zbirke receptov, seveda tudi v jezikih obiskovalcev.
- natečaj za jed ali jedi, ki jih domačini pomnijo iz otroštva in bi lahko postale ulične jedi, izvedba uličnih prodajnih mest, kjer bi se te jedi z ustreznim pojasnilom tudi prodajale.
- sodobno oblikovani izveski za lokale in trgovine v starem mestnem jedru, ki bi izhajali iz oblik izveskov izbranega obdobja mestne preteklosti (vir idej so lahko stare fotografije).
- pitnik kot nekdanji javni vodnjak, na mestu, kjer je v določenem obdobju dejansko stal, drugi pitniki v mestu so lahko sodobno oblikovani.
- informacijska postaja v vremenski hišici s podatki o dogajanju v mestu – med drugim s poudarjeno vremensko napovedjo za mesto, morda tudi s podatki o onesnaženosti zraka.
- ure pravljic z lokalnimi urbanimi zgodbami – starimi pripovedmi in osebnimi zgodbami meščanov.
- občasni tematski dnevi s prireditvami, ki predstavljajo etnične, poklicne in verske skupine ali posameznike, ki so soustvarjali mestno preteklost, pa jih je zgodovinski spomin iz različnih razlogov zameglil.
- nagradne akcije podjetij ob obletnicah, s katerimi se spodbuja zbiranje starejših osebnih predmetov, pohištva, fotografij, knjig ...
- posamične mestne hiše, opremljene s tehnologijo za poslušanje zgodb iz preteklosti hiše in njenih stanovalcev;
- z žrebom izbrana lokacija, kjer otroci poslušajo pripoved o izžrebanem – hiši, meščanu, spomeniku, mestnem predelu;
- zbiranje podatkov in zgodb na temo – kdo je v mojem stanovanju živel pred mano in nadgradnja s fantazijskim razvijanjem zgodbe – kdo bo tu živel za mano – lahko kot natečaj, lahko kot šolska učna ura;
- branje časopisa izpred natanko sto let pri uri zgodovine, preslikava, povečava in natis zanimive fotografije ali članka iz istega časopisa pri uri računalništva, izdelava okvirja in razstava izdelka na vidnem mestu v šoli pri uri likovne vzgoje;
- šolska raziskovalna naloga, v kateri se prav vsak učenec pozanima, kje so se rodili

njegovi stari starši ali starši ter kdaj in od kod so prišli v mesto, priprava statistične analize po razredih zbranih podatkov z nekakšno mini mestno demografsko podobo, ki bo na izbranem vzorcu pokazala, od kod izvirajo trenutni prebivalci mesta, nazorne grafične ponazoritve in izbor povečanih fotografij starih staršev za pripravo nazorne razstave o izsledkih;

- pokopališče z grobom znanega meščana kot iztočnica za sprehod do hiše, kjer je prebival, ali lokala, kjer je delal, s popotno pripovedjo o njegovi življenjski zgodbi in njenem širšem kontekstu – lahko za vse starostne kategorije, tako za domačine kot turiste;
- občasne zvočne pripovedi o ljudeh in dogodkih iz mestne preteklosti na mestih, kjer ljudje čakamo in ne počnemo nič obremenjujočega – na avtobusu, v slačilnici mestnega kopališča, v čakalnici na železniški postaji ...;
- pripovedovanje ali prebiranje zapisanih zgodb meščanov z naslovom Moja prva ljubezen in mestni park – na izbranem mestu v parku, sodelujejo lahko različne generacije;
- starostniki in otroci se pogovarjajo na teme Moj sosed v otroštvu, Moje igrače, Moja mama in jaz; seznanjanje drug drugega z otroštvom, pri čemer otroci spoznavajo preteklost, starostniki pa sodobnost, s katero morda niso več tesno povezani;
- izdelava seta igrač v obliki pohištva za otroško sobo, spalnico, dnevno sobo, jedilnico, kuhinjo, kopalnico, stranišče za izbrana leta v 19., 20. in 21. stoletju;
- pobarvanka z motivi iz mestne preteklosti;
- prebiranje arhivskih dokumentov o nesporazumih med sosedi ali drugih vsebinah, ki zaradi drugačnih okoliščin pritegnejo ali delujejo celo dovtipno, in to pred mestnim arhivom ali na lokacijah, na katere se posamični dokumenti nanašajo;
- sprehod po mestu z nekakšno peš navigacijsko napravo, ki v stilu »Garmin navigacije« sprehajalca vodi od lokacije do lokacije, od hiše do hiše, od znamenitosti do znamenitosti;
- delavnice za otroke, ki na maketo mesta vnašajo zgradbe, ki jih v mestu ni več; ko najdejo pravo lokacijo, izvedo zgodbo o izginulem objektu;
- mestna površina, na kateri se izmenjujejo povečane stare fotografije, ki jih neustrezno dokumentirane hranijo institucije; pobuda, ki se imenuje Kdo jih prepozna, institucijam omogoči bolje dokumentirati hranjene fotografije, meščanom pa pridobiti vizualni vtis nekdanjih prebivalcev mesta, dogodkov, starih zgradb;
- otroška delavnica Poimenuj ulico, na kateri otroci spoznajo vsa znana imena neke ulice, po kateri se sprehodijo; po sprehodu sami predlagajo novo ime, glede na to, kaj se njim na njej zdi najpomembnejše.

Čeprav se tisti, ki se ukvarjamo tudi s preteklostjo, morda le slepimo, da jo objektivno rekonstruiramo (prim.: Ratej 2009: 8), imamo sedaj priložnost, da jo z nekaj domišljije in interesa skupnosti najdenimi zgodbami, dokumenti in znanimi dejstvi ponudimo sodobnikom – meščanom in njihovim obiskovalcem v premlevanje, ocenjevanje, doživljanje, uživanje in umeščanje med osebne izkušnje.

Literatura

- FERLEŽ**, Jerneja: *Mariborska dvorišča: Etnološki oris*. Maribor: Mladinski kulturni center (Ko te napiše knjiga; 1), 2001.
- FERLEŽ**, Jerneja: *Stanovati v Mariboru: Etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.
- HUDALES**, Jože, **VISOČNIK**, Nataša (ur.): *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Zbirka Županičeva knjižnica; 12), 2005.
- JEZERNIK**, Božidar: Preteklost in dediščina. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Zbirka Županičeva knjižnica; 12), 2005, 11–24.
- MUMFORD**, Lewis: *Mesto v zgodovini* 1. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Kultura in zgodovina), 1969.
- MURŠIČ**, Rajko: Uvod. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Odd-elek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Zbirka Županičeva knjižnica; 12), 2005, 7–10.
- RATEJ**, Mateja: Franz in Rosa. Večer, 7. oktober 2009: 8.
- VEROVNIK**, Sanja: Vonj po starem: Kmečko pohišstvo. *Kvadrati* 297, 21. september 2009: 40.
- WELZ**, Gizela: The Cultural Swirl. *Global Networks* 3, 2003: 256, 259.

Cultural Heritage and the City

Rather than assuming an adverse position, the identification, preservation, and application of cultural heritage that is situated in an urban environment necessarily has to be placed side by side with today's rapid development, innovations, and technological progress. Without losing its positive connotation, heritage has to find a suitable balance with modern processes, or perhaps even first acquire that positive connotation. Analyzed is the role of heritage in an urban environment, with a particular emphasis on the city of Maribor. Special attention is given to elements whose combination represents the heritage of urban Maribor: its buildings; its food service offer; its public areas; and the awareness of old town dwellers of what it means to be an urban citizen. The article raises a number of questions, for instance why, where, and how to research and present heritage; who is best qualified for this task; and how to link heritage with the tourist industry (and what it has to offer) and with the urban identity of Maribor's residents. Particular consideration is given to the segment of urban heritage that has been pushed aside by the particular course of history.

KULTURNA DEDIŠČINA IN RAZVOJ PODEŽELJA

Izvleček: Začetki celostnega razvoja podeželja v Sloveniji s projekti Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV) segajo v 90. leta 20. stoletja. Nadaljevanje projektov CRPOV so bili od srede 90. let Razvojni programi podeželja (RPP). Razvojni motivi projektov in programov so bile med drugim tudi posamezne sestavine kulturne dediščine. Danes so sestavine kulturne dediščine pomembne vsebine razvojnih projektov na podeželju v okviru ukrepov Programa razvoja podeželja Republike Slovenije 2007–2013 (PRP 2007–2013). Še zlasti je kulturna dediščina pomemben razvojni motiv ukrepov 3. osi in 4. osi (os LEADER). Njihovi glavni cilji so diverzifikacija podeželskega gospodarstva, izboljšanje kakovosti življenja na podeželju ter aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva v razvojne procese. Kulturna dediščina tudi po zaslugi celostnega razvoja podeželja v okviru PRP 2007–2013 postaja dodana vrednost in vse bolj pomembna kakovostna sestavina življenja na slovenskem in evropskem podeželju. Etnologinje in etnologi s poznavanjem značilnosti konkretnega razvojnega območja lahko v bistveni meri pripomoremo k uspešnosti razvojnih programov na podeželju.

Ključne besede: kulturna dediščina, podeželje, razvoj, Program razvoja podeželja, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano

Abstract: In Slovenia, the concept of integrated rural development was introduced in the 1990s with the Integrated Rural Development and Village Renovation (CRPOV) projects. In the mid-1990s these projects continued as Rural Developmental Programs (RPP) that focused, among other things, also on individual components of cultural heritage.

Heritage is now an important part of rural development projects within the regulations of the Rural Development Programme of the Republic of Slovenia 2007–2013 (PRP 2007–2013). Cultural heritage is particularly emphasized in the regulations of the 3. Axis and of the 4. Axis (LEADER) PRP 2007–2013. Their principal objectives are the following: diversification of rural economy; improvement of the quality of rural life; and active involvement of the local population into development processes.

Partly owing to integrated rural development projects within the framework of various rural development programs in the 2007–2013 period, cultural heritage is becoming an increasingly important component in the quality of rural life in Slovenia and in Europe, and an additional value. By possessing expert knowledge about the characteristics of specific areas, ethnologists may importantly contribute to the success of rural development programs.

Key Words: cultural heritage, rural areas, development, Rural Development Programme, Ministry of Agriculture, Forestry, and Food of the Republic of Slovenia

UVOD

Podeželje v Sloveniji obsega 93 odstotkov celotnega ozemlja Slovenije, na njem, v okoli 6.000 naseljih, živi 60 odstotkov vsega prebivalstva.¹ V zadnjih desetletjih se je podeželje soočalo z izrazitimi procesi ekonomskega, socialnega in demografskega prestrukturiranja. Intenzivna preobrazba nekoč enotnega agrarnega podeželja je pod vplivom urbanizacije potekala razmeroma hitro in se po značilnostih precej razlikuje od razvoja podeželja v zahodnoevropskih državah. Deagrarizacija, ki se

* Dr. Tadeja Primožič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., univ. dipl. soc. kulture, Jobstova 29, SI-4226 Žiri, e-pošta: tadeja.primozic@guest.arnes.si; Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Sektor za razvoj podeželja in strukturno politiko, Dunajska 58, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: tadeja.primozic@gov.si

1 <http://www.stat.si/pxweb/Database/Kmetijstvo/Kmetijstvo.asp>.

je odrazila v opuščanju kmetijske pridelave, zaposlitvenem prestrukturiranju, na nekaterih območjih pa tudi v odseljevanju prebivalstva in depopulaciji, je zajela razmeroma obsežna podeželska območja. V približno štiridesetih letih je delež kmečkega prebivalstva upadel s približno 50 odstotkov na okrog 5 odstotkov.²

Danes so prepoznane prednosti slovenskega podeželja med drugim raznolike sestavine naravne in kulturne dediščine, podeželski prostor je primeren za razvoj različnih gospodarskih dejavnosti, v primerjavi z urbanim prostorom zagotavlja visoko kakovost bivanja ipd. Obenem pa se več podeželskih območij srečuje z naslednjimi težavami: demografsko praznjenje, visoka stopnja brezposelnosti, ki se v času gospodarske krize še povečuje, odseljevanje mladih, visoko izobraženih ljudi, pomanjkanje investicij, slab dostop z javnim prevozom, kmetovanje na podeželju ni več temelj ekonomskih in socialnih struktur, omejen učinek kmetijske politike na razvojne cilje ipd.³

V programskem obdobju 2007–2013 so zato bistvena načela politike razvoja podeželja večfunkcionalnost, večsektorski in integrirani pristop, subsidiarnost, jasen, razumljiv in trajno uravnotežen okvir, ki bo zagotovil prihodnost podeželja ter preglednost pri pripravi in izvajanju programov.⁴

V članku so predstavljene dosedanje aktivnosti celostnega razvoja podeželja v Sloveniji s poudarkom na kulturni dediščini kot dejavniku razvoja. Sledi predstavitev ukrepov PRP 2007–2013, pri katerih so predmeti podpore različne vsebine snovne in nesnovne dediščine. Analizirane so možnosti sofinanciranja sestavin dediščine ter vloga etnologin in etnologov pri razvoju podeželja.

KULTURNA DEDIŠČINA KOT DEJAVNIK RAZVOJA PODEŽELJA

V Sloveniji začetki celostnega razvoja podeželja s t. i. projekti Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (v nadaljevanju CRPOV) segajo v leto 1991. Takrat je bila načrtovana pot celostnega reševanja kmetijske politike in problemov podeželja, ki je enakovredno poudarjala agrarnoproduktivne cilje ter zaščito slovenskega podeželja in vasi, njen nadaljnji skladni razvoj, ohranjanje in vzdrževanje kulturne krajine, varovanje kmetijskih površin in ohranjanje poseljenosti slovenskega podeželja (Hrovatič 1999: 5).

Cilji projektov CRPOV so bili: vzpostaviti čim višjo stopnjo motiviranosti za uresničevanje razvojno naravnanih dejavnosti na projektnem območju (razvojni motiv); opredeliti razvojne cilje oziroma želeno ciljno stanje, ki je odraz soglasja vseh ali vsaj velike večine na območju CRPOV živečih prebivalcev (razvojna vizija); izkoristiti endogene potencialne projektne območja v nadaljnjem razvoju; usposabljanje za ugotavljanje prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti na različnih področjih, ki jih je treba vključiti v celostno naravnani razvoj (usposabljanje in izobraževanje); zagotoviti čim bolj celostno obravnavanje in načrtovanje vseh razvojnih ciljev ter projektov za njihovo uresničevanje, vključenih v projekt CRPOV (Kokolj Prošek 2002: 6).

2 Več o tem glej Program razvoja podeželja (2009: 46–48) (v nadaljevanju PRP 2007–2013).

3 Primerjaj PRP 2007–2013 (2009); Nacionalni strateški načrt (2009) (v nadaljevanju NSN 2009).

4 Primerjaj PRP 2007–2013 (2009); NSN (2009).

Izvedeni projekti so se nanašali predvsem na spodbujanje razvoja dopolnilnih dohodkovnih virov, turističnih dejavnosti, podeželske infrastrukture in ohranjanje naravne in kulturne dediščine ter različnih aktivnosti za spodbujanje skupnih nastopov trženja oziroma drugih društvenih in socialnih vsebin. S projekti CRPOV, ki so pomenili nov pristop k razvoju podeželja z aktivno vlogo lokalnega prebivalstva, se je v relativno kratkem času na podeželju vzpostavilo veliko število izvajalskih organizacij, ki so po enotni metodologiji pripravljale razvojne programe.⁵

Nadaljevanje projektov CRPOV so bili od leta 1996 Razvojni programi podeželja (v nadaljevanju RPP) za širša podeželska območja oziroma območja vsaj treh občin, s skupnim razvojnim ciljem. V obdobju prilagajanja Evropski uniji so bile aktivnosti celostnega razvoja podeželja in obnove vasi sestaven in zelo pomemben del kmetijske strukturne politike ter politike razvoja podeželja, ki so bile po vsebinah, pristopu in rezultatih primerljivi s podobnimi programi v Evropski uniji.⁶

RPP so bili v veliki meri primerljivi s programi LEADER, kar je bil glavni razlog, da Slovenija ni začela izvajati iniciative LEADER+ že v obdobju 2004–2006. Vendar pa RPP velikokrat niso v dovolj veliki meri upoštevali pristopa »od spodaj navzgor«, saj predlogi izvedbenih projektov niso bili vedno usklajeni z izvedenimi aktivnostmi, nemalokrat pa so pri njihovi pripravi sodelovale zgolj javne institucije. Največja težava so bili pomanjkanje sodelovanja in neurejena finančno-administrativna razmerja med partnerji (Smernice in priporočila 2008: 12).

Do leta 2001 je bilo, vsaj do uvaljalne faze, v Sloveniji realiziranih 290 projektov CRPOV, do leta 2005 pa je bilo realiziranih ali v fazi priprave 31 Razvojnih projektov podeželja, ki so zajeli okoli 96 odstotkov celotnega območja Slovenije oziroma 88 odstotkov vsega prebivalstva (*Program razvoja podeželja* 2009: 54).

Programe celostnega razvoja podeželja so v celotnem obdobju izvajanja širili in dopolnjevali, tako vsebinsko kot geografsko, njihov namen pa je ves čas ostal isti: razvoj podeželja, ki temelji na endogenih razvojnih potencialih, poudarja značilnosti območja, zagotavlja nova delovna mesta in poseljenost ob upoštevanju trajnostne rabe naravnih virov ter ohranjanju naravne in kulturne dediščine.⁷

Pomembne vsebine dosedanjih projektov razvoja slovenskega podeželja so bile tudi sestavine materialne, socialne in duhovne kulture,⁸ npr. ureditev panonske domačije v Kobiljem, izdelovanje rož iz papirja v Osilnici, Puhov muzej v Sakušaku, razvoj blagovnih znamk Dedek Jaka in Babica Jerca – Naravni izdelki s škofjeloških hribov, obnova sirarne na planini Javornik, Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, Po poteh dediščine Od Idrijce do Kolpe itn.

Slovenija razvoj podeželja v tem programskem obdobju izvaja skladno s Programom razvoja

5 Več o tem glej Smernice in priporočila (2008); Celostni razvoj podeželja (2002).

6 Več o tem glej Kokolj Prošek (2002: 6); Smernice in priporočila (2008:10).

7 Več o tem glej Smernice in priporočila (2008: 7).

8 Več o tem glej npr. Celostni razvoj podeželja (2002).

podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (v nadaljevanju PRP 2007–2013) v okviru pristopa LEADER, ki je postal del politike razvoja podeželja Evropske unije in se financira v okviru Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja (*Smernice in priporočila* 2008: 18). Pobuda teži k uresničevanju razvojnih programov na lokalni ravni ter na pobudi in s pristopom lokalnega prebivalstva. Njeno uvajanje prispeva h krepitvi že obstoječih in k oblikovanju novih partnerstev, povečanemu vključevanju zasebnega sektorja v razvoj na lokalni ravni in k spodbujanju gradnje lokalnih zmogljivosti (PRP 2007–2013 2009: 54).

V okviru PRP 2007–2013 je kulturna dediščina pomemben razvojni motiv ukrepov 3. osi in 4. osi (LEADER). Njihovi glavni cilji so diverzifikacija podeželskega gospodarstva, izboljšanje kakovosti življenja na podeželju ter aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva v razvojne procese.

Predmet podpore ukrepa »323 Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja« so nepremična dediščina (nepremični spomenik, spomeniško območje, nepremična dediščina, kulturna krajina, naselbinska dediščina), muzeji na prostem, ekomuzeji, prostori za postavitev stalnih razstav etnološke dediščine ter ureditev in izgradnja tematskih poti, ki povezujejo naravne in kulturne znamenitosti določenega območja. Cilj ukrepa je ohranitev dediščine na podeželju ter povezovanje kulturne dediščine in naravnih vrednot z razvojem turizma in s preživljanjem prostega časa, izboljšanje kakovosti življenja na podeželju in večja gospodarska vitalnost podeželja.⁹

Nepremična kulturna dediščina je tudi predmet podpore ukrepa »322 Obnova in razvoj vasi«. Njegov cilj je izboljšanje življenjskih razmer v podeželskih skupnostih in prispevanje k privlačnosti vaškega okolja kot bivanjskega prostora in potenciala za razvoj drugih dejavnosti, še zlasti turizma. Podpore se dodelijo za urejanje površin, ki rabijo skupnim namenom in potrebam v podeželskih naseljih, za ureditev infrastrukture in povezav znotraj naselij, obnavljanje in izgradnjo večnamenskih zgradb, ki so skupnega pomena za medgeneracijsko druženje, kulturno-umetniško, športno in drugo prostočasno dejavnost lokalnega prebivalstva.¹⁰

Cilj ukrepa »311 Diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti« je omogočiti začetek ali posodobitev opravljanja nekmetijskih dejavnosti, ustvariti nova delovna mesta, omogočiti dodaten vir dohodka na kmetijah ter prispevati k izboljšanju socialnih in ekonomskih razmer na kmetijah.¹¹

Cilj ukrepa »312 Podpora ustanavljanju in razvoju mikro podjetij« je omogočiti začetek ali

9 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_323_ohranjanje_in_izboljsanje_dediscine_podezelja/; [http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1\[show_single\]=844](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1[show_single]=844); http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/323/JR_323.pdf.

10 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_322_obnova_in_razvoj_vasi/; [http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1\[show_single\]=843](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1[show_single]=843); http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/322/JR_322.pdf.

11 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_311_diverzifikacija_v_nekmetijske_dejavnosti/; [http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1\[show_single\]=841](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/txt3javnirazpis_pi1[show_single]=841); http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/311/Javni_razpis.pdf.

posodobitev opravljanja dejavnosti, pospešitev ustvarjanja novih delovnih mest, dvig podjetniških veščin in upravljaljskih znanj ter izboljšanje stanja na področju podjetništva na podeželju. Podpora je namenjena ustanavljanju in razvoju mikro podjetij, ki prispevajo k razvoju dodatnih dejavnosti na podeželju in s tem k izboljšanju učinkovitosti razporejanja dela na podeželju ter zagotovitvi dodatnih zaposlitvenih možnosti in povečanja dohodka, oblike registracije pa so lahko samostojni podjetnik posameznik, gospodarska družba ali zadruga.¹²

Snovna in nesnovna dediščina je predmet podpore ukrepov 4. osi LEADER oziroma ukrepov »411, 412, 413 Izvajanje lokalnih razvojnih strategij«, »421 Spodbujanje medregijskega in čezmejnega sodelovanja« ter »431 Vodenje lokalnih akcijskih skupin, pridobitev strokovnih znanj in animacija območja«.

Namen ukrepov osi LEADER »411, 412, 413 Izvajanje lokalnih razvojnih strategij«, »421 Spodbujanje medregijskega in čezmejnega sodelovanja« ter »431 Vodenje lokalnih akcijskih skupin, pridobitev strokovnih znanj in animacija območja« je spodbujanje odločanja o razvoju posameznih podeželskih območij po pristopu »od spodaj navzgor« (pristop LEADER). Predmet podpore je pridobivanje strokovnih znanj in animacija območij za vzpostavitev javno-zasebnih lokalnih partnerstev, njihovo vodenje, izdelava in izvajanje lokalnih razvojnih strategij ter sodelovanje in povezovanje med lokalnimi akcijskimi skupinami (v nadaljevanju LAS). Z izvajanjem pristopa LEADER so nadgrajeni cilji 1., 2. in zlasti 3. osi PRP 2007–2013.¹³

Cilj ukrepov »411, 412 in 413 Izvajanje lokalnih razvojnih strategij« je izvajati projekte po načelih LEADER, ki temeljijo na lokalnih razvojnih potencialih in odražajo potrebe lokalnega prebivalstva ter prispevajo k izboljšanju kakovosti življenja in ustvarjanju novih delovnih mest na podeželju. Podpore se dodelijo za izvajanje inovativnih projektov, ki so usklajeni z lokalno razvojno strategijo in ki jih izbere LAS.¹⁴

Cilj ukrepa »421 Spodbujanje medregijskega in čezmejnega sodelovanja« je podpora spodbujanju sodelovanja, ki je eno od glavnih značilnosti pristopa LEADER in omogoča izmenjavo izkušenj, prenos dobrih praks in pretok informacij med LAS.¹⁵

Cilj ukrep »431 Vodenje lokalnih akcijskih skupin, pridobitev strokovnih znanj in animacija območja« je spodbuditi podeželske prebivalce, da pristopajo v LAS ter usposobitev za upravljanje

12 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_312_podpora_ustanavljanju_in_razvoju_mikropodjetij/; [http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=842](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=842); http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/312/javni_razpis.pdf.

13 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/; http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2008_ukrepi_PRP/Prirocnik-2007-2013.pdf.

14 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_411_412_413_izvajanje_lokalnih_razvojnih_strategij/.

15 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_421_spodbujanje_medregijskega_in_cezmejnega_sodelovanja/.

LAS in uspešno izvajanje lokalnih razvojnih strategij. Podpora je namenjena upravljanju in delovanju LAS, dejavnostim animacije podeželskega prebivalstva in pridobivanju strokovnih znanj za uspešno izvajanje lokalne razvojne strategije.¹⁶

PRP 2007–2013 z navedenimi ukrepi in njihovimi cilji ponuja številne možnosti črpanja sredstev za vključevanje različnih sestavin snovne in nesnovne dediščine v sodobno življenje na podeželju.

Ukrep »323 Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja« ponuja možnosti za prenovo nepremične dediščine, npr. gospodarskih poslopij (npr. hlevov, čebelnjakov, kašč, kozolcev, senikov, zidanic, mlinov, žag, kovačij, rokodelskih delavnic itn.), stavb javnega pomena in stanovanjskih hiš vključno z vrtovi, s parki in z drevoredi itn. Ukrep podpira tudi številne aktivnosti, povezane s prenovo ali z vzpostavitvijo muzeja na prostem, ki prikazuje kulturo in način življenja zlasti kmečkega in obrtniškega prebivalstva na podeželju, npr. obnovo objektov in območij kulturne dediščine ter prenos objektov, ki so ali s projektom postanejo del muzeja na prostem, nakup opreme za predstavitev muzejske zbirke (vitrin, panojev, avdio-vizualne opreme) ter ureditev pripadajoče infrastrukture za obiskovalce (muzejske trgovine, sanitarij, parkirišč, poti, tabel). Prav tako je mogoče pridobiti sredstva za vzpostavitev t. i. ekomuzeja, ki je skupno delo lokalnih skupnosti in lokalnega prebivalstva vse od ideje do izvedbe in upravljanja ter temelji na aktivnem vključevanju lokalnega prebivalstva s poudarkom na vzgojnem pomenu dediščine, trajnostnem razvoju lokalnega območja ter varovanju dediščine v svojem izvirnem okolju.

Zlasti za zasebne zbiralce je pomemben sklop ureditev prostorov za postavitev stalnih razstav etnološke dediščine, ki pričajo o vsakdanjem življenju podeželskega prebivalstva. Upravičeni so stroški, povezani s prenovo prostora, nakupom vitrin, panojev in avdio-vizualne opreme ter postavitvijo označevalnih tabel. Sklop ureditev in izgradnja

Ekomuzej Grilova domačija, Muzej Velenje, foto: Primož Lavre (last MKGP), Lipje pri Velenju, avgust 2009

Krajinski park Sečoveljske soline, foto: Tadeja Primožič, Seča, november 2009

¹⁶ Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_431_vodenje_lokalnih_akcijskih_skupin_pridobitev_strokovnih_znanj_in_animacija_obmocja/.

tematskih poti pa podpira dela, povezana z ureditvijo in izgradnjo tematskih poti, ki povezujejo lokacije naravnih vrednot in kulturne dediščine,¹⁷ npr. obnova oblikovane narave ali kulturne krajine, ki je javno dostopna, čiščenje zarasti, obrezovanje dreves, ureditev in čiščenje vodnih zajetij, ureditev brežin, robnikov, zasaditev rastlin in dreves, obnova arhitekturnih elementov vrta, vrtno plastike, stopnic in portalov itn.¹⁸

Sredstva ukrepa »322 Obnova in razvoj vasi« so med drugim namenjena urejanju vaških jeder ter obnavljanju večnamenskih zgradb skupnega pomena za medgeneracijsko druženje, kulturno-umetniško, športno in drugo pristočno dejavnost lokalnega prebivalstva na podeželju. Ukrepi podpira celostno prenovo vaških jeder, ki so vpisane v Register nepremične kulturne dediščine; komunalno in prometno infrastrukturo vaških in trških središč, prenovo fasad, ureditev prostorov za trženje lokalnih pridelkov in izdelkov ter postavitve urbane opreme (klopi, ograj, izveskov in tabel). Prav tako pa je mogoče prenoviti stavbe, ki so namenjene druženju lokalnega prebivalstva (npr. kulturne domove, gasilske domove ipd.).¹⁹

Dediščina rokodelstva oziroma domačih obrti je predmet podpore ukrepov »311 Diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti« in »312 Podpora ustanavljanju in razvoju mikro podjetij«. Predmet podpore ukrepa »311 Diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti« so vse t. i. proizvodne dejavnosti, povezane s tradicionalnimi znanji na kmetiji oziroma vse rokodelske dejavnosti (npr. lončarstvo, pletarstvo, kovaštvo, mizarstvo) v skladu z opredelitvami Obrtne zbornice Slovenije, Sekcije za domačo in umetnostno obrt. Prav tako so rokodelske dejavnosti predmet podpore ukrepa »312 Podpora ustanavljanju in razvoju mikro podjetij«, vendar pa mora imeti mikro podjetje registrirano rokodelsko dejavnost (npr. predelavo lesa (rezbarstvo, tesarstvo), predelavo kovin (kovaštvo), predelavo kamna (kamnoseštvo) itn.

Snovna in nesnovna dediščina sta predmet podpore ukrepov 4. osi LEADER: »411, 412, 413 Izvajanje lokalnih razvojnih strategij«, »421 Spodbujanje medregijskega in čezmejnega sodelovanja« ter »431 Vodenje lokalnih akcijskih skupin, pridobitev strokovnih znanj in animacija območja«. Ukrepi omogočajo vključevanje različnih sestavin snovne in nesnovne dediščine v okviru Letnih izvedbenih načrtov LAS: evidentiranje in raziskovanje dediščine, postavitve zasebnih zbirk, izobraževanja/delavnice, oblikovanje turistične ponudbe, organizacijo prireditev itn.

PRP 2007–2013 z vsemi navedenimi ukrepi omogoča črpanje sredstev številnim ciljnim skupinam in za različne sestavine kulturne dediščine, ki lahko tako postane pomemben dejavnik razvoja podeželja. Zagotovo so ena od najpomembnejših ciljnih skupin otroci in mladi, zato je zelo pomembno, da pri

17 Tematska pot mora vključevati vsaj eno točkovno lokacijo naravne/kulturne dediščine lokalnega okolja, ki je vpisana v Register nepremične kulturne dediščine, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo.

18 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/323/JR_323.pdf.

19 Več o tem glej: http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_322_obnova_in_razvoj_vasi/; [http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=843](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=843).

vključevanju dediščine v vsakdanje življenje razmišljamo o njihovih potrebah in željah. Zavedati se namreč moramo, da z vzgojno-izobraževalnim procesom v povezavi z dediščino začnemo že v vrtcih in šolah, kjer se otroci največkrat prvič srečajo s sestavinami dediščine.

Otroci imajo svojo dediščino, to je dediščina otroške kulture, njihovih vsakdanjikov, praznikov, iger, zabav, oblik vzgoje, prehranjevanja, vloge v skupnosti itn. Način, kako jim bomo tovrstno dediščino predstavili, naj bo interaktiven in kontekstualen. Še zlasti, kadar gre za interaktivne razstave ali muzeje, ki so pomembni zaradi bogastva raznolikosti interpretativnih tehnik učnih okolij (Kužnik 2009: 159). Da omenjene možnosti črpanja sredstev iz PRP 2007–2013 niso v zadostni meri izčrpane, je več razlogov: nepoznavanje ukrepov v strokovnih in drugih javnostih, trenutni (nizki) delež sofinanciranja, DDV ni upravičen strošek, sredstva se fizičnim osebam štejejo v osnovo za odmero dohodnine itn. Na drugi strani je analiza izbranih projektov Letnih izvedbenih načrtov 33 LAS za leto 2010 pokazala, da je dediščina zelo pogosto vključena ljubiteljsko, brez strokovnega pristopa oziroma brez sodelovanja strokovnjakov in institucij, ki skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine²⁰ izvajajo javno službo. Zato prihaja do ljubiteljskih interpretacij, nastajanja folklorizmov, kiča ipd.

Prepričana sem, da mora strokovni pristop, ki temelji na odkrivanju in raziskovanju, dokumentiranju in varovanju, predstavitvi²¹ ter trženju dediščine,²² postati izhodišče vseh razvojnih projektov na podeželju, ki vključujejo posamezne sestavine snovne in nesnovne kulturne dediščine.

Etnologinje in etnologi pa lahko s poznavanjem značilnosti konkretnega razvojnega območja v bistveni meri pripomoremo k uspešnosti razvojnih programov podeželja. S poznavanjem materialne, socialne in duhovne kulture ter življenja domačinov lahko posredujemo številna znanja, ki pripomorejo k izrabi t. i. endogenih potencialov območja (med katerimi je tudi dediščina), pristopu »od spodaj navzgor«, delovanju lokalnih akcijskih skupin, inovativnosti, povezovanju, sodelovanju itn. (Primožič 2006: 25). Le tako lahko kulturna dediščina postane sestavni del kakovostnega sodobnega življenja na slovenskem podeželju.

ZAKLJUČEK

Sestavine snovne in nesnovne dediščine so bili motivi različnih razvojnih projektov na slovenskem podeželju od začetka 90. let 20. stoletja. Danes so sestavine dediščine vse bolj pogosto vsebine projektov razvoja podeželja različnih ukrepov 3. in 4. osi PRP 2007–2013. Dediščina je (lahko) eden od t. i. endogenih potencialov ter pomembna dodana vrednost slovenskega (in evropskega) podeželja, zlasti v povezavi s turizmom, z mikropodjetništvom, diverzifikacijo kmetijskih dejavnosti ipd. Vendar pa možnosti črpanja sredstev za številne sestavine snovne in nesnovne dediščine niso dovolj uporabljene, dediščina pa je v projekte pogosto vključena ljubiteljsko.

20 Primerjajte <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2008123&stevilka=5551>.

21 Več o tem glej Bogataj (1992).

22 Več o tem glej Primožič (2002).

Razvoj podeželja zahteva različna interdisciplinarna znanja in timsko delo. Zato je vloga etnologinj in etnologov, ki dobro poznajo konkretna razvojna področja, zelo velika in nenadomestljiva, toda trenutno še vedno premalo prepoznana in izrabljena.

Literatura in viri

BOGATAJ, Janez: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana. Prešernova družba, 1992.

Celostni razvoj podeželja in obnova vasi 1990–2002: Primeri dobrih praks. Ljubljana: Sektor za strukturno politiko in podeželje. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2002.

HAZLER, Vito idr.: *Navodila za izvedbo programa uvajanja CRPOV in izdelavo razvojnega projekta CRPOV*. Ljubljana: Sektor za podeželje. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije, 2002.

HROVATIČ, Igor: *Navodila za izvedbo programa uvajanja CRPOV in izdelavo razvojnega projekta CRPOV*. Ljubljana: Sektor za podeželje. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2002.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/323/JR_323.pdf, 6. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/322/JR_322.pdf, 6. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/311/Javni_razpis.pdf, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2009__ukrepi_PRP/312/javni_razpis.pdf, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2008_ukrepi_PRP/Prirocnik-2007-2013.pdf, 7. 2. 2010.

[http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=844](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=844), 6. 2. 2010.

[http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=843](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=843), 6. 2. 2010.

[http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=841](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=841), 7. 2. 2010.

[http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=842](http://www.mkgp.gov.si/si/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=842), 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_323_ohranjanje_in_izboljsanje_dediscine_podezelja/, 6. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_322_obnova_in_razvoj_vasi/, 6. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/ukrep_311_diverzifikacija_v_nekmetijske_dejavnosti/, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_3_kakovost_zivljenja_na_podezelju_in_diverzifikacija_podezelskega_gospodarstva/

ukrep_312_podpora_ustanavljanju_in_razvoju_mikropodjetij/, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_411_412_413_izvajanje_lokalnih_razvojnih_strategij/, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_421_spodbujanje_medregijskega_in_cezmejnega_sodelovanja/, 7. 2. 2010.

http://www.mkgp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/os_4_leader/ukrep_431_vodenje_lokalnih_akcijskih_skupin_pridobitev_strokovnih_znanj_in_animacija_obmocja/, 7. 2. 2010.

<http://www.stat.si/pxweb/Database/Kmetijstvo/Kmetijstvo.asp>, 7. 2. 2010.

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2008123&stevilka=5551>, 8.3.2010.

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>, 8.3.2010.

KOKOLI PROŠEK, Janja: *Celostni razvoj podeželja in obnova vasi 1990–2002: Primeri dobrih praks*. Ljubljana: Sektor za strukturno politiko in podeželje. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2002.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova* (Zbirka Kulturna dediščina; 3). Elektronske izdaje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009.

Letni izvedbeni načrti 33 LAS za leto 2010, Arhiv Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007–2013, 1. sprememba. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2009.

PRIMOŽIČ, Tadeja: Razvoj podeželja med teorijo in prakso. V: Primožič Tadeja in Markovčič Maruška (ur.), *Na podeželju ... Etnološke raziskave na območju vzhodnega dela Mestne občine Ljubljana*. Ljubljana: Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem, Služba za kmetijstvo in upravne zadeve, CIZA, Zavod za razvoj podeželja, 2006, 15–26.

PRIMOŽIČ, Tadeja: Trženje dediščine kot sestavina turističnega razvoja na loškem območju (doktorska disertacija). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002.

Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013, 3. sprememba (17. 11. 2009). Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2007.

Smernice in priporočila za izvajanje pristopa LEADER v Republiki Sloveniji v programskem obdobju 2007–2013. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2008.

Cultural Heritage and Rural Development

In Slovenia, the concept of integrated rural development was introduced in the 1990s with the Integrated Rural Development and Village Renovation (CRPOV) projects. In the mid-1990s these projects continued as Rural Developmental Programmes (RPP) that focused, among other things, also on individual components of cultural heritage.

Heritage is now an important part of rural development projects within the regulations of the Rural Development Programme of the Republic of Slovenia 2007–2013 (PRP 2007–2013). Cultural heritage is particularly emphasized in the regulations of the 3. Axis and of the 4. Axis (LEADER) PRP 2007–2013. Their principal objectives are the following: diversification of rural economy; improvement of the quality of rural life; and active involvement of the local population into development processes.

Various measures of the 2007–2013 Rural Development Programme offer a wide range of possibilities for the utilization of funds for the integration of various elements of tangible and intangible heritage into rural life: immovable cultural heritage; open-air museums and ecomuseums; locations for the creation of permanent collections of ethnological heritage; construction of educational trails and footpaths that combine distinguished geographical features with local cultural heritage; village centers; craft activities; registration and research of heritage; education; creation of tourism with heritage elements; organization of events with elements of cultural heritage, etc.

Partly owing to integrated rural development projects within the framework of various rural development programs in the 2007–2013 period, cultural heritage is becoming an increasingly important component in the quality of rural life in Slovenia and in Europe and an additional value. By possessing expert knowledge about the characteristics of specific areas, ethnologists may importantly contribute to the success of rural development programs.

KULTURNA DEDIŠČINA IN MEDNARODNI PROJEKTI

Priložnost ali past?¹

Izveček: Kulturna dediščina je vrednota, ki jo je mogoče obravnavati v okviru držav, zato so mednarodni projekti priložnost za medsebojno spoznavanje in povezovanje. Tovrstna prizadevanja z različnimi finančnimi mehanizmi zadnja desetletja spodbuja Evropska unija. Koroški pokrajinski muzej je sodeloval pri nekaj čezmejnih projektih, z nacionalnim projektom Slovenska pot kulture železa pa se s ciljem ohraniti in promovirati tehniško dediščino povezuje z Evropsko potjo železa v srednjeevropskih državah. Evropski projekti omogočajo realizacijo projektov, ki so v interesu posameznega okolja, vzpostavljajo medkulturni dialog in pogoje za trajnostni razvoj. Vsak nov projekt je kljub nevarnosti neustreznega administriranja projekta nov izziv, nova priložnost in možnost za ohranitev ter promocijo lokalne in regionalne kulturne dediščine.

Ključne besede: kulturna dediščina, čezmejno sodelovanje, Koroški pokrajinski muzej Ravne na Koroškem, medkulturni dialog in trajnostni razvoj

Abstract: *Cultural heritage is a value that can be dealt with within the framework of each country, and international projects represent an opportunity for meeting other scholars and for working with similar institutions abroad. In the course of the last several decades, such efforts have been financially subsidized and encouraged by the European Union. Having taken part in several cross-borders projects, The Carinthian Regional Museum has also participated in the Slovene national project The Slovene Iron Culture Trail. Aiming to preserve and promote technical heritage, this project is associated with the international Central European Iron Trail. European projects of this kind enable the realization of projects that are of interest to the environment with which they are related. They create intercultural dialog and the conditions for sustainable development. In spite of the danger of inappropriate administration process, each new project presents a new challenge, a new opportunity, and a new possibility for the safeguarding and promotion of local and regional cultural heritage.*

Key Words: *cultural heritage, cross-border cooperation, Carinthian Regional Museum in Ravne na Koroškem, intercultural dialog and sustainable development*

Različne oblike povezovanja in sodelovanja posameznikov in držav so na različnih ravneh z različno intenzivnostjo prisotne v vsakem obdobju. Sodelovanje v čezmejnih in mednarodnih projektih v okviru Evropske unije se je povečalo v 2. polovici 90. let, ko so se odprle možnosti za črpanje sredstev Evropske unije iz programa Phare čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo, s ciljem »domačim organizacijam v državah kandidatkah podati znanja o upravljanju sredstev EU, s čimer bo učinkovitejša tudi raba strukturnih skladov, ki bodo državam na voljo z vstopom v Evropsko unijo« (Grippa 2000: 3).

Financiranje malih projektov je bila takrat priložnost »za realizacijo projektov, ki so blizu ljudem« (Breznik 2000: 2). Tovrstno financiranje je imelo »dve pozitivni vlogi: neposredno, usmerjeno na projekt, in širšo, usmerjeno v razvoj in k tesnejšemu sodelovanju z ljudmi in organizacijami v sosednji državi, članici EU« (Breznik 2000: 2).

* Dr. Karla Oder, univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, Koroška cesta 14, SI-2390 Ravne na Koroškem, e-pošta: karla.oder@guest.arnes.si

¹ Na enako temo je bil že objavljen članek z naslovom Duhovna kulturna dediščina avstrijske Koroške in Slovenije kot temelj medkulturnega dialoga: Kulturna dediščina kot priložnost za slovensko-avstrijsko sodelovanje (*Koroški vestnik* 2009: 70–84).

Ključni cilji sklada so bili:

Pospeševanje in podpora pri oblikovanju trajnih načinov sodelovanja med lokalnimi in regionalnimi dejavniki obmejne regije (vzpostavljanje partnerstev); podpora projektom povezovanja med ljudmi preko lokalnih organizacij, ki spodbujajo trajnostni razvoj v obmejnih regijah, ter majhnim investicijam v infrastrukturne objekte, ki bodo namenjeni skupnim strukturam programov Phare CBC in Interreg; pomoč pri razvoju sposobnosti in zmožnosti lokalnih organizacij za razvijanje in izvajanje projektov v obmejni regiji preko razvoja inovativnih projektov čezmejnega značaja (Sklad 2001: 2)

Med finančnimi mehanizmi, s katerim Evropska unija spodbuja kulturno sodelovanje v zadnjih letih, je Program Kultura (2007–2013), naslednik Kulture 2000. Ob začetku izvajanja programa so zapisali, da bo med drugim »spodbujal transnacionalno sodelovanje v Evropi s tem, da podpira mobilnost oseb, ki delujejo v kulturnem sektorju, transnacionalno kroženje umetniških del in umetniških in kulturnih izdelkov ter medkulturni dialog« (Kos 2007: 124). V program so vključeni tudi projekti s področja kulturne dediščine, kar je odlična podlaga za iskanje samopodobe naroda in narodne manjšine (Piko-Rustia 2005: 117–132), za dober medkulturni dialog in tudi vključevanje dediščine kot gospodarske kategorije v turistično ponudbo.

Kulturna dediščina je vrednota, ki je del posamezne države ali »institucionaliziranega družbenega reda« (Muršič 2005: 31), zato k dialogu v prvi vrsti nagovarja države in njihove politične predstavnike, da spodbujajo kulturno sodelovanje med ustvarjalci, kulturnimi izvajalci in institucijami, kar naj bi pripomoglo k spoznavanju različnih kultur, zblževanju narodov in razcvetu kulture.

V času globalizacije je poudarek na skupni kulturni dediščini in spoštovanju nacionalnih in regionalnih raznolikosti.² Tako je za uspešen medkulturni dialog potrebno medsebojno poznavanje, razumevanje, strpnost in zaupanje. Unescova Univerzalna deklaracija o kulturni raznovrstnosti trdi, da so »spoštovanje raznovrstnosti kultur, strpnost, dialog in sodelovanje v skupnem razumevanju in zaupanju med najboljšimi poroki za mednarodni mir in varnost« (Delak Koželj 2005: 16).

Omenjena deklaracija definira kulturo

kot niz značilnih duhovnih, gmotnih, intelektualnih in čustvenih pojavov družbe ali družbene skupine. /.../ obsega veščine, književnost, način življenja, sobivanje, vrednostne sisteme, šege in navade ter verovanja. Prepoznava jih kot sečišče sodobnih razprav o prepoznavnosti, družbenem povezovanju in razvoju gospodarstva, temelječega na znanju (Delak Koželj 2005: 15).

Posamezne države s politično in sistemsko ureditvijo varovanja kulturne dediščine omogočajo,

2 <http://evropa.gov.si/medkulturni-dialog/medkulturni-dialog-eu/>, 9. 12. 2008.

da postanejo aktivnosti posameznikov in ustanov del načrtnega varovanja in promocije nesnovne kulturne dediščine, snovne in naravne dediščine, že uveljavljene dobre prakse sodelovanja pa dobra podlaga za nadaljnje delo. Zakon o varstvu kulturne dediščine, v Sloveniji sprejet v začetku leta 2008, kulturno dediščino loči na nepremično in premično ter živo dediščino (Zakon o varstvu 2008). Za njeno ohranitev in varovanje je potrebna celovita obravnava, saj so različne zvrsti dediščine med seboj tesno povezane. Tako snovna dediščina, nepremična in premična, zaživi šele v kontekstu z nesnovno dediščino in s predstavljeno »življenjsko zgodbo«, v kateri vsaka stroka in vsak posameznik iščeta svojo informacijo in vidita svoj poudarek (Oder 1997: 16).

EVROPSKI PROJEKTI KOT PRIMERI DOBRE PRAKSE

Izkušnje vključevanja slovenskih muzejev v čezmejne in mednarodne projekte ter črpanje sredstev iz Evropskih skladov so predstavljene v zborniku Slovenskega muzejskega društva iz leta 2007 (*Evropski skladi* 2007: 121–143). Slovenski muzeji in etnologi so v zadnjem desetletju s pomočjo različnih projektov vzpostavili sodelovanje s sorodnimi ustanovami na Koroškem, največkrat, razumljivo, z organizacijami slovenske narodne skupnosti, in tudi z drugimi državami Evropske unije (*Odstrta* 2003).

Sodelovanje in povezovanje Koroškega pokrajinskega muzeja z ustanovami na avstrijskem Koroškem sega v sredo 90. let 20. stoletja (Oder 2003: 141–144; Oder 2007b: 128–133; Oder 2009: 70–84), v zadnjih letih pa so aktualni trije mednarodni projekti, med katerimi sta dva sofinancirana iz Operativnega programa Slovenija–Avstrija 2007–2013.

V čezmejnem projektu »Biseri naše kulturne krajine«,³ ki se je začel pred tremi leti izvajati na območju 12 občin Koroške v Sloveniji in 13 občin na Koroškem v Avstriji, je vodilni partner izobraževalna ustanova Kärntner Bildungswerk, osrednja deželna organizacija za 620 vključenih vaških skupnosti in kulturnih društev z nad 30.000 člani. Je neprofitna ustanova za splošno izobraževanje odraslih, katere temeljna vloga in naloga je, da krepí izobraževanje kot temelj žive ljudske kulture ter ljudske kulture kot sredstva za inovativno izobraževalno delo.

Partner v projektu je Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik iz Celovca, ki ga je leta 1992 ustanovila Krščanska kulturna zveza, ena od obeh osrednjih kulturnih organizacij koroških Slovencev, ki na dvojezičnem območju Koroške vključuje nad 50 kulturnih društev. Od leta 1994 je pravni nosilec inštituta Narodopisno društvo Urban Jarnik. Inštitut se posveča narodopisnim raziskavam, pri čemer upošteva tudi zgodovinska in jezikovna vprašanja.

V Sloveniji sta partnerja v projektu Koroški pokrajinski muzej in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Prvi je osrednja muzejska ustanova koroške regije, ki opravlja naloge javne službe varovanja premične in nesnovne kulturne dediščine ter znanstveno raziskuje na različnih strokovnih področjih: zgodovine, etnologije, arheologije, kulturne zgodovine, umetnostne zgodovine in tehniške

3 http://www.kleindenmaeler.at/home_sl/.

dediščine. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije je med drugim pristojen za evidentiranje in dokumentiranje nepremične kulturne dediščine. Njegova funkcija je tudi svetovanje lastnikom kulturne dediščine pri obnovi objektov. Posebna naloga pa je popularizacija ohranjanja kulturne dediščine in usposabljanje ustreznih in kvalitetnih obrtnikov, ki sodelujejo pri obnovi kulturne dediščine.

Projekt »Biseri naše kulturne krajine« je vsebinsko podoben leta 2006 izvedenemu projektu »Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk« (Oder idr. 2006), katerega nosilka je bila Občina Prevalje in je bil namenjen pregledu kulturne dediščine na območju obeh občin. V izdanih publikacijah so predstavljene hiše, cerkve, kapele, križi, mostovi, vodnjaki, javne plastike, kratka stavbe – velike in male, dobro in slabo vzdrževane, znane in manj znane, ki so oživele s predstavljenimi zgodovino, pripovedjo ali legendo. Z njimi so ponovno oživel nekateri posamezniki, ki so bolj ali manj zaznamovali življenje v tem prostoru, ter posamezni dogodki iz zgodovine in načina življenja. Ohranjeni kulturni spomeniki in dediščina tako niso več nemi pričevalci nekdanjega življenja, njihovo poznavanje pa omogoča ponovno vrednotenje ustvarjalnih dosežkov. Zbirka pravljic in pripovedk *Nekoč je bilo jezero* tudi najmlajšim omogoča spoznati delček skupnega ljudskega izročila (Jukič idr. 2006). Med pomembnimi dosežki projekta je videofilm (*Beseda materina* 2008), ki mu je materialna kulturna dediščina izhodišče za prikaz duhovne kulturne dediščine v prostoru med Prevaljami in Pliberkom.

Projekt »Biseri naše kulturne krajine« je zasnovan podobno, s poudarkom na malih spomenikih in detajlih posameznih stavb. Kulturno dediščino razvršča v sedem skupin: kapele in znamenja, križi in križevi poti, kulturni in pravni spomeniki, pomniki, obrt, kmetijstvo in industrija, fasadni ornamenti ter izviri in vodnjaki. Cilji projekta so zbiranje podatkov in digitalno evidentiranje predvsem manjših kulturnih spomenikov, nato pa izvedba kulturnozgodovinske in etnološke raziskave v obmejnem območju Slovenija–Avstrija. Cilj je tudi bilateralno, vsebinsko in strokovno sodelovanje pri vprašanih restavriranja, vzdrževanja in nove gradnje manjših kulturnih spomenikov. Informiranje javnosti je namenjeno ozaveščanju ljudi o pomenu manjših kulturnih spomenikov kot dragocene kulturne dediščine.

Cilj je tudi združitev številnih že obstoječih javnih in zasebnih pobud za evidentiranje, dokumentiranje in raziskovanje manjših kulturnih spomenikov. Sledi vsebinska obdelava tako zbranih podatkov kot slikovnega gradiva in izsledkov strokovnih posvetov, delavnic in simpozija za izobraževalne in raziskovalne namene s pomočjo spletne strani, znanstvenih publikacij in digitalnih dokumentarnih zvezkov oz. digitalnih fotoarhivov za posamezne občine.

Poleg izmenjave znanj in mnenj strokovnjakov na posvetih, simpozijih in delavnicah sta kot končni rezultat ali skupni izdelek pomembna skupna spletna stran in podatkovna baza, ki sta temelj za senzibilizacijo javnosti o skupnih kulturnih oblikah oziroma strukturalnih in vsebinskih razlikah v obmejni regiji. Skupna podatkovna baza bo v nadaljevanju omogočila pripravo čezmejnih kulturnih poti in skupno trženje turističnih ponudb, predvsem pa je kakovosten vir informacij za raziskovalce

in strokovnjake različnih strok. Ker raba jezikov sosednjih narodov omogoča širitev informacijskega in komunikacijskega prostora, sta v projektu zastopana oba jezika, kar še dodatno prispeva k javni zavesti o skupni kulturnozgodovinski in jezikovni dediščini. Projekt je tako namenjen krepitvi regionalne identitete in k medsebojnemu razumevanju obmejnega prostora.

Številna znamenja in manjši spomeniki slikovito upodabljajo našo kulturno zgodovino in opisujejo življenje, šege in navade ter ljudsko pobožnost podeželskega prebivalstva. Evidentiranje kulturne dediščine na terenu je naletelo na ugoden odziv pri večini lastnikov in prebivalcev. Ponovno prepoznavanje pomena posamezne kulturne dediščine pa ni nujno porok za njeno ohranitev, saj so nekateri objekti že v precej slabem stanju.

V okviru projekta sta bila izvedena dva bilateralna strokovna posveta. Na posvetu Strokovna obnova in vzdrževanje znamenj in manjših spomenikov so bila poudarjena izhodišča varovanja in zaščite kulturne dediščine na Koroškem v Avstriji in Sloveniji ter načini zaščite, varovanja in obnove. Bilateralni simpozij Skupna kulturna dediščina in njena raznolikost pa je razkrival poglede, vrednotenje oziroma odnos do kulturne dediščine na primerih kostnic in upodobitve mrtvaškega plesa, zgodovinskih spomenikov, arhitekture in kulturne krajine. Ker je namen in cilj projektov krepitev strpnosti med narodi, v pričajučem obmejnem prostoru posebno skrben in strpen način raziskave terjajo zgodovinski spomeniki oziroma dediščina politične zgodovine, kot so npr. dogodki iz prve in druge svetovne vojne, ki izražajo nasprotna stališča obeh vključenih strani.

Za ohranitev in varovanje pa so pomembne različne mednarodne konvencije, ki spodbujajo in zavezujejo članice Evropske unije, da jim prilagodijo zakonodajo in aktivnosti na področju varovanja in ohranitve kulturne dediščine in kulturne krajine.

Čezmejni projekt »Geopark« se izvaja na območju občin Črna na Koroškem, Mežica, Prevalje, Ravne na Koroškem, Dravograd, Pliberk, Suha, Bistrica nad Pliberkom, Globasnica, Galicija, Žitara vas, Železna Kapla in Sele. Vodilni partner projekta je Podzemlje Peca, ki povezuje še 11 partnerjev, med katerimi so občine, ustanove in podjetja iz Koroške v Avstriji in Sloveniji. Cilj projekta je oblikovati Geopark med Peco in Košuto in predvsem promovirati naravno in geološko dediščino ter jo vključiti v turistično ponudbo. Cilj projekta je poleg promocije kulturne dediščine ustvariti tudi potrebno podporno turistično infrastrukturo in načrt upravljanja Geoparka.⁴

»Slovenska pot kulture železa«, mednarodni projekt, zasnovan leta 2003, ki povezuje nekatere slovenske muzeje in je vključen v Evropsko pot železa, je nastal z ambicijo pridobitve evropskih sredstev v programu Kultura 2000. Ker kandidatura ni bila uspešna, so njegovo izvajanje podprle posamezne muzejske ustanove, občine in Ministrstvo za kulturo RS. V sedmih letih je omogočil vzpostavitev mednarodnih povezav in sodelovanje na konferencah ter strokovnih srečanjih in izmenjavo razstav (Oder 2007: 44–49). Kot najodmevnejši skupni projekt je razstava Tri tisočletja

4 http://www.podzemljepece.com/UserFiles/File/2010_10_15_Geopark_internetna%20stran.pdf, 30. 1. 2011.

železarstva na Slovenskem, javnosti prvič predstavljena junija 2008 na Ravnah na Koroškem (*Tritisočletja* 2008). Razstava je gostovala v železarskih središčih Slovenije, v Madžarskem naftnem muzeju v Zalaegerszegu in v Madžarskem livarskem muzeju v Budimpešti. Povezovanje in sodelovanje z društvom srednjeevropske poti železa poleg skupne promocije vključuje tudi sodelovanje na strokovni in raziskovalni ravni, slovenska pot kulture železa pa je na seznamu Evropskih kulturnih poti.

Med cilji projekta je ohranjanje in varovanje kulturne dediščine železarstva oziroma jeklarske industrije. Na Ravnah na Koroškem so na gospodarskem območju nekdanje Železarne Ravne trije najstarejši ohranjeni objekti namenjeni muzejski dejavnosti. Koncept stalne postavitve osrednjega slovenskega muzeja železarstva predvideva predstavitev proizvodnega procesa in načina življenja te poklicne skupine. Območje obsega 5.000 m² in je izhodišče za center industrijske zgodovine in delavske kulture na Koroškem in v Sloveniji (Oder in Ifko 2001; Oder 2009a).

EVROPSKI PROJEKTI KOT PRILOŽNOST

EU projekti so priložnost, ker omogočajo realizacijo tistih projektov, ki so blizu ljudem, saj je financiranje zlasti malih projektov neposredno, usmerjeno na projekt in v razvoj, s tem pa tudi v razvoj tesnejšega sodelovanja z ljudmi in organizacijami v sosednji državi in članicah EU. Nadalje krepijo in podpirajo oblikovanje trajnih načinov sodelovanja med lokalnimi in regionalnimi dejavniki in omogočajo vzpostavljanje partnerstev.

EU projekti vzpostavljajo medkulturni dialog

V času enotne evroregije je za uspešno ohranitev skupne kulturne dediščine in za njeno vključitev v sodobne gospodarske tokove, še zlasti v turizem kot eno najpomembnejših sodobnih gospodarskih panog, nujen dialog med sosednjima državama. Pri tem dialogu in dialogu med nosilci različnih kultur ima pomembno vlogo jezik, ki je ena najopaznejših identitet. Ker pa jezik ni samo pomembna kategorija identitete, temveč tudi orodje komunikacije in sporazumevanja, je večjezičnost prednost. V medkulturnem dialogu sta potrebna strpnost in sprejemanje drugih in drugačnih. Drugačnost med narodi se kaže na različnih ravneh, še zlasti občutljivo pa je opisovanje, še bolj pa vrednotenje dediščine politične zgodovine, zlasti zgodovinskih dogodkov ob koncu prve in druge svetovne vojne. Zaradi različnih interesov držav je prišlo do vojaških spopadov in drugih aktivnosti, ki jih vsaka stran interpretira na svoj način (Oder 2007a: 134).

Medkulturni dialog omogoča spoznavanje skupne kulturne dediščine in spoštovanje nacionalnih in regionalnih raznolikosti, kar je nujno za ohranitev skupnih značilnosti in lokalnih posebnosti, tako na področju nesnovne kot snovne kulturne dediščine. Globalizacija ogroža obstoj lokalne in regionalne kulturne dediščine, njuna ohranitev pa je jamstvo za trajnostni razvoj.

Evropska unija daje formalni okvir mednarodnim projektom in jih finančno spodbuja, s čimer ustvarja pogoje za sodelovanje strokovnjakov – tako v okviru posamezne stroke kot med njimi – ter pogoje

in možnosti za kritično strokovno vrednotenje dediščine. Že predhodno skupno načrtovanje in oblikovanje vsebin, ciljev in aktivnosti projekta vpliva na kvaliteto izvajanja projekta in na doseganje projektnih ciljev. Projekti primerjavo in vrednotenje kulturne dediščine sodelujočih držav ter njeno skupno promocijo omogočajo z razstavami, monografijami, katalogi in drugimi tiskovinami, objavljenimi v jezikih držav partnerjev.

S promocijo in z ozaveščanjem laične javnosti se večja možnost kvalitetnejše ohranitve kulturne dediščine. Strokovne institucije vrednotijo kulturno dediščino, predlagajo njeno varovanje in jo v okviru pristojnosti tudi ščitijo; ta pa je dobro varovana le, če je to tudi v interesu posameznih lastnikov.

EU PROJEKTI USTVARJAJO POGOJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

Evropski projekti poudarjajo povezovanje ljudi v lokalnih skupnostih, spodbujajo inovativnost in zagotavljajo trajnostni razvoj v obmejnih regijah. Trajnostni razvoj omogočajo z oblikovanjem končnih izdelkov, kot so npr. oblikovanje turističnih poti, vzpostavitev dokumentacijskih centrov, postavitve muzejskih zbirk, odprtje muzejev itd. S tem so povezana nova delovna mesta, kar je pomembna dodana vrednost, ki zlasti mladim omogoča, da se aktivno in ustvarjalno vključujejo v raziskovanje, vrednotenje, ohranjanje, varovanje in promocijo kulturne dediščine. Tako v središču ni le kulturna dediščina, temveč tudi »človeški viri«, kadrovski potencial, ki mu je omogočeno strokovno delo.

EU PROJEKTI SO PRILOŽNOSTI ZA DRUGAČNE IN NOVE OBLIKE ORGANIZACIJE DELA

Sodelujoče ustanove pri izvajanju mednarodnih projektov usklajujejo redno delo in delo na projektu, ki je dodatna delovna obveznost ne samo za sodelavce projekta, temveč tudi za druge, še zlasti administrativno-računovodsko osebje. To zahteva ustrezno organiziranost dela ter načrtovanje in usklajevanje aktivnosti tako, da delovne faze projekta tečejo čim bolj usklajeno. Določene oblike organiziranja dela in poslovanja v okviru projektov pa se prenašajo tudi v redno poslovanje posamezne ustanove.

EU PROJEKTI SO TUDI FINANČNA PRILOŽNOST

EU sredstva so v posameznem projektu razdeljena na stroške osebja, zunanje stroške, investicijske in administrativne stroške, v celoti pa odvisna od vsebine posameznega projekta, namenjenega ohranitvi in varovanju naše in s tem evropske kulturne dediščine, gradnji določene podporne infrastrukture, promociji itd. V posameznem projektu je mogoče pridobiti tudi sredstva za zaposlitev mladih strokovnjakov. Izvajanje tovrstnih projektov pa povečuje tudi znanje o upravljanju s sredstvi EU, s čimer se povečuje njihova učinkovitejša raba.

Kulturna dediščina je pomemben dejavnik kulturne in gospodarske dejavnosti posamezne države, mednarodni projekti pa kljub priložnostim in novim izzivom hkrati skrivajo tudi pasti. Značilnost čezmejnih projektov je natančno administriranje poteka projekta, kar je zaradi neizkušenosti, začetnih nejasnih navodil in spremembe pogojev med potekom projekta lahko potencialna nevarnost, predvsem pa vnaša občutek negotovosti o ustreznosti izvedbe.

Nevarnost predstavlja tudi neustrezno upravljanje projekta, zlasti administrativno-finančnega poslovanja, saj se zahteva, da se upravičenost porabe evropskih sredstev dokazuje z ustrezno dokumentacijo, in to skladno z nacionalno in evropsko zakonodajo. Nevarnost predstavlja tudi nedoseganje zastavljenih ciljev. Kljub temu so mednarodni projekti izziv in priložnost, saj lahko s sodelovanjem pristojnih služb, kot je npr. Skupni tehnični sekretariat službe Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalni razvoj, ustrezno upravljamo sredstva in projekt ter se izognemo morebitnim pastem.

Vsekakor je vsak nov projekt izziv, ki v času globalizacije ponuja nove priložnosti in možnosti za ohranitev lokalne in regionalne kulturne dediščine ter nove možnosti gospodarskega razvoja, zlasti na področju turizma. EU projekti praviloma prinašajo nove dodane vrednosti in odpirajo nove možnosti in oblike mednarodnega sodelovanja ter varovanja in promocije kulturne dediščine.

Literatura in viri

Beseda materina, ti moja, draga domačija (videoposnetek): (Po poteh koroške kulturne dediščine). Produkcija Košuta proStudio, Ljubljana, 2008. Scenarij in režija Josip Košuta, kamera Rajko Dean Bizjak Pestator.

Biseri naše kulturne krajine / Juwelen unserer Kulturlandschaft,

http://www.kleindenkmaeler.at/home_sl/, 30. 1. 2011.

BREZNIK, Dubravka: *Povzetek poročila Phare Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Avstrija 1997, Sklad malih projektov / Summary report PHARE Cross-Border Co-operation Programme Slovenia–Austria 1997, Small Projects Fund*. Kranj: BSC – Poslovno podporni center d. o. o., 2000.

DELAK KOŽELJ, Zvezda: Etnologija in kulturna dediščina: Definicije, vloge, pomeni. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 14), 2005, 11–22.

GRIPPA, Gianluca: *Povzetek poročila Phare Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Avstrija 1997, Sklad malih projektov / Summary report PHARE Cross-Border Co-operation Programme Slovenia–Austria 1997, Small Projects Fund*. Kranj: BSC – Poslovno podporni center d. o. o., 2000.

<http://evropa.gov.si/medkulturni-dialog/medkulturni-dialog-eu/>, 9. 12. 2008.

IFKO, Sonja, **KOŠIR**, Fedja (ur.): *Opuščeno industrijsko območje – razvojni potencial mesta*. Ravne na Koroškem: Občina Ravne na Koroškem, september 2002.

IFKO, Sonja, **ODER**, Karla: Projekt postavitve stalne muzejske razstave v osrednji dvorani krčilne kovačnice. V: *Železarstvo na Koroškem: Od železa do jekla*. Ljubljana: Občina Ravne na Koroškem, 2005.

JEZERNIK, Božidar: Preteklost in dediščina. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 11–24.

JUKIČ, Margareta, **ODER**, Karla, **PIKO-RUSTIA**, Martina, **GORENŠEK**, Hedvika, **PIKO**, Milan (ur.): *Nekoč je bilo jezero: Storijske naše davnine / Es war einmal ein See: Sagen unserer Vorzeit*. Prevalje: Občina, 2006.

KOS, Tanja: Program Kultura in sodelovanje slovenskih muzejev. *Zborovanje slovenskega muzejskega*

društva, Slovenj Gradec, 4.–6. 10. 2007. Slovenj Gradec: Slovensko muzejsko društvo, 2007, 124–127.

MUNDA HIRNÖK, Katalin, **SKETELJ**, Polona (ur.): *Odstrta dediščina. Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 35), 2003.

MURŠIČ, Rajko: Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 25–40.

NEČAK, Dušan, **JESIH**, Boris, **REPE**, Božo, **ŠKRILEC**, Ksenja, **VODOPIVEC**, Peter (ur.): *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004.

ODER, Karla: Muzej in etnolog. *Glasnik SED* 37(1,2), 1997: 15–16.

ODER, Karla: Koroški muzej Ravne na Koroškem: Čezmejno sodelovanje. V: Katarina Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina. Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 35), 2003: 141–144.

ODER, Karla, **JUKIČ**, Margareta, **PIKO-RUSTIA**, Martina, **GORENŠEK**, Hedvika, **PIKO**, Milan (ur.), *Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk: Monografija Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes in der Gemeinde Prevalje und der Stadtgemeinde Bleiburg: Monographie*. Prevalje: Občina, 2006.

ODER, Karla, **JUKIČ**, Margareta, **PIKO-RUSTIA**, Martina, **GORENŠEK**, Hedvika, **PIKO**, Milan (ur.), *Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk: Fotomonografija / Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes in der Gemeinde Prevalje und der Stadtgemeinde Bleiburg: Fotomonographie*. Prevalje: Občina, 2006a.

ODER, Karla, **IFKO**, Sonja: *Ureditve historičnega območja železarne Ravne in prezentacija železarske zbirke Koroškega muzeja*. Ravne na Koroškem: Občina Ravne na Koroškem, 2003.

ODER, Karla: Slovenska pot kulture železa. V: Karla Oder (ur.), *Med železom in kulturo: Naša dediščina, naša pot / Between Iron and Culture: Our Heritage, Our Trail*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem, 2007, 44–49.

ODER, Karla: Kulturna dediščina Koroške – njen pomen za regijo. V: Karla Oder in Anja Serec Hodžar, *Etnologija in regije: Koroška*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 40), 2007a, 125–136.

ODER, Karla: Sodelovanje Koroškega pokrajinskega muzeja v projektih, sofinanciranih s strani Evropskih skladov. *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva*, Slovenj Gradec 4.–6. 10. 2007. Slovenj Gradec: Slovensko muzejsko društvo, 2007b: 128–133.

ODER, Karla (ur.): *Tri tisočletja železarstva na Slovenskem: Katalog*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem, 2008.

ODER, Karla: Center industrijske zgodovine in delavske kulture z osrednjim železarskim muzejem Slovenije (tipkopis). Ravne na Koroškem, 2009.

ODER, Karla: Duhovna kulturna dediščina avstrijske Koroške in Slovenije kot temelj medkulturnega dialoga: Kulturna dediščina kot priložnost za slovensko-avstrijsko sodelovanje. *Koroški vestnik* 1–3, 2009a: 70–84.

PIKO-RUSTIA, Martina: Raziskovanje in ohranjanje dediščine koroških Slovencev. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 14), 2005, 117–132.

POGAČNIK, Marko: Grenzüberschreitendes Lithopunkturprojekt: VII. grenzüberschreitendes Kulturprojekt, 6. 11.–27. 11. 1999 / Čezmejni litopunkturni projekt: VII. čezmejni kulturni projekt. Loibach: Galerie Falke / Libuče: Galerija Falke; Ravne na Koroškem: Koroški muzej, 1999.

Sklad za male projekte. *Program Phare čezmejnega sodelovanja Slovenija–Avstrija / Small Projects Fund. Phare Cross-Border Co-operation Programme Slovenia–Austria*. Ljutomer: Prleška razvojna agencija PRAgiz, 2001.

Vzpostavitev čezmejnega Geoparka med Peco in Košuto,

http://www.podzemljepece.com/UserFiles/File/2010_10_15_Geopark_internetna%20stran.pdf, 30. 1. 2011.

Zakon o ratifikaciji konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (MKVVKD). Uradni list RS, št. 2/2008, 8. 1. 2008.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Uradni list RS, št. 16/2008, 15. 2. 2008, 1121, čl. 3.

*Cultural Heritage and International Projects: An Opportunity or a Trap?*⁵

Cultural heritage is a value that can be dealt with within the framework of each country, and international projects represent an opportunity for meeting other scholars and for working with similar institutions abroad. In the course of the last several decades, such efforts have been financially subsidized and encouraged by the European Union. The Carinthian Regional Museum has participated in several cross-borders projects, for example Along the Trail of the Carinthian Cultural Heritage; The Jewels of Our Cultural Landscape; and Geopark. By taking part in the Slovene national project The Slovene Iron Culture Trail, it has become a part of the international Central European Iron Trail, which aims to preserve and promote technical heritage.

These European projects present an opportunity to become familiar with the diverse cultural heritage in Europe and with different methods of its safeguarding and research, and to exchange findings and professional positions on different subjects. They enable the realization of projects that are of interest to the environment with which they are related, create intercultural dialog and the conditions for sustainable development, and offer an opportunity for different, and novel, kinds of work organization. In spite of the danger of inappropriate administration process, each new project represents a new challenge, a new opportunity, and a new possibility for the safeguarding and promotion of local and regional cultural heritage.

5 An article on the same topic, titled The Spiritual Heritage of Carintia, Austria and of Slovenia as the Basis for Intercultural Dialog. Cultural Heritage as an Opportunity for the Cooperation between Slovenia and Austria, was published in the *Koroški Vestnik* newspaper in 2009. *Koroški vestnik* 1–3, 2009: 70–84.

4

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA V LUČI KONVENCIJE UNESCO / INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THE UNESCO CONVENTION

Naško Križnar_133

Prvi koraki registra nesnovne kulturne dediščine Slovenije | The Initial Phase of the Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2006–2008)

Martina Piko-Rustia_158

Varovanje nesnovne dediščine v manjšinski kulturi. Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem kot primer zgledne prakse | The Safeguarding of the Intangible Heritage in a Minority Culture: Slovene Place and Household Names in Austrian Carinthia (An Exemplary Practice)

Saša Srečković_169

Ali nesnovna dediščina pripada nam vsem? Nesnovna dediščina – skupna dediščina | Does Intangible Heritage Belong to All of Us? Intangible Heritage – Common Community Heritage

Miglena Ivanova_175

Program »Živi zakladi človeštva – Bolgarija« in njegov prispevek k ohranjanju in varovanju nesnovne kulturne dediščine | The Program Living Human Treasures Bulgaria and its Contribution in Preserving and Safeguarding of Intangible Cultural Heritage

Andrej Brence_180

Spreminjanje tradicionalnega pustnega šemljenja na ptujskem območju od 80. let 19. stoletja do danes, s poudarkom na pustnem času, korantu in kurentovanju | Transformation of Traditional Carnival Masks and Customs in Ptuj and Its Vicinity from the 1980s to This Day

PRVI KORAKI REGISTRA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE

Izvleček: V članku avtor obravnava zasnovo in rezultate ciljnega raziskovalnega projekta »Register nesnovne kulturne dediščine (2006–2008)«. Predstavi predloge za začetek izdelave nacionalnega registra, ki ga je Slovenija dolžna vzpostaviti po pristopu h Konvenciji UNESCO o varstvu nesnovne dediščine leta 2008. Podrobneje se posveča posameznim dokumentom, npr. pregledu obravnavanja nesnovne dediščine v drugih državah, pregledu slovenske nesnovne dediščine, prijavnemu protokolu in razmisleku o metodoloških osnovah registra kot strokovnega vprašanja.

Ključne besede: nesnovna kulturna dediščina, živa kulturna dediščina, etnologija, etnološka metodologija

Abstract: *The article will present the structure and results of the targeted research project titled Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2006–2008). It discusses proposals for the implementation of the national Register, which Slovenia is required to establish due to its accession to the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2008. The article investigates some of the related documents, for example the overview of the treatment of intangible heritage in other countries; an overview of Slovene intangible heritage; and application procedures. Finally it urges scholars to consider the methodological basis of the Register as a professional issue.*

Key Words: *intangible cultural heritage, living cultural heritage, ethnology, ethnological methodology*

NESNOVNA DEDIŠČINA V UNESCOVI KONVENCIJI ZA VAROVANJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE¹

Konvencija za varovanje nesnovne kulturne dediščine je bila sprejeta na 32. konferenci Unesca v Parizu, 17. oktobra 2003, vendar je začela veljati šele leta 2006; njene podlage so v nekaterih predhodnih dokumentih OZN in Unesca. Morda se je vse začelo že leta 1948 z Deklaracijo o človekovih pravicah ali leta 1966 z Mednarodnim sporazumom o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Južna Koreja je leta 1993 predlagala Izvršnemu odboru Unesca ustanovitev programa Living Human Treasures, čeprav je Japonska sistem Živih zakladov človeštva ustanovila že leta 1950, Koreja leta 1964, kmalu pa še šest drugih držav (Filipini, Tajski, Romunija, Francija, Češka in Bolgarija). Pomen nesnovne dediščine je razviden iz Priporočila Unesca o ohranjanju tradicionalne kulture in folklorne iz leta 1989, iz Deklaracije o kulturni raznovrstnosti iz leta 2001 in zlasti pozneje iz Konvencije za zaščito in promocijo raznolikosti kulturnega izražanja (2005). Zato moramo pomen Konvencije o varstvu nesnovne dediščine vedno povezovati z določili in duhom omenjenih konvencij. Po njih dolgo ni bilo nobenega mednarodnega akta, ki bi bil posvečen izrecno ohranjanju nesnovne dediščine, kljub temu da je nesnovna kulturna dediščina po splošnem prepričanju izvor kulturne raznovrstnosti in zagotovilo trajnostnega razvoja. Šele procesa globalizacije in družbene transformacije, ki povzročata izginjanje ali propadanje osnovnih virov njenega ohranjanja, krepita

* Dr. Naško Križnar, izr. prof., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

¹ Glej <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>; <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlimpid=20082> (slovenski prevod).

rast nestrpnosti, popačenja, izginjanja in uničenja nesnovne dediščine, sta v Konvenciji iz leta 2003 končno privedla do uresničenja skupne volje po ohranitvi nesnovne dediščine človeštva.

Konvencija o varovanju nesnovne dediščine pravi, da so

nesnovna dediščina in nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja in izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot svojo kulturno dediščino. To dediščino skupnosti, skupine in posamezniki prenašajo iz roda v rod, iz generacije v generacijo in jo poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino. S tem razvijajo občutek identitete in kontinuitete, kar povečuje spoštovanje za kulturno raznovrstnost in človeško ustvarjalnost.

Nesnovna ali živa dediščina po Unescovi Konvenciji med drugim vsebuje naslednja področja:

- (a) ustna izročila in izraze, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine;
- (b) uprizoritvene umetnosti;
- (c) družbene prakse, rituale in praznovanja;
- (d) znanje in prakse o naravi in svetu;
- (e) tradicionalne obrtne veščine.

»Varovanje« pomeni ukrepe za zagotovitev ohranjanja nesnovne kulturne dediščine, vključno s prepoznavanjem, z dokumentiranjem, raziskovanjem, ohranjanjem, zaščito, s spodbujanjem, z izboljševanjem, prenosom, še posebej s formalno in neformalno izobrazbo, kakor tudi z oživitvijo različnih vidikov te dediščine (2. čl./3).

Obvarovanje nesnovne dediščine v globaliziranem svetu je prvi in glavni namen Konvencije, s tem, da države podpisnice same določijo, na kakšen način bodo to storile (11. in 12. čl.). Slovenija je sprejela Zakon o Konvenciji 27. 12. 2007,² uradno pa je listino o ratifikaciji deponirala 18. 9. 2008. S tem se je zavezala, da bo ukrenila vse potrebno za varovanje nesnovne kulturne dediščine na svojem ozemlju, zlasti identificiranje in definiranje raznih sestavin nesnovne dediščine, s pomočjo skupnosti, skupin in ustreznih nevladnih organizacij. Prvi ukrep je seznam ali več seznamov nesnovne kulturne dediščine, ki jih bo redno obnavljala in o njih redno poročala Unescu. Drugi ukrepi so: ustanovitev posebnih teles za varovanje nesnovne kulturne dediščine, pospeševanje znanstvenih, tehničnih in umetniških študij nesnovne dediščine, zagotavljanje dostopa do nesnovne dediščine, ustanovitev dokumentacijskih ustanov za nesnovno dediščino. Več ukrepov mora biti posvečenih pospeševanju nesnovne dediščine zlasti z izobraževanjem, s treningi, z neformalnim prenašanjem znanja, informiranjem javnosti, vse to pa naj bi bilo izvedeno v sodelovanju s skupnostmi, skupinami in posamezniki.

2 Glej <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=20082>.

Za razumevanje ciljev Konvencije so zelo pomembni 13., 14. in 15. člen, ki govorijo o varovalnih ukrepih, izobraževanju in sodelovanju javnosti pri prizadevanjih za ohranjanje nesnovne dediščine. Iz njih izhajajo zelo raznolike in dokaj podrobno navedene naloge držav pogodbenic, med katerimi so nekatere institucionalne, druge pa neformalne narave. Konvencija daje velik pomen vlogi civilne družbe in civilnih pobud. Izrecno nagovarja k najširšemu sodelovanju z nosilci nesnovne kulturne dediščine. Omenjeni členi so najvažnejši za utemeljevanje aktivnosti na nacionalni ravni in jih je zato projektna skupina³ v največji možni meri upoštevala pri izdelavi dokumentov o registru nesnovne dediščine.

Poseben vidik varovanja nesnovne kulturne dediščine na mednarodni ravni omenjata 16. in 17. člen, ki govorita o reprezentativnem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva. Vanj so vključene t. i. »mojstrovine ustne in nesnovne dediščine človeštva«. Merila zanje sestavi Mednarodni odbor za varovanje nesnovne dediščine. Temu odboru so države pogodbenice dolžne poročati o zakonih, predpisih in drugih ukrepih za uresničevanje Konvencije (29. čl.).

Iz povedanega sledi, kar je treba vedno poudarjati, da register ali svetovna lista mojstrovin nista cilja Konvencije sama na sebi, temveč sta glavna cilja 'varovanje' (*Safeguarding*) in ohranjanje nesnovne dediščine skupaj s prostorom, v katerem živi. Tako register kot vse druge z njim povezane dejavnosti (izobraževanje, obveščanje in spodbujanje) so samo sredstva za doseganje tega cilja. Konvencija nima moči, če država njenih izhodišč ne sprejme v svojo zakonodajo. S sprejetjem Konvencije potrjuje, da nesnovno dediščino prišteva med pomembne življenjske vrednote na svojem ozemlju, ki lahko bistveno pripomorejo h kakovosti bivanja in k ohranjanju kulturne raznovrstnosti.

CRP REGISTER NESNOVNE DEDIŠČINE KOT SESTAVNI DEL ENOTNEGA REGISTRA KULTURNE DEDIŠČINE

Projekt je na javnem razpisu dobil Znanstvenoraziskovalni center SAZU, točneje njegov Inštitut za slovensko narodopisje, ki ima v Sloveniji najdaljšo tradicijo raziskovanja ljudske kulture, še zlasti duhovne, in številne zbirke podatkov o nesnovni dediščini. Poleg tega tudi sosednji inštituti, npr. Glasbenonarodopisni pa Inštitut za arheologijo, v svojih raziskavah sistematično obravnavajo nesnovno dediščino ali z njo povezana vprašanja. Projekt je trajal od septembra 2006 do septembra 2008. Njegov namen je bil izdelati smernice za vzpostavitev registra nesnovne kulturne dediščine.

Po odobritvi projekta je bila ustanovljena večdisciplinarna projektna skupina, sestavljena iz 16 raziskovalcev naslednjih ustanov: Slovenski etnografski muzej, Znanstvenoraziskovalno središče – Bistra Ptuj, UP Znanstvenoraziskovalno središče Koper, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik in Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poleg podpisanega, ki je bil vodja projekta, so v skupini sodelovali: mag. Igor Cvetko, dr. Aleš Gačnik, Petra Kavrečič, dr. Marija Klobčar, dr. Monika Kropelj, Miha Peče, mag. Martina Piko-Rustia, dr. Andrej Pleterski, dr. Mojca Ravnik, dr. Ingrid Slavec Gradišnik, mag. Inja Smerdel, dr. Marija Stanonik, Urša Šivic, Snežana Tecco Hvala. Sredi leta 2007

3 O njenem delu glej več v naslednjem poglavju.

sta skupino zapustili kolegici iz ZRS Koper, Vida Rožac Darovec in Rožana Koštial; nadomestila ju je kolegica iz iste ustanove, Petra Kavrečič, in tako je skupina do konca projekta štela 15 članic in članov. Pri zadnji fazi izdelave zaključnega poročila so z vodjem projekta sodelovali Vanja Huzjan, mag. Vesna Mia Ipavec, Miha Peče, dr. Mojca Ravnik in mag. Martina Piko-Rustia.

Rezultati našega dela so dokumenti, ki skupaj sestavljajo predlog, ali bolje, široko predstavo o instituciji registra nesnovne dediščine v Sloveniji.⁴ Projektna skupina je pri svojem delu najprej upoštevala podobo nesnovne dediščine v Sloveniji in slovenski etnologiji. Iz nje smo izhajali, ko smo se nato poglobili v sistem nesnovne dediščine v Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage / Konvenciji o varstvu nesnovne dediščine (UNESCO 2003) (odslej Konvencija), v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (2008), ki je medtem izšel in dal zakonsko podlago nesnovni dediščini v Sloveniji (odslej ZVKD), in v sisteme obravnavanja nesnovne dediščine v drugih državah. Končni cilj projekta je bil uskladiti sistem slovenske nesnovne dediščine z določili Konvencije ter ZVKD in predlagati zasnovo nastanka in vzdrževanja registra.

V ta namen si je skupina zadala in izvedla naslednje naloge:

- primerjava stanja na področju evidentiranja in dokumentiranja nesnovne dediščine v drugih državah;
- izdelava seznama ustanov in podatkovnih zbirk v Sloveniji s področja nesnovne dediščine;
- izdelava seznama zvrsti in podzvrsti nesnovne dediščine v Sloveniji;
- izdelava začasnega seznama nesnovne dediščine v slovenskem etničnem prostoru;
- zasnova načel vzdrževanja registra ali protokol nastajanja registra;
- izdelava vzorca podatkovne baze (prototip baze, vzorčni vpisi posameznih zvrsti dediščine);
- izdelava vseh drugih dokumentov, ki so potrebni za nastanek registra, od prijave do vpisa.

Poleg rednih sestankov projektne skupine so se nekateri člani udeleževali mednarodnih seminarjev in domačih prireditve, kjer so predstavljali tematiko projektne skupine.

Šest članov projektne skupine je habilitiranih visokošolskih učiteljev, ki so izkušnje s projekta prenašali na svoje študente. Trije med njimi so bili tudi mentorji ene doktorske in 26 diplomskih nalog. En član projektne skupine je izdeloval etnografske filme, ena članica pa je bila organizatorica znanstvenega posvetovanja. Enajst članov projektne skupine je v času trajanja projekta urejalo znanstvene in strokovne publikacije, dva pa sta postavljala muzejske etnološke razstave. Večina članov projektne skupine je večkrat nastopila v elektronskih in tiskanih medijih z intervjuji ali s polemikami.

4 V pričujočem besedilu so upoštevani podatki in dejstva, ki se nanašajo na pripravo registra žive kulturne dediščine v Sloveniji do druge polovice leta 2009. Pozneje so bili na tem področju storjeni pomembni koraki, kot je npr. začetek dela Koordinatorja varstva žive dediščine, izid zgibanke, odprtje spletne strani o registru žive dediščine, ustanovitev Delovne skupine Koordinatorja in potrjevanje prvih prijav za register. Medtem so se spremenila nekatera dejstva tudi v drugih v besedilu omenjenih državah.

NESNOVNA DEDIŠČINA V ZAKONU O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE⁵

Slovenski ZVKD (2008) loči kulturno dediščino na *materialno* in *živo* dediščino. Materialno dediščino sestavljata *premična* in *nepremična* dediščina (1. čl.). Zakon na kratko obrazloži, kaj je živa dediščina. To so

dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas (1. čl.).

Naš ZVKD se pri podrobnejši definiciji žive dediščine delno opre na opredelitev nesnovne dediščine v Konvenciji, ko pravi:

Živa dediščina so nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prenašajo iz roda v rod in jih nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino; živa mojstrovina je živa dediščina, ki je razglašena za spomenik (3. čl./47).

Ob primerjanju izrazoslovja Unescove Konvencije in našega ZVKD najprej opazimo različno imenovanje predmeta obravnave. V Konvenciji nastopa izraz 'nesnovna dediščina' (*intangible heritage*), medtem ko ZVKD govori o živi dediščini in živih mojstrovinah. Zato bosta v nadaljevanju smiselno uporabljana oba izraza. V pisanju o Ciljnem raziskovalnem projektu bo uporabljen izraz nesnovna dediščina, v pisanju o prihodnji ureditvi registra pa bo uporabljen izraz živa dediščina.

Temeljni državni dokument žive dediščine je po ZVKD register (v Konvenciji seznam), podobno kot za nepremično in premično dediščino. Namen registra je informacijska podpora izvajanju varstva dediščine, predstavljanju, raziskovanju, vzgoji, izobraževanju in razvijanju zavesti o dediščini (65. čl.). V register vpisana dediščina je pod določenimi pogoji lahko razglašena za *živo mojstrovino*, če predstavlja izrazit dosežek ustvarjalnosti ali dragoceno prispeva h kulturni raznolikosti, če je pomemben del življenja na območju Republike Slovenije ali njenih regij, ali če predstavlja pomemben vir za razumevanje zgodovinskih procesov, pojavov ter njihove povezanosti s sedanjo kulturo (17. čl.). ZVKD predpisuje obliko registra, ki naj bo enaka za vse tri osnovne oblike dediščine. Vsebuje naj tri medsebojno povezane dele, ki vsebujejo osnovne, varstvene in predstavitvene podatke (66. člen). V istem členu so navedene podrobnosti vsakega od treh delov podatkov, ki jih lahko zasledimo tudi v drugih dokumentih, npr. v Informacijskih modelih kulturne dediščine (Zakrajšek idr. 2004) ali v

5 Glej <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>.

Pravilniku o registru nepremične kulturne dediščine.⁶

V nasprotju z nepremično dediščino, s katero upravljajo zavodi za varstvo kulturne dediščine, in s premično dediščino, ki jo bodo verjetno upravljali muzeji, predvideva Zakon za varstvo žive dediščine posebno javno službo (98. člen), to je koordinatorstvo varstva žive dediščine. Za to vlogo lahko kandidirajo muzeji ali zavodi za varstvo kulturne dediščine ali druge pravne osebe, ki pooblastilo za izvajanje službe Koordinatorja varstva žive dediščine pridobijo na podlagi javnega razpisa. Njegove naloge so opisane v členu 98 in so večinoma povezane z registrom, za katerega evidentira, dokumentira, preučuje, interpretira enote žive dediščine in jih predlaga za vpis, hkrati pa tudi usklajuje druge dejavnosti v zvezi z živo dediščino in koordinira delo strokovnih ustanov na tem področju.

PREGLED OBRAVNAVANJA NESNOVNE DEDIŠČINE V DRUGIH DRŽAVAH

Države pogodbenice so se odločile za zelo različne oblike udejanjanja Konvencije, kar ta tudi dopušča. V glavnem so se ravnale po priporočilih Unesca, izraženih na več seminarjih in ki jih lahko strnemo v naslednje točke:

1. Definirati načine implementacije Konvencije za legaliziranje državnega sistema živečih človeških zakladov.
2. Določiti obseg sistema – ali naj obsega eno, več ali vse domene nesnovne kulturne dediščine na vsem ozemlju ali ga omejiti na del ozemlja ali na manjše skupine prebivalstva.
3. Ugotoviti prvine nesnovne dediščine in njihove nosilce.
4. Ustanoviti Komisijo strokovnjakov. Ta komisija naj odloči o merilih, oblikah imenovanja, maksimalnem številu nominirancev in njihovih pravicah in obveznostih (Girard Françoise, Guidelines for the Establishment of National »Living Human Treasures« Systems).

Tudi Konvencija govori o korakih držav pogodbenic, zlasti v 13. in 14. členu (drugi varovalni ukrepi in izobraževanje, ozaveščanje in izboljšanje zmogljivosti), v katerih predlaga med drugim ustanovitev ustreznih teles za varovanje nesnovne dediščine, raziskovanje in dokumentiranje.

Večina držav je ravnala zelo podobno gornjim priporočilom. Ustanovile so profesionalna telesa za pripravo sistematičnega obravnavanja nesnovne dediščine, pooblastile obstoječe strokovne ustanove ali pa se na to pripravljajo.

Po ratifikaciji Konvencije so države pogodbenice priprave začele izvajati na različne načine. Nekatere njihove aktivnosti so objavljene na spletnih straneh Unesca. Vendar sama ratifikacija še ne pomeni, da so se začeli vsi potrebni postopki za njeno udejanjanje. Nasprotno. So države, ki so Konvencijo ratificirale, a niso storile nadaljnjih korakov (npr. Slovaška, Madžarska). Nekatere države so ratificirale Konvencijo in imajo izdelan in objavljen sistem za nastajanje registra, nimajo pa še objavljenih (izdelanih) registrov (Slovenija). Po drugi strani pa so države, ki so seznanjene s Konvencijo, niso pa je še podpisale in ratificirale, vendar izvajajo priprave (npr. Nemčija, Švica).

6 Glej <http://rkd.situla.org/>.

Najboljši zgled so lahko države, ki so podpisale in ratificirale Konvencijo ter vzpostavile potrebno zakonodajo za njeno profesionalno udejanjanje, zlasti registra, ki je v več primerih tudi objavljen (npr. Brazilija, Francija, Kanada). Vendar vsi registri niso objavljeni s podrobnostmi (npr. Hrvaška). V bolgarskem primeru, kjer so le redke enote podrobneje predstavljene, pravijo tem objavam 'seznami' (*lists of living human treasures*).

Skupna značilnost stanja na področju nesnovne dediščine v drugih državah je, da je vsaka država ustvarila svoj sistem, prilagojen njenim razmeram in potrebam. Nekatere države so pooblastile neko obstoječo javno ustanovo (Belgija, Bolgarija, Češka) ali za potrebe obravnavanja nesnovne dediščine ustanovile novo (Avstrija, Francija, Hrvaška, Kanada), še prej pa so vzpostavile posebno zakonodajo za njihovo delovanje. Največkrat pa je sistem kombiniran: nosilci dejavnosti so uradne pooblaščenice ustanove ali komisije, v pomoč pa so jim strokovna telesa neplačanih strokovnjakov (Češka, Hrvaška). V Makedoniji je po dosedanjih informacijah nesnovna dediščina prepuščena civilni Mreži za živo dediščino, ki je k posameznim poglavjem nesnovne dediščine pristopila projektno. Dve obravnavani državi, Bolgarija in Češka, sta prevzeli sistem Living Human Treasures in ne Intangible Heritage.

V Belgiji so sezname nesnovne dediščine, ki so rezultat zasebnih in neodvisnih pobud raziskovalcev in ustanov, narejeni posebej za flamsko, valonsko in nemško skupnost. Pokrivajo območja jezikovnih skupnosti v Belgiji, a ne sledijo strogo etnični ali verski kategorizaciji, da bi se izognili kršenju zakona proti rasizmu in varnosti osebnih podatkov. Skupnega seznama ni. Najdlje je prišla flamska skupnost, ki že od leta 1998 v kombinaciji s civilno družbo razvija vprašalnike in izvaja intervjuje ter snemanja. Leta 2005 so dognali sistem, kako združevati sezname ob sprotnem spremljanju najboljših praks drugod. Temu je po letu 2002 sledila frankofonska skupnost. Belgijski sezname pokrivajo vsa področja, ki jih omenja Konvencija 2003, le da včasih uporabljajo drugačne izraze. Upoštevajo tudi nova področja, kot so npr. popularna kultura, cyberkultura ali kultura priseljencev.

Bolgarija je pristopila sistematično in na visoki strokovni ravni. Po večletnih raziskavah sta bila objavljena obsežna nacionalna in regionalna seznama, ki še nimata značilnosti registra. Pooblaščenca strokovna ekipa Inštituta za folkloro pri Bolgarski akademiji znanosti Inštituta za folkloristiko deluje v tesnem stiku z ministrstvom za kulturo. Evidentiranje nesnovne dediščine poteka v širokem konsenzu s prebivalstvom. Največja posebnost bolgarskega projekta je način pridobivanja terenskih informacij. Na podlagi vprašalnika so delo opravila t. i. *čitališta*, 'čitalnice', v državno mrežo povezana krajevna kulturna društva. To so društva, ki se intenzivno ukvarjajo z domoznanstvom in so v Bolgariji pomemben dejavnik patriotske vzgoje. Ob koncu projekta je izšel dvojezični zbornik *Living Human Treasures* (2004) s prispevki vseh sodelavcev po posameznih poglavjih nesnovne dediščine v Bolgariji in z nacionalno in regionalnimi listami nesnovne dediščine.

Bolgari imajo pripravljen tudi načrt, kako izbrati kandidate za razglasitev Živečih mojstrov. Čitalnice in muzeji v posameznih pokrajinah so pripravili predloge kandidatov, ki morajo zadostiti zahtevam inventarja, in sicer morajo izkazati odlično/vidno kulturno-umetniško izražanje ter imeti možnost, da

svojo sposobnost razvijajo in prenašajo na prihodnje generacije. Njihovo delo mora prispevati k povečanju prepoznavnosti območja. Pri izboru naj bi sodelovala tudi lokalna skupnost. Po prvem izboru predlogov sledi ožji izbor (25 oseb). Nato bo na nacionalni ravni (na nacionalni televiziji) potekal izbor petih oseb, njihovo delo pa bo razglašeno za Živeče mojstrovine. Prejeli bodo denarno nagrado in posebno socialno-zdravstveno zavarovanje.

Češka je zgodaj začela delati sezname živečih obrtnikov in izbranim podeljevati naslov Nosilec tradicionalne ljudske obrti. Poseben primer sta Avstrija in Nemčija. Avstrija bo tudi po ratifikaciji Konvencije od celotnega spektra nesnovne dediščine obravnavala samo znanja in prakse v odnosu do narave in vesolja (še točneje ljudsko zdravilstvo), češ, da so druga poglavja institucionalno dobro pokrita. Je pa zato na izbranem področju zelo aktivna. Nemčija z ratifikacijo Konvencije okleva zaradi terminoloških in metodoloških nejasnosti v njej. Opozarja, da kot nosilce nesnovne dediščine ne bo navajala »lokalnih skupnosti«, ker ni jasno, kaj opredeljuje pojem »skupnost«. Kono je naštel devet različnih pomenov oz. načinov rabe imena skupnost. (O tem glej na spletnem naslovu Kono.) Oklevanje Nemčije je lahko tudi posledica antropologizacije etnologije, ko raziskovalcev ne zanima več ljudska kultura, temveč le diskurzivne študije o njej.

Sosednja Hrvaška je pristopila zgodaj in sistematično. V Upravi za varstvo kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo je bil leta 2004 ustanovljen Oddelek za nesnovne kulturne dobrine, katerega naloge so urejanje strokovnih in upravnih podlag za evidentiranje, raziskovanje in dokumentiranje nesnovne dediščine, izdelava predlogov programa za varstvo nesnovne dediščine, priprava predloga za vpis v register kulturne dediščine, sodelovanje pri izdelavi konservatorske dokumentacije in sploh izpeljava Unescove Konvencije za varstvo nesnovne kulturne dediščine.

Prav tako je bilo s sodelovanjem nacionalne komisije UNESCO ustanovljeno Poverjeništvo za nesnovno kulturno dediščino, sestavljeno iz predstavnikov strokovnih ustanov (instituti, fakultete, muzeji), ki v štirih podskupinah za hrvaška kulturno-geografska področja šteje 20 članov. Poverjeništvo predlaga svoje programe ministru. Naloga poverjeništva je predlaganje varstvenih ukrepov, ohranjanje in promoviranje nesnovne kulturne dediščine, izbira in priprava predlogov za vpis v register, izdelava seznama nesnovne dediščine, ki potrebuje nujno varstvo in izbor ter predlaganje nesnovne dediščine za vpis v Unescove sezname nesnovne dediščine človeštva.

V istem podpoglavju so navedena Merila za prepoznavanje nesnovne dediščine. Hrvati jih povzemajo po besedilu Konvencije in dodajajo postavke iz hrvaške zakonodaje (Zakon o zaščiti i očuvanju kulturnih dobara). Register obstaja v obliki seznama 65 enot rednega registra ter devetih enot preventivnega registra.

Na Japonskem je bil leta 1950 sprejet Zakon o zaščiti kulturne dediščine, ki vsebuje nesnovno dediščino v treh kategorijah.

- 1) 'Nesnovna dediščina' (*Intangible Cultural Properties*): Gledališke, glasbene in obrtniške tehnike in drugi produkti nesnovne kulture, ki imajo za Japonsko veliko zgodovinsko ali umetniško vrednost, so razdeljeni v dve skupini. V prvi so uprizoritvene umetnosti: Gagaku dvorna glasba, Nohgaku, Bunraku, Kaburki, Kumi-odori, glasba, Buyo ples, Engei. V drugi so obrtniške tehnike: glina, tekstil, lak, kovine, les, bambus, izdelava lutk, papir, pozlatarstvo.
- 2) 'Nesnovna ljudskokulturna dediščina' (*Intangible Folk Cultural Properties*), razdeljena v šest oblik šeg in navad, sedem oblik ljudskih uprizoritvenih umetnosti in v ljudsko tehnologijo.
- 3) 'Konservatorske tehnike za kulturno dediščino' (*Conservation technique for cultural properties*). To so tehnike, ki so potrebne za restavriranje glasbenih inštrumentov, gradnjo z grobimi gradivi, veščine za uporabo obrtniških orodij, nepogrešljivih pri obnovah snovne dediščine.

Na Japonskem zakon kot nosilce dediščine loči posameznike in skupine. Posamezniki, katerih veščine so razglašene za pomembno kulturno dediščino, so 'Živi narodni zakladi' (*National living treasures*). V primeru razglasitve enote dediščine se ob njej ustanovijo varstvene skupine za širjenje in prenašanje dediščine. V kategoriji nesnovna ljudskokulturna dediščina zakon ne predvideva nosilcev, ker jih je v primeru skupinskih šeg težko določiti, saj so preveč prepletene z vsakdanjim življenjem.

Nosilec dediščine v prvi kategoriji dobi milijon jenov letno za razvoj veščine in znanja ter za učenje naslednikov. Tudi skupinski nosilci v tej kategoriji dobijo finančno podporo.

Skupine, ki gojijo nesnovno ljudsko kulturno dediščino, dobijo finančno podporo za stroške, raziskovanje, prenašanje znanja in uporabo dediščine. Konservatorske tehnologije dobijo denar za dokumentiranje, učenje naslednikov in razvoj znanja.

Za vsako od treh omenjenih kategorij obstajajo merila za razglasitev. Objavljena je tudi tabela nosilcev razglašene dediščine. Na Japonskem so imeli do leta 2004 registriranih 237 nosilcev nesnovne dediščine in 75 nosilcev konservacijskih tehnik. Imajo pet inventarjev, dva za uprizoritveno dediščino in obrti, dva za ljudsko kulturo (šege in navade ter ljudskokulturne uprizoritve) in en register za 'varstvene tehnike' (*preservation techniques*). Ločijo dve vrsti seznamov: seznam razglašanih enot dediščine in preventivni seznam za selekcijo dediščine, ki jo je treba še preučiti. Do leta 2007 je bilo v prvih dveh kategorijah nesnovne dediščine v registre vpisanih 913 enot, od tega 560 na predhodnem izbirnem seznamu in 353 v seznamu razglašanih enot dediščine.

Kanada je začela sistematično delo na nesnovni dediščini že pred ratifikacijo. Glavni dejavnik na področju raziskav nesnovne dediščine v Kanadi je Stolica za etnološko dediščino frankofonske Amerike (med 16. in 20. stol.) (*Chaire de recherche du Canada sur les patrimoines ethnologiques des francophones d'Amérique (xvie-xxie siècles)*) na Univerzi Laval, ki ima zagotovljeno financiranje do leta 2010. Vodja stolice je prof. Laurier Turgeon, znani raziskovalec medkulturnih vprašanj v Quebecu in kulturne raznovrstnosti francoske Amerike. Naloge stolice so: obnove in prilagoditev metodološkega koncepta dediščine, da bo ustrezal zahtevam raziskav v 21. stoletju, osredotočenje na

frankofonsko Ameriko, vrhunsko pedagoško delovanje in razvoj stolice v mednarodni center za študij dediščine. V zadnjem času se stolica največ posveča nesnovni dediščini. Za pomoč pri raziskavah je bil v okviru stolice ustanovljen Laboratorij za zbiranje etnoloških podatkov in multimedijo (Le Laboratoire d'enquête ethnologique et de multimédia). Ekipe raziskovalcev obdelajo vsako enoto nesnovne dediščine po dokaj podrobnih vprašalnikih (Priloga 1). Objavljeni register šteje 422 enot. Posebnost med obravnavanimi državami je Litva. Čeprav ne dela v smeri registra nesnovne dediščine, je že leta 1999 objavila portal Antologija litvanske etnokulture, ki je v bistvu antologija nesnovne kulturne dediščine.

Zelo specifičen, a temeljit sistem je razvila Japonska. Sistematično zanimanje za nesnovno dediščino je zelo staro, začelo se je že leta 1950. Največja pozornost velja uprizoritvam (tradicionalnemu japonskemu gledališču) in obrtem. Sodeč po veliki pozornosti, ki jo Japonska posveča temu področju, je kulturna dediščina pomembna konstitutivna prvina japonske družbe. Isto bi lahko rekli za Republiko Korejo, ki sistem žive dediščine razvija od leta 1964.

Čeprav se obravnavani sistemi v številnih podrobnostih razlikujejo drug od drugega, jim je skupno, da je med prijavitelji dediščine in registrom pooblaščen ustanova ali pooblaščen strokovno telo, ki vodi postopke glede na sprejeta merila. Po določitvi Konvencije morajo biti ti postopki transparentni, vanje morajo biti vključena javnost in protagonisti dediščine ali njeni skrbniki ter upravljavci, ki se morajo strinjati, da bodo oni sami in njihova dejavnost vpisani v register. Številni sistemi predvidevajo varstvene načrte za registrirano (razglašeno) dediščino in finančno podporo za razvijanje, prenašanje in ohranjanje dediščine. Japonski lončar lahko za ohranjanje svoje registrirane dejavnosti letno dobi tudi do 2.000.000 jenov.

PRIMERJALNA TABELA SISTEMOV V DRUGIH DRŽAVAH

Država	Ratifikacija	Izrazoslovje	Register na spletu	Oblika objave	Št. enot	Spletni naslov
Avstrija	v postopku	Immaterielle Kulturerbe	-	-	-	www.kulturleben.at/ike
Belgija	2006	Patrimoine culturel immatériel	ne	-	-	http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?cp=BE&topic=mp#TOC2
Bolgarija	v postopku	Nematerialното kulturno nasledstvo	da	evidenčni seznam	več tisoč enot	
Brazilija	2006	Patrimônio imaterial	da	register	14	http://portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do
Češka	-	Nehmotné kulturne dědictvo	da	register	27	http://www.unesco.org/culture/ich/index.php http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=15
Francija	2006	Patrimoine culturel immatériel	da	več registrov	37	http://www.culture.gouv.fr/

Hrvaška	2005	Nematerialna kulturna baština	da	register	74	http://www.min-kulture.hr/default.aspx
Japonska	2004	(Ningen) Kokuhō	da	5 registrov	913	http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?cp=JP&topic=lht
Kanada	2004	Patrimoine culturel immatériel	da	register	422	http://www.ethnologie.chaire.ulaval.ca/
Makedonija	-	Živo nasledstvo	da	register	31	http://www.zivonasledstvo.org.mk/default_en.asp
Nemčija	priprave	Immaterielle Kulturerbe	-	-	-	www.unesco.de/uh1-2007.html?&L=0

REGISTER NESNOVNE DEDIŠČINE – RAZVOJ ZAMISLI IN POT DO REZULTATOV

Slovenija je deponirala listino o ratifikaciji Konvencije 18. 9. 2008. Ratifikacija je začela veljati tri mesece po njenem deponiranju. S tem se je zavezala, da bo začela izvajati vse potrebne ukrepe za ohranjanje, varovanje in posredovanje nesnovne dediščine na svojem ozemlju, zlasti identificiranje in definiranje raznih sestavin nesnovne dediščine, s pomočjo skupnosti, skupin in ustreznih nevladnih organizacij. Prvi ukrep je seznam (register) ali več seznamov nesnovne kulturne dediščine, ki jih bo redno obnavljala in o njih redno poročala Unescu. Od tod razpis za CRP Register nesnovne dediščine kot sestavni del enotnega registra kulturne dediščine. V Sloveniji že deluje register nepremične dediščine, v pripravi pa je register premične dediščine. Zato je bilo upravičeno pričakovanje, da bi se register nesnovne dediščine zgledoval pri izkušnjah obstoječih registrov in da bi se med njimi vzpostavile povezave. Unescova Konvencija poudarja globoko medsebojno odvisnost med nesnovno, materialno in naravno dediščino. Še bolj so o tem prepričani slovenski etnologi in preučevalci dediščine. To gledanje je prišlo do izraza tudi pri razmišljanju o registru nesnovne dediščine. Hkrati je pa že v Konvenciji in v ZVKD nekaj postavk, ki omogočajo integralno obravnavo dediščine. Naj omenim samo zahtevo po varovanju prostora, v katerem dediščina živi. Nekaterе vrste nesnovne dediščine so vezane na materialno proizvodnjo in so tako same po sebi povezava med nesnovno in materialno dediščino. Druge vrste nesnovne dediščine bodo vezane na naravno okolje itd.

Že pri načrtovanju projekta smo domnevali, da ne bo mogoče mehansko prenašati sistema nesnovne dediščine, kot ga predlaga Konvencija, v okolje slovenske tradicionalne kulture. Gre za kulturne razlike med razmerami na področju nesnovne kulture v tretjem svetu in med razmerami v razvitem svetu. V Konvenciji je največji poudarek na ustnem izročilu in obrtnih veščinah. Oboje je večkrat povezano v sistem prenašanja znanja po ustnem izročilu. V razvitem svetu, kamor spada tudi Slovenija, so se tradicionalni načini proizvodnje in prenašanja znanja, značilni za fevdalno in predindustrijsko obdobje, zelo zgodaj spremenili in modernizirali. V tradicionalno obrtno proizvodnjo so stopile nove tehnologije in materiali. Razkroj družbenih odnosov in porast individualizma sta povzročila, da so glavne vrste nesnovne dediščine, npr. šege, uprizoritve pa tudi materialna proizvodnja, namesto tradicionalnih dobile nove nosilce in izvajalce ter nove načine prenašanja znanja.

V današnjem kulturnem okolju med ljudmi na terenu velikokrat naletimo na zavestno ohranjanje dediščine z najsodobnejšimi organizacijskimi prijemi in tehničnimi sredstvi. Pustne skupine npr. postavljajo spletne strani, pišejo zapisnike sej in ustvarjajo dokumentacijo o svojih aktivnostih. Obrtniki, ki se ukvarjajo z izdelovanjem predmetov, npr. košar, godci ali mojstri slamnatih streh ali lončarji in medicarji imajo danes svoje spletne naslove, reklamne prospekte in posetnice, ki jih delijo potencialnim strankam na sejnih in drugih prireditvah. Pevci in godci izdajajo zgoščenke in nastopajo na lokalnih radijskih postajah. Zato bomo morali pri izdelavi registra upoštevati tudi te modernizirane prenašalce tradicije, čeprav po svojem načinu delovanja uhajajo definicijam Konvencije in njenim merilom za določanje nesnovne dediščine, ki v ospredje postavljajo ustne načine širjenja znanja. V Belgiji so se odločili, da v seznamih nesnovne dediščine ne bodo upoštevali samo izvirnega ustvarjanja, temveč tudi popularno kulturo, cyberkulturo ter kulturni repertoar.

Ko sprašujemo po definiciji nesnovne dediščine, največkrat naletimo na odgovor (ali ugibanje), da gre za ustno izročilo in obrtne veščine ali pa, da gre za duhovno kulturo. S tako razlago nesnovne dediščine seveda ne moremo biti zadovoljni. Z njo ne moremo zajeti vseh sodobnih oz. moderniziranih oblik nesnovne dediščine. Zato je treba v naših okoliščinah ustvariti sistem obravnavanja nesnovne dediščine, ki bo pazljivo zajel fragmente in preostanke dediščine, vključno s poskusi njene rekonstrukcije. Na neki način je pobuda Unesca za varovanje nesnovne dediščine in za oblikovanje registrov veliko vrednejša in koristnejša v našem okolju, kjer se tradicionalne sestavine nesnovne dediščine izgubljajo in preoblikujejo, kot v tretjem svetu, kjer so tradicionalne oblike nesnovne dediščine bolj žive in številčnejše kot pri nas. Kar bomo našli in rešili, bo zato za ohranjanje kulturne raznolikosti v Sloveniji izredno pomembno. K temu bo pripomoglo tudi enakopravno obravnavanje nesnovne dediščine italijanske, madžarske in romske manjšine v Sloveniji. Zato se bo naš register imenoval register nesnovne dediščine v Sloveniji in ne register slovenske nesnovne dediščine.

Nekatere države – npr. Avstrija ali Japonska – so se odločile, da ne bodo obravnavale celotnega spektra nesnovne dediščine. Na Japonskem prevladuje zanimanje za gledališče in rokodelstvo. To sta značilni poglavji, ki najlepše predstavljata japonsko kulturno dediščino.

Preden se bomo v Sloveniji odločili za omejeno obravnavanje nesnovne dediščine, je prav, da zberemo dokumentacijo o dosedanjem raziskovanju nesnovne dediščine na Slovenskem. Doslej je izšla samo ena publikacija, ki tematsko in sistematično obravnava nesnovno dediščino, to je *Nesnovna kulturna dediščina*.⁷ Druge publikacije, kot npr. *Slovenska ljudska kultura* (1962), *Slovensko ljudsko izročilo* (1980) pa tudi *Slovenski etnološki leksikon* (2004), obravnavajo nesnovno dediščino, ne da bi jo izrecno izdvojile iz številnih drugih kategorij kulture. Obravnavanje nesnovne dediščine v vseh omenjenih priročnikih seveda ni tako, da bi znanje iz njih lahko prelili v register. V njih avtorji obravnavajo splošno podobo, genezo in pomen kulturnih pojavov brez navedbe konkretnih lokacij,

⁷ Publikacijo *Nesnovna kulturna dediščina*, ki sta jo uredili Damjana Prešeren in Nataša Gorenc, je leta 2005 ob Dnevih evropske kulture izdal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije oz. Ministrstvo za kulturo.

še manj nosilcev. Zato so nam omenjene publikacije lahko samo orientacija, kaj lahko pričakujemo v Sloveniji in v kateri smeri naj iščemo še žive enote nesnovne dediščine.

Za potrebe registra bo treba začeti posebne raziskave, da bomo prišli do enot nesnovne dediščine, ki jih je mogoče evidentirati, dokumentirati in s pomočjo njihovih nosilcev vpisati v register. Podobne izkušnje imajo tudi v tujini. Moskovski državni Inštitut za živo dediščino, ki je del Inštituta za naravno in kulturno dediščino, sistematično preučuje ruske regije in vsako leto izda knjigo o nesnovni dediščini v eni od ruskih pokrajin. V frankofonski Kanadi prav tako poteka sistematično evidentiranje in dokumentiranje posameznih enot nesnovne dediščine za potrebe registra. Brazilski registri nesnovne dediščine poleg osnovnih podatkov enote vsebujejo tudi kratko monografijo. Podoben je primer francoskega registra. To pomeni, da bo register v nekaterih primerih zahteval tudi nove ali ponovne študije.

Projektna skupina se je lotila več nalog hkrati. Prva je bila določanje, s katerimi najnujnejšimi podatki bi nesnovno dediščino označili. Glede tega smo se ravnali po priporočilu Core Data Index to Historic Buildings and Monuments of the Architectural Heritage,⁸ ki svetuje, naj register vsebuje tisti minimum kategorij, ki so potrebne za razumno oznako enote, bodisi za načrtovanje, upravljanje ali akademsko obravnavanje enote itd. Register naj vključuje tudi navedbo virov v drugih podatkovnih bazah ali dokumentacijskih centrih, ki bodo pripomogli k podrobnejšemu razumevanju posameznih enot ali lokacij.

Ugotovili smo, da moramo najprej dobro poznati strukturo slovenske nesnovne dediščine: kako je sestavljena, na katere enote še lahko računamo, kaj je raziskano in do kakšne stopnje, preden lahko izdelamo seznam vrst in tipov nesnovne dediščine na Slovenskem in obrazce registra. Zato smo začeli hkrati sestavljati začasni seznam nesnovne dediščine, delno po raziskovalnih izkušnjah članov projektne skupine, delno po literaturi. To je bilo zelo koristno delo, ki se je začelo z nekaj vzorčnimi enotami, ki jih je predložil vsak član skupine. Že po prvih simuliranih prijavah smo morali korigirati naš osnutek vrst in tipov dediščine. To pa je vplivalo tudi na prve preizkusne predloge strukture registra.

Hkrati smo začeli zbirati podatke o obstoječih zbirkah kulturne dediščine v Sloveniji, ki vsebujejo tudi podatke o nesnovni dediščini. Našli smo jih pri osrednjih raziskovalnih in strokovnih ustanovah, vendar urejene na zelo različne načine. Ponekod je še vse v zapiskih, drugod so informacije kartotečno urejene, prav tako fototeke, nikjer pa ni sistematične zbirke, ki bi bila posvečena izključno nesnovni dediščini. Da smo zbirke lahko primerjali, smo podatke o zbirkah vpisovali v poenoten vprašalnik. Nabrali smo 30 zbirk, od katerih jih je 16 pogojno dostopnih (ali dostopnih za strokovno uporabo), tri so javno dostopne (ena samo z delom enot), ena pa je delno dosegljiva na spletu.

Seznam zvrsti in podzvrsti nesnovne dediščine (Priloga 2) je nastal kot kompromis med določili

8 Glej <http://archives.icom.museum/object-id/heritage/core.html>.

Konvencije in slovensko metodologijo in prakso na tem področju. Odločili smo se, da za naš sistem predlagamo vseh pet vrst ali domen nesnovne dediščine, ki jih razlikuje Konvencija in po njej tudi ZVKD. Šele v praksi se bo pokazalo, ali v Sloveniji lahko računamo na cel spekter žive nesnovne dediščine. Po drugi strani pa je mogoče, da bo treba v seznam zvrsti in podzvrsti dediščine dodati nov tip, če se bo našla kulturna prvina, ki smo jo dotlej prezrli.

Oral traditions and expressions smo prevedli Ustno izročilo in ljudsko slovstvo, najbolj razširjen izraz za vse oblike ljudskega besednega ustvarjanja. Več o vsebini te vrste dediščine povedo navedene podzvrsti dediščine (narečja, pregovori in reki, uganke, šaljivke in vici, pesništvo, pripovedništvo, pripovedovalci, mitologija in bajeslovje, mitska krajina), v katerih so vsebine relevantnih poglavij slovenske etnologije in folkloristike.

Obsežen alternativni predlog za to zvrst je podala Marija Stanonik. Od predloga smo sprejeli štiri podzvrsti (pregovore in reke, uganke, pesništvo, pripovedništvo). Nismo pa se odločili za njen predlog glavnega naslova – slovstvena folklor. V celoti se nam je zdel njen predlog preveč podroben za potrebe registra, lahko pa ga bomo uporabljali kot pomoč pri sistematiziranju predlaganih enot.

Uprizoritve in predstavitve so pri nas sicer nekoliko neobičajna oznaka vrste nesnovne dediščine, vendar smo se odločili za tako udomačitev oznake *Performing arts* iz Konvencije, ker v naboru slovenskega strokovnega izrazoslovja ni primerne izraza, ki bi združeval tako pisane vrste dediščine, kot so: gledališče, folklorne prireditve, petje in pevci, glasba in glasbeniki, likovna dela in igre. To je tudi edino ime zvrsti, ki smo ga dobesedno prevedli iz Konvencije, druge izraze smo vzeli iz domačega strokovnega izrazoslovja.

Šege in navade so vrsta dediščine, ki jo Konvencija imenuje *Social practices, rituals and festive events*. Pri izbiri naslova smo se naslonili na tradicionalno poimenovanje tega segmenta ljudske kulture, ki je še vedno domač v slovenski etnologiji. Uporabili so ga tudi avtorji zbornika *Nesnovna kulturna dediščina* (2005).

Knowledge and practices concerning nature and the universe iz Konvencije smo prevedli v Znanja o okolju, Traditional craftsmanship pa Gospodarska znanja. V slednjo zvrst smo vključili tudi podzvrst Mojstri. S tem smo želeli pustiti prostor možni evidenci oseb, ki jih je vredno zabeležiti zaradi njihovih veščin na področju tradicionalnih rokodelskih in obrtniških panog.

Slovenska posebnost v registru bo zvrst Kulturni prostor. Dodali smo ga petim standardnim zvrstem nesnovne dediščine, ki jih predlaga Konvencija.

Seznam zvrsti in podzvrsti nesnovne dediščine je zdaj dokaj zajeten, čeprav ne tako zajeten kot npr. pri Bolgarih. Kljub temu se še vedno lahko zgodi, da se bodo v praksi pojavile nove podzvrsti, nekatere pa bodo odpadle. Menili smo, da je majhnost Slovenije prednost pri preučevanju nesnovne dediščine in vzpostavitvi preglednega sistema za njeno upravljanje. Zato ni nič narobe, če začnemo s širokim pregledom področja in po potrebi krčimo njegove meje.

Kot stranski, a neizogiben produkt pri iskanju značilnosti slovenske nesnovne dediščine je nastal obširen seznam nesnovne dediščine Slovenije, nekakšen *cultural mapping* dediščine⁹ (Priloga 3). Spoznali smo, da bo ta seznam, ko bo izpopolnjen, eden bistvenih dokumentov za obravnavanje nesnovne dediščine v Sloveniji. Že tak kot je, je dobra orientacija po tematiki, hkrati pa postavlja številna vprašanja etnološki stroki. Če bomo hoteli, da bo uporaben pri izdelovanju registra, bo treba še veliko raziskovati, preverjati in dopolnjevati. Pri nekaterih enotah niso znani nosilci, lokacije in stopnja ohranjenosti. Številne zabeležene enote so sicer obravnavane v strokovni literaturi, ni pa preverjeno, ali so preživele do danes. Nekatere enote so verjetno že med objavo živele samo še v spominu informatorjev. To za etnološko preučevanje sicer ni problematično, za register pa je. Vsako vedenje o preteklem znanju in verovanju je pomembno za ustvarjanje kulturne podobe Slovencev, vendar dediščina, ki ne živi, ki se ne razvija, ne prenaša in ni javno dostopna, ne more biti ustrezno zabeležena in pripravljena za vpis v register, kot ga razumeta Konvencija in ZVKD. Nesnovne dediščine v kontekstu registra ne bi smeli enačiti kar povprek z duhovno razsežnostjo (ljudske) kulture.

Začasni Seznam vsebuje 315 enot ali kulturnih prvin. Urejene so po zvrsteh in podzvrsteh, ki smo jih določili v raziskovalnem projektu: Jezik in ljudsko slovstvo 21, Uprizoritve 99, Šege in navade 63, Znanje o okolju 6 in Gospodarsko znanje 126 enot. Sestavni del Seznama je spisek izbrane literature, urejen po zvrsteh žive kulturne dediščine.

Na podlagi pridobljenega znanja o potencialni nesnovni dediščini v Sloveniji smo izdelali strukturo enote registra in na njegovi podlagi prijavi obrazec (Priloga 4), tako da smo primerjali obstoječi slovenski register nesnovne dediščine in Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine (Navodila ... 2007), ki sta narejena po mednarodnih standardih, npr. po mednarodnem priporočilu Sveta Evrope CORE DATA INDEX.¹⁰ Isti vir svetuje tudi navajanje lokacij, kjer se nahajajo drugi podatki o enoti, npr. podatkovne baze, dokumentacijski centri in vse, kar lahko rabi podrobnejšemu razumevanju posameznih enot dediščine. Upoštevali smo tudi določilo ZVKD, naj register povezano vsebuje tri vrste podatkov, osnovne, varstvene in predstavitvene (66. čl.).

Hkrati smo imeli pred očmi tudi primere registrov iz drugih držav, katerih problematika je opisana v poglavju Pregled stanja na področju nesnovne dediščine v drugih državah, zlasti uspešne primere iz Kanade, Francije, Brazilije in Hrvaške. Ti se med seboj močno razlikujejo, vendar imajo skupno značilnost, da nesnovno dediščino obravnavajo drugače kot nepremično. Za označevanje nesnovne dediščine potrebujemo več kvalitativnih podatkov, ki jih lahko prenesemo samo z opisovanjem. Zato so tudi v naši strukturi registra rubrike, ki predvidevajo dokaj obširno opisovanje. Prav tako v veliki

9 Izraz sposojen v: Workshop on Inventory-making for Intangible Cultural Heritage Management Final Report (Zakrajšek idr. 2004).

10 Recommendation No. R(95)3 of the Committee of Ministers to Member States on Co-ordinating Documentation Methods and Systems Related to Historic Buildings and Monuments of Architectural Heritage, 1995 in Core Data Standard for Archaeological Monuments and Sites 1999.

večini primerov nesnovne dediščine ni mogoče datirati, razen nekaterih njenih podatkov, npr. kdaj se je v družini začela določena dejavnost ali kdaj je bila prvič zabeležena neka kulturna prvina. To pa je mogoče zabeležiti tudi v opisu dejavnosti in ni relevantno za razumevanje dediščine. Čeprav smo se močno približali slovenski praksi registra nepremične dediščine, smo vendarle ohranili nekatere posebnosti, npr. obširnejši opis dediščine in obvezni multimedijski dodatek. Slednji je nujno potreben zaradi značilnosti nesnovne dediščine, da živi v neštetih variantah, ki se ohranijo le v gibljivih slikah in hkratni zvočni predstavitvi. S tem spodbujamo nastajanje sistematičnega vizualnega arhiva nesnovne dediščine. Tudi pri prijavi nesnovne dediščine za Reprezentativni seznam nesnovne dediščine človeštva (UNESCO) je obvezen kratek dokumentarni film.

Za vpis v register predvidevamo merila, ki izhajajo tako iz ZVKD kot tudi iz Konvencije (Priloga 5). Narava žive dediščine je drugačna od narave nepremične dediščine. Razlika je predvsem v tem, da imamo pri živi dediščini v večini primerov opravka z ljudmi kot subjekti dediščine. Strinjati se morajo, da bodo vstopili v proces raziskave, evidentiranja, dokumentiranja in pozneje javne predstavitve in javne dostopnosti do njihove dejavnosti. Gre za potrebo po konsenzu med strokovnjaki, javno službo in nosilci žive dediščine o pravicah in obveznostih. V številnih primerih, npr. pri ljudski besedni in likovni umetnosti, pri umetnoobrtnih izdelkih in pri javni slikovni predstavitvi gre tudi za vprašanje avtorskih pravic, ki ga je treba sporazumno urediti pred vpisom v register oz. razglasitvijo žive mojstrovine. Pa tudi kadar si nekaterih prvin ne morejo avtorsko lastiti posamezniki – tak je primer prehrabnenih sestavin ali plesov – moramo v registru zabeležiti vsaj osebo, ki je prikazala večino priprave hrane ali uprizorila ples.

PROTOKOL PRIJAVLJANJA

Prijavitelj in nosilec

Po Zakonu o varstvu kulturne dediščine (2008) pobudo za vpis v Register žive dediščine predlagajo dediščinske ustanove, društva in posamezniki. Med nastajanjem registra lahko pričakujemo, da bo veliko pobud za vpis v register prišlo s terena, od nevladnih organizacij, nosilcev in upravljavcev žive dediščine ali lokalnih skupnosti. To bi bilo zelo spodbudno, saj bi pomenilo, da v javnosti vlada zaupanje v institut državnega sistema žive dediščine.

V nasprotju z evidentiranjem in vpisovanjem enot nepremične dediščine bo register žive dediščine nastajal v tesnem sodelovanju z njenimi nosilci oz. upravljavci. To je nujno zaradi poznejših postopkov v zvezi s posamezno enoto žive dediščine, zlasti z razglasitvijo žive mojstrovine in nasploh v zvezi z varovanjem, ohranjanjem, izobraževanjem in s promocijo dediščine, ki jih določa zakon. »Pomembno je, da skupnosti same definirajo in prepoznajo lastno nesnovno dediščino. Vlade, ustanove in nevladne organizacije bi morale biti pripravljene to podpreti in pri tem pomagati« (Zakrajšek idr. 2004).

Prijavnica in soglasje

Prijava se bo začela z izpolnitvijo prijavnice in dostavitvijo drugih dokumentov, kar bo opravil prijavitelj v sodelovanju z nosilcem prijavljene enote dediščine ali vsaj z njegovo vednostjo. Enote ne bo mogoče prijaviti brez soglasja nosilca, da se strinja s prijavo oz. z njenimi posledicami. Pozneje bo Koordinator v primeru javne objave registra sklenil z nosilcem še dogovor o avtorskih pravicah.

Tako prijavitelj kot nosilec se bosta pri svoji odločitvi in izpolnjevanju prijavnice ter podpisu soglasja opirala na dokumente: Merila za vpis v register žive dediščine in na Opis zvrsti žive dediščine, ki so sestavljeni na podlagi Konvencije in ZVKD.

Koordinator

Vpis v register bo potekal po zaprtem sistemu. To pomeni, preko institucije javne službe Koordinatorja. Ko bo Koordinator prejel prijavnico z dokumenti in soglasje nosilca, bo preveril in dopolnil podatke ali od prijavitelja zahteval dopolnitev. Preveril bo, ali predlagana enota ustreza merilom in ali prijava vsebuje vse zahtevane dokumente (izpolnjeno prijavnico, slikovne in medijske priloge, soglasje). Začele se bodo priprave na vpis v register. Koordinator bo v sodelovanju s prijaviteljem in z nosilcem preveril potrebo po ureditvi avtorskih pravic in ustrezno ukrepal. Nato bo predlog obravnavala strokovna delovna skupina.

Delovna skupina Koordinatorja

Skupina bo sestavljena iz ekspertov, predstavnikov zavoda za kulturno dediščino, nacionalnega muzeja, pokrajinskih muzejev, raziskovalnih inštitutov in nevladnih organizacij. Člane skupine bodo njihove ustanove imenovala po vabilu Koordinatorja. Pri izbiri članov bo sestav skupine odražal strokovno in pokrajinsko načelo. Delovna skupina se bo sestajala najmanj dvakrat letno ali po potrebi.

Vpis v register

Po pozitivni odločitvi delovne skupine bo Koordinator izpolnil vpisni obrazec enote žive dediščine, ga opremil z vsemi predpisanimi prilogami in ga poslal Direktoratu za dediščino, ki je skrbnik registrov.

Certifikat

Po vpisu enote v register bo ministrstvo izdalo certifikat, ki se bo glasil na ime enote in njenega nosilca. Ministrstvo bo potrjevalo tudi nalepke in žige za označevanje registriranih predmetov in dejavnosti. Oboje bo nosilec lahko uporabljal pri promociji svojih aktivnosti in pri javnih razpisih za financiranje varstva žive dediščine.

SKLEPNE MISLI O REGISTRU ŽIVE KULTURNE DEDIŠČINE

Če primerjamo obravnavane sisteme v drugih državah z načrtovanim slovenskim sistemom, bi rekli, da je Slovenija po sprejetju Zakona o Konvenciji leta 2007 naredila podobno kot večina drugih držav, ki so izbrale obstoječo strokovno ustanovo in ji podelile koncesijo za izvajanje nalog na

področju državnega registra nesnovne dediščine (ZVKD, 98. čl). To bo javna služba koordinatorstvo varstva žive dediščine. Sistem prijavljanja bo zaprt oz. posredniški. Tudi večina drugih držav se je odločila za tak sistem. V Sloveniji bodo strokovne in raziskovalne ustanove, posamezni strokovnjaki in predstavniki civilne družbe lahko prijavljali enote žive dediščine, a bo vpisno prijavo izvedel Koordinator s svojo delovno skupino, potem ko se bodo prepričali, da prijavljena enota ustreza merilom za sprejem v register. Koordinator bo tudi sam prijavljal enote dediščine, hkrati pa bo vodil tudi postopke za razglasitev Živih mojstrov in za vpis v Unescov reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Pri odločanju mu bodo v pomoč javne službe na področju dediščine in skupina strokovnjakov.

Vprašanja varstvenih ukrepov

Ko razmišljamo o registru žive kulturne dediščine, moramo imeti pred očmi razloge, zaradi katerih ga bo pripravila tudi Slovenija. V prvi vrsti so to obveznosti do ZVKD in Unescove Konvencije. V obeh dokumentih je ta obveznost razločno omenjena. »Za zagotovitev prepoznavanja z namenom varovanja mora vsaka država pogodbenica glede na svoje stanje pripraviti enega ali več popisov nesnovne kulturne dediščine ...« (Konvencija, 12. člen/2).

»Varovanje« pomeni ukrepe za zagotovitev ohranjanja nesnovne kulturne dediščine, vključno s prepoznavanjem, dokumentiranjem, raziskovanjem, zaščito, spodbujanjem, izboljševanjem, prenosom, še posebej s formalnim in neformalnim izobraževanjem, kakor tudi z oživitvijo različnih vidikov te dediščine (Konvencija, 2. člen, odstavek 3). Pri vprašanju varstvenega režima za nesnovno dediščino se še bolj pokažejo razlike med varstvom nepremične in nesnovne dediščine kot pri zasnovi prijavljanja in vpisovanja dediščine. V Konvenciji so, poleg formalne zakonske zaščite, omenjene tudi druge kategorije varstva, mišljeno je kompleksno varstvo, ki se začne s preučevanjem dediščine in sega do sodelovanja skupnosti pri upravljanju z dediščino (13.–15. člen).

Varstveni načrt za živo nesnovno dediščino se bo razlikoval od varstvenega načrta za nepremično in premično dediščino v tem, da mora izvirati iz tesnejšega stika med predlagatelji in skrbniki registra ter nosilci žive dediščine. O tem govori Konvencija zlasti v 15. členu – sodelovanje skupnosti, skupin in posameznikov. Pogodbene strani varstvenega načrta torej nista samo nosilec in država, temveč je treba vanj vključiti še druge dejavnike, ki vplivajo na obstoj in ohranjanje dediščine.

Vse te aktivnosti so nujni sestavni del varstvenega načrta, s katerim se mora strinjati tudi nosilec dediščine, saj ima v njem glavno vlogo. Konvencija poziva države podpisnice, naj v sodelovanju z nosilci prirejajo predavanja, posvetovanja, seminarje in druge izobraževalne dejavnosti, ki naj rabijo prenašanju znanja in učenja dediščine in za dediščino. Nekateri predlagajo celo, da je treba »formalizirati odnose med ustanovami in člani skupnosti in jim dodeliti uradni status terenskih delavcev« (Zakrajšek idr. 2004).

Varstveni načrt je treba glede na njene posebnosti izdelati za vsako enoto posebej. Tako kot mora država pogodbenica poročati o stanju enot, ki so v registru, in o drugih aktivnost v zvezi z njimi, mora biti tudi nosilec ves čas na razpolago skrbnikom registra, da preverjajo opravljanje obveznosti nosilca. Varstveni načrt mora omogočiti vsaj naslednje ukrepe: tekoče spremljanje razvoja dediščine (monitoring), širjenje znanja ali veščin, izobraževanje za dediščino in državno finančno pomoč, ko je ogrožen obstoj dediščine.

Po črki zakona (ZVKD, 9. čl/6) sodi tudi varovanje prostora, v katerem dediščina živi, v del varstvenega načrta. Zato je treba v njem natančno definirati prostor dediščine (stavbo, ulico, kraj, krajino) in v sodelovanju z nosilci, s skrbniki in z lokalnimi oblastmi preučiti tveganja in možnosti za njegovo ohranitev. Zato je tem bolj pomembno, da lokalna skupnost (npr. občina), ki je delno odgovorna tudi za prostorski razvoj, že od vsega začetka stoji za registrirano dediščino.

Prostor nesnovne dediščine lahko razumemo na dva načina. To je lahko vplivno območje dediščine, na katerega ta vpliva s svojim delovanjem, oz. v katerem je čutiti njen vpliv, lahko pa je fizični prostor, v katerem se odvijajo dejavnosti in predstavitve. V registru bi kazalo zabeležiti oba omenjena vidika prostora dediščine. »Zato je naša naloga obdržati cel sistem in ne zgolj zbiranja izdelkov nesnovne dediščine« (Kirshenblatt Gimblett 2004). Predlagamo, naj bo partner pri sistemu varovanja žive dediščine tudi Ministrstvo za okolje in prostor.

Prostori kot značilna sestavina nepremične dediščine in predmeti ter orodja kot sestavine premične dediščine so povezava med nepremično, premično in živo dediščino. Živa dediščina deluje v konkretnih prostorih in za manifestiranje veščin, znanja in stvaritev rabi predmete in orodja. S povezavo med prostori, predmeti in znanjem ter veščinami, ki jo bo omogočil enotni register kulturne dediščine, bo nastala mreža kulturne raznovrstnosti Slovenije.

Predlagamo, da se nosilci, zlasti predstavniki skupinskih nosilcev, usposobijo za ustanovitev dokumentacijskih centrov posameznih enot nesnovne dediščine. Ti v veliko primerih pri razgledanih in sposobnih posameznikih ali v zasebnih muzejskih zbirkah že obstajajo, o čemer se etnologi na terenu prepričujemo že nekaj let. To bi bilo tudi usklajeno z duhom priporočila delavnice o izdelavi registra nesnovne dediščine: »Pomemben je trajni trening članov skupnosti v metodah dokumentiranja kulture in v uporabi primerne tehnologije« (Zakrajšek 2004). Dokumentacijski center v skupnosti, ki skrbi za svojo nesnovno dediščino, bi bil lahko dostopen tudi javnosti v času, ko se nesnovna dediščina, vezana na določeno časovno obdobje, ne izvaja. Vsekakor pa bi ga lahko uporabljali raziskovalci pri spremljanju razvoja nesnovne dediščine.

Zaradi vseh teh nalog sodelovanja z nosilci nesnovne dediščine mora varstveni načrt vsebovati tudi oceno stroškov za vse dejavnosti na terenu, od izobraževanja do pomoči nosilcu za izvajanje dejavnosti.

Pravice in obveznosti nosilca registrirane dediščine

Predlagamo, da se z ustreznim pravilnikom določijo pravice in obveznosti registriranega nosilca dediščine. Z njimi je treba seznaniti nosilca dediščine pred podpisom soglasja, s katerim se strinja, da ga vpišemo v register. Ali pa naj bodo pravice in obveznosti sestavni del soglasja, s katerim nosilec pristaja na pogoje vpisa v register.

Nosilec razglašene dediščine ima pravico:

- da vidno označi svoj izdelek, manifestacijo ali oglas z oznako, ki potrjuje razglasitev dediščine;
- da je njegovo ime objavljeno v javnih publikacijah Ministrstva za kulturo;
- da se njegov naziv upošteva pri dodeljevanju državne finančne pomoči.

Nosilec razglašene dediščine ima obveznost:

- da ne razvrednoti ali osramoti podeljenega naziva;
- da uporablja uradne oznake samo za izdelke ali manifestacije, ki so predmet razglasitve;
- da je na voljo raziskovalcem dediščine v okviru vsebine, za katero mu je bil podeljen naziv;
- da se na ustrezen način trudi prenašati svoje znanje in spretnosti na področju razglašene dediščine na svoje naslednike;
- da dovoljuje prenos dela avtorskih pravic na skrbnike registra.

Med pravicami in obveznostmi, merili za vpis v register (ki smo jih tudi zasnovali v okviru projekta) in varstvenim načrtom obstaja povezava. Merila s svojimi določili o lastnostih dediščine v bistvu narekujejo tudi osnovne postavke za izdelavo varstvenega načrta nesnovne dediščine. Če enota nesnovne dediščine v trenutku vpisa zadošča merilom, pozneje pa se položaj spremeni in ta v nekaterih točkah ne zadošča več merilom, potem bi varstveni načrt lahko, če bi bil tako zasnovan, to preprečil. Vendar bi moral imeti na voljo instrumente, s katerimi bi omilil nenadno nezmožnost nosilca, da v določenih pogledih upošteva dogovorjene pogoje. S tem bi država pokazala odgovornost do razglašanih enot nesnovne dediščine.

Kako ravnati z nesnovno dediščino Slovencev v drugih državah?

To vprašanje se postavlja pred nas zlasti po ukinitvi fizičnih meja med državami EU. Stiki med matično državo in nekdanjimi »zamejci« dobivajo nepredvidene razsežnosti. Pretok ljudi in znanja je veliko obsežnejši kot prej. Živa dediščina Slovencev izza državnih meja sicer ne more biti vpisana v državni register, ker iz tega sledijo administrativne posledice, lahko pa je evidentirana na posebnem seznamu nesnovne dediščine in bo predmet dogovorov z ustreznimi službami sosednjih držav. Članek, ki govori o možnostih tovrstnega čezmejnega regijskega sodelovanja na področju žive dediščine, navaja naslednje mnenje: »A further directive calls for States Parties to share documentation concerning

elements of the intangible heritage present in the territories of other States Parties, with the aim of making it available specifically to the communities concerned« (Operational ... 2008)¹¹.

Nekaj dvomov in vprašanj

Slišal sem pogoste očitke, češ da vključitev neke kulturne sestavine v register pomeni njeno omrtvičenje, zlasti če vpis v register pomeni zamrznitev nekaterih njenih komponent, kar bi lahko zavrlo razvoj in življenje sestavine. Takemu razmišljanju se lahko upremo tako, da gledamo na register kot na pripomoček za ohranjanje izbrane kulturne dediščine, da se z njim opozori na njene kakovostne enote. Vpis v register številni nosilci razumejo kot pohvalo njihovi dejavnosti in kot spodbudo za nadaljnje delovanje. Register bo merilo in zgled za vse nosilce, skrbnike, uporabnike, veščake in mojstre o tem, kaj na Slovenskem prištevamo h kakovostni kulturni dediščini. Na tem področju res lahko pričakujemo pozitiven vpliv registra, če drži, da zgledi vlečejo. Da bodo zgledi res kakovostni, pa je stvar Koordinatorja in njegove delovne skupine.

Poleg tega na register ne smemo gledati kot na zbirko celotne nesnovne dediščine Slovenije. Vanj bo, glede na merila, izvirajoča iz Konvencije in ZVKD, vpisan samo vidni, manifestativni del dediščine, ki živi, se razvija in simbolno ali dejansko vpliva na sodoben kulturni profil v Sloveniji. Torej bo ostal še velik segment nesnovne dediščine, ki ga ne bo »pokvaril« register, na razpolago za etnološko preučevanje.

Ob pripravi metodologije registra smo se večkrat vprašali, ali je slovenska etnologija kos izzivu, ki ga ponuja register žive kulturne dediščine. Odgovor ni bil vedno pritrdilen. Nesnovna kultura v Sloveniji ni strokovno obdelana do te mere, da bi znanje lahko neposredno prelili v register. Ali so nekatera tematska področja neobdelana ali pa so obdelana z drugačnih izhodišč, kot bi bilo zaželeno za neposredno uporabo. Največkrat manjkajo konkretni podatki o posameznih kulturnih sestavinah, lokacije, datacije, presoja prenašanja znanja in vključenosti v skupnost. Za večino kulturnih sestavin bo treba preverjati podatke ali pa jih pridobiti na novo.

ZVKD omogoča razglasitev žive dediščine ali njenega nosilca za Živo mojstrovino. S tem dobi enota nesnovne dediščine oz. vpisana kulturna sestavina status spomenika. Sledi nominacija za reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva (nekdanje mojstrovine ustne in nesnovne dediščine človeštva) ali v program National living treasures, katerega začetniki so Japonci. Z razglasitvami in nominacijami določene kulturne sestavine povzdignemo nad druge. Ustvari se hierarhija kulturne dediščine, ki glede na imperativ po ohranjanju čim večje kulturne raznolikosti, kar je tudi eden od ciljev Konvencije, ni najbolj spodbudna. V celotni podobi kulturne dediščine bo pomembna vsaka, še tako na videz nepomembna enota žive dediščine. Prav lahko bi se zgodilo, da bi privilegiranje določenih kulturnih sestavin žive dediščine po merilih, nastalih zunaj

11 Naslednje navodilo poziva države pristopnice naj podelijo dokumentacijo, ki zadeva nesnovno dediščino na ozemlju drugih držav pristopnic z namenom, da bi bila na razpolago obravnavanim skupnostim.

strokovne refleksije, ustvarilo neavtentično podobo kulture ali profaniralo podobo žive dediščine na Slovenskem. Pritiski za take rokohitrške nominacije so bili že zaznani tudi v medijih. V Sloveniji bi morali z razglasitvami in nominacijami počakati tako dolgo, da bo pretežna večina nesnovne dediščine vpisana v register. S tem bi pokazali, da delamo register predvsem zaradi nas samih in ne zaradi tekmovanja z drugimi. Šele ko nam bo jasna celovita podoba nesnovne dediščine, bi izbrali enote, ki ustrezno reprezentirajo kulturno dediščino v domačem in mednarodnem okviru.

Že kmalu po oblikovanju prvih obrisov registra, metod in tehnologije, se je postavilo vprašanje vloge nosilca dediščine. O pomenu nosilca nesnovne dediščine v registru in tudi sicer, obstajajo različna mnenja. Nosilstva ne smemo enačiti z lastništvom, kot npr. pri nepremični dediščini. Nosilec je tista živa oseba ali skupina, ki je odgovorna za izvajanje ali vodenje neke dejavnosti na področju kulturne dediščine, npr. nek ritual, ki obvlada neko od prednikov prejeta tradicionalno veščino, ki sistematično skrbi, da se znanje ohranja in nadaljuje ter se izobražuje o posedovani dediščini. Nič ni narobe, če to znanje tudi prodaja oz. se z njim preživlja. Seveda so nekatere vrste dediščine, ki jih ne moremo pripisati enemu samemu nosilcu. Kdo je npr. nosilec znanja o izdelavi tradicionalnih jedi, kot so gibanica, štruklji, kranjska klobasa itd.? V tem primeru lahko govorimo o osebi, ki je za potrebe dokumentacije in preučevanja prikazala neko dejavnost ali znanje, ni pa njen izrecni avtor ali izumitelj. Kljub temu bi morali v registru zabeležiti naslove, kjer je bila in kjer je lahko veščina prikazana. Prav gotovo pa lahko za nosilca imenujemo tistega, ki zna igrati na nek inštrument, ki ga zna izdelati in ki izdeluje tradicionalne predmete, kot so npr. lončeni izdelki, skodle, korantova kapa itd.

Nosilci so lahko posamezniki ali skupine, npr. društva. To je zlasti značilno za prvine s področja šeg. Pri borovem gostüvanju sodeluje cela vas. Vsi so enako zaslužni za potek in obstoj šege, čeprav je v ozadju vedno nek posameznik, ki povezuje ljudi, ali pa društvo s svojo infrastrukturo.

Če bi vse te prvine obravnavali kot pojave kolektivne (nacionalne ali etnične) kompetence, bi izgubili pomembne podatke o razvoju žive kulturne dediščine. Nastala bi predstava o dediščini kot o nacionalnem mitu in simbolu, kar nasprotuje strokovnim pogledom na dediščino. Nosilec je v veliko primerih sinonim za sogovornika pri evidentiranju, dokumentiranju in ohranjanju dediščine. Večine prvin nesnovne dediščine ne bo mogoče ohranjati, če strokovnjaki ne bomo sodelovali s konkretnimi osebami, ki so odgovorne za obstoj znanja ali dejavnosti.

Pregled literature o potencialnih sestavinah nesnovne dediščine za register je pokazal velike razlike med stanjem nesnovne dediščine v času pisanja člankov in monografij o njej pred več desetletji in položajem nesnovne dediščine danes, oz. razlike med oblikami kulturne dediščine v predindustrijskem obdobju in med oblikami v sedanji (post)informacijski družbi. Spremenila se je vloga tradicionalnega znanja in ritualov, zamenjali pa so se tudi nosilci, skrbniki ali varuhi tega znanja. V polpreteklem obdobju se je npr. na vasi ali ob vaškem prazniku zbrala skupina pevcev in izvajala repertoar pesmi, podedovanih od anonimnih prednikov. Vsi so znali vse melodije in vsa besedila na pamet, medtem ko je danes potrebna za življenje istih pesmi veliko zapletenejša organizacijska podlaga. Spremenile so

se tudi priložnosti, ob katerih se petje izvaja. Tradicionalnih vaških srečevanj ob delu in praznovanju ni več, njihovo vlogo so nadomestili koncerti in nastopi v medijih. Podobno je s šegami. Za obstoj in ohranjanje neke šege je poleg podjetnega in ustvarjalnega posameznika potrebna tudi organizirana skupina, navadno društvo, z uradnim statusom, občinsko subvencijo ipd. Njihovo dejavnost po možnosti podpira še etnografsko ozaveščen novinar z rednim poročanjem o delu skupine in lokalni podjetniki z manjšimi denarnimi injekcijami. Neredko pa se skupine, da lahko v večji meri izvajajo svojo dejavnost, prijavljajo na mednarodne razpise. Ikonografija ritualov in drugih dejavnosti s področja nesnovne dediščine je v današnjih časih »polepšana« čez vse meje dobrega okusa predvsem zaradi večjih materialnih zmožnosti nosilcev in ne zaradi približanja tradicionalnim estetskim normam. Primer take transformacije je današnji večinski lik kurenta, ki nastopa na ptujskem karnevalu in drugje tudi zunaj tradicionalnega pustnega obdobja. Na področju materialnih veščin in znanja so tak primer nekateri lončarski izdelki, ki so izgubili nekdanjo tradicionalno formo, češ da bodo bolj všečni širšemu krogu kupcev. Temu pojavu je podobna sprememba tradicionalnih izdelkov v spominke. Tekmovalnost na estetski ravni se je začela zaradi velikih serij, ki jih je omogočila napol industrijska izdelava, s čimer se je povečala konkurenčnost med izdelovalci. Tudi če vzamemo v zakup tezo, da so transformacije, ki povzročajo večje odmike od tradicionalnih oblik dediščine, del »naravnega« razvoja dediščine, bodo skrbniki registra žive kulturne dediščine pred zahtevno nalogo, ko bodo odločali o meji sprejemljivosti posamezne kulturne sestavine za vpis v register. Črta ločnica poteka med sestavinami nesnovne dediščine, ki so se nekdanj izvajale znotraj določene skupnosti, po izročilu samo za člane skupnosti, in med sodobnimi oblikami nesnovne dediščine, ki se izvajajo za zunanji svet, načrtno za gledalce in tudi za plačilo. Zaradi omenjenih sprememb v načinih funkcioniranja kulturne dediščine in njenega sodobnega pojavljanja bi bilo narobe, če skrbniki registra tega ne bi upoštevali. Ne smejo soditi o primernosti dediščine za register tako, da jo obravnavajo ločeno od njenega sodobnega predstavitvenega mehanizma vključno s spremembo nosilcev, temveč morajo kulturne sestavine obravnavati celovito. Od primera do primera je treba presojati, katere kulturne sestavine kljub velikim spremembam in kljub temu da niso zavite v romantično predstavo o preteklih družbenih in kulturnih okoliščinah, še vedno ohranjajo jedro pričevalnosti o tradicionalni kulturi, pomembni tudi za današnji čas. Zaradi te naloge je register žive kulturne dediščine navzlic vsem pomislekom predvsem eminentno strokovno in ne zgolj statistično ali politično vprašanje.

Literatura in viri

HAZLER, Vito: Nesnovna kulturna dediščina Slovenije. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005, 5–7.

KIRSHENBLATT GIMBLETT, Barbara: Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56(221–222), 2004: 52–65, http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/heritage_MI.pdf

KOŽELJ, Zvezda: Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005, 8–12.

Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine. Ljubljana: Ministrstvo za

kulturo, april 2007 (interno).

NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: Državna založba, 1962.

Operational Directives for the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, The Intangible Heritage, Messenger UNESCO 9, junij 2008 (o čezmejnem regijskem sodelovanju na področju nesnovne dediščine).

PREŠEREN, Damjana, **GORENC**, Nataša (ur.): *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005.

Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

STANONIK, Marija: *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999.

ZAKRAJŠEK F. J. idr.: *Informacijski modeli kulturne dediščine*. 2004 Workshop on Inventory-making for Intangible Cultural Heritage Management: Final Report, Asia/Pacific Cultural Centre for UNESCO (ACCU), Tokyo, Japan, 6–11 December 2004.

Spletne objave

Core Data Index to Historic Buildings and Monuments of the Architectural Heritage,
<http://archives.icom.museum/object-id/heritage/core.html>

Girard Françoise, Guidelines for the Establishment of National »Living Human Treasures«
Systems, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00031-EN.pdf>

Hyoki Satoru, Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Japan: Systems, Schemes and
Activities, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00177-EN.pdf>

Kono Toshiyuki, Definition of »community« as a bearer of Intangible Cultural Heritage (ICH)
http://www.accu.or.jp/ich/en/pdf/c2006Expert_KONOfinal.pdf

Stefan Kolgen & Ann Laenen, How to open up our intangible cultural heritage in a digital age?,
<http://www.kandl.be/archief/mayo.doc>

Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008),

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>

The Initial Phase of the Register of Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2006–2008)

The author summarises the findings of the targeted research project “A register of intangible heritage as part of a unified register of heritage” that was managed from 2007 to 2008 by the Slovene Ethnographic Institute at the Scientific Research Centre of the Academy of Sciences and Arts. The project group first surveyed the underlying principles of the “Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage” (UNESCO 2003) and Slovenia's Cultural Heritage Protection Act CHPA (2008), which offer a formal legal framework for dealing with intangible or living heritage in Slovenia. It then researched existing knowledge about intangible heritage in Slovenia, relying on key works such as Slovene Ethnography I (1944) and II (1952); Intangible Cultural Heritage (2005); Slovene Folk Tradition (1980); Slovene Folk Culture (1962); and The Slovene Ethnological Lexicon (2004). At the same time, it also evaluated the situation regarding the recording and documenting of intangible heritage in other countries. On the basis of its findings, the group produced the following research documents:

- a list of institutions and databases in Slovenia concerned with intangible heritage;*
- a list of categories and types of intangible heritage in Slovenia;*
- a temporary list of intangible heritage in Slovene ethnic areas;*
- the principles for maintaining the register, criteria for inclusion and the protocol for setting up the register;*
- a model of a database for a register of living heritage.*

The register of living heritage is something new in Slovenia. Setting it up will require more detailed research, as the existing approaches to intangible heritage are not precise enough for the needs of the register. The envisaged criteria for inclusion are derived from both the CHPA and the Convention. Living heritage differs from immovable heritage primarily in that it involves essential direct contact with people as the subjects of heritage. They must agree to participate in the process of researching, recording and documenting, as well as the later public presentation and public access to their activities. There is thus a need for consensus between the experts, public services and the exponents of living heritage regarding rights and obligations. In some cases, for example folk verbal arts and visual arts, arts and crafts products, as well as public visual presentation, there are also copyright questions that need to be settled to the satisfaction of those involved prior to inclusion in the register or declaration as a ‘living masterpiece’. In order for the legislation relating to intangible heritage to begin to function, the Cultural Heritage Protection Act envisages an institutional Coordinator of the Protection Living Heritage which will establish the necessary links between the exponents of heritage, research institutions and the register.

VAROVANJE NESNOVNE DEDIŠČINE V MANJŠINSKI KULTURI

Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem kot primer zgledne prakse

Izvleček: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu je spremljal proces ratifikacije Unescope Konvencije o nesnovni dediščini v Sloveniji in Avstriji in pri tem skušal opredeliti mesto in možnosti za ohranjanje nesnovne dediščine slovenske manjšine na Koroškem. Leta 2010 so bila slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem sprejeta v seznam nesnovne dediščine v Avstriji in so s tem postala prepoznavna v najširši javnosti. Projekt dokumentiranja slovenskih ledinskih in hišnih imen je primer zgledne prakse ohranjanja jezikovne in kulturne dediščine v vsakdanjem življenju narodne manjšine.

Ključne besede: nesnovna dediščina, Unesco, manjšina, zamejstvo, ledinska in hišna imena

Abstract: *Closely observing the process of ratification of the UNESCO Convention on the Intangible Heritage in Slovenia, the Urban Jarnik Slovene Ethnographic Institute in Klagenfurt attempted to ascertain the position of and the possibilities for the safeguarding of the intangible heritage of the Slovene minority in Carinthia, Austria. In 2010, the Slovene place and household names in Carinthia were included in the list of the intangible heritage in Austria, and as such became more recognizable to the general public. The project of the registration of Slovene place and household names is an example of good practice of maintaining linguistic and cultural heritage in the daily life of an ethnic minority.*

Key Words: *intangible heritage, UNESCO, minority, living in neighboring countries, place and household names*

UVOD

17. oktobra 2003 je organizacija UNESCO sprejela mednarodno Konvencijo o zaščiti nesnovne dediščine, ki bistveno dopolnjuje obstoječe mednarodne pravne instrumente za zaščito kulturne dediščine. Konvencija v 2. členu določa pet glavnih področij nesnovne dediščine:

- (a) ustna izročila in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine;
- (b) uprizoritvene umetnosti;
- (c) družbene prakse, rituale in praznovanja;
- (d) znanje in prakse o naravi in svetu;
- (e) tradicionalne obrtne veščine.¹

Leta 2003 sprejeta mednarodna Konvencija je v veljavi od leta 2006. Države podpisnice naj bi skrbele predvsem za ozaveščanje pomena žive, ustne tradicije, s pomočjo izobraževalnih programov naj bi pozornost namenile lokalnim tradicijam in njihovem pomenu za izvajajoče osebe ali skupine. Za prepoznavanje posameznih področij nesnovne dediščine so potrebni državni (nacionalni) registri, ki so za države podpisnice obvezni. Državni registri nesnovne dediščine so vezani na državne teritorije, v slovenskem državnem registru bo zato upoštevana tudi nesnovna dediščina madžarske in italijanske manjšine. Nesnovna dediščina Slovencev, ki živijo zunaj meja Republike Slovenije, bo upoštevana v registrih držav, v katerih slovenske manjšine živijo.

* Mag. Martina Piko-Rustia, dipl. slovenistka in etnol., znanstvena vodja Slovenskega narodopisnega inštituta »Urban Jarnik«, 10.-Oktoberstraße 25/3, 9020 Klagenfurt/Celovec, e-pošta: piko@ethno.at

1 Uradni list RS, št. 2/2008 z dne 8. 1. 2008; Glej: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlipid=20082>.

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu je od leta 2005 spremljal proces ratifikacije Unescope Konvencije o nesnovni dediščini v Sloveniji in Avstriji in pri tem skušal opredeliti mesto in možnosti za ohranjanje žive nesnovne dediščine slovenske manjšine na Koroškem, ki je uradno priznana v Avstriji, hkrati pa je tudi sestavni del t. i. skupnega slovenskega kulturnega prostora.

RATIFIKACIJA UNESCOVE KONVENCIJE O NESNOVNI DEDIŠČINI V SLOVENIJI IN AVSTRIJI

Leta 2005 je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ob Evropskih dnevih kulturne dediščine izdal knjigo z naslovom *Nesnovna kulturna dediščina* s prispevki o nesnovni dediščini v Sloveniji, ki so jih napisali priznani etnologi. V knjigi so tudi prispevki o nesnovni dediščini Slovencev v zamejstvu (Prešeren/Gorenc 2005).

Od leta 2005 je bila nesnovna dediščina temeljno raziskovalno področje raznih raziskovalnih projektov, v katere je bil vključen tudi Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. V obdobju 2005–2008 je Martina Piko-Rustia kot raziskovalka sodelovala v aplikativnem raziskovalnem projektu »Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko« (nosilec projekta ZRC SAZU), v obdobju 2006–2008 pa v ciljno-raziskovalnem projektu »Register nesnovne dediščine« (nosilec projekta ZRC SAZU). Cilj projekta CRP »Register nesnovne dediščine« je bila priprava smernic za slovenski državni register nesnovne dediščine.

Slovenija je konec leta 2007 sprejela Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine, listino o ratifikaciji je uradno deponirala 18. 9. 2008, veljati pa je začela 18. 12. 2008. S tem je Slovenija zagotovila, da bo ukrenila vse potrebno za varovanje nesnovne kulturne dediščine na svojem ozemlju.

Leta 2008 je bilo v drugi delovni program o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije za obdobje 2008–2012 sprejeto tudi področje nesnovne dediščine. V 10. členu je zapisano:

Strani podpirata sodelovanje pri temeljnih znanstvenih raziskavah v skladu z Unescovo Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine z dne 17. oktobra 2003. Strani tudi podpirata izmenjavo izkušenj pri pripravi temeljne dokumentacije za nesnovno dediščino, ki jo pripravljajo znanstvenoraziskovalne ustanove v Sloveniji oziroma Nacionalna agencija za nesnovno kulturno dediščino v Avstriji, ki bodo podlaga za državni register nesnovne dediščine in tudi za morebitne predloge za uvrstitev na »Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva«. Strani si bosta prizadevali tudi za možnost skupne priprave prošenj za uvrstitev na ta seznam.

Zaželeno so tudi razne pobude (ustanov, organizacij, društev ipd.) za ozaveščanje o pomembnosti nesnovne dediščine, pri čemer bosta strani posebej upoštevali

predloge, ki prispevajo k ohranitvi in razvoju regionalne kulturne in jezikovne raznolikosti.²

V Avstriji je bila januarja 2006 ustanovljena nacionalna agencija za nesnovno kulturno dediščino v Avstriji (Nationalagentur für das immaterielle Kulturerbe in Österreich), ki deluje pri avstrijski komisiji Unesca. Agencija je stičišče za nacionalne in mednarodne kooperacije, podpirala in spremljala je proces ratifikacije Konvencije, ima pa tudi nalogo javnega obveščanja in ozaveščanja ljudi o pomenu nesnovne dediščine.³ Avstrija je Konvencijo o varovanju nesnovne dediščine ratificirala 9. julija 2009, s čimer je zagotovila, da bo pripravila nacionalni register nesnovne dediščine v Avstriji.

SEZNAM NESNOVNE DEDIŠČINE V AVSTRIJI (Verzeichnis des immateriellen Kulturerbes in Österreich)

Kmalu po ratifikaciji Konvencije je Nacionalna agencija za nesnovno dediščino v Avstriji objavila razpis, v katerem je pozvala skupnosti, skupine in posameznike, ki ohranjajo živo dediščino, da se prijavijo za vpis v avstrijski nacionalni seznam. Unescova Konvencija upošteva le nesnovno kulturno dediščino, ki je skladna z obstoječimi mednarodnimi instrumenti za človekove pravice in upošteva medsebojno spoštovanje med skupnostmi, skupinami in posamezniki ter je garant za trajnostni razvoj. Prošnja za vpis v seznam nesnovne dediščine v Avstriji je zato sledila merilom Unescove Konvencije, prosilci pa so morali poleg osnovnega opisa izvajanja ali ohranjanja tradicij v preteklosti (vsaj za tri generacije nazaj) in v sedanjem času predstaviti tudi spremembe in rizične dejavnike, ki ogrožajo tradicije ali izročila ter načrtovane ukrepe za ohranjanje oziroma za kreativno ali inovativno posredovanje predstavljenih tradicij in izročil mlajšim generacijam.

O sprejemu elementov v avstrijski nacionalni seznam odloča strokovna komisija, ki jo sestavljajo zastopniki ministrstev, zastopniki zveznih dežel in strokovnjaki za področje nesnovne dediščine. Prva razglasitev liste nesnovne dediščine v Avstriji je bila 11. marca 2010 na Dunaju. V avstrijski državni seznam nesnovne dediščine so bila sprejeta tudi slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem.

SPREJEM SLOVENSКИH LEDINSKIH IN HIŠNIH IMEN NA KOROŠKEM V AVSTRIJSKI SEZNAM NESNOVNE DEDIŠČINE

Prošnjo za vpis v avstrijski seznam nesnovne dediščine so avstrijski nacionalni agenciji za nesnovno dediščino posredovala slovenska društva in posamezniki, ki se na Koroškem trudijo za ohranitev slovenskih ledinskih in hišnih imen. Kot zastopniki raznih iniciativ so prošnjo podpisali Vinko Wieser in Jozi Pack iz Kotmare vasi, Milka Olip iz Sel in dr. Karl Hren iz Žitare vasi, vključena pa so bila slovenska kulturna društva in interesne skupnosti: Slovensko prosvetno društvo »Gorjanci«, Katoliško prosvetno društvo »Planina«, Interesna skupnost selskih kmetov, Kulturno društvo Šmarjeta-Apače ter slovenska prosvetna društva »Bilka«, »Trta« in »Rož«. Avstrijska komisija je prošnji ugodila in

2 www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Kulturno_sodelovanje/Avstrija_-_2008_-_2012_-_slo.doc.

3 <http://nationalagentur.unesco.at>.

slovenska ledinska in hišna imena sprejela v avstrijski seznam nesnovne dediščine. Razglasitev in predstavitev prve avstrijske liste, v katero je bilo sprejeto 18 enot, sta bili 11. marca 2010 na Dunaju, podelitev priznanj pa 20. aprila 2010 v Salzburgu. Vpisane enote so predstavljene na domači strani nacionalne agencije za nesnovno dediščino v Avstriji: <http://nationalagentur.unesco.at>.

Slovenska imena na Koroškem so razne uradne institucije pogosto zapostavljale, tajile in pačile, zato je tem bolj razveseljivo, da je organizacija Unesco opozorila na ta imena kot kulturno dediščino, ki je ohranjena in živa pri uradno priznani manjšini v Avstriji. Ker je Avstrija letos prvič predstavila tradicije na področju nesnovne dediščine, ki jih želi ohraniti s posebno Unescovo konvencijo, je bilo zanimanje medijev temu primerno veliko. O slovenskih ledinskih in hišnih imenih kot pomembni kulturni dediščini so poročali avstrijska in slovenska televizija, vse avstrijske, koroške in slovenske radijske postaje, avstrijsko in slovensko časopisje in – kar je najbolj razveseljivo – koroški dnevnik. Enota »Slowenische Flur- und Hofnamen in Kärnten« – Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem, ki je bila vpisana v avstrijski seznam nesnovne dediščine, obsega toponime in toponomastiko v najširšem smislu. V enoto so vključena zemljepisna in osebna lastna imena: to so poimenovanja za hiše in kmetije ter njihove prebivalce, poimenovanja za kraje, vasi, dele vasi, pokrajine, doline, ravnine, gorovja, hribe, vrhove, skale, soteske, gozdove, polja, travnike, reke, jezera, ribnike, bajerje, otoke, ceste, poti, steze, proge ipd.

Slovenska ledinska in hišna imena so živa kulturna dediščina, ki je globoko zasidrana v zavesti tako slovensko kot tudi nemško govorečih na Koroškem, za Slovence pa so ta imena bistveni del njihove kulturne identitete in kulturne zgodovine. Imena slovanskega oz. slovenskega izvora so se od naselitve Slovanov v 6. stoletju razvijala in prilagajala zgodovinskim spremembam v posameznih obdobjih, zato so pomemben vir za razumevanje gospodarskega in socialnozgodovinskega razvoja koroškega prostora. Uradni jezik na naselitvenem območju koroških Slovencev je že stoletja nemški, slovenščina je (bila) prisotna najmočneje v govorni, narečni obliki. Nespoštovanje slovenščine kot drugega deželnega jezika, odtujevanje in preimenovanje imen zaradi asimilacije ter zatajevanje slovenskih imen v javni rabi so dejavniki, ki so poleg družbenih in gospodarskih sprememb najmočneje vplivali na nazadovanje rabe imen v domači in javni rabi. Razne uradne institucije so slovenska imena pogostokrat ponemčevale in mlajšim generacijam posredovale v spremenjenih oblikah. Posledica jezikovne asimilacije so nove oblike slovenskih narečnih imen, ki se vedno bolj odtujujejo od izvirnika. Ponemčene oblike se pogostokrat navezujejo na slovensko izhodiščno ime (npr. Goritschach = Goriče, Wutschigraben = hvabuāči graben, globoki graben),⁴ ki mu pritikajo slovenske končnice ali pa jih preoblikujejo v nemške oblike. Tako deloma nastajajo popačene oblike, pri katerih se izgublja znanje o njihovem pomenu in njihovi z naravnim okoljem povezani vsebini. Zato je dokumentacija slovenskih narečnih imen na Koroškem pomembna ne le za kulturnozgodovinske študije, temveč tudi za ohranjanje odnosa do narave.

4 V nemškem poimenovanju *Wutschigraben* le še domačini vedo, da ime izhaja iz besede *hvobuāč hrabn*, kar je narečno ime za 'globoki graben'. V nemški obliki je pomen besede popolnoma zašel v pozabo.

Zaradi močnih družbenih in gospodarskih sprememb v 20. stoletju, predvsem pa zaradi močne jezikovne asimilacije, danes slovenska narečna imena v svojem naravnem okolju ohranjajo le še posamezniki in manjše skupnosti. Zlasti ogrožena so ledinska imena, ki jih pozna le še starejše kmečko prebivalstvo. Zaradi prestrukturiranja kmetijske proizvodnje (mehanizacija, arondacija zemljišč, monokulture, ...) se je spremenila velikost poljedelskih površin, s tem pa se izgublja tudi pokrajinska raznolikost, z njo pa imena za polja, travnike, poti, steze, ravnine, doline ipd.

Zaradi nerešenih topografskih napisov so bila slovenska krajevna in hišna imena v 20. stoletju v središču pozornosti mnogih raziskav, o čemer pričajo številne objave slovensko in nemško govorečih avtorjev (Pavel Zdovc, Anton Feinig, pater Bertrand Kotnik, Josip Šašel, Ludvik Karničar, Stanko Klinar, Heinz-Dieter Pohl, Eberhard Kranzmayer, Hubert Fabian Kulterer, Otto Kronsteiner, Iris Karner, Hubert Bergmann, Regina Maria Unterguggenberger idr.).

Mnoga imena so živa le v ustnem izročilu in do danes še niso bila zapisana. Zaradi temeljitih družbenih sprememb in močne asimilacije v 20. stoletju obstaja nevarnost, da bodo v 21. stoletju slovenska narečna imena popolnoma zašla v pozabo. Ker so danes le še posamezniki in manjše skupine nosilci te pomembne kulturne dediščine, je skrajni čas za oblikovanje novih načinov posredovanja tega izročila naslednjim generacijam. Zato si številni posamezniki, skupnosti, društva, ustanove in raziskovalci prizadevajo za ohranitev slovenskih imen: pripravljajo obsežne pisne in zvočne dokumentacije in zemljevide, trudijo pa se tudi za živo rabo teh imen v vsakdanjem življenju. Vsaka pobuda, vsak projekt, vsaka iniciativa posameznikov, društev in delovnih skupin je dragocen prispevek k ohranitvi celostne podobe krajev južne Koroške, ki ji dajejo svoj neizbrisen pečat tudi slovenska ledinska in hišna imena.

PROJEKT DOKUMENTACIJE SLOVENSКИH IN LEDINSKIH IMEN NA KOROŠKEM: PRIMER ZGLEDNE PRAKSE

Leta 2008 je v okviru projekta »Narava – trajna, regionalna in čezmejna proizvodnja in trženje kmečkih proizvodov iz Sel« nastal turistični zemljevid, na katerem so zapisana tudi slovenska hišna in ledinska imena (glej www.kosuta.at/projekt). Namen zemljevida je turistom in domačinom posredovati informacije o ohranjenih imenih in jih ob tem ozavešiti, da je treba s tem izročilom skrbno ravnati.

Na zemljevidu, ki sta ga pripravila Interesna skupnost selskih kmetov in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, so imena zapisana v knjižnem jeziku. Zapisi so zato tudi normativna osnova za rabo imen v nadaljnji pisni in javni rabi. V okviru projekta v Selah je Interesna skupnost selskih kmetov slovenska imena za domačije označila tudi s kašipoti h kmetijam, s čimer so »na terenu« vidno opozorili na ohranjena slovenska domača imena. Zemljevid je izšel v nakladi 5.000 izvodov, postavljenih je bilo okoli 100 kašipotov in označb za kmetije. Posebnost v okviru projekta pa je bila postavitve dvojezičnih označb za avtobusne postaje s privoljenjem in sodelovanjem pristojnih institucij in oskrbnikom linije.

Prav tako leta 2008 je Slovensko kulturno društvo »Gorjanci« izdalo zemljevid s slovenskimi ledinskimi, pokrajinskimi in hišnimi imeni v Kotmari vasi (glej www.gorjanci.at). Na zemljevidu so imena zapisana v narečni obliki. Zapise je pripravil domačin Jozi Pack iz Trabesinj, ki je med letoma 1980 in 2007 v neštetih pogovorih s prebivalci Kotmare vasi zbiral imena in jih zapisoval v fonetični pisavi, ki jo je razvil sam kot samouk. Pri realizaciji projekta je sodelovalo nad 100 ljudi, zbranih in zapisanih je nad 750 ledinskih in nad 250 hišnih imen ter 100 gorskih in pokrajinskih imen. Društveniki so zemljevid opremili s fotografijami in krajšimi prispevki o pomenu imen, o imenih kmetij in zbiratelju Joziju Packu.

Slovensko prosvetno društvo »Gorjanci« je pripravilo tudi zvočne posnetke ledinskih in hišnih imen, s čimer so zapisi dobili še dodatno vrednost. Zvočni dokumenti bodo na razpolago na spletni strani, kjer bo na objavljenem zemljevidu poleg pisne dokumentacije mogoče slišati tudi zvočno podobo zapisanih imen. Tovrstne dokumentacije so inovativna oblika posredovanja dediščine. Privlačne bodo predvsem za mlajšo generacijo, ki ima možnost, da si s pomočjo sodobne tehnologije uzavesti slovenska imena iz domačega kraja.

Oba omenjena projekta sta spodbudila tudi druge posameznike in kulturna društva, da so začeli v svojih domačih krajih in občinah pripravljati podobne zemljevide, pri tem pa sodelujejo s strokovnimi ustanovami (Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, avstrijski geodetski zavod – Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, koroški geografski informacijski sistem KAGIS ipd). Projekt dokumentacije ledinskih in hišnih imen že izvajajo v občinah Bilčovs, Šmarjeta v Rožu, Šentjakob v Rožu in Žitara vas, zanimanje pa kažejo še drugi posamezniki in slovenska društva na Koroškem. Problematika dokumentacije ledinskih in hišnih imen je široka, zato je treba dejavnosti skrbno premisliti. Osnovna raven so zapisi in zvočna dokumentacija v narečjih. V narečnih poimenovanjih prihajajo do izraza lokalne govorne variante štirih večjih narečij na Koroškem (ziljskega, rožanskega, podjunskega, obirskega). Druga raven je skrbno poknjiženje imen za namene pisne rabe, pri čemer je treba upoštevati tudi dosedanje zapisovanje imen v publikacijah, literaturi, zapisih na zemljevidih, v arhivih, v zapisih v geodetskih zavodih ipd. Za ozaveščanje ljudi je pomembna tudi ustrezna »promocija« v širši javnosti, da so namreč slovenska imena na Koroškem dragocena kulturna dediščina, ki je vredna, da se ohrani živa.

Ker bo imena mogoče ohraniti le tedaj, če bodo v živi rabi, so pobude usmerjene v prihodnost: zemljevidi in dokumentacije, ki jih pripravljajo posamezniki, društva in delovne skupine, so na razpolago za uporabo v šoli, za kulturne, turistične in raziskovalne namene ipd.

Treba pa je najti tudi nove namembnosti: če so bila slovenska ledinska in hišna imena v preteklosti pomembna predvsem za orientacijo v vaškem okolju, npr. pri kmečkih delih na polju in v gozdu, so danes pomembna kot orientacijske točke na raznih pešpoteh in kulturnih poteh, pri smučanju, kolesarjenju z gorskimi kolesi, nabiranju gob ipd.

Slovenska imena na Koroškem so pomembna podlaga za jezikovno in kulturno raznolikost Koroške, česar se vedno bolj zavedajo tudi nemško govoreči Korošci, ki so odraščali z lokalno slovensko

kulturno dediščino in do nje ohranili pozitiven odnos, čeprav slovenskega jezika v družinah ne govorijo več. Evropska miselnost in odprte meje pa ponujajo v 21. stoletju nova izhodišča za premostitev konfliktov iz preteklosti, kar je porok za oblikovanje boljše prihodnosti.

KATALOG NESNOVNE DEDIŠČINE V SLOVENIJI IN NJEGOV POMEN ZA ZAMEJSTVO

Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem so tudi del dediščine skupnega slovenskega kulturnega prostora. V projektu CRP »Register nesnovne dediščine« so sodelujoči raziskovalci upoštevali tudi nesnovno dediščino Slovencev, ki živijo zunaj meja Republike Slovenije v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem. Vendar te dediščine v slovenski državni register, katerega skrbnik je Ministrstvo za kulturo RS, ne bo mogoče vpisati.

Leta 2008 je slovenski parlament sprejel Zakon o varovanju kulturne dediščine, v katerem je nesnovna dediščina (živa dediščina) obravnavana enakopravno z nepremično in s premično kulturno dediščino. Zakon predvideva tudi posebno telo – Koordinatorja za varovanje žive kulturne dediščine, naloga pa je bila za leta 2008/09/10 zaupana ZRC SAZU (Inštitut za slovensko narodopisje). V sklopu aktivnosti, ki potekajo za varstvo žive kulturne dediščine v Sloveniji, je na pobudo Koordinatorja za varovanje žive dediščine, dr. Naška Križnarja, nastala domača stran z naslovom Živa kulturna dediščina v Sloveniji (www.zkds.si), na kateri je poleg osnovnih informacij o Konvenciji in o državnem registru žive dediščine ter o možnostih prijav za vpis v register, tudi Katalog žive dediščine. V Katalogu so zbrani predlogi za vpis v državni register, hkrati bo Katalog nudil tudi pregled ohranjene žive dediščine v Sloveniji in tudi zamejstvu. Tako bo nesnovna kulturna dediščina Slovencev v zamejstvu imela svoje mesto na uradni domači strani Koordinatorja žive kulturne dediščine, kar bo bistveno prispevalo k njeni prepoznavnosti.

SLOVENSKA LEDINSKA IN HIŠNA IMENA NA KOROŠKEM KOT UNESCOVA KULTURNA DEDIŠČINA – PERSPEKTIVE ZA PRIHODNOST

Po razglasitvi slovenskih ledinskih in hišnih imen za Unescovo kulturno dediščino v Avstriji so časopisi na Koroškem poročali, da so ledinska imena »odslej« kulturna dediščina, omenili pa so tudi, da je Unesco upoštevala koroške »jezikovne posebnosti«.⁵ Pozitivno medijsko poročanje je pripomoglo, da koroške občine začenjajo v majhnih korakih upoštevati delovanje slovenskih kulturnih društev za ohranitev slovenskih in ledinskih imen. Ker je bilo »zapisano v časopisih« in so »poročali po televiziji«, da so slovenska ledinska imena Unescova kulturna dediščina, se je na Koroškem začelo postopoma spreminjati javno mnenje, ki doslej slovenskim imenom ni bilo naklonjeno. To daje raznim pobudam na Koroškem nov zagon in še dodatno spodbuja posameznike in društva za razne (inovativne) dejavnosti pri dokumentiranju in »promociji« slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem.

Junija 2010 je Slovenska prosvetna zveza v Kulturnem in komunikacijskem centru v Šentjanžu v Rožu zbiratelj Joziju Packu podelila Drabosnjakovo priznanje za dolgoletno zbirateljsko delo na

5 Flurnamen sind jetzt Kulturerbe, *Kleine Zeitung*, 12. 3. 2010.

področju ledinskih in hišnih imen. V letu 2010 so slovenska kulturna društva poleg zbirateljske in dokumentacijske dejavnosti pripravljala tudi tematske večere o koroških imenih,⁶ v Bilčovsu pa je bilo v začetku junija 2010 delovno srečanje za posameznike, društva in skupine, ki si prizadevajo za ohranitev slovenskih imen in si želijo srečanj, izmenjave mnenj in pomoči. Srečanje so organizirali Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, podpisniki in prijavitelji prošnje za avstrijski seznam nesnovne dediščine v sodelovanju z obema osrednjima kulturnima organizacijama (Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo). Srečanje je bilo posvečeno spominu na dr. Pavla Zablatnika in vsem, ki so dragocene ure svojega življenja posvetili zapisovanju slovenskih imen.

Številčna udeležba na srečanju je pokazala, da je dokumentiranje slovenskih ledinskih in hišnih imen zahtevna naloga z raznovrstnimi področji, ki jo bo mogoče reševati le s skupnimi močmi. Zato so se posamezniki, društva in delovne skupine združile v skupno iniciativo, v kateri nastajajo samostojne lokalne dokumentacije, ki so odraz prizadevnosti domačinov in društvenikov v posameznih krajih. Vsem pobudam pa je skupna skrb, da bi ta dediščina ostala živa.

Sprejetje slovenskih ledinskih in hišnih imen v seznam nesnovne dediščine v Avstriji je bilo za Slovence na Koroškem lepo priznanje za ves trud, ki ga stoletja vlagajo v ohranjanje slovenskega jezika in kulture na Koroškem. Organizacija Unesco je tako najbolj učinkovito ozavestila ljudi, da imena v prvi vrsti sodijo na področje kulture. S kulturnim pristopom pa bo mogoče reševati tudi zahtevnejša politična vprašanja v zvezi s topografijo na Koroškem.

Literatura in viri

BERGMANN, Hubert: Slawisches im Namengut der Osttiroler Gemeinden Ainet und Schlaiten: Anmerkungen zur Slavia submersa im vorderen Iseltal (Beihefte zu Österreichische Namenforschung; 5), Dunaj: Ed. Praesens, 2005; disertacija, Univerza v Celovcu, 2003.

FEINIG, Anton: Die Namen der Bauernhöfe im Bereich der einstigen Grundherrschaft Hollenburg in Kärnten (disertacija). Univerza na Dunaju, 1958.

FEINIG, Anton: Pojdam v Rute – stara ledinska imena. V: *Letno poročilo ZG za Slovence* XIII, 1969/70, 61; Krajevna, ledinska in hišna imena, *LP XVII*, 1973/74, 67–71; Krajevna, ledinska in hišna imena v Rožu (1. nadaljevanje), *LP XVIII*, 1974/75, 60–63; Krajevna, ledinska in hišna imena v Rožu (2. nadaljevanje), *LP XIX*, 1975/76, 72–77; Hišna in ledinska imena v Velni vesi (Velinji vasi) – nemško Wellersdorf, *LP XXII*, 1978/79, 69–76; Hišna in ledinska imena v Kožentavri, *LP XXIV*, 1980/81, 65–70; Krajevna, ledinska in hišna imena v Rožu, *LP XXV*, 1981/82, 64–67.

FEINIG, Anton, **FEINIG**, Tatjana: *Familiennamen in Kärnten und den benachbarten Regionen*. Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva, 2005.

KARNIČAR, Ludwig: Der Obir-Dialekt in Kärnten. Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich zu den

6 Predavanja so bila v Kotmari vasi 19. 4. 2010 (predavatelj dr. Heinz-Dieter Pohl, dr. Matej Šekli), v Pliberku 20. 9. 2010, v Šentprimozu 21. 9. 2010 in na Bistrici na Zilji 23. 9. 2010 (predavatelj dr. Heinz-Dieter Pohl v sklopu avstrijske Dolge noči jezikov).

Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte. Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften (Philosophisch-historische Klasse, Bd. 551), 1990.

KATTNIG, Franc, **KULNIK**, Miha, **ZERZER**, Janko: *Dvojezična Koroška: Seznam dvojezičnih imen južne Koroške*. Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva 2004/2005.

KLINAR, Stanko: *Karavanke: Planinski vodnik*. Ljubljana: Založba Planinske zveze Slovenije, 1997.

KOTNIK, Bertrand: *Zgodovina hiš južne Koroške*. Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva, 1992–2011 (15 knjig).

KULTERER, Hubert Fabian: *Die Haus- und Hofnamen des Jauntales* (disertacija). Univerza na Dunaju, 1965.

KRANZMAYER, Eberhard: *Ortsnamenbuch von Kärnten*. Celovec: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten 1956–58 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 50 u. 52).

KRONSTEINER, Otto: *Die slowenischen Namen Kärntens in Geschichte und Gegenwart*. Dunaj: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung, 1974.

KARNER, Iris: *Die Karawanken: Eine bergnamenkundliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des slowenischen Elements* (diplomska naloga). Univerza v Celovcu, 2004.

KARNER, Iris: *Der Kärntner Anteil der karnischen Alpen vom Plöckenpass bis in das Kanaltal: Ein Blick auf die Namen einer Sprach- und Kulturkontaktzone entlang des Kärntner Grenzgebirges* (disertacija). Univerza v Celovcu, 2007.

PIKO-RUSTIA, Martina: *Skupni slovenski kulturni, gospodarski in znanstveni prostor: Od zamisli do realizacije. V: Prvih deset let: Zbornik ob X. vseslovenskem srečanju*. Ljubljana: Državni zbor, 2010, 92–98.

POHL, Heinz-Dieter: *Kärnten – deutsche und slowenische Namen / Koroška – slovenska in nemška imena*. Kommentiertes zweisprachiges Verzeichnis der Siedlungs-, Berg- und Gewässernamen. *Österreichische Namenforschung* 28(2–3). (Studia Carinthiaca Bd. XIX, licenčna izdaja.) Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva, 2007.

POHL, Heinz-Dieter: *Ortsnamen als Kulturgut: Überlegungen zur Kärntner Ortstafelfrage aus Sicht der Namenforschung. V: Kärntner Jahrbuch für Politik* 2007, 227–246. Celovec: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft 2007.

POHL, Heinz-Dieter: *Unsere slowenischen Ortsnamen / Naša slovenska krajevna imena*. Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva, 2010.

PREŠEREN, Damjana, **GORENC**, Nataša (ur.): *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine), 2005.

ŠAŠEL, Josip: *Imenoslovje koroških Karavank. Planinski vestnik* 30(7), 1930: 163–164 (I: Ob Zili); 30(8): 186–188; 30(9): 203–205 (II: Ob Zgornjem Rožu); 30(12): 279–283 (III: Ob Spodnjem Rožu).

ŠAŠEL, Josip: *Imenoslovje koroških Karavank. Planinski vestnik* 31(1), 1931: 16 (Konec III. dela); 31(2): 53–54 (IV: Ob Beli).

ŠAŠEL, Josip: *Koroška v naši topografiji. Planinski vestnik* 54(1), 1954: 46–50.

ŠAŠEL, Josip: *Spodnji Rož v luči krajevnih imen. Planinski vestnik* 56(2), 1956: 88–101.

ŠAŠEL, Josip: *Koroški imenoslovni problemi. Jezik in slovstvo* 3, 1957–58: 119–123.

ŠAŠEL, Josip: Nekatera koroška geografska imena. *Geografski vestnik* 32, 1960: 259–263.

ŠAŠEL, Josip: Imena Singerberg in Saualpe izhajajo iz slovenščine. V: *Koledar slovenske Koroške*, 1962: 84–87.

ZDOVC, Pavel: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem / Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten*. Celovec: Slovenski znanstveni inštitut; Dunaj: Mechitaristen-Buchdruckerei, 1993.

ZDOVC, Pavel: Einige Aspekte zu Ortsnamenfragen in Kärnten. *Carinthia* I. 164, 2007.

UNTERGUGGENBERGER, Regina Maria: *An der Schnittstelle dreier Kulturen: Zum slawischen Erbe in der Mundart des Kärntner Lesachtales unter besonderer Berücksichtigung der Feld- und Flurnamen* (Studia Carinthiaca; 24). Celovec, Dunaj in Ljubljana: Mohorjeva, 2004. (Slawische Elemente in der Mundart des Lesachtales unter besonderer Berücksichtigung der Feld- und Flurnamen (diplomska naloga), Univerza v Celovcu, 2002.)

Spletne strani

<http://nationalagentur.unesco.at>

www.zkds.si

www.kosuta.at/projekt

www.gorjanci.at

Zemljevidi

Lebensraum Zell – Živiljenjski prostor Sele. Najboljši kmetijski proizvodi iz najlepše narave – Die besten bäuerlichen Produkte aus der schönsten Natur. Sele: Interesna skupnost selskih kmetov, 2008.

Kotmara vas – Köttmansdorf. Horni Kompaájn, Konják in Hudár: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena – Horni Kompaájn, Konják und Hudár: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Kotmara vas: SPD Gorjanci, 2008.

The Safeguarding of the Intangible Heritage in a Minority Culture: Slovene Place and Household Names in Austrian Carinthia (An Exemplary Practice)

Closely observing the process of ratification of the UNESCO Convention on the Intangible Heritage in Slovenia, the Urban Jarnik Slovene Ethnographic Institute in Klagenfurt attempted to ascertain the position of and the possibilities for the safeguarding of the intangible heritage of the Slovene minority in Carinthia, Austria. Slovenia ratified the Convention in late 2008 and Austria in July 2009. Both countries have been producing lists of intangible heritage. Austria presented its first list with the adopted eighteen units on March 11, 2010 in Vienna. This list also includes Slovene place and household names in Carinthia. The registered units are presented on the home page of the National Agency for Intangible Heritage in Austria: <http://nationalagentur.unesco.at> Applications for registration had been submitted by various Slovene societies as well as individuals who are trying to preserve this part of the Slovene heritage in this area. The project, which is an example of good practice of the safeguarding of the intangible heritage in the minority, employs modern approaches such as the preparation of maps, audio files, signposts, posts on web sites, and cultural routes, for example, and as such keeps the heritage alive in everyday use.

Slovene place and household names will be entered in the Catalog of Living Heritage in Slovenia. The Catalog's website www.zkds.si provides an opportunity for the registration of intangible heritage both in Slovenia and across its borders in the neighboring countries.

DOES INTANGIBLE HERITAGE BELONG TO ALL OF US?

Intangible Heritage – Common Community Heritage

Abstract: This contribution refers to the actual situation in Serbia as regards the institutional support for dealing with intangible heritage. The paper also aims to underline challenges in Serbia and I believe elsewhere in other countries concerning the issue of intellectual property in the domain of intangible heritage. Serbia – moreover as the country in transitional period – is an example of variety of dilemmas in this respect. I will point at the most frequent and what I consider crucial ones.

Key Words: intangible heritage, cultural heritage, profit, market, intellectual property

Izveček: *Prispevek govori o institucionalni podpori nesnovni dediščini v Srbiji. Poudarja tudi izzive, ki se nanašajo na intelektualno lastnino na področju nesnovne dediščine, ne samo v tej državi, ampak tudi drugod po svetu. Kot tradicijska država je Srbija dober primer najrazličnejših dilem na tem področju. V tem prispevku bomo podrobneje pogledali tiste najpogostejše, ki so po mojem najpomembnejši.*

Ključne besede: nesnovna dediščina, kulturna dediščina, dobiček, trg, intelektualna lastnina

The first expert panel dedicated to the topic of intangible cultural heritage in Serbia took place in 2004. National ICOM committee and the Museum Association of Serbia published soon afterwards the proceedings from that panel. But there is no central institutional entity coordinating activities in the domain of intangible heritage in Serbia as yet. In the year of 2009 Ethnographic Museum in Belgrade adopted the document announcing foundation of new department for intangible cultural heritage and visual anthropology. The activities for implementation of the national system of intangible heritage is now under way., and the guidelines are being set for collecting data for inventories. Ethnographic Museum also recently launched the internet portal dedicated to crafts and craftspeople.

The vivid debate on interrelationships between intangible heritage and intellectual property¹ has been going on at various expert forums over the last few years. A number of individuals – experts, organizations, projects and events (conferences and the like) have been dealing with these issues around the world. Many authors research the topic, as for instance : Wend Wendland, Peter K.Yu, Barbara Kirschenblatt-Gimblett, Harriet Deacon, Shubha Chaudhuri, Wim van Zanten, Denis Karjala, Michael F.Browne, just to mention a few among the most influential ones. The World Intellectual Property Organization (WIPO), headquartered in Geneva (Switzerland) carry out a number of projects related to cultural heritage. At least two big conferences addressed these issues and namely *Conference on intangible cultural heritage and intellectual property under the 2003*

* Saša Srečković, Etnografski muzej v Beogradu, Studentski trg 13, 11000 Beograd, Srbija, E-mail: sasasrec@gmail.com

1 The UNESCO efforts to establish an instrument for the protection of what it now calls intangible heritage dates from 1952. The focus on legal concepts, such as intellectual property, copyright, trademark and patent, as the basis for protecting what was then called folklore, failed – folklore by definition is not the unique creation of the individual; it exists in versions and variants rather than in a single, original and authoritative form; it is generally created in performance and transmitted orally, by custom or example, rather than in tangible form (Hirschenblatt-Gimblett 2004: 53).

Convention (New Delhi, India, 2007) and the International Conference on Intellectual Property and Cultural Heritage in the Digital World (Madrid, Spain, 2009)

As the issue of intangible heritage is increasingly made visible and appreciated within international expert community there at the same time exist trends of growing misappropriation of treasures that intangible heritage inhabits. Sometimes the representatives of western legal systems and especially agents of profit-oriented organizations, companies and corporations generate troubles when reaching for contents of intangible cultural heritage, tempted by greed and overall mercantile approach; but on the other hand many of independent western organizations and expert forums protect the rights of indigenous people.

Common cultural heritage of indigenous communities² is considered the powerful tool for preserving local identities on one side (viewpoints of humanities in general) and the inherited common resources subjected to cynical exploitation and control on another (a number of politicians, economists and legal representatives).

The phenomena which were for a long time out of public sight and out of the legal system are now entering the public focus in Serbia. However, the legal system has not introduced the notion of intangible heritage as yet. Challenges are manifold in that legal vacuum. Folklore and traditional culture are devastated to the measure where probably only the drastic state intervention might empower institutions in charge of evidence of those phenomena to fulfill their missions, because the very natural substance nourishing old traditions has almost vanished. After World War II, the communist regime which followed the already previously dominant industrial production left no chances to fragile indigenous traditions. The leaders of that regime banished otherwise rich and abundant manifestations of folk traditions labeling them as conservative and reactionary resembling the past economic and political formation of Serbia and former Yugoslavia. They were afraid that free expressions of particular ethnic and religious heritage would lead to disintegration of the multinational state.³

Nowadays the Serbian state is rather slow concerning development of cultural policy. The institutions are very much involved in daily partisan politics and hardly they present independent expert forums. The UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003 has not been ratified at the national assembly of Serbia as yet.

2 With indigenous societies the ownership is communal. "Copyright, an author-centric concept originating from the Western art tradition, is almost entirely inadequate when faced with cultural expressions which are the result of a slow collective process of creative activity exercised in a given community by continuous imitation. There's distinct contrast between community economy and market economy" (group of authors, *Intangible Heritage Resources in the (non-) Western World*, Panel 5, *Economies of the Commons Conference*, Debalie media Centre for Culture and Politics, Netherlands, 2008).

3 Yet, on the contrary, the communist leaders of the majority of other Eastern European countries fostered folk traditions within their countries which were rather monolithic in terms of ethnic issues.

BENEFICIARIES

Different points of view are involved within this issue. If we look upon the assumed main beneficiaries in Serbia of developing intangible heritage system, those would and should be on the first place local communities as home place of intangible heritage. Among them the particularly important are the bearers and practitioners of intangible heritage themselves. They live for the main part in provinces and in the countryside. They still gain nothing of potential merits within this context. Exactly the opposite, local traditions remind them of hard old times and poverty when their culture was subjected to annihilation and political persecution. The new system offering high appreciation of their knowledge and possibly adequate funding for its salvaging is coming up too slow.

Another compulsory beneficiary belongs to government sector and relevant institutional bodies in charge of implementation of system to preserve and promote intangible heritage.

There are several challenges as regards legal issues in this domain. The first one resides in the field of copyrights. The archives of institutions are still legally and practically unprotected. Generally, they have commitments to share resources and heritage information with community. On the other hand, various private parties can appropriate those resources and interpret them without control. For instance, archives of musical and arts heritage are mostly accessible at different institutions, but the institutions themselves don't have control over the quality of feedback and interpretations in modern music or design as a result of interaction with external parties. It is also highly delicate to tell traditional arts and crafts from creative inputs of composers, designers and others inspired with traditions.

Furthermore, the complexity of issue may be reflected in different single elements forming together the whole phenomenon. For instance, the collections of Ethnographic Museum in Belgrade store various craft products. If one has to adhere to standards, craft products have particular components and ingredients defining the quality of them: material, ornaments, techniques, even the tools utilized. That fact also complicates the issue.

The strict adhesion to models is surely not always desirable thing to do, but we would definitely say the introduction of national system of care for intangible heritage would help a great deal achieve the better outcomes of creativity based on intangible heritage. Moreover, external parties frequently tend to "forget" to cite the sources of information they used, so the institutions may be questioned about their *raison d'être* in such cases.

Interestingly, over the last few years the public lamentation in Serbia has been going on regarding the lost opportunities and delays in registering and promoting the assumed national brands of cuisine for international community (kajmak, slivovitsa, aivar etc.).

In the domain of performance rights, there are plenty of festivals and diverse folk events in Serbia asserting their dedication to traditional music. In fact, much of them have very few to do with real

traditional expressions⁴, but there is almost no guidance from institutional level in that respect. Yet the greater eagerness is shown when it is about money.⁵

The fact is that the guilds of legal representatives or economists usually draw considerable money for their services, while for instance the guild of composers obtain quite modest revenues from such actions, let alone indigenous communities as “collective owners”.

So, it is the social status of particular professions that always dictates the rules of the game. The prospective conflicts at the (intra)institutional level may occur in cases where areas of legitimacy are not considered until somebody realizes its lucrative potential. For example, we are not sure what our medicinal officials would say when and if experts from humanities start research and interfere in the policy regarding field of traditional medicine and pharmacy in Serbia. Socially influential professions have better prospects, the others have to master the skills of lobbying.

The third important party as possible beneficiaries when discussing issues of intangible heritage is certainly the (new) audiences – the public. They are real consumers of intangible heritage who should be carefully recruited. If a community has resolved issues of intellectual property the bigger is the chance for audiences to enjoy quality, abundance and diversity of phenomena of intangible heritage. The audiences are the main target group that could render intangible heritage economically sustainable in long term, just to mention tourists as one of them. However, within the environment where internal social dialogue is far from effective, Serbian institutions still have to clear up the road for audiences in the right manner. It is still the issue of very limited figures representing poor inclinations of social groups in Serbia in favor of intangible heritage. Even the people originating from countryside are not reliable allies in the program, the rest is left to academics, some artists and very limited “cultural public”.

MEDIATION

Now I would put forth some cases of mediation through the aforesaid parties and beneficiaries which may apply both in Serbia and elsewhere.

For example, information society can cater for interconnections between beneficiaries and presents the potentially invaluable resources of IT technologies for the benefit of intangible cultural heritage. However, human nature always caters for (un)necessary dilemmas and problems and often ends up in situation where ... a major factor driving contemporary concerns about the fate of intangible cultural property is the rise of the Information Society, which has proven adept at stripping information from

4 There are eternal disputes over authenticity, because its parameters are so hard to define.

5 We had the unpleasant experience several years ago as we organized concerts in the Ethnographic Museum in Belgrade. Then we had to deal with the legal representatives of the association of composers in Serbia. From time to time they ought to send us invoices randomly for some performances and one time we received the invoice for performance of traditional folk music. I would say it is quite clear that the authors of music are anonymous in such case. Nevertheless the association stubbornly claimed from the museum to pay bonus, but the museum refused it. We ended up at the court where the lawyers were on their terms and the museum consequently lost the trial and had to pay ten times more than we originally were obliged to.

the cultural contexts that give it meaning. Efforts to preserve intangible heritage have tended to follow Information Society models by proposing that heritage be inventoried, then removed from the public domain and returned to the exclusive control of its putative creators (Brown 2005).

When discussing the issue of digitalization of archives, such inventories and databases are definitely important. Yet, the use of IT can really produce controversial outcomes.⁶

On the other side, widely democratization of technology and media is almost revolutionary achievement offering many opportunities of informal education, communication and delight to millions of people. Various heritage inventories become widely accessible.

Another possibly powerful mediator between parties sharing intangible heritage resources is market. While markets can bring indigenous products very fast all over the world, indigenous communities have quite poor benefits of those businesses. The corrective role of cultural institutions should therefore reflect in dealing with corporative appetites dominating markets and in general trying to contribute balance out huge disproportions and inequalities of the modern world.

I would also argue that basic concept of market – except from assumed option of market education – quite rarely responds to the interests of intangible cultural heritage. Average human needs basically address the immediate comfort which is well supported by global advancement of technology. Cultural needs, as opposed to that, are mostly based on time-consuming efforts to learn and overcome the contents of cultural heritage and recognize its hidden qualities and values, often not visible at the first sight.

Otherwise, issues related to intangible heritage are not necessarily strange to market philosophy. They are nowadays present in healthy food nutrition, eco-friendly programs, leisure & entertainment industry etc.

The possibly most profound bond between significant stakeholders to intangible heritage is surely education. Cross-educational programs bringing closer another parties' interests and needs, preferences, ethical issues and commitments to each other would facilitate the role of players important for safeguarding and promoting intangible cultural heritage. Serbian museums and other cultural institutions possessing relatively good infrastructure inherited from periods of strong state are yet to develop effective network and provide dialogue in the field of cultural heritage in general.

INSTEAD OF CONCLUSION

Intangible heritage is a kind of meeting point of different worlds. The first one is that of indigenous talents, knowledge, skills ad expressions showing growing fragileness in the modern globalized

⁶ The UNESCO convention calls for heritage to be documented and preserved. Once documented, however, it is more readily commandeered by musicians, novelists, pharmaceutical companies, the motion-picture industry–indeed, by anyone positioned to take advantage of an intellectual property system that favors individual or corporate creativity over the collective inventiveness of folk traditions (M.Brown: Safeguarding the Intangible, 2003: 2).

world in which they rapidly loose their natural and cultural settings. We can only hope the indigenous communities will enjoy some benefits in future and that their needs will be met through activities of liable cultural and other institutions. Another one, the self-aware international administrative bodies, tending to shape the newly-proclaimed concept according to their perceived and anticipated capacities (human resources, know-how, experience, funding opportunities, equipment and other resources) can handle the matter either through adjusting mechanisms of already existing institutions for this purpose or through establishing the new ones.

What role do we expect from cultural institutions in Serbia respectively ? They should be certainly much more involved with all public affairs affecting domain of cultural heritage. They should educate, empower and keep reminding local communities of their own values. Both institutions and local communities should collaborate in that endeavour. Spreading social dialogue between different actors in Serbia could ensure the proper handling of treasures of intangible cultural heritage in future.

Literatura

BROWN, F. Michael: *Safeguarding the Intangible*, Center for Arts & Culture, Washington, D.C 2003 (članak-komentar).

BROWN, F. Michael: *Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of Intangible Cultural Property*. *International Journal of Cultural Property*, 2005 (Cambridge University Press, abstract).

HIRSCHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: *Intangible Heritage as Metacultural Production*. *Museum International* 56(1-2), 2004: 53 (Blackwell Publishing).

Ali nesnovna dediščina pripada nam vsem? Nesnovna dediščina – skupna dediščina

Zavest o tem, da je kulturna dediščina prežeta z družbenimi vrednotami in ima pozitiven pomen, je nekaj, o čemer se verjetno vsi strinjamo. Po drugi strani pa je prisotna tudi določena mera nevarnosti, da bi se koncept kulturne dediščine lahko zlorabil. Nekatere organizacije in posamezniki, katerih glavni cilj je dobiček, imajo določene vrste kulturne dediščine in še zlasti nesnovne kulturne dediščine za svojo kulturno lastnino. Posledice niso zgolj metodološke narave, ampak tudi zakonodajne. Zaradi tega bi si morale ustanove, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino, prizadevati za prepoved prevladujoče tržne filozofije na področju nesnovne dediščine, saj je ta dediščina zakladnica modrosti, znanja in veščin nešteti generacij in anonimnih posameznikov.

THE PROGRAM LIVING HUMAN TREASURES

Bulgaria and its Contribution in Preserving and Safeguarding of Intangible Cultural Heritage

Abstract: In the paper the protocol of Bulgarian Living Human Treasures project is presented. It started in late 2007. The main protagonists are the Institute of Folklore at the Bulgarian Academy of Sciences, the Ministry of Culture and the Bulgarian National Commission for UNESCO.

Local cultural centers called *chitalishtes* – were appointed as the host institution on this project. In the time of the project the Nestinarstvo from the region of Strandza was chosen as a promising Bulgarian nomination for the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, successfully included in 2009.

Key Words: intangible cultural heritage

Izveček: V prispevku je predstavljen projekt »Živi zakladi človeštva – Bolgarija«, ki se je začel konec leta 2007 in uspešno končal leta 2009. Glavne v projektu udeležene institucije so bile Inštitut za folkloro na bolgarski akademiji znanosti, bolgarsko ministrstvo za kulturo in bolgarska nacionalna komisija za UNESCO. V tem obdobju so bili gostiteljske institucije lokalni kulturni centri – chitalishte. Med projektom je bilo Nestinarstvo z območja Strandza nominirano za bolgarski Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine za človeštvo.

Ključne besede: nesnovna kulturna dediščina

The Inventory of Intangible Cultural Heritage of the Republic of Bulgaria was created between 2000 and 2003 by a team of experts from the Institute of Folklore – Bulgarian Academy of Sciences. It is internally subdivided into 6 parts which reflect the different type of traditional knowledge and skills preserved on the territory of the country, thus including: 1) traditional rites and feasts; 2) traditional singing and music playing; 3) traditional dancing and children's games; 4) traditional narration; 5) traditional artisan and home made crafts; and 6) traditional medicine. The Inventory further specifies different types of activities and skills within each subdivision: for example it lists particular types of rites like birth giving, Christmas or particular, emblematic for the different regions saint patron days, etc. Yet, in order to avoid establishing a long, time consuming and never ending procedure of inscribing particular cases, the Inventory does not specify the bearers of traditional knowledge and skills. Rather it points out valuable traditional activities, knowledge and skills considered worth of safeguarding (cf. <http://www.treasures-bulgaria.com>). As the Inventory is left open, new elements can be periodically inscribed in it.

The Bulgarian state and its Ministry of Culture conferred the Inventory in the very beginning of 2004 and as a result of that Bulgaria made an important step in the implementation of UNESCO's Convention for Safeguarding Intangible Cultural Heritage (<http://www.unesco.org/culture/ich/>). Thus our Inventory was finalized before UNESCO's Paris expert meeting on inventorying intangible cultural heritage in 2005 (<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00258>). Actually, inventory making went

* Dr. Miglena Ivanova, Bulgarian Academy of Science, Institute of Folklore Studies Acad. G. Bonchev Str., Bl. 6, 1113 Sofia, Bulgaria, E-mail: miglenadi@gmail.com

in Bulgaria parallel to the work on the text of the Convention itself. Later our experience (and most of all our successful methodology of identifying and listing the elements of Intangible cultural heritage) was acknowledged by UNESCO as an example of a good practice (cf. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00263>).

The Program Living Human Treasures – Bulgaria, which was established in late 2007, is a step further in identifying, preserving and promoting intangible cultural heritage on the territory of the Republic of Bulgaria. It is aimed at supporting particular collective or individual bearers of intangible cultural heritage willing to transfer of their knowledge and skills to the next generation. Traditional knowledge and skills with a specific historic, artistic and cultural significance for Bulgaria are put in the special focus of the Program. Thus the main objectives are: 1) contributing to the wide public acknowledgement of the best elements of intangible cultural elements on the territory of Bulgaria; and 2) distinguishing the most valuable of them, as well as to providing visibility and financial support for their safeguarding and preservation. Subsidiary and additional objectives are set forth as well. The subsidiary ones include: 1) active promotion of intangible cultural heritage as a specific cultural capital; and 2) transfer of knowledge and skills needed for identification, preservation and safeguarding of this specific and fragile type of heritage. Some of the additional ones are connected to accumulation of information for the amendment of Bulgaria's Inventory of Intangible Cultural Heritage or to storage of new archival data about intangible cultural heritage on the territory of the Republic of Bulgaria.

Only elements of intangible cultural heritage listed in the Inventory are eligible on the Program. Their bearers are nominated during a special nomination procedure. Then the best of them are selected in a rigorous selection procedure. New rounds of nomination will be opened and completed every second year. The first round took place in 2008. The second round will be opened in 2010 and its final nominees are expected to be announced in August 2010 during the Tenth National Festival of Bulgarian Folklore – Koprivshitsa 2010.

The local cultural centers (*chitalishtes*), the local history museums and nobody else could initiate a nomination and prepare its application package. Each application package is expected to include: short description of the element and its collective or individual bearer, action plan for its safeguarding and promotion, short video presentation, as well as a financial plan for the implementation of special measures for its safeguarding. There the small, but engaging financial share of the local cultural center (*chitalishte*) is to be specially pointed out.¹ Mandatory for the application package are the written consents of the people practicing and transmitting these elements. Written letters of support from the local municipal authorities are also required. The nominations from below are then subjected to a two-step selection procedure. It includes selections on regional and national level in

¹ Finding financial support from local businessmen willing to sponsor the nomination projects is also specially recommended and positively acknowledged.

order to sift the most valuable applications. These winning nominations are awarded special prizes and their action plans are sponsored by the Bulgarian state.

Further down I will review the first round as to reveal the multisided positive effects of the initial implementation of the Program.

Previous collaboration between the Institute of Folklore at the Bulgarian Academy of Sciences, the Ministry of Culture of the Republic of Bulgaria and the Bulgarian National Commission for UNESCO was of a great importance for the success of the first round. The three institutions joined their efforts on the Program on a project principle. As far as the partners planned to make extensive use of the Ministry's human resources – its Culture Directorate of Regional Cultural Activities; its regional history museums; and regional cultural centers, coordinating the relationships of the Ministry with the local cultural centers called *chitalishtes* – the Ministry of Culture of the Republic of Bulgaria was appointed as the host institution on this project.

The preparatory stage took place between October and December 2007 and included promotional activities, transfer of knowledge and activities aimed at the working out of the selection criteria, application documents and guidelines. The criteria and the documents were prepared by the experts of the Institute of Folklore and were approved by the other partners on the project. Kick off training seminar in Sliven (12–14 December 2007) was also organized. It was planned and carried out as a meeting for transfer of knowledge and expertise on safeguarding of intangible cultural heritage among members of the extended project team. The application documents and the promotional activities were presented and widely discussed there as well.

The first stage was carried out between January and February 2008 and included the preparation and submission of the nominations from below. In order to enhance the efforts of the local nominating institutions, various forms of support were provided. First of all, kick off meetings for the representatives of the local cultural centers and local museums were organized by the Regional Cultural Centers all over the country. In addition, the nomination procedure was announced and explained in details on the *Chitalishte* site (www.chitalishte.bg). Last, but not least, specific questions were answered by the experts at the Institute of Folklore, as well as by the regional history museums and regional cultural centers. For example the experts from the Institute of Folklore were on the disposal of the nominating institutions during the office hours of the Institute, on the phone and on a special e-mail address. Frequently asked questions and their answers were published on the *Chitalishta* site. As a result of the campaign hundreds of nominations were gathered all over the country. They had to be carefully processed on the next stages.

Between March and April 2008 the second stage took place. Special Regional Selection Commissions were appointed by the Ministry of Culture of the Republic of Bulgaria. Each Regional Commission was chaired by an expert from the Institute of Folklore and included a representative of the Regional Cultural Center, as well as a museum worker from the regional history museum. The

commissions met in the respective Regional Cultural Centers and conducted a pass/fail eligibility check of the received nominations. The eligible ones were further graded with the aim to select the most emblematic ones, capable of representing successfully the particular region on the national nominations. All the documents and data gathered on regional level were at the end of the second stage transferred and deposited at the National Center for Intangible Cultural Heritage of the Institute of Folklore.

On the third stage, which took place between April and June 2008, the work was concentrated in the National Selection Commission, appointed by the Minister of Culture of the Republic of Bulgaria. The Commission consisted of distinguished national experts on intangible cultural heritage who had to select the 5 winners. The final winners included the rite of Nestinarstvo from the Region of Strandza (in the border region with Turkey), a craftsman of old weapons from Central Bulgaria, the Vasilitsa ritual wedding from Western Bulgaria, the Kalush healing rite from Northwest Bulgaria and the Polyphony of Nedelino from the Rhodopi mountains (in the border region with Greece). They were announced on a special awarding ceremony on 24 June 2008 (Midsummer Day) in Boyana state residence near by Sofia. Parallel to the final selection procedure and the awarding ceremony, Bulgarian National Television produced and broadcasted films for each of the elements nominated for national selection.

As a result of all that in 2008 five successful local projects for preservation and promotion of intangible cultural heritage were started. In addition, some of the regional and local authorities decided to grant small scale financial support to other qualitative projects. Not planned in advance, this mobilization of regional and local financial resources for preservation of intangible cultural heritage was an extremely positive sign. It is also important to mention that big quantities of new archival data and valuable information were stored. At the same time during the first round intangible cultural heritage was widely popularized on the whole territory of the Republic of Bulgaria. Last but not least, the Nestinarstvo was chosen as a promising Bulgarian nomination for the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Due to its qualities this ritual practice from the region of Strandza was in 2009 successfully included in the List.

To sum up, the first round of the The Program Living Human Treasures – Bulgaria was an extremely successful one. It had substantial contribution to the preservation and safeguarding of intangible cultural heritage on the territory of our country. Nation-wide visibility and respect gained for the intangible cultural heritage with the start of the Program was achieved on the expense of comparatively modest financial investments. This is a clear indication that its rounds are suitable for implementing not only in years with considerable financial growth, but also in years of financial shortages. Considering all that, we are optimistic about the second round in 2010, as well as about the years to come.

*Program »Živi zakladi človeštva – Bolgarija«
in njegov prispevek k ohranjanju in varovanju nesnovne kulturne dediščine*

V obdobju 2007–2008 je Republika Bolgarija začela izvajati nacionalni program, imenovan »Nesnovni zakladi človeštva – Bolgarija«. Program izvajajo bolgarski strokovnjaki za nesnovno kulturno dediščino, dobro pa sta se odzvali tudi nacionalna mreža lokalnih kulturnih centrov (v bolgarščini čitališča) in država. Glavni cilji programa so identificiranje najdragocenejših elementov dediščine na območju Bolgarije, osveščanje javnosti o njeni pomembnosti in pravočasno zagotavljanje finančne podpore za njeno varovanje in ohranjanje. Poleg omenjenih so določili še nekaj prednostnih nalog, najpomembnejši pa sta aktivno varovanje nesnovne kulturne dediščine kot posebni kulturni kapital in zahtevno prenašanje znanja in veščin, nujnih za identifikacijo, zaščito in ohranjanje dediščine. Prispevek orisuje različne stopnje izvajanja omenjenega programa v njegovem prvem, poskusnem letu, način njegovega delovanja v prihodnje in izkušnje iz leta 2008, ko so izdali poziv za prijavo nacionalnih projektov. Poudarjeni so zlasti mehanizmi za prijavo projektov »od spodaj« – iz lokalnih kulturnih centrov in muzejev ter postopki izbiranja projektov na regionalni in nacionalni ravni. Analizira tudi vlogo bolgarskih strokovnjakov za nesnovno kulturno dediščino, logistični prispevek bolgarskega ministrstva za kulturo in Nacionalne komisije Republike Bolgarije za UNESCO ter prizadevanja številnih regionalnih kulturnih centrov, lokalnih muzejev in mreže lokalnih kulturnih centrov. Predstavljeni so rezultati in izkušnje na področju ohranjanja in varovanja nesnovne kulturne dediščine na območju Jugovzhodne Evrope v času globalizacije in hitre kulturne transformacije ter nekateri pozitivni vidiki, ki so rezultat poskusnega izvajanja programa na območju Republike Bolgarije.

SPREMINJANJE TRADICIONALNEGA PUSTNEGA ŠEMLJENJA NA PTUJSKEM OBMOČJU OD 80. LET 19. STOLETJA DO DANES, S POUKAROM NA PUSTNEM ČASU, KORANTU IN KURETOVANJU

Izveček: Avtor v članku opisuje spreminjanje tradicionalnega šemljenja na ptujskem območju od 80. let 19. stoletja do danes. Spremembe so nastale po letu 1960, ko so na Ptuj priredili prvi organizirani pustni sprevod tradicionalnih mask. Razširil se je čas pustnih obhodov, ki se prične zadnja leta po svečnici, 2. februarja, ko pričnejo koranti svoje obhode. Med tradicionalnimi pustnimi maskami so tako po videzu kot vsebini največje spremembe nastale prav pri korantih.

Ključne besede: šege, letne šege, pustne šege

Abstract: The paper will explore the transformation of traditional Carnival masks and customs in the town of Ptuj and its vicinity from the 1980s to this day. Marked changes occurred after 1960, when the first parade of traditional masks was organized in Ptuj. The period of Carnival processions gradually extended, and in the last several years starts immediately after Candlemas (February 2), when the first koranti begin their rounds. The most significant changes occurred among the traditional carnival masks, both in appearance and content.

Key Words: customs, customs of the yearly cycle, Carnival customs

KURETOVANJE

V Sloveniji so zlasti Ptujsko in Dravsko polje, Haloze in Slovenske gorice tista območja, ki zbujajo pozornost zaradi števila in raznovrstnosti tradicionalnih pustnih mask. Zaradi raznih okoliščin je po mnenju dr. Nika Kureta postalo Ptujsko polje tudi nekakšno klasično šemsko ozemlje Slovenije (Kuret 1984: 190). Do druge polovice 20. stoletja so se na podeželju šemili večinoma fantje, in sicer od pustne nedelje do pepelnične srede. S ptujskim kurentovanjem pa so nastale velike spremembe, ki so temeljito spremenile kulturo šemljenja.

Zamisel o organizirani pustni prireditvi na Ptuj sega v petdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so se ob pustnih torkih mestne maske spontano združevale v sprevode, na čelu katerih je stopala godba. Leta 1959 je Ptujčan Drago Hasl s podporo somišljenikov predlagal ptujskemu Zgodovinskemu društvu, naj prevzame organizacijo in izvedbo prireditve, ki bi jo po najbolj znanem pustnem liku kurentu ali korantu,¹ kot mu pravijo na podeželju, imenovali Ptujsko kurentovanje. Bil je prepričan, da bi z organizirano prireditvijo lahko preprečili naglo izumiranje pustnih šeg v okoliških vaseh, po drugi strani pa bi s takimi nastopi ustregli pustnega razpoloženja željnemu gledalcem. Zasnoval je tudi vsebino in nakazal smernice razvoja, po katerih bo kurentovanje prireditev t. i. etnografskega značaja z edinstvenimi starimi pustnimi liki in šegami s ptujskega območja. Njim bi se v prihodnje pridružile še druge slovenske tradicionalne maske, tako da bi prireditev prerasla v festival mask. Predvideval je še, da bi se obseg prireditve lahko razširil tudi z obhodom sodobnih karnevalskih mask.

* Andrej Brence, univ. dipl. etnol. in zgod., muzejski svetovalec, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Muzejski trg 1, SI-2205 Ptuj, e-pošta: andrej.brence@pmptj.si

1 V besedilu bom uporabljal ime korant, kot mu pravijo na podeželju, v njegovem izvirnem okolju.

Ideja se je uresničila 27. februarja 1960, ko je Zgodovinsko društvo priredilo prvo kurentovanje. V sprevodu je nastopila folklorna skupina iz Markovcev. Na čelu so plesali kopjaši, sledili so jim orači, rusa, medved, vile, piceki in koranti. Prireditev je uspela in vsesplošno zanimanje zanjo je bilo organizatorjem v veliko spodbudo. Naslednje leto so se markovskim maskam pridružili orači iz Lancove vasi, ploharji iz Cirkovc in pustni pogrebci s Hajdine, popoldne pa so prvič nastopile karnevalske skupine. Leta 1962 je prireditev preseгла lokalne okvire z udeležbo cerkljanskih laufarjev in borovega gostüvanja iz Predanovcev v Prekmurju. Tedanji republiški oziroma sedanji državni okvir pa je bil presežen leta 1967, ko so se priključile maškore iz Turčišća na Hrvaškem. V naslednjih letih se je kurentovanje razvilo v karneval evropskega formata. To je doživelo uradno potrditev, ko so leta 1991 Ptuj sprejeli v Evropsko združenje karnevalskih mest.

Že od začetka je osrednji dogodek kurentovanja sprevod tradicionalnih pustnih mask in karnevalskih skupin na pustno nedeljo popoldne, ki si ga vsako leto ogleda nekaj deset tisoč obiskovalcev. Leta 1992 so nastale prve večje spremembe, ko so prireditev razširili za nekaj dni, da bi ob pestri kulturni in gostinski ponudbi privabili na Ptuj več domačih in tujih gostov, kar bi koristilo gostincem, trgovcem in celotnemu mestu. Leta 1994 je kurentovanje prvič trajalo 11 dni. V soboto, teden dni pred pustno nedeljo, je bilo pred mestno hišo slavnostno odprtje. Sledili so vsakodnevni nastopi tradicionalnih pustnih mask iz okoliških vasi na mestnih ulicah in trgih: v nedeljo je bil pustni sprevod, kurentovanje pa se je končalo na pustni torek z mladinsko maškarado. Novost je bil tudi prostoren dvoranski karnevalski šotor, ki je ostal do danes namenjen zabavi in nastopom tradicionalnih mask in folklornih skupin. Ker pa velja v zadnjih letih pravilo, da se pustni čas na ptujskem območju in obhodi korantov pričnejo po svečnici, 2. februarja, se lahko zgodi, da traja kurentovanje krajši čas, in sicer takrat, kadar je med svečnico in pustnim torkom le nekaj dni, to pa vpliva tudi na spremembo ustaljenega programa in prireditev.

Kurentovanje, pernati koranti, foto: Andrej Brence, Ptuj, 2010

Kurentovanje, rogati koranti, foto: Andrej Brence, Ptuj, 2010

Leta 1998 so slovesno odprtje obogatili s tradicionalnim sprevodom tipičnih slovenskih pustnih likov in mask. Leta 2000 je na odprtju kurentovanja oblast v mestu prvi prevzel karnevalski princ Gašper I., ki jo je nato na pustni torek ponovno izročil županu. Princa, ki ga vsako leto izberejo med prizadevnimi negovalci šemskega izročila na ptujskem območju, svečano ustoličijo že na Martinovo, 11. novembra. Omenjenega leta so se otvoritvenemu sprevodu tipičnih slovenskih pustnih likov in mask pridružili še korantu podobni liki: krampusi iz Avstrije, survave iz Bolgarije, zvončarji iz Hrvaške in buše iz Madžarske. Neizpolnjena pa je ostala želja organizatorjev, da bi to srečanje korantu podobnih likov preraslo v mednarodni festival.

Kurentovanje, ki je leta 2010 praznovalo svojo 50-letnico, ni osamljena pustna prireditev na ptujskem območju. Že pred leti so se mu pridružili pustni sprevodi – fašenki v okoliških vaseh, in sicer v Markovcih leta 1992, Cirkovcah leta 1993, Cirkulanah leta 1994, Dornavi in Vidmu leta 1996 idr. Fašenki, ki se zvrstijo od sobote do pustnega torka, so kopija ptujskega nedeljskega sprevoda s t. i. etnografskim in karnevalskim delom. Večina tradicionalnih mask in karnevalske skupin pa se, odvisno od časa in pripravljenosti ljudi, udeleži skoraj vseh pustnih sprevodov na ptujskem območju.

PUSTNI ČAS

Spremembe, ki so zadnjega pol stoletja temeljito spremenile podobo šemljenja, so se pričele takoj po prvem kurentovanju leta 1960. Medtem ko so se pustna sobota, nedelja, ponedeljek in torek ohranili oziroma uveljavili kot glavni šemski dnevi, so pričele nastopati tradicionalne maske tudi že prej. To velja predvsem za korante, ki so se poleg tega še »pomeščanili«, tako da imamo sedaj številne ptujske in druge skupine. Na ptujskem območju je sedaj nekaj sto korantov, ki pričnejo svoje obhode že mnogo dni pred pustom. Poleg tega nastopajo tudi na številnih družabnih, športnih in drugih prireditvah, ne glede na kraj in letni čas. Velika večina današnjih tradicionalnih pustnih skupin deluje v okviru folklornih in drugih društev, razvodenelo pa je tudi staro nenapisano pravilo, po katerem so se šemili samo fantje.

Tradicionalne maske pa so zunaj domačega okolja nastopale že pred prvim kurentovanjem. Po znanih podatkih je bil prvi takšen nastop leta 1939, ko sta jih folklorist France Marolt in gledališki režiser Fran Žižek pripeljala na Festival narodnih običajev v Mariboru. Iz Markovcev so prišli koranti, zlodej, rabolj, orači, medved, rusa in piceki, iz Lancove vasi pa plesači, orači in rusa (Brence in Gačnik 1998: 23–51). Markovski koranti so bili npr. že v 50. letih dva- ali trikrat v Mariboru, nastopili so na turističnem festivalu v Ljubljani, leta 1952 so se udeležili mednarodnega folklornega festivala v Opatiji, leta 1957 pa so v Markovcih nastopili pred udeleženci Kongresa jugoslovanskih folkloristov v Zagrebu (Forstnerič 1960).

Do druge polovice 20. stoletja je pustno dogajanje potekalo med pustno nedeljo in pepelnično sredo. Leta 1845 je Anton Krempl zapisal, da so se našemili v ponedeljek in torek (Krempel 1845: 241), leta 1854 je mariborski profesor Rudolf Gustav Puff pisal, da se šemijo v torek (Puff 1854: 282–288), leta 1884 pa je Josip Pajek omenil ponedeljek, zlasti pa torek kot pustna dneva (Pajek

1884: 196–199). V 80. letih 19. stoletja je ptujski učitelj Janez Strelec zapisal, da so v okolici nastopali našemljenci na pustni ponedeljek in torek, ki so ju imenovali tudi mali in veliki fašenk, dodal je še, da se v ponedeljek pokaže le malo maškar, glavni je torek, ko nastopijo vse maškare: vandravci, orači, gambele, jahači, ploharji in kurenti (Strelec 1887: 42–44). Tudi v članku Franca Hubada iz leta 1890 je omenjen pustni torek kot čas veselja s številnimi in z raznolikimi maskami (Hubad 1880: 221–222).

V naslednjih desetletjih so se šemili v ponedeljek in torek. Tako so npr. v 50. letih prejšnjega stoletja v Moškanjcih na Ptujskem polju pričeli obhode v ponedeljek, največ maškar: oračev, medvedov, rus in korantov pa je bilo v torek dopoldne. Hodili so po hišah, kjer so dobili pijačo in darove (NN TZ 1950). Po pričevanjih so se na Ptujskem polju šemili tudi na pustno soboto in nedeljo, glavno dogajanje pa bilo še zmeraj v ponedeljek in torek. Tako je bilo tudi na območju Leskovca in Cirkulan v Halozah, kjer v soboto praviloma še ni bilo našemljencev, če je pa le kateri šel, so se ljudje čudili in rekli: »Glej, že norijo«. V nedeljo so se ponekod že pojavili orači, ki pa jih je bilo največ v ponedeljek in torek (Brence TZ 2009).

Pomemben vzrok, da se je pustno dogajanje preneslo na soboto in nedeljo, je bil gotovo v vedno večjem zaposlovanju kmečkih ljudi v tovarnah in drugod. Pustni torek je postal navaden delovni dan, ki ga zaradi delovnih obveznosti mnogi niso mogli izkoristiti za šemljenje in pustne obhode. Proti koncu 20. stoletja pa se je na ptujskem območju uveljavilo pravilo, da se pustni čas prične po svečnici, 2. februarja, ko lahko začnejo koranti svoje obhode. S svečnico, praznikom Marijinega očiščevanja, so se tako v nasprotju s tradicijo »legalizirali« njihovi večdnevni ali tedenski obhodi pred pustom. O tem je 80-letni sogovornik v Halozah povedal, da še nikoli na svetu ni slišal, da svečnica »odpira korante« in dodal: »Tega ni bilo nikdar na svetu« (prav tam).

V 80. letih 19. stoletja so na Ptujskem polju s »pokanjem fašenka« napovedovali prihod pusta že 14 dni prej. Posamezni vaški fantje so si na dolgo palico pritrdili vrv, na katero so splekli nekaj svilenih niti. Silovit zamah s takim bičem je povzročil močan pok, ki se je razlegal daleč naokoli (Strelec 1887: 42–44). Pust pa so napovedovali tudi z večernim zvonjenjem. O tem izvemo iz pričevanj dveh starejših mož, zapisanih leta 1962. Prvi je povedal, da so od nekdanj koranti že mesec dni pred pustom vadili z zvonci in napovedovali svoj prihod. Dolgo v noč so pozvanjali, da so se jim kosti in mišice privadile na težo korantije² in zvoncev. Zvonjenje in z njim povezano pričakovanje se je stopnjevalo do pustnega torka, ko so v skupinah po 15 ali več obšli vse bližnje in daljne vasi (Po drugem pričevanju so pričeli z zvonjenjem in s telesnimi pripravami takoj po svečnici, 2. februarja) (Hasl 1962: 9–10). V obeh primerih je šlo le za preizkušanje zvoncev in napovedovanje njihovega obhoda, kajti manjša je verjetnost, da bi si kmečki fantje, vajeni napornega dela, morali privajati mišice in kosti na težo korantije. Zato je slednja trditev verjetno zgolj plod domišljije piscev obeh prispevkov. Glede na starost obeh pričevalcev lahko sklepamo, da so zagotovo zvonili od leta 1900 do začetka

2 Korantija se imenuje vsa oprema od kape do čevljev.

druge svetovne vojne. Čeprav v zgoraj navedenih pričevanjih ni omenjeno, da bi v začetku 60. let ob večerih zvonili, pa so po pripovedovanju zvonili vso drugo polovico prejšnjega stoletja. Leta 2001 so se koranti prvič zbrali na svečnico, 2. februarja, ob večernem kresu v Budini. Opremljeni so bili le z zvonci in ježevkami ter so čakali do polnoči, ko lahko oblečejo korantije in pričnejo svoje obhode. To množično zbiranje nekaj sto korantov ob kresu, ki se je ohranilo vse do danes, je nadomestilo nekdanja večerna zvonjenja po vaseh.

KORANTI

Danes običajno srečamo korante, ki v skupinah in ob spremstvu hudičev opravljajo svoje samostojne obhode. Kot plužarji in spremljevalci pa koranti nastopajo tudi pri pustnih oračih, kamor tudi od nekdanj sodijo, in z drugimi člani skupine opravijo šego oranja prve brazde in sejanja za debelo repo – dobro letino na polju. Pri tem ima vsak član določeno funkcijo: pokač s pokanjem oznanja prihod skupine, konjiči vlečejo plug, korant pluži, spremljevalni koranti skačejo in zganjajo hrup z zvonci, pobirač pa pobere darove za opravljeno delo. Orači kot celota prinašajo ljudem nekaj dobrega, pri tem pa ima v skupini samo korant dvojno vlogo, kajti samo on lahko tudi kaznuje. Kadar so pri hiši orači dobrodošli, opravijo svoj obred v skupno zadovoljstvo in veselje, če jih pa domači zavrnejo, jih kaznujejo tako, da se korant povalja po tleh in s tem napove nesrečo v prihajajočem letu. Tudi Aleš Gačnik je zapisal, da je tradicionalno mesto korantov v skupini pustnih oračev in da so njihovi samostojni obhodi novejši pojav brez pravega vsebinskega konteksta, povezanega s pustnimi tradicijami (Gačnik 2003: 63–96). Kdaj in zakaj so se pričeli samostojni obhodi, je natančno težko ugotoviti, zagotovo pa je glavni vzrok v ljudeh samih, da naredijo nekaj novega, drugačnega itd. Po pisnih virih so se samostojni obhodi pričeli najbrž v drugi polovici 19. stoletja v Markovcih in okoliških vaseh. Anton Kreml in Rudolf Gustav Puff v svojih delih leta 1845 in 1852 korantov posebej še ne omenjata. Zapisala sta le skopa opisa oračev s plužarjem, prvi ga imenuje kosmati plužar (Kreml 1845: 241), drugi pa samo plužar (Puff 1854: 287). Leta 1884 se v literaturi že omenjajo koranti kot samostojne maske. Takrat je Josip Pajek zapisal, da na pusta ali fašenk hodijo različno opravljeni maškori, ki pokajo z biči, orjejo, vodijo kokota, vlečejo ploh itd. Posebej pa je omenil korante, ki razsajajo za pusta pri Sv. Marku pod Ptujem (sedaj Markovci), orožniki pa jih lovijo (Pajek 1884: 196–199). V nasprotju z drugimi avtorji v 19. in 20. stoletju, ki so jih imenovali kurenti, je Pajek uporabil besedo korant, kajti o njih mu je poročal župnik Matej Slekovec, ki je poznal razmere na terenu in s tem tudi domača imena.

Leta 1887 je Janez Strelec napisal, da je kurent cvet pustne zabave in da bi bil pust brez kurenta hujši kot juha brez soli (Strelec 1887: 43). Vanj se je oblekel fant, ki si je nadel narobe obrnjen ovčji kožuh tako, da je bil kosmati del obrnjen navzven. Na glavo si je poveznil kapo, ki je bila zadaj kosmata, spredaj pa iz starega usnja, ki je bilo po navadi belo pobarvano. Na usnju je bil prišit nos, izrezane odprtine za oči in usta, v katera je bil prišit rdeč suknen jezik. Na vrhu kape so bili rogovi, narejeni iz usnja ali klobučevine, ki so bili podobni dolgim rogovom ogrskih volov. Na koncu rogov je

bilo pritrjeno še gosje pero. Da bi se ga že na daleč slišalo, je imel na hrbtu privezan kravji zvonec, za obrambo pa je v rokah držal močan drog, ki je bil na koncu obit s celo ježevo kožo. Na koncu je še dodal, da je videti, kot da bi se pobratil s samim Luciferjem. Pri obhodu skozi vasi mu sledijo vaški otroci, ki se s kričanjem razbežijo, kadar jim zapreti z ježevko (prav tam).

Podobnega koranta je s ptujskopoljskimi orači upodobil Jurij Šubic. Grafika je bila natisnjena leta 1880 v knjigi *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* in je prva znana upodobitev skupine ptujskopoljskih oračev, sestavljene iz šestih konjičev, pobirača, pokača in koranta. Upodobljeni korant je v besedilu opisan le z nekaj besedami, da je odet v narobe obrnjen kožuh, na glavi ima masko z mogočnimi stiliziranimi rogovi, na jermenu ima pritrjen kravji zvonec, oborožen pa je s palico, ki je na koncu obita z ježevo kožo.

Korantov, ki bi nastopali samostojno, pa avtor ne omenja (Hubad 1880: 221–222).

Leta 1914 je korante opisal M. Pirc, ki si jih je na povabilo dr. Ljudevita Pivka ogledal v njegovem rojstnem kraju, Novi vasi pri Markovcih. Na pustni torek sta se odpeljala z vlakom iz Maribora do Ptuja, od koder sta nadaljevala pot s kmečkim vozom. Na poti skozi Markovce sta dopoldan srečala številne maskare, toda korantov nista videla. Ko sta prispela v Novo vas, sta se ustavila pri Pivkovem bratu, kjer so v hiši čakali na prihod

Orači, Jurij Šubic, v: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Steiermark, 1880

korantov. Čez nekaj časa se je zunaj zaslišalo glasno vpitje in zvonjenje. Proti hiši so po cesti tekle tri strašne pošasti, pred katerimi so na vse strani bežali otroci, dekleta in fantje. Njihovo grozovito podobo je pisec poudaril tako, da je zapisal, da so le čevlji in rdeče nogavice ali hlače, ki so se videle do kolen, spominjale na nekaj človeškega na njih. Oblečeni so bili v narobe obrnjen kožuh, iz kožuhovine je bila tudi kapa, ki je obdajala glavo od zadaj in s strani, sprednji del, ki je zakrival obraz, pa je bil usnjen, z odprtinama za oči in s prišitim nosom, pobarvan pa je bil z apnom in rdečo barvo. Obrvi in brki so bili iz ježeve kože, iz ust pa jim je visel dolg rdeč jezik. Na vrhu kape so imeli do en meter visoke rogove, okrašene s trakovi in puranovimi peresi. Pisec ne navaja, iz katerega materiala so narejeni, je pa s fotografije razvidno, da gre za stilizirane rogove. Okrog pasu so imeli privezanih okoli 10 zvoncev, v rokah pa so držali močne kije – ježevce, ki so bile deloma ovite z ježevo kožo. Ker so bila vhodna vrata prenizka, so koranti vstopili v hišo zadenjski in sklonjenih glav. V sobi se niso odkrili, neprestano so skakali in zganjali trušč z zvonci. Pirc je omenil še prihod sedaj nam neznane maskare, ki je z velikim lesenim nožem brez uspeha napadala korante. Kadar se jim je približala, je padla po tleh. Kmalu nato, ko so koranti zapustili sobo, pa so vstopili našemljeni majhni dečki, ki so po tleh trosili in grabljali žaganje. Korante, maskaro z nožem in dečke je pisec povezal z

nekim staroslovanskim obredjem, ki se je ohranilo le na Ptujskem polju, po katerem ima korant vlogo nedotakljivega božanstva rodovitnosti (Pirc 1914: 33–35).

V prvi polovici 20. stoletja so fantje korantije praviloma izdelovali sami. Kapo so izdelali v dveh ali treh dneh, odvisno od tega, koliko časa so imeli. Najprej so iz starih torb, golenic škornjev ali drugega zavrženega usnja izdelali usnjeno oglavje. Zadaž so ga prevlekli s kožuhom, spredaj pa so izrezali odprtine za oči in usta. Prišili so dolg rilec, v usta nanizali zobe iz belega fižola in prišili rdeč in cikcak pošit jezik. Obraz so primerno pobarvali, po navadi kar z zidnimi barvami, ki pa so se ob napornih pohodih običajno razmazale, zato so ga morali vsako leto ponovno poslikati. Na rogovih so imeli nekateri obešene *dühe*, papirnato hišno okrasje, ki so ga sneli v kmečkih domovih. Oblečeni so bili v narobe obrnjene zimske kožuhe, opasani z verigami in zvonci, katerih število ni bilo posebej določeno, v roki pa so vihteli ježevke (Hasl 1962: 9–10).

Pred drugo svetovno vojno so za rogove uporabili dvoje lesenih palic, ki so jih okrasili s trakovi iz pisanega papirja (Kuret 1984: 197). Takšni paličasti rogovi so se ohranili do danes, le da so v zadnjih nekaj desetletjih narejeni iz slame, ovite z usnjem. Do okoli leta 1930 naj bi kape imele usnjena ušesa, ki so jih pozneje pričeli nadomeščati s puranjimi in z gosjimi perutmi (prav tam), kar se je ohranilo vse do danes. Omenjena usnjena ušesa pa niso bila obvezna, kajti Strelec jih v svojem opisu koranta leta 1887 ne omenja, prav tako jih ni na risbi Jurija Šubica iz leta 1880, pa tudi koranti na fotografiji v Pirčevem članku iz leta 1914 so brez ušes.

V preteklosti so ljudje pozimi nosili kožuhe, sešite iz ustrojenih ovčjih kož, ki bi si jih bili lahko, z dlako navzven, nadeli koranti. Že leta 1897 pa je bilo zapisano, da v ptujski okolici stara narodna noša izginja, mladi se je sramujejo, in le redko je videti kakšnega starca, ki ima pozimi še oblečen kožuh (Šalamun 1897: 18–20). Zato lahko domnevamo, da v začetku 20. stoletja kožuhov niso več uporabljali. Verjetno pa so se ohranili pri posameznih hišah in so jih nekateri koranti uporabili za kožuh ali kot material za izdelavo korantije. Tudi v člankih Janeza Strelca iz leta 1887 in M. Pirca iz leta 1914 je navedeno, da so oblečeni v narobe obrnjen kožuh. Ko pa primerjamo Strelčev opis, ki se ujema z risbo Jurija Šubica iz leta 1880, in opis ter fotografijo v Pirčevem članku, opazimo, da so njihovi plašči sešiti iz različnih kosov kožuhovine. Glede na omenjeno in pripovedovanje ljudi so bili v prvi polovici prejšnjega stoletja plašči pretežno sešiti iz kosov ovčjih, zajčjih in tudi drugih živalskih kož.

Že v prvi polovici stoletja so spretni posamezniki pričeli izdelovati kape po naročilu. To so bili Šimenko – Fidrehov Pold iz Zabovcev, ki je imel doma kar pravo delavnico (Feguš 1962: 7–8), mizar Štefan Horvat iz Spuhlje, Franc in Jakob Klinc ter Alojz in Simon Simonič iz Markovcev (Hasl 1962: 9–10). Kot sem že omenil, so na pustni torek pričele svoje obhode skupine do 15 ali več korantov. Največ jih je bilo iz Markovcev, Zabovcev in Nove vasi, obiskali pa so vse bližnje in oddaljene vasi. Z velikim veseljem so jih pričakali otroci, jim nagajali, hkrati pa so se jih tudi bali. Tekali so za njimi, kadar pa se je kateri korant zapodil proti njim, jim zapretil z ježevko, so se ob viku in kriku razbežali. O tem sta

poročala Janez Strelec leta 1887 in Pirc leta 1914. Tudi Milka Braz je leta 1962 zapisala, da se za koranti podi gruča otrok, ki jim nagaja in jih draži: »Kurentija jajce zbija, peč podrja, vse požrja« (Braz 1962: 4–6).

Z velikim veseljem so pri vsaki hiši pogostili prvega koranta ali prvo skupino korantov, kajti verjeli so, da prinaša prvi korant srečo k hiši. Težje pa je bilo gospodinji, če je hišo obiskalo več skupin zapovrstjo in jih ni mogla ali pa tudi hotela pogostiti. Takrat so se koranti maščevali tako, da je najdrznejši snel *düh* s stropa v kotu sobe in si ga obesil na žico, ki je bila razpeta med rogovoma kape (Hasl 1962: 9–10). Zelo hudo pa je bilo, če se je korant povaljal po tleh, kar je pomenilo nesrečo v tistem letu. Spoštovanje in nekakšen strah pred nadnaravnim – masko so koranti pokazali takrat, kadar so se odkrili, kajti kape so zmeraj položili na klop, mizo ali posteljo. Verjeli so, če bi jih položili na tla, bi bila tisto leto slaba letina in tudi pri živini ne bi bilo sreče. Po izročilu je morala gospodinja pred prvega koranta, ki je prišel k hiši, vreči star lončen lonec s podstrešja, kar naj bi pripomoglo, da bodo kokoši dobro nesla jajca (Braz 1962: 4–6). Kadar pa so se koranti preveč oddaljili oziroma zadržali na svojih obhodih, so morali prenočiti v drugih hišah. To pa jim ni bilo težko, saj so bili povsod dobrodošli in temu primerno postreženi s pijačo in z jedačo (Hasl 1962: 9–10).

Na poti so se skupine srečavale in večkrat je prišlo med njimi tudi do pretepa, ki so mu po navadi botrovale stare zamere. Pri tem pa je bila največja sramota za koranta, če so se polastili njegove korantije in zvoncev. Zato so verige z zvonce zaklepali, verige pa so poskušali nasprotniku pretrgati tako, da so jih ovijali na ježevke (Feguš 1962: 7–8). Pretepe je vsakokratna oblast hotela preprečiti. Že leta 1884 je Josip Pajek zapisal, da orožniki preganjajo korante, ki razsajajo po vasi. Leta 1924 je v *Mariborskem časopisu* izšel članek z naslovom Nobenega fašenka v okolici. V njem lahko preberemo, da je ptujsko okrajno glavarstvo prepovedalo običajno pustovanje z namenom, da bi preprečili ponavljajoče se vsakoletne pretepe in obračunavanja z noži. Pisec še navaja, da se lahko ta ukrep samo pozdravi, kajti dejstvo je, da ni minilo skoraj nobeno leto, ki ne bi prineslo krvavega fašenka (N. N. 1924: 6). V članku ni navedeno, kateri našemljenci se pretepajo, zagotovo pa gre predvsem za korante, ki so bili po pričevanju najbolj vročerkvni. Do pretefov pa je prihajalo tudi med posameznimi skupinami oračev idr. Našemljenci so se spopadali na prostem, v gostilnah in na zabavah, ki so jih ob jedači, pijači in s plesom prirejali na pustni torek zvečer na posameznih domačijah. Za domače zabave, ki so bile dobro obiskane, je bilo značilno, da na njih ni bilo tradicionalnih mask, ki so že popoldne končale svoje obhode, temveč so se udeleženci našemili v stara oblačila, namazali s sajami, z barvami itd. V Halozah so takim zabavam pravili »pokop fašenka«, ki pa nima nič skupnega s pokopom lutke pusta, kajti te šege niso poznali. Od tod je tudi rek, ki je bil povezan s pretepom: »Na okne je tesno, na vrata je dren.« Z nekaj besedami je povedano, da iz sobe ni bilo mogoče pobegniti, kajti okna, običajno opremljena s križi, so bila premajhna, na vratih pa je bila gneča prerivajočih se ljudi (Brence TZ 2009).

V nasprotju z zgoraj omenjeno raznolikostjo kurentovih kap, kožuhov, materialov idr. se je konec 50. let pričela uveljavljati enotna podoba korantov, ki jo lahko povežemo s folklorizmom in posebnimi

izdelovalci korantij. Znana izdelovalca sta bila čevljar Jernej Zelenik iz Markovcev, ki jih je pričel izdelovati leta 1949, in sedlar Marko Klinc iz Spuhlje (Kuret 1984: 197).

Po zapisu iz leta 1960 je bila podoba pravega koranta takšna: Oblečen je v ovčji kožuh, ki mu sega do gležnjev. Obut je v škornje in opasan z verigo s kravjimi zvonci z vso tonsko lestvico zvokov. Na glavi ima kapo, ki je hkrati maska in pokrivalo. Teme, čelo in vrat pokriva ovčji kožuh s čim bolj gosto in dolgo dlako. Sprednji del kape je usnjena maska, pobarvana črno- sivo, oči so obrobljene rdeče. Usnjen nos je šilast ali ima obliko svinjskega rilca. Brki so iz sirkove slame, zobje so iz belega fižola. Jezik je dolg in mu sega do pasu. Ušesa so puranja, rogovi so iz slame, oviti v blago ali usnje, na vrhovih rogov sta zataknjeni puranovi peruti. V roki ima ježevko. Ko je korant pokrit, ne sme govoriti, nase opozarja le z živalskimi glasovi in s kretnjami, ne pobira darov, razen žepnih robčkov, ki jih dobi od deklet (Forstnerič 1960). Izdelavo takšnih korantov je spodbujal tudi pripravljalni odbor za kurentovanje. Tako so leta 1961 v sodelovanju z markovškimi folkloristi za izdelavo 10 korantij v Makedoniji nabavili ovčje kože, na Gorenjskem pa zvonce (V. J. 1961: 1–2).

Leta 1963 je bilo v ptujskem časopisu zapisano stališče Folklornega društva Markovci, kakšen naj bo korant. V članku so primerjali pristne korante s tistimi brez folklorne vrednosti. Pristni korant ima obute usnjene škornje, ki jih v zadnjem času vse bolj nadomeščajo gojzarji z rdečimi ali zelenimi doma spletenimi nogavicami. Kožuh je sešit iz ovčjih kož. Kapa je iz usnja in zadaj in ob straneh oblečena z ovčjo kožo. Usnjen obraz mora biti pošastno pobarvan, rogovi pa so iz slame, ovite z usnjem. Jezik je dolg do 60 cm,

Koranti, foto: Jože Vrabl, Markovci, 1961

je iz blaga in obšit. Brki so iz sirka, zobje so iz belega fižola, ob straneh pa morata biti svinjska čekana. Ušesa so iz puranjih ali gosjih peruti. Posebno pomembni so pravi zvonci, ki morajo biti takšni, kakršne imajo živali vodnice na planinskih pašnikih. V roki drži ježevko, palico, ki je na spodnjem koncu obita z ježevo kožo. Dodali so še, da mora korant predstavljati pošastno bitje, ki prinaša srečo. Na drugi stani so na kratko opisali še koranta brez folklorne vrednosti. Zanje so zapisali, da ni dovolj, če si nekdo natakne kapo iz zajčje kože in obleče kožuh, ki ni ovčji, ter si pripne zvonce iz pločevink. Takšnim korantom so tudi odsvetovali udeležbo na kurentovanju, kajti prireditev bodo fotografirali turisti, in zato ni prav, da vidijo oziroma slikajo nepristne korante (K. F. 1963: 4–5). Na fotografiji iz prve polovice 60. let, ki jo hranimo v muzeju, ima nepristen korant kapo narejeno iz zavrženih materialov s puranjimi perutmi, narobe obrnjeno cestarsko bundo, zvonci so iz pločevink, dolge hlače in gumijaste škornje. V tistih letih so bile priljubljene t. i. cestarske bunde, ki so jih pozimi nosili delavci. Ker so bile podložene s pravim ali z umetnim krznom, so bile narobe obrnjene zelo primerne za korantov kožuh.

Tudi leta 1968 se je še govorilo o nepristnih korantih, ko je pripravljalni odbor za kurentovanje pozval, da naj tisti, kateri z zajčjimi kožami in nemogočimi zvonci sramotijo in deformirajo demonskega koranta, raje ostanejo doma. Omenili so še, da bodo morali na naslednjem kurentovanju opraviti selekcijo in izločiti vse tiste, ki niso podobni korantu, kot se ga spominjajo iz preteklosti (N. N. 1968: 6).

Kot je bilo že omenjeno, so v 60. letih pričeli koranti nastopati v drugih krajih in zunaj pustnega časa. Sočasno pa so se pojavila tudi prva nasprotovanja takemu početju. Leta 1960, ko so se markovski koranti odpravili na snemanje filma *Pet kontinentov* v Kranjsko Goro, so starejši vaščani, ki so še spoštovali tradicijo, spraševali o upravičenosti takega početja, kajti koranti se smejo obleči samo za pusta. Odgovor na njihovo negotovanje je bil, da čas beži in spreminja navade, običaje in njihovo vrednotenje (Forstnerič 1960). Ta odstopanja od tradicije so pozneje še zbujała pomisleke in nasprotovanja, ki so jih povzročali zlasti obhodi korantov po ptujskih ulicah v predpustnem času. Tako se je leta 1968 v ptujskem časopisu pisec obregnil ob njihove predčasne nastope, in očital, da so včasih nastopali samo na pustni torek in morda še kakšen dan prej. Obhod so nato razširili na dan ali dva pred pustno nedeljo, v zadnjih letih pa so pričeli z neprimernimi zgodnjimi obhodi po mestu. Glede tega je mnenje, da se do pravega pustnega časa toliko »obrusijo«, da izgubijo zanimivost. Poleg tega se je razširila navada, da se v nasprotju z izročilom odkrivajo, snemajo kape, mlajši koranti pa so postali nasilni do žensk in jim z ježevkami trgajo nogavice. Na koncu je še poudaril, da je treba ohraniti običajni, tradicionalni pustni čas in resnost nastopov ter nespremenjeno korantovo opremo. Pri tem sicer ne pojasni, kakšna je ta oprema, gre pa zagotovo za zgoraj opisanega pristnega koranta, kajti avtor se zgraža nad tistimi, ki imajo opremo izdelano iz nepristnih materialov, zvence iz pločevink, pisane nogavice, nizke čevlje itd. (N. N. 1960: 6).

Kmalu nato je bil objavljen drugi članek s podobno vsebino, ki govori, da je ptujsko kurentovanje dogodek, ki ga vsako leto nestrpno pričakujejo nastopajoči in gledalci. To vzdušje pa pokvarijo tisti koranti, ki ga pričnejo prezgodaj oznanjati. S tem, da že tri tedne prej nadlegujejo mimoidoče po mestnih ulicah, povzročijo le to, da na dan kurentovanja Ptujčani ne vidijo v njih nič zanimivega in demonskega. Na to neprimerno vedenje so korante opozarjali tudi po lokalnem radiu, vendar to očitno ni zaleгло. Zapisano je še, da se niti tam, kjer je korant doma, ne oblečejo prej kot na pustni ponedeljek in torek ter da bi morali prepovedati, da hodijo v Maribor, Velenje, na Koroško idr., ker tja ne spadajo (N. N. 1960: 7).

Poleg korantov s Ptujkega polja, ki jih zaradi ušes iz peruti imenujemo tudi pernati koranti, imajo na območju Lancove vasi in Haloz prave goveje rogove in jih uvrščamo med t. i. rogate korante. Njihova podoba se je s časom prav tako spreminjala. Na fotografijah iz okoli leta 1930, ki jih hranimo v muzeju, sta skupini oračev z območja Lancove vasi s konjiči z značilnimi polkrožnimi kapami, pokačem, pobiračem in koranti. V skupini, ki jo sestavljajo fantiči, imata koranta kapi in obrazna dela v celoti sešita iz različnih kosov kožuhovine, brez nosa, ust, jezika in poudarjenih odprtini za oči. Na vrhu so veliki zakrivljeni rogovi, na prvi kapi, ki ima tudi kožuhovinasta ušesa, so rogovi obrnjeni

navzdol, na drugi pa navzgor. V drugi skupini oračev, ki jo sestavljajo starejši fantje, imajo koranti prav tako kape in naličje iz kožuha, so pa v primerjavi s prej opisanimi kapama lepše izdelane, z odprtini za oči, nosom, brki, jezikom in s krajšimi rogovi. Vsi koranti so oblečeni v kožuhe, posebnost pa je, da imajo prek njih oblečene predpasnike – šürce. Pri natančnem ogledu fotografij pa opazimo, da nimajo zvoncev ali pa so ti skriti za njihovimi hrbti. Oblečeni so bili v hlače in obuti v škornje ali visoke čevlje. Tudi po pripovedovanju informatork iz Lancove vasi, rojene leta 1905, naj bi imeli koranti kratek kožuh, pod njim pa moder predpasnik (Gačnik 2003: 74). V 60. letih je imel lancovski korant kapo s praviimi rogovi in kožuh narejena iz kratkodlakih ovčjih kož. Okoli pasu je imel obešene zvonce, v rokah je držal ježevko, obut pa je bil v škornje. Pisnih virov, kdaj so lancovski koranti pričeli samostojne obhode, ni na voljo. Po pričevanju pa so to počeli že v začetku 20. stoletja, ko so se po opravljenem oranju koranti odločili še za samostojen obhod.

Tudi oprema haloških korantov je bila v 20. stoletju izdelana večinoma iz različnih domačih materialov. Leta 1928 so bili fotografirani orači pri Sv. Trojici pri Podlehniku. Koranti so imeli kape narejene iz različnih kož, od katerih sta razpoznavni ovčja in zajčja koža. Na eni od kap so dobro vidni rogovi. Odprtine za oči so pri vseh kapah vrezane v kožu. Druge podrobnosti se ne dajo razločiti. Oblečeni so v krajše, v glavnem iz zajčjih kož sešite kožuhe. Razločen je samo en zvonec, ki je pripet na hrbtne strani pasu. Vsi trije

Orači, avtor neznan, Lancova vas, ok. 1930

imajo ježevke. Ena izmed njih je kar izrabljena brezova metla, ki so jo spodaj še nekoliko prirezali (Brence 2003: 103–112). V 60. letih so bili fotografirani koranti v okolici Podlehnika. Njihove kape so kombinacija različnih kratkodlakih kožuhov svetlejše in temne barve. Najlaže sta na fotografijah prepoznavni zajčja in ovčja koža. Rogovi so prav tako različni, goveji, leseni in usnjeni. Samo na eni kapi je vidno, da ima posebej narejen obrazni del. Vse druge imajo odprtine za oči vrezane v kožu. Nosovi so narejeni iz blaga in usnja. Na eni izmed kap pa je nos kar goveji rog. Ena izmed kap ima tudi izrezane zobe. V višini ust pa so na nekaterih vidni tudi čekani. Brki so iz žime ali daljših dlak. Vse kape razen ene imajo krznena ali usnjena ušesa. Koranti so odeti v zajčje in ovčje kožuhe različnih dolžin. Izmed dveh, ki sta brez rokavov, ima eden na spodnjem robu prišite trakove. Za pasom imajo obešene različno velike zvonce, med katerimi jih je nekaj domače izdelave. V rokah držijo ježevke z ježevo kožo na koncu. Eden od korantov ima prek ramen obešeno torbico za shranjevanje darov (prav tam). Tudi na fotografiji oračev, posneti leta 1960 v okolici Leskovca, imajo koranti kape in plašče narejene iz ostankov različnih kož, tako da so v primerjavi s sedanjimi prave spake. Na kapah imajo prave rogove, odprtine za oči, nos in jezik. Zvonci so iz pločevink ali domači izdelek, kajti pravi

zvonci so bili redkost in jih lastniki niso radi posodili za pustno norenje. Zaradi snega ali blata pa so bili najbolj primerno obuvalo gumijasti škornji.³

Število oračev je bilo veliko. Vzrok za to je bil v zaslužku, predvsem v jajcih, klobasah in tudi denarju. Družine, iz katerih so šli v orače, so tako prišle do kakšnega priboljška in tudi denarja, ki ga je povsod primanjkovalo. V 70. letih pa se je njihovo število zaradi nezanimanja in drugih vzrokov precej zmanjšalo (Brence TZ 2010). Kljub temu pa se je šega ohranila, razvoj korantov pa je šel v tri smeri, ki jih predstavljajo orači iz Zgornjega Gruškovja, Podlehnik in Okiča.

V Zgornjem Gruškovju je Franc Svenšek nadaljeval tradicijo izdelovanja prej opisanih korantov. Zadnje je izdelal leta 2009: z manjšimi spremembami so »zadnja stopnja« v razvoju iz domačih in zavrženih materialov narejenih kurentov od prvih desetletij 20. stoletja do danes. V drugo smer je šel razvoj v Podlehniku. Tukajšnji orači že od leta 1967 sodelujejo na kurentovanju in drugih prireditvah, kar je med drugim vplivalo tudi na spreminjanje njihovega videza. Zlasti koranti so postajali vedno bolj mogočni in lepši ter so se uvrstili ob bok korantom s Ptujkega polja in iz Lancove vasi. V Okiču pa so v 90. letih pričeli člani etnografskega društva iskati »pristnega« haloškega koranta. Po »spominu« starejših ljudi so leta 1995 izdelali koranta s plaščem in kapo iz zajčjih kož, z usnjenim naličjem in s šilastim nosom, z dolgim jezikom, zobmi iz fižola s čekanom na vsaki strani ter sirkovimi brki. Za ušesa so puranova peresa, na vrhu kape pa so goveji rogovi. K njegovi opremi sodijo še zvonci, ježevka iz debla vinske trte in visoki čevlji z usnjenimi golenicami. Že leta 1996 pa

Orači, avtor neznan, okolica Leskovca v Halozah, 1960

Haloški korant, izdelek Franca Svenška, foto: Andrej Brence, Zgornje Gruškovje, 2010

3 Fotografija je v zasebni lasti.

se mu je pridružil korant iz kozjih kož. Slednjega si je omislil Beno Vidovič po vzoru na korantovo kapo iz kozje kože, ki je ostala pri njihovi hiši po obisku oračev v 40. letih prejšnjega stoletja (Brence TZ 2009). Omejena koranta pa se precej razlikujeta od starih, doma izdelanih haloških korantov. Pri njunem nastanku je bila očitno prisotna želja, narediti koranta, ki se po videzu lahko primerja z drugimi sodobnimi koranti, hkrati pa ima v sebi nekaj haloškega, kot sta ovčja in kozja koža idr.

Do druge polovice 20. stoletja se haloški koranti niso odpravljali na samostojne skupinske obhode, temveč so nastopali samo z orači kot plužarji in spremljevalci. Po pripovedovanju se je v 60. in 70. letih kakšen šolar oblekel v koranta in hodil od hiše do hiše, prva večja samostojna skupina korantov pa se je pojavila v naslednjih letih na območju Podlehnik. Njen izvor lahko iščemo v podlehniških oračih, ki se od leta 1967 ponašajo z dolgoletnim delovanjem in nastopi na kurentovanju. Poleg občasnih manjših skupin pa je v zadnjih letih aktivna številna skupina korantov s sedežem v Vareji, ki nosi kape s pernatimi ušesi.

Od 70. let pa do danes so se koranti s Ptujkega polja, z območja Lancove vasi in Podlehnik nenehno »razvijali«, postajali so večji, mogočnejši, z lepo izdelanimi kapami in naličjem. Sedaj se med seboj razlikujejo le po kapah, kajti vsi imajo enake dolgodlake ovčje kožuhe, zelene ali rdeče pletene dokolenke s posebnim vzorcem, visoke čevlje in ježevke. Kape kurentov s Ptujkega polja imajo namesto ušes puranje ali gosje peruti, slamnate rogove, ovite z usnjem in okrašene z raznobarvnimi papirnatimi trakovi in rožami. Kurenti z območja Lancove vasi in Podlehnik imajo prave goveje rogove in usnjena ali kožuhovinasta ušesa. Pernate kurente najdemo v velikem številu tudi na Dravskem polju, v Slovenskih goricah, ponekod v Halozah, na Ptuj, Ormožu idr. Korantije izdelujejo posebni mojstri, med katerimi je najbolj znan Marko Klinc v Spuhlji.

Samostojni obhodi korantov so brez prave vsebine, kar je vidno še danes, ko kurenti samo hodijo in skačejo s snetimi kapami, se nastavljajo pogledom mimoidočih ter ne vedo, kaj bi naj v resnici počeli in kakšna je njihova šega. Zgovorno je razmišljanje enega med njimi, da so na nekem folklornem festivalu, ki so se ga udeležili, vsi drugi nastopajoči nekaj predstavljali in zaigrali, le oni so samo hodili in poskakovali. Če pogledamo, kaj je bilo v preteklosti zapisanega o korantih, ugotovimo, da se je predvsem govorilo o njihovem videzu, nič pa ni bilo omenjeno, kaj naj bi počeli, razen da preganjajo zimo, obračunavajo med seboj, zbirajo robčke in se povaljajo po tleh, če pri ljudeh niso lepo sprejeti; to pa je preneseno iz šege pustnega oranja. Zato je razumljivo, da poskušajo dati svojim obhodom neko vsebino. Sem lahko prištevamo že omenjeni kurentov skok, udeležbo na različnih veselicah in prireditvah, zlasti športnih, kjer se ponujajo kot maskote ali zaščitniki slovenskih športnikov, povezovanje v društvih s statuti in pravilniki obnašanja, vzpenjanje na Triglav, obiskovanje županov in slovenskega parlamenta, prirejanje korantovih tekov itd.

Na ptujkem območju je sedaj po nepreverjenih podatkih nekaj sto korantov. To množičnost so poskušali leta 2007 organizatorji kurentovanja potrditi z nenavadnim dejanjem, uvrstitvijo tradicionalnega pustnega lika v Guinnessovo knjigo rekordov. Ob odprtju kurentovanja, 10. februarja,

je 408 korantov izpolnilo prijavnico za knjigo rekordov (Goznik 2007: 1). Prijavo za vpis v knjigo pa so jim zavrnil z obrazložitvijo, da jim nihče na svetu ne more konkurirati, ker se nikjer drugje ne šemijo v korante.

Literatura in viri

BRAZ, Milka: Pustni običaji v ptujski občini. V: *Kurent: Kurentovanje in karneval v Ptuj 4. marca 1962*. Ptuj: Odbor ptujske etnografske prireditve v Ptuj, 1962, 4–6.

BRENCE, Andrej in Aleš Gačnik: Tradicionalne pustne maske na območju Ptujkega in Dravskega polja ter Haloz. V: Aleš Gačnik (ur.), *Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj in ZRS Bistra Ptuj, 1998, 23–51.

BRENCE, Andrej: Pustni orači iz Zgornjega Gruškovja v Halozah. V: Jurij Fikfak, Aleš Gačnik, Naško Križnar in Helena Ložar-Podlogar (ur.), *O pustu, maskah in maskiranju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera ethnologica Slovenica), 2003, 103–112.

BRENCE, Andrej: Terenski zapis, Haloze. Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2009.

BRENCE, Andrej: Terenski zapis, Haloze. Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2010.

FEGUŠ, Dana: Šel je kurent po svetu. V: *Kurent: Kurentovanje in karneval v Ptuj 4. marca 1962*. Ptuj: Odbor ptujske etnografske prireditve v Ptuj, 1962, 7–8.

FORSTNERIČ, France : Ali so res izumrli naši stari narodni običaji, veseli Demon. 7 dni, 26. februar 1960.

GAČNIK, Aleš: Tradicionalna pustna kultura v Lancovi vasi in okolici. V: Aleš Gačnik (ur.), *Dediščina Lancove vasi in okolice*. Lancova vas in Ptuj: Folklorno društvo Lancova vas in ZRS Bistra Ptuj, 2003, 63–96.

GOZNIK, Majda: Za Guinnessov rekord plesalo »le« 408 kurentov. *Štajerski tednik* 60(12), 2007: 1.

HASL, Drago: Pomenki o kurentu. V: *Kurent: Kurentovanje in karneval v Ptuj 4. marca 1962*. Ptuj: Odbor ptujske etnografske prireditve v Ptuj, 1962, 9–10.

HUBAD, Franz: Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Steiermark. Dunaj: K. u. k. Hof und Staatsdruckerei, 1880, 221–222.

K. F.: Kurenti naj bodo res folklorna posebnost. *Ptujski tednik* 16(3), 1963: 4–5.

KREMPL, Anton: *Dogodivščine Štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence*. Gradec: Franci Ferstli, 1845.

KURET, Niko: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.

N. N.: Nobenega fašenka v okolici. *Mariborski časopis* 64(24), 1924: 6.

N. N.: Terenski zapis, Moškanjci. Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 1950.

N. N.: Je prav, da spreminjamo koranta. *Ptujski tednik* 21(8), 1968: 6.

N. N.: Še dvoje mnenj o letošnjem kurentovanju. *Ptujski tednik* 21(10), 1968: 6, 7.

PAJEK, Josip: *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1884, 196–199.

PIRC, M.: Kurent v lükovi deželi. *Zvonček* 15(2), 1914: 33–35.

PUFF, Rudolf Gustav: Feste der Slovenen in Steiermark. *Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes und Sagenkunde der Steiermark; zweiter Jahrgang*. Gradec, 1854: 282–288.

STRELEC, Janez: Predpustni običaji v ptujski okolici. *Popotnik: List za šolo in dom* VIII, 1887: 42–44.

ŠALAMUN, H.: Ptujski okoličan. *Dom in svet* 10(1), 1897: 18–20.

V. J.: Kurentovanje 1961 v Ptuj. *Ptujski tednik* 14(6), 1961: 1–2.

Transformation of Traditional Carnival Masks and Customs in Ptuj and Its Vicinity from the 1980s to This Day

Areas in the northeast of Slovenia, especially Ptujsko Polje, Dravsko Polje, Haloze, and Slovenske Gorice, have attracted particular attention because of their numerous and various traditional Carnival masks and customs. The yearly Carnival event, the so-called Ptujsko Kurentovanje, which was first organized in 1960, has led to significant changes and transformations that profoundly changed this traditional masking ritual. At the end of the 19th and in the first half of the 20th century masks made an appearance only on Carnival Monday and Tuesday. Later on, Saturday and Sunday have been added as well, and after 1960 the first masks appeared in public even sooner. This is particularly true for the mask of Korant, which in addition has also been “urbanized”. There are now a number of groups of such masks, both in Ptuj and in other places. In recent years the Carnival period in the Ptuj area, and with it the appearance of the koranti, starts immediately after Candlemas on February 2. Unlike the ones worn in the first half of the 20th century and made by local young men from different animal skins and other readily available material, the masks of today, with their beautifully-fashioned head gear and long-haired fur, were made by skilled artisans. There are now a few hundred masks of the koranti in the Ptuj area, and contrary to the traditional rules of the past they are donned not only by young men but also by women and children.

